

Pirkko Leino-Kaukiainen

SENSUURI
JA SANOMALEHDISTÖ
SUOMESSA VUOSINA
1891—1905

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 126

Pirkko
Leino-Kaukiainen

SENSUURI
JA SANOMALEHDISTÖ
SUOMESSA VUOSINA
1891—1905

Summary

Censorship and Newspapers
in Finland, 1891—1905

SHS • Helsinki • 1984

Kansikuva: Muistokortti vuosina 1899—1901 lakkautetuista lehdistä.
Helsingin yliopiston kirjasto, Hellmanin kokoelma.

Kannen suunnittelu: Rauno Endén

ISSN 0073-2559

ISBN 951-9254-56-0

Gummerus Oy:n kirjapainossa
Jyväskylässä 1984

Saatteeksi

Tammikuun 13. päivänä vuonna 1900 Päivälehdessä ehdotettiin, että olisi aika kirjoittaa kokonaisuus Suomen sanomalehdistön historiasta. Niinä aikoina lehdistö oli käynyt suomalaisille niin tärkeäksi ja rakkaaksi, että jokaisen rientoja seuraavan kansalaisen otaksuttiin haluavan tutustua sanomalehdistöme kehitykseen laajemmin ja perusteellisemmin. Suomen sanomalehdistö ennätti kuitenkin viettää 200-vuotisjuhlaansa ja Päivälehdessä ehdotuksestakin viettä 75 vuotta, ennen kuin asia tuli ajankohtaiseksi ja sen toteuttamiseen todella ryhdyttiin. Suomen sanomalehdistön historia (SSLH) -projekti käynnistyi vuonna 1975 professori Päiviö Tommilan johdolla, ja allekirjoittaneella on ollut ilo alusta lähtien olla mukana tässä tutkimustyössä. Ilman tätä projektia ja professori Tommilan tarmokasta patistelua nyt käsillä oleva tutkimus olisi varmaan jäänyt kirjoittamatta. Kiitän professori Tommilaa tämän työn ohjaajana ja koko tutkimusprojektin johtajana jatkuvasta kannustavasta ja pitkämielisestä suhtautumisesta työhöni sekä lukuisista kiintoisista keskusteluista, joita hän on tutkimuksen aikana virittänyt.

Kiitän myös tutkimukseni toista tarkastajaa, professori Osmo Jussilaa monista arvokkaista huomautuksista ja neuvoista, jotka auttoivat monipuolisempiin tutkimustuloksiin pääsemistä.

Yliopisto-opintoni ja tutkijanurani varhaiset vaiheet olen elänyt Tampereen yliopistossa. Muistelen lämmöllä tätä aikaa ja erityisesti monivuotisia opettajiani professori Viljo Rasilaa ja dosentti Pirkko Rommia, jotka jo opiskeluvuosina ohjasivat kiinnostustani ns. ensimmäisen sortokauden tapahtumiin liittyvien ongelmien tutkimiseen ja lehdistöhistoriallisen lisensiaattityöni tarkastajina antoivat tulevaisuutta ajatellen korvaamattomia neuvoja sekä innostivat tutkimusta uusilla näkökulmilla. Sydämelliset kiitokseni osoitan myös — nimiä erikseen mainitsematta — koko laitoksen silloiselle henkilökunnalle miellyttävästä työskentelyilmapiiristä ja jatkuvista antoisista keskusteluista.

Pääkaupunkiin muuttaessani ja joutuessani "maaseutuyliopiston" kasvattina uuteen ympäristöön SSLH-projektissa olen saanut runsaasti tukea tutkijatovereiltani ja heidän joukostaan monia ystäviä, jotka ovat jaksaneet ymmärtämyksellä kuunnella tutkijan arkihuolia ja kannustaa yrittämään eteenpäin. Projektin tutkijoiden keskeiset viralliset ja epäviralliset keskustelut ovat olleet työni kannalta aivan korvaamattomia. Samalla minulle on tarjoutunut yksinäiseen tutkijaan verrattuna huomattava etu saada työskennellä ja seurustella päivittäin samantapaista työtä tekevien ihmisten parissa. Kiitokset tästä kaikille työtovereilleni — niin entisille kuin nykyisillekin. Samalla kiitän etenkin Valtionarkiston ja Helsingin yliopiston kirjaston virkailijoita vuosia jatkuneesta ystävällisestä ja asiantuntevasta avusta.

Taloudellisesti tämän tutkimuksen on tehnyt mahdolliseksi se, että Suomen Kulttuurirahasto on useina vuosina tukenut apurahoin työtäni SSLH-projektissa ja samalla tätä tutkimusta, joka muodostaa osan siitä. Tästä suuret kiitokset. Emil Aaltosen Säätiötä kiitän tässä yhteydessä lisensiaattityötä varten saamastani stipendistä. Suomen Historialliselle Seuralle kuuluvat kiitokset siitä, että se on ottanut väitöskirjani arvostettuun sarjaansa Historiallisia tutkimuksia, ja seuran toiminnanjohtajaa, maisteri Rauno Endeniä kiitän miellyttävästä yhteistyöstä julkaisun toimitustyön aikana. Tutkimukseni puhtaaksikirjoituksen suoritti ihailtavalla ammattitaidolla rouva Birgit Tuutti.

Ja lopuksi suku: vanhemmilleni lankeaa ansio siitä, että he ohjasivat pienet tyttärensä jo varhaislapsuudessa kiinnittämään huomiota elinympäristönsä menneisyyteen ja kulttuuritraditioon. Siitä oli melko mutkaton tie historian ammattilaisuuteen. Heidän harrastuksensa ja tukensa on seurannut vuodesta toiseen tyttären opintojen ja tutkimusten edistymistä sekä hyvinä että huonoina päivinä.

Ne kiitokset, joihin on vaikea löytää sanoja, kuuluvat aviomiehelleni Yrjölle. Historian tutkijana hän on kyennyt aktiivisesti keskustelemaan työhöni liittyvistä ongelmista ja auttamaan monissa käytännöllisissä asioissa tavalla, jota ei mikään voi korvata. Ilman häntä tämä työ olisi ehkä valmistunut nopeammin, mutta elämisen laatu olisi toki jäänyt vaatimattomammaksi.

s/y Dagmarin kannella Sirpalesaaren rannassa
4.8.1984

Pirkko Leino-Kaukiainen

Sisällysluettelo:

I	SENSUURI JA ENSIMMÄINEN SORTOKAUSI	11
	1. Sensuuri tutkimuskohteena	11
	2. Tutkimustehtävä ja lähdeaineisto	16
II	VENÄJÄN HALLITUKSEN TAVOITTEET JA SUOMEN SANOMALEHDISTÖ	24
	1. Suomen aseman muuttuminen	24
	2. Venäjän sensuurijärjestelmä	28
	3. Kenraalikuvernöörin lehdistöpolitiikka Suomessa	37
III	SUOMEN PAINOLAINSÄÄDÄNTÖ VUOSINA 1891—1905	48
	1. Vallan keskittäminen kenraalikuvernöörille	48
	2. Asetusten tulkinta	57
	3. Lehtisensuurin erityismääräykset	64
	3.1 Sotasensuuri vuosina 1904—1905	64
	3.2 Ulkomaisten lehtien sensurointi	67
	4. Kysymys painovapaudesta	71
	5. Yhteenvedo	78
IV	PAINOASIOIDEN VALVOJAT	81
	1. Painoasiain ylihallitus — suomalainen keskusvirasto	81
	2. Kenraalikuvernöörin kanslian sensuurikomitea	91
	3. Kuvernöörit painoasioiden valvojina	98

4.	Painoasiamiehet hoitivat käytännön työn	103
4.1	Kuka oli painoasiamies?	103
4.2	Painoasiamiesten toimenkuva	110
4.3	Painoasiamiehet kahden tulen välissä	118
5.	Yhteenvedo	127
V	LEHDISTÖ SENSOREIDEN KÄSISSÄ	130
1.	Painoesteet myöhästyttivät lehtiä	130
2.	Lehtiin kohdistetut sanktiot	141
2.1	Varoituksia, erottamisia ja kieltoja	141
2.2	Lakkautukset määräajaksi ja ainiaaksi	155
3.	Julkaisuluvat sensuurin aseena	170
4.	Työväenlehtien erikoissensuuri	179
5.	Yhteenvedo	192
VI	PYRKIMYKSET KIERTÄÄ SENSUURIA	195
1.	Tilapäisjulkaisut lakkautettujen lehtien korvikkeina ...	195
2.	Maanalainen lehdistö	201
2.1	Lehtien synty ja tavoitteet	201
2.2	Salainen lehdistö ja painoviranomaiset	210
VII	SENSUROITU SANOMALEHDISTÖ	218
1.	Toimitustyön vaikeudet	218
1.1	Toimittajat ja heidän asemansa	218
1.2	Tiedonvälityksen esteet	226
2.	Lehtien sisältö: vertauksia ja vaikenemista	234
VIII	SENSUURIN VAIKUTUS SANOMALEHDISTÖN KEHITYKSEEN	249
1.	Lehdistön kasvu hidastui	249
2.	Uudistuneet puolueasetelmat	258
3.	Levikki ja taloudelliset vaikutukset	275
IX	SORTOVUOSIEN SANOMALEHDISTÖ JA YLEISÖ	287
1.	Myötätuntoa taistelevalle lehdistölle	287
2.	Sanomalehdistön merkitys	296
2.1	Suhtautuminen lääninlehtien perustamishankkeeseen	296
2.2	Sanomalehdistön käsitys tehtävästään	301
X	SENSUURIN TOTEUTUMINEN JA MERKITYS	308

LIITTEET	317
1. Painoylihallituksen jäsenet ja sen alaiset asiamiehet vuosina 1891—1905	317
2. Suomen sanomalehtien painoesteitä vuosina 1890—1905	323
3. Painosteiden syyt vuosina 1890—1905	326
4. Suomen sanomalehdet ja niiden saamat rangaistukset vuosina 1891—1905	328
5. Sanomalehtien levikkitietoja vuosilta 1895—1905	335
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	339
SUMMARY	363
HENKILÖHAKEMISTO	371

I Sensuuri ja ensimmäinen sortokausi

1. Sensuuri tutkimuskohteena

Aina siitä lähtien kun ihmiset alkoivat esittää ajatuksiaan julkisesti, vallanpitäjät ovat pyrkineet kontrolloimaan niitä ja myös tietoisesti estämään hallitsevien kannalta epämieluisien mielipiteiden levittämisen. Kirjapainotaidon kehittymisen myötä muotoutui painokirjoituksia koskeva normisto. Aluksi valvonta oli etupäässä kirkon hallinnassa, mutta maallisen vallan vahvistuessa tuli hengellisen valvonnan rinnalle valtiollisia tarkoituseriä palveleva sensuuri. Se on yleensä liittynyt valtiovallan säilyttämispyrkimyksiin, ja sen avulla on tavoiteltu yhteiskunnassa vallinneen arvojärjestelmän pysyttämistä. Siksi sensuuri on luonteeltaan konservatiivista. Valtiovallan harjoittamaan sensuuriin on liittynyt keskeisesti etenkin sisäpoliittinen, mutta kriisiaikoina myös ulkopoliittinen turvallisuusaspekti.¹

Sensuurilla tarkoitetaan tavallisesti valtiovallan julkiseen tiedonvälitykseen kohdistamaa valvontajärjestelmää, joka ilmenee pääasiassa kahdessa muodossa: ennakoita ehkäisevänä eli preventiivisenä ja jälkikäteen rankaisevana eli repressiivisenä tai punitiivisena sensuurina. Ennakkosen-

1 Tommila 1980 B s. 1-2; Ivalo 1908 s. 544; Bröms 1961 s. 29-30.

suuri on hallituksen toimesta järjestetty painotuotteiden ja muiden viestintämuotojen tarkastaminen ennen julkaisemista, mutta sen olemassaolo ei välttämättä sulje pois käytöstä repressiivisiä toimenpiteitä. Painolainsäädäntöön sisältyy monasti yksityiskohtaisia määräyksiä sekä ennakkotarkastuksesta ja sen suorittajista että jälkeensä tapahtuneesta rankaisusta, joka saattaa koskea joko painotuotteita, julkaisijoita, kirjapainoja tai sensoreita. Mahdollisten rankaisutoimenpiteiden perusteet eivät kuitenkaan välttämättä kuulu painolainsäädännön piiriin, vaan niistä voidaan määrätä esim. rikoslilla tai tekijän oikeutta koskevilla säädöksillä.²

Painovapaudella ymmärretään sitä jo vuonna 1906 Suomessa valtiovallan hyväksymää ja vuoden 1919 painovapauslaissa uudistettua periaatetta, että kaikilla Suomen kansalaisilla on oikeus kenenkään sitä ennalta ehkäisemättä julkaista painosta kirjoituksia ja kuvallisia esityksiä. Painovapauden normatiivinen olemassaolo ei kuitenkaan aina merkitse sen käytännöllistä toteutumista, vaan mm. rikoslain avulla voidaan merkittävästi rajoittaa julkaisumahdollisuuksia.³ Vielä komplisoidumpi on kysymys sananvapaudesta ja sen toteutumisesta, sillä sananvapaus koskee painovapautta laajempaa julkisen sanan käyttöä ja sitä säätelevät valtiovallan välittömien toimenpiteiden ohella välillisesti yhteiskunnan taloudelliset ja poliittiset valtasuhteet.⁴

Sensuurin piiriin voidaan ajatella kuuluvan valtiovallan autoritaaristen toimenpiteiden ohella myös lehdistön sisällä tapahtuva, ulkopuolisen paineen aiheuttama yhdenmukaistuminen ja lehden sisäinen, toimituksellinen solidaarisuus. Tätä kuvaa käsite "passiivinen sensuuri", jolla tarkoitetaan sitä, että ennakkosensuurin vallitessa jätetään tietoisesti tai tiedostamatta syrjään sellaiset kysymykset, jotka saattaisivat estää painotuotteen julkaisun tai niitä käsitellään sensuuria harjoittavan viranomaisen toivomalla tavalla. Tämä ongelma kuuluu kuitenkin sensuurin vaikutuksiin, sillä passiivisen sensuurin ilmeneminen on juuri järjestelmän

2 Backman 1975 s. 126; Pohjolainen 1975 s. 47-52.

3 Backman 1980 s. 108-112.

4 Pohjolainen 1975 s. 11-22, 32-68.

toiminnan seurausta. Passiivista sensuuria ei myöskään tule sekoittaa itsesensuuriin, jonka katsotaan vaikuttavan lehdistön kirjoitteluun painovapauden vallitessa. Itsesensuurin käsitettä onkin meillä käytetty pääasiassa kuvaamaan Suomessa toisen maailmansodan jälkeistä ulkopoliittisista tai muista syistä johtunutta arkojen asioiden tietoista välttämistä julkisissa tiedotusvälineissä.⁵ Valtiovallan harjoittaman sensuurin ulkopuolelle kuuluu myös toimitusten sisäinen solidaarisuus lehden omaksumaa linjaa kohtaan. Se on pikemminkin osa toimituspolitiikkaa, ja sitä voidaan pitää eräänä itsesensuurin muotona. Riippumatta painovapausoloista toimitukset suorittavat aina valintaa sinne kertyneestä aineistosta, jolloin väistämättä joitakin kirjoituksia jää julkaisematta.⁶

Suomen sanomalehdistöä kahlitsivat aina maan itsenäistymiseen saakka erilaiset painovapautta rajoittaneet määräykset. Venäjää lukuunottamatta muualla Euroopassa kehitys kulki yleensä kohti painovapautta. Edelläkävijämaassa, Englannissa, painovapaus taattiin kansalaisten oikeudeksi jo vuonna 1695. Ranskassa taas painovapaus ja tiukempi kontrolli vaihtelivat vuoden 1789 vallankumouksen ajoista aina vuoteen 1881, jolloin painovapauden periaate hyväksyttiin pysyväksi oikeudeksi. Keisarillisen Saksan lainsäädäntöön tämä vapaus tuli vuonna 1874. Painovapauden periaatteellinen säätäminen ei kuitenkaan estänyt hallituksia tehostamasta jälkikäteen tapahtunutta valvontaa, takavarikoita ja rangaistuksia, joiden avulla erityisesti Saksassa rajoitettiin suuresti lehdistön todellista lausuntovapautta. Ruotsissa sen sijaan oltiin hyvin suvaitsevaisia: painovapauslaki säädettiin jo vuonna 1810 eikä jälkikäteenkään julkaisuja koskeviin rangaistuksiin voitu ryhtyä ilman oikeusviranomaisten päätöstä.⁷

Venäjä oli painovapauskysymyksissä 1800-luvulla ehkä Euroopan taantumuksellisin valtio. Vaikka Suomen ensim-

5 Itsesensuuria toisen maailmansodan jälkeen on tutkinut Esko Salminen teoksessaan Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsesensuuri Suomen lehdistössä 1944-1948. Keuruu 1979; ks. myös Salminen 1980 s. 147-149.

6 Laatikainen 1980 s. 168-169; uutisia koskevista valintakriteereistä ks. Kulha 1973 s. 95-97.

7 Ruud 1982 s. 8-15; Nurmio 1934 s. 10-15.

mäiset sanomalehdet olivatkin 1700-luvun lopussa olleet Ruotsin hallituksen valvonnan alaisia, merkitsi emämaan vaihtuminen vuonna 1809 Suomessakin sensuurin vähittäistä tiukkenemistä. Vuonna 1829 Nikolai I antoi asetuksen, jolla sensuurista tehtiin virallinen osa autonomisen Suomen hallintojärjestelmää. Kun Euroopassa vuoden 1848 vallankumouksista vauhtia saanut liberalisoitumiskehitys johti vapautumiseen painovapautta kahlinneista määräyksistä, tapahtui Venäjällä samaan aikaan sensuurin kiristymistä.⁸ Myös Suomessa sensuuria kovennettiin 1840-luvulla, ja vuodesta 1847 lähtien paino-olojen valvonta keskittyi täysin venäläistä hallintoa edustaneen kenraalikuvernöörin käsiin. Kehitys huipentui vuoden 1850 kielireskriptiin, jossa kiellettiin suomen kielellä julkaisemasta muuta kuin uskonnollisia ja taloudellisia kirjoituksia. Valvonta oli tiukimmillaan juuri 1850-luvun alussa jopa pikkumaisen tarkkaa.⁹ Tätä ei kuitenkaan kestänyt kauan, sillä liberalisoituminen Suomen hallinnossa alkoi saman vuosikymmenen puolivälissä ja johti vuonna 1865 Suomen sanomalehdistön historian ensimmäiseen painovapauslakiin. Modernissa mielessä ei painovapaudesta kuitenkaan vielä voida puhua, sillä lain mukaan kaikille lehdille piti anoa julkaisulupa painoasiain ylläpidolta Helsingistä. Lisäksi vaadittiin luvan ehtona julkaisijalta erityinen takuumaksu tulevaisuudessa ehkä sakkoja aiheuttavien rikkomusten varalle.¹⁰

Painovapautta kesti vain puolitoista vuotta, sillä jo vuonna 1867 Aleksanteri II antoi uuden painoasetuksen, joka palautti ennakkosensuurin koko laajuudessaan. Asetuksen soveltaminen ei kuitenkaan 1870- ja 1880-luvulla ollut kovin ankaraa, ja lehdistön kirjoittelulle asetettiin suhteellisen harvoin esteitä. Kuitenkin 1840-lukuun verrattuna näyttää sensuurijärjestelmän kehittyminen kohti vuosisadan loppua lähes analogiselta sikäli, että kenraalikuvernöörin oikeutta valvoa paino-oloja lisättiin jälleen. Tämä merkitsi myös sensuurin asteittaista tiukkenemistä. Huomattavan ankaran sensuurin kausi alkoi, kun kenraali N.I. Bobrikov tuli vuonna

8 Ruud 1982 s. 83-96; Nurmio 1934 s. 119-122; Kaiser 1978 s. 149-151.

9 Nurmio 1947 s. 11-14, 304-341; Tommila 1980 A s. 6-13; Silfverhuth 1977 s. 34-43, 74-78.

10 Tommila 1980 A s. 15; Knif 1980 s. 31; Ivalo 1908 s. 547-549.

1898 Suomen kenraalikuvernööriksi. Hänellä oli asetusten suoma mahdollisuus lähes yksinvaltaisesti säädellä Suomen lehdistön kirjoitteluvapautta, ja hän ryhtyi myös käyttämään oikeuksiaan.¹¹

Muutoksista ja uusista sovellutuksista huolimatta sensuurijärjestelmän perustana säilyi vuoden 1867 painoasetus, ja se pysyi voimassa suurlakon jälkeenkin, vaikka ennakkosensuuri marraskuussa 1905 poistettiin. Uuden, painovapauden periaatteelle rakentuneen lain säätäminen oli vuosia vireillä, mutta keisari jätti sen aina lopullisesti vahvistamatta. Ennakkosensuurin poistaminen ei myöskään merkinnyt käytännössä sensuurin lakkaamista, vaan pääpaino siirtyi Suomessakin repressiivisen valvonnan alueelle, jolloin rikosoikeudellisin toimenpitein pyrittiin estämään hallituksen kannalta haitallisten kirjoitusten levittäminen. Ensimmäisen maailmansodan aikana palautettiinkin taas ennakkosensuuri. Vasta Suomen itsenäistyttyä säädettiin vuonna 1919 painovapauslaki, jolla lähes puoli vuosisataa voimassa ollut vuoden 1867 painoasetus lopullisesti kumottiin.¹²

Suomen sensuuriolojen kiristymisen taustana 1800-luvun lopulla oli Venäjän ja Suomen välisen poliittisen tilanteen muuttuminen. Saksan yhdistyminen ja nousu Euroopassa vaikuttivat eri valtioiden väliseen tasapainoon ja samalla Suomen asemaan Venäjän turvallisuuspolitiikan näkökulmasta. Yhdessä Venäjän sisäisen sentralistisen ja byrokraattisen hallintojärjestelmän kehittymisen sekä nationalismin nousun kanssa ulkopoliittinen muutos suuntasi Venäjän hallituksen katseen Suomeen, jonka kiinteämpää liittämistä emämaan yhteyteen ryhdyttiin ajamaan. Kysymykset asevelvollisuuslain uudistamisesta ja yleisvaltakunnallisesta lainsäädäntöjärjestelmästä toivat Suomen asian valokeilaan juuri uuden vuosisadan kynnyksellä ja johtivat Venäjän hallituksen toiminnan aktivoitumiseen.¹³ Alkoi ensimmäisen sortokauden

11 Huovimaa 1980 s. 17-25; Leino-Kaukiainen 1980 B s. 34-71.

12 Paino-olojen valvontaa repressiivisin keinoin on tutkinut Eero Backman artikkelissaan Painovapaudesta ja sen rikosoikeudellisesta sääntelystä Venäjänvallan loppuajan Suomessa. Oikeustiede-Jurisprudentia VI/1975 s. 121-219; ensimmäisen maailmansodan aikaisesta sensuurista ks. Kuusanmäki, Jussi, Ensimmäisen maailmansodan lehtisensuuri. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980 s. 85-105.

13 Seitkari 1960 s. 24-26; Polvinen 1960 s. 36-37; Jussila 1979 s. 27-28, 30-36.

nimellä tunnettu jakso Suomen ja Venäjän välisissä suhteissa. Paino-olojen kiristyminen oli osa tätä poliittista kokonaistilannetta, ja sensuuri asetettiin palvelemaan venäläisen hallitusvallan muuttuneita valtiollisia tavoitteita. Vaikka itse sensuurijärjestelmän perusteet ja normit säilyivät pääpiirteiltään entisinä koko ensimmäisen sortokauden ajan, tämä aika merkitsi Suomen paino-olojen kehitykselle uutta vaihetta, sillä määräysten sovellutus muuttui ratkaisevasti toisenlaiseksi.

2. Tutkimustehtävä ja lähdeaineisto

Ilmaisun vapaus on jo 1700-luvun ihmisoikeuksien julistuksissa mainittu ihanteena, ja liberalismiin voittaessa kannatusta sitä alettiin myös pitää tärkeänä kansalaisten perusoikeutena. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna on sensuuriin suhtauduttu negatiivisesti ja tuomitsevasti. Käsitykseen sensuurista on vaikuttanut voimakkaasti myös lehdistön oma asenne. Lehtien ja sensuurin välillä vallinnut konfliktitilanne on muovannut monasti lehdistön historiaa koskevissa tutkimuksissakin käsityksiä sensuurista. Kuitenkin on lehdistön kehityksen monipuolisen tutkimisen kannalta välttämätöntä tuntea sen toimintaedellytykset ja niitä rajoittaneet tekijät. Tällöin nousee keskeiseksi juuri sensuurin tutkiminen: sen tavoitteiden ja toimintamuotojen selvittäminen sekä vaikutusten arviointi.

Autonomian kaudella Suomessa oli kaksi ajanjaksoa, jolloin sensuuri oli erittäin ankaraa. Varhaisempaa näistä, 1840- ja 1850-luvun painotuotteiden valvontaa, on tutkittu melko perusteellisesti. Erityisesti Yrjö Nurmion teokset valaisevat 1800-luvun alkupuoliskon sensuurioloja, ja niitä on käsitelty myös Voitto Silfverhuth hengellisten painotuot-

teiden valvontaa koskevassa väitöskirjassaan.¹⁴ Sen sijaan ensimmäisen sortokauden aika on sensuurin kannalta saanut tieteellisen historiantutkimuksen piirissä vähemmän huomiota osakseen. Lisäksi kuva tämän ajanjakson paino-oloista on leimallisen yksipuolinen, sillä siihen on vaikuttanut voimakkaasti ns. routavuosikirjallisuus, jossa 1920- ja 1930-luvulla kuvattiin tapahtumia Suomen itsenäisyystaistelun näkökulmasta.¹⁵ Seurauksena oli erittäin negatiivinen näkemys Venäjän hallituksen toiminnasta ja sensuurista sen osana.

Samaan routavuosikirjallisuuden ryhmään kuuluu myös laajin selvitys tänä aikana harjoitetusta sensuurista, joka sisältyy Akseli Routavaaran julkaisemattomaan käsikirjoitukseen "Sanomalehdistömme routavuosien puserruksessa".¹⁶ Syynä siihen, että kirjoitusta ei ole julkaistu, on mitä todennäköisimmin ollut esityksen tasapainottomuus ja erittäin yksipuolinen tarkastelutapa. Kirjoitus painottuu etenkin vuoteen 1899, joka käsittää suunnilleen puolet tekstistä, kun taas Bobrikovin jälkeinen aika on hyvin suppeasti esitetty. Routavaaran tendenssinä on ollut tarkastella koko sensuuria ja lehdistöä passiivisen vastarinnan toteutumisen ja onnistumisen näkökulmasta. Siksi sensuuri on nähty ikään kuin itseisarvoisena pahana, venäläisen sortopolitiikan välikappaleena, eikä huomiota juuri ole kiinnitetty sensuuria harjoittavien viranomaisten tavoitteisiin ja motiiveihin. Samalla Routavaara pyrki osoittamaan sensuurin kohtuuttoman ankaraksi ja lehdistön kokemat kärsimykset suuriksi. Koska hän on kuitenkin perehtynyt laajasti mm. keskeiseen painoylihallituksen arkistoon ja selvittänyt yksityiskohtaisesti lehtien lakkautustapauksia, on tätä käsikirjoitusta pidettävä hyödyllisenä aineskokoelmana. Työnsä yhteydessä

14 Nurmio, Yrjö, Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809-1829. Porvoo 1934 ja Nurmio, Yrjö, Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Porvoo 1947; ks. Nurmion muita kirjoituksia Sanomalehdistöhistoriallinen bibliografia 1978 s. 130-131; Silfverhuth, Voitto, Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809-1865. SKHS toim. 104. Loimaa 1977; ks. myös Tommila, Päiviö, Sensuuriolot ennen vuotta 1865. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.

15 Vrt. Jussila 1979 s. 257 ja seur.

16 Routavaara, Akseli, Sanomalehdistömme routavuosien puserruksessa I-II. (1943). Julkaise-maton käsikirjoitus. V.I. kok. N:o 18. VA.

Routavaara on lisäksi julkaissut lyhyitä sensuurioloja koskevia artikkeleita.¹⁷

Uudemmassa historiankirjoituksessa on sortovuosien sensuuria ja sanomalehdistöä kosketeltu eräissä erikoisartikkeleissa, joista on syytä mainita Päiviö Tommilan Bobrikovin lääninlehtihanketta koskeva tutkimus ja Pirkko Rommin perusteellinen selvitys sensuurin vaikutuksista sanomalehtien valtiopäiviä koskevaan tietoiainekseen.¹⁸ Pentti Salmelin on sivunnut sensuurijärjestelmää tutkiessaan työväenlehdistön syntyä Suomessa, mutta hänen esityksensä rajoittuu vain 1890-luvun loppuun ja Bobrikovin kauden alkuun. Kuvaa tosin täydentävät työväenlehtien osalta Antti Kujalan laaja pro gradu -tutkielma työväenliikkeen kehityksestä vuosina 1903-1904 sekä eräät suppeammat opinnäytetyöt.¹⁹ Lisäksi tämän tutkimuksen tekijä on lisensiaattityössään käsitellyt erästä sensuurin seurausilmiötä, sortovuosien maanalaista lehdistöä Suomessa, mihin tutkielmaan myös seuraava esitys tämän lehtiryhmän synnystä ja merkityksestä perustuu.²⁰ Tämän työn yhteydessä tuli esiin kysymys aikakauden sensuuria koskevan kokonaisesityksen tarpeellisuudesta, kun vielä osoittautui, että sortokauden ajan kannalta oleellista 1890-lukua koskeva sensuuritutkimus on yhtä puutteellinen. Sitä on käsitelty eräiden pienempien tutkielmien lisäksi vain Erkki Sinkko 1890-luvun alun laillisuus kriisiä koskevassa väitöskirjassaan.²¹

-
- 17 Routavaara, Akseli, Pohjois-Suomen lehdistö routavuosien mielivallan kourissa. Kaitio 1/1949; sama, Sanomalehtien lakkautukset meillä 1899-1905. Sanomalehtimies 1/1949; sama, Sensuuriviranomaiset journalistiikan opettajina. Sanomalehtimies 3-4/1949; ks. myös Sanomalehdistöhistoriallinen bibliografia 1978 s. 132.
 - 18 Tommila, Päiviö, Bobrikov ja Suomen sanomalehdistö. THArk 28. Turku 1973 s. 310-324; Rommi, Pirkko, Lehdistö ja valtiopäivätoiminta. Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV. Säätyedustuslaitoksen kokoonpano, työmuodot ja valtuudet. Helsinki 1974 s. 409-432.
 - 19 Salmelin, Pentti, Järjestölehdestä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedostuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta. Vammala 1967; Kujala, Antti, Suomen työväenliikkeen poliittisen linjan kehitys ensimmäisellä sortokaudella erityisesti vuosina 1903-1904. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma 1978. HY Historian laitos; Merikallio, Maarit, Työmies-lehden sensurointi vuosina 1895-1905. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1979. HY Historian laitos; Ratia, Sirpa, Kansan Lehden linja vuosina 1899-1903. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1981. TaY Historiatieteen laitos.
 - 20 Leino-Kaukiainen, Pirkko, Lakien puolesta laittomin keinoin. Maanalainen lehdistö perustuslaillisen ajattelun tulkkina vuosina 1900-1905. Lisensiaattityö 1979. TaY Historiatieteen laitos.
 - 21 Sinkko, Erkki, Venäläis-suomalainen lehdistöpolemiikki 1890-1894. Acta Universitas Tampereensis. Ser. A Vol. 76. Tampere 1976; Ryhänen, Raija, Paino-olot Suomessa 1889-1898. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1960. HY Historian laitos.

Jo tsaarinvallan loppuaikoina versoi Venäjällä Suomen paino-olojen kannalta merkittävää Venäjän sensuurilaitosta koskeva runsas kirjallisuus, jonka tavoitteena oli osoittaa järjestelmän varjopuolet ja puolustaa painovapautta tavoiteltavana ihanteena.²² Varsinaisesta tutkimuskirjallisuudesta on mainittava amerikkalaisen tutkijan Benjamin Rigbergin *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* -nimisessä julkaisussa ilmestynyt kolmen artikkelin sarja, jossa hän selvittää Venäjän sensuurijärjestelmää 1900-luvun taitteessa ja arvioi sen toimintamuotoja. Rigbergin tutkimuksia tuntematta kanadalainen Charles A. Ruud on julkaissut esityksen keisarikillisen Venäjän sensuurilaitoksesta 1800-luvulla ja selvittänyt perusteellisesti järjestelmän eri vaiheet. Kuvaa täydentää S. Issakovin artikkeli hallituksen sensuuripolitiikasta Eestissä 1800-luvun jälkipuoliskolla, ja tutkimus tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohteen Suomen tapahtumille.²³

Kirjallisuudessa varsin yleisesti vallitsevaan käsitykseen sensuurin ankaruudesta Suomessa ensimmäisellä sortokaudella on vaikuttanut osaltaan se, että sensuuri ilmeni tällöin hyvin monimuotoisena sekä preventiivisenä että repressiivisenä toimintana. Julkaisulupien anominen, painoesteet, varoitukset ja toimittajien erottamiset olivat lakkautuksista puhumattakaan lehdistölle jatkuva huolenaihe. Kaikkia näitä keinoja voitiin soveltaa hyvin eri tavoin, ja eri aikoina ne saivatkin erilaisia painotuksia. Varsinkin Bobrikovin kenraalikuvernöörikaudella sovellettiin useasti jälkikäteisensuurin rankaisukeinoja, joita lehtien toimittajat puolestaan pitivät hyvin epäoikeudenmukaisina, koska silloin heitä rangaistiin jo aikaisemmin tarkastettujen ja hyväksytyjen kirjoitusten takia. Tämä asenne on myös leimannut myöhempää kuvaa sensuurista.

22 Arsenjev, K.K., *Zakonodatelstvo o petšati. Velikaja reforma 60-h gg. v ih prošlom i nastojaššem. S.-Peterburg 1903; Russkaja petšat i tsenzura v prošlom i nastojaššem. Stati V1. Rosenberga i B. Jakuškina. Moskva 1905.*

23 Rigberg, Benjamin, *The Tsarist Press Law 1894-1905. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1965 s. 331-343; sama, The Efficacy of Tsarist Censorship Operations 1894-1917. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966 s. 327-346; sama, Tsarist Censorship Performance 1894-1905. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1969 s. 59-79; Ruud, Charles A., *Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804-1906. Toronto 1982; Issakov, S., Tsaarivalitsuse tsensuuripolitiikast Eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel. Läbi kahe sajandi. Koostaja Juhan Peegel. Tallinn 1971.**

Tämän tutkimuksen lähtökohtana on se käsitys, että sensuuri, joka sanomalehdistön kannalta katsottuna oli negatiivista vapaan mielenilmaisun kahlehtimista, samalla edusti sitä harjoittaneiden viranomaisten näkökulmasta merkityksellisiä tavoitteita ja oli osa näiden ajamaa politiikkaa. Siksi tutkimuksen lähtökohdaksi on asetettu Venäjän hallituksen pyrkimykset Suomen suhteen ja sen sensuuripolitiikka yleensä. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole pohtia vallanpitäjien yksilöllistä motivaatiotaustaa, sillä merkittävämpää kuin se on selvittää toimenpiteet, joihin käytännössä ryhdyttiin, ja niiden vaikutukset Suomessa. Siksi tutkimuksen pääpaino keskittyykin niiden kysymysten tarkasteluun, miten lehdistö- ja sensuuripolitiikka Suomessa käytännössä toteutettiin ja miten järjestelmä kehittyi tutkimusajanjakson kuluessa. Koska tutkimuksen painopiste on lehdistön taholla eli siinä, mitä sanomalehdille tehtiin, kohoavat tällöin keskeisiksi teemoiksi myös lehdistön reaktiot sensuuritoimenpiteitä kohtaan ja ensimmäisen sortokauden sensuurin vaikutus Suomen sanomalehdistön kehitykseen. Tässä yhteydessä nousee ongelmaksi "passiivisen sensuurin" osuus, sillä lehtien vaietessa tutkijan on välistä vaikeaa pelkkien indisioiden perusteella hahmotella aukotonta käsitystä sensuurin kaikinpuolisista vaikutuksista. Sensuurin osuutta saattaa olla myös vaikea erottaa normaaliin sanomalehtien toimitustyöhön kuuluneesta valinnasta ja solidaarisuudesta lehden edustamaa linjaa kohtaan, jotka on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle, ellei voida selvästi osoittaa, että valinnat ovat olleet ulkoisen sensuurin sanelemia.

Tutkimuksen kannalta keskeisen lähdeaineiston muodostaa Valtionarkistossa säilytettävä painoasiain ylihallituksen arkisto. Se on varsin laaja ja sisältää normaalin hallintoviraston pöytäkirja-aineiston ja kirjeistön lisäksi mm. painolainsäädäntöä täydentäneet ja tulkinneet ylihallituksen kiertokirjeet²⁴ sekä paikallisten painoasiamiesten kuukausiraportit. Lisäksi arkistoon kuuluu monia luetteloita painoasiamehistä ja lehtien saamista rangaistuksista. Tämä materiaali tarjoaa hyvät edellytykset selvittää viraston toimintaa

24 Ks. myös Tommila 1979 C s. 141-170.

ja päätöksentekoa lehdistöä koskevissa kysymyksissä. Myös kenraalikuvernöörin kanslian arkistossa on useita Suomen sanomalehdistöä koskevia akteja. Kuitenkaan mainittuun kansliaan vuonna 1899 perustetun ja lehdistön valvonnassa merkittävää osaa näytelleen ns. sensuurikomitean pöytäkirjasarjaa ei ole löytynyt. Eri akteihin sisällyvistä konseptista ja esittelynooteista voi saada vain puutteellisen käsityksen itse komitean toiminnasta, joskin kenraalikuvernöörin vahvistamat päätökset ovat eri yhteyksissä säilyneet.

Yksityisten painoasiamiesten päätöksentekoa on vaikeampi seurata arkistomateriaalin perusteella, sillä painoasiamiesten arkistot ovat varsin puutteellisia huolimatta siitä, että ylihallitus kehoitteli heitä huolehtimaan asiakirjoistaan.²⁵ Kun ennakkosensuurin poistamisen jälkeen paikallisten sensoreiden virat lakkautettiin helmikuusta 1906 lähtien, ei viranhaltijoita kehoitettu välittömästi siirtämään virka-arkistojaan ylihallituksen haltuun.²⁶ Tästä johtuukin se, että lopulta vain muutaman painoasiamiehen paperit päätyivät ylihallitukselle. Sensoreiden toiminnasta saakin siksi parhaan kuvan kuukausiraporttien ja ylihallituksen kanssa käydyn kirjeenvaihdon perusteella. Yksityisissä sensurointitapauksissa täydentävät sanomalehtien julkaisemat tiedot arkistoaineistoa.²⁷

Tutkittaessa sensuurin vaikutuksia sanomalehtiin ja lehtien suhtautumista sensuuriin olisivat lehtiarkistot tärkeä lähde, mutta tällainen materiaali on erittäin harvinaista. Vuosisadan vaihteen ajalta lehtiarkistoja on säilynyt niukasti, ja vain vajaasta 20 sortovuosina ilmestyneestä sanomalehdestä on olemassa joitakin arkistolähteitä. Monet näistäkin ovat hyvin katkelmallisia.²⁸ Tätä puutetta korvaamaan on käytetty itse sanomalehtiä, niiden juhlanumeroita, lehti-monografioita ja historiikkejä. Arkistomateriaalin vajavuudesta kuitenkin johtuu, että tiedot lehtien toimituspolitiikasta ja -käytännöstä suhteessa sensuuriin pohjautuvat

25 PYH:n kiertokirje 26.5.1900/501. PYH III. VA; vrt. Tommila 1979 C s. 149.

26 PYH:n kiertokirjeet 27.1.1906/32 ja 3.2.1906/61. PYH III. VA.

27 Näitä tietoja koskevia lähdekriittisiä havaintoja ks. Leino-Kaukiainen 1980 B s. 40-42.

28 Tietoja lehtiarkistoista 1976 s. 5-19. Todettakoon, että yrityksistä huolimatta tekijä ei ole tätä tutkimusta varten saanut käyttöönsä Sanoma Oy:n hallussa olevaa Päivälehdhen ja sen päätoimittajan Eero Erkon arkistoa.

monasti toisen käden lähteisiin ja indisioihin.

Viranomaisten arkistojen ohella tämän tutkimuksen keskeisen lähdeaineiston muodostavat sanomalehdet. Niitä ilmestyi Suomessa 1890-luvun alussa n. 60, ja vuoteen 1900 mennessä lehtien määrä oli ylittänyt jo 80. Bobrikovin kaudella lehtinimikkeet kuitenkin vähenivät, mutta vuonna 1905 saavutettiin jälleen vuosisadan vaihteen taso.²⁹ Suurimmat ja poliittiselta merkitykseltään tärkeimmät lehdet ilmestyivät Helsingissä. Sensuurin kokonaisvaltaisen tutkimisen kannalta niiden rinnalla ovat yhtä tärkeitä maan muutkin sanomalehdet, näihin kohdistuneet sensuuritoimenpiteet ja lehtien suhtautuminen tilanteeseen. Tämän tutkimuksen ulkopuolelle sen sijaan on rajattu paitsi kaikki eiaikakautiset painotuotteet myös aikakauslehdet, pilalehdet ym. Näiden julkaisujen luonne poikkeaa oleellisesti sanomalehdistöstä, mikä puolestaan vaikutti niiden sensurointiin.³⁰ Aikakauslehdistä painoesteitä saivat lähinnä poliittiset pilalehdet, kun taas muille ne olivat harvinaisia. Lakkautuksen kohteeksi tutkittuna aikana joutui vain kaksi aikakauslehteä, joista pilalehti Matti Meikäläinen lakkautettiin ainiaaksi vuonna 1899 ja ruotsinmielinen kulttuurilehti Finsk Tidskrift vuoden 1901 lopulla kolmeksi kuukaudeksi.

Kuten monien muidenkin historiantutkimuksen käyttämien lähteiden, on myös sanomalehdistön lähdeluonne kaksitahoinen. Toisaalta ne ovat jäänteitä, jotka todistavat sitä toiminnallista prosessia, jonka tuloksena sanomalehti syntyy.³¹ Toisaalta taas niiden sisällön muodostavat erilaiset kertomukset, joihin kuuluvat sekä tiedot sensuurin toimenpiteistä että lehtiä itseään (toimituksen vaihtumista, levikkiä ym.) koskeva informaatio. Sensuurin käden jälki näkyi sanomalehdissä selvästi vielä 1890-luvulla, sillä lukijoille pyrittiin aina näkyvästi osoittamaan se, jos painoasiamies puuttui lehden kirjoitteluun. Vuonna 1900 nämä merkit kuitenkin harvenivat ja tulivat sattumanvaraisiksi, sillä painoylihallitus kielsi päästämästä lehtiin enää tietoja sen-

29 Salokangas 1976 s. 6.

30 Sanoma- ja aikakauslehtien erilaisesta luonteesta ks. Tommila-Keränen 1974 s. 7-9.

31 Vrt. Rommi 1973 s. 130-132.

suurin toimenpiteistä.³² Osoittaessaan painoesteen tapah-
tuneeksi ja vieläpä artikkelin ja kohdan, jota oli karsittu,
on sanomalehti ikään kuin välitön jäännös sensuurin toimin-
nasta. Kun lehti taas kertoi toisten lehtien saamista paino-
esteistä tai julkaisi muita tietoja joko omasta toimitukses-
taan ja toisista lehdistä, on näitä kertomuksia lähestyttävä
normaalein historiantutkimukseen kuuluvin lähdekritiikin
keinoin. Tällöin on luonnollisesti kysyttävä, miksi lehti
kertoo asian juuri tietyllä tavalla. Yleensä joudutaan selvit-
tämään varsin perusteellisesti toimittajien mielipiteitä,
lehden poliittista ja taloudellista sidonnaisuutta sekä sen
taustaryhmää. Tiedon saaminen näistä asioista voi olla
työlästä, sillä sanomalehdistöä leimasi vuosisadan taitteessa
voimakkaasti anonymiteetti, mistä johtuen aikakauden sa-
nomalehti onkin käsitettävä kollektiiviseksi tuotteeksi.³³
Sanomalehden lähdeluonteeseen kuuluu julkisuus, mikä tulee
esiin lähinnä arvioitaessa lehden sisältämiä kertomuksia,
niiden luotettavuutta ja relevanssia. Julkisuuden periaat-
teen seurauksena vääriä tai yksipuolisia tietoja korjattiin
oikaisuilla ja vastineilla, jotka tarjoavat tutkijalle arvokkaita
lisätietoja, mutta toisaalta julkisuus saattoi myös estää
kaikkien asioihin vaikuttaneiden tekijöiden kertomisen.

Tutkimuksen lähdeaineisto on varsin heterogeeninen.
Jo yksin sanomalehdet sisältävät niin runsaasti eri tyyppistä
materiaalia, että siihen ei tässä tapauksessa voida soveltaa
kautta linjan sisällönanalyttisiä tutkimusmenetelmiä. Luo-
kittelua ja esiintymisfrekvenssien laskemista on käytetty
vain muutamissa tapauksissa. Tutkimuksen ongelmanasette-
lkin edellyttää kaksijakoisuutensa takia pikemminkin laa-
dullista tutkimustapaa. Siksi tässä tutkimuksessa on päädyt-
ty historiallis-kvalitatiivisiin keinoin selvittämään vuosisadan
taitteen paino-oloja Suomessa ja niiden vaikutuksia sanoma-
lehdistöön.

32 PYH:n kiertokirje 16.2.1900/196. PYH III. VA; Leino-Kaukiainen 1980 B s. 42.

33 Tommila-Keränen 1974 s. 10-14.

II Venäjän hallituksen tavoitteet ja Suomen sanomalehdistö

1. Suomen aseman muuttuminen

Suomen sisäinen kehitys kulki 1800-luvulla Venäjän yhteydessä varsin rauhallisissa merkeissä, ja hallitsijoiden silmissä Suomi oli yleensä hyvässä maineessa. Oman yhteiskuntajärjestelmän ja kulttuurin erityispiirteitä ei useinkaan korostettu. Suomalainen kansallisuusliike kasvoi keisarin suojissa, ja kulttuurielämän piirissä esiintyi valtioyhteyttä tukevia muotoja. On tosin selvää, että 1860-luvulla alkanut valtiolinen ja hallinnollinen kehitys Suomessa oli omiaan lisäämään kotimaisten valtioelinten arvostusta, mikä taas kasvatti suomalaisissa valmiuksia tarpeen tullen asettua vaikka hallitsijaansa vastustamaan.¹

Venäjän hallituksen kannalta Suomi oli suhteellisen periferistä aluetta silloin, kun keisarikunnan poliittinen ja sotilaallinen kiinnostus kohdistui Balkanin ja Lähi- sekä Kauko-Idän suunnalle. Turkin sotaa seuranneessa Berliinin kongressissa vuonna 1878 tuli kuitenkin selvästi näkyviin, että suurvaltojen välinen voimatasapaino Euroopassa oli muuttumassa. Saksa alkoi kohota yhä merkittävämpään

¹ Jussila 1979 s. 28-31; Klinge 1981 s. 145-156.

asemaan. Kun se vielä solmi liiton Itävalta-Unkarin ja Italian kanssa, vaikutti tämä siihen, että Venäjän poliittinen ja sotilaallinen painopiste siirtyi Eurooppaan ja lähemmäksi Suomea. Venäjän oli otettava vakavasti huomioon sodan mahdollisuus läntisellä rajallaan. Vielä 1880-luvulla sen sotilaallisessa suunnittelussa Suomi oli kuitenkin toisarvoisessa asemassa, mutta liikekannallepanosuunnitelmissa tuli jo esiin mahdollisuus Saksan invaasiosta Suomen alueen kautta. Pietarin turvallisuus olikin se kysymys, joka ratkaisevasti vaikutti keisarikunnan hallituksen Suomen asemaa koskeviin arvioihin. Ennen Venäjän–Japanin sodassa tapahtunutta sotilaallista katastrofia ja Itämeren laivaston menetystä vuonna 1905 asia ei vielä ollut päivänpolttava. Eräänä vaa-ratekijänä hallituksen suunnitelmissa kuitenkin tuotiin esiin paikallisen väestön epäluotettavuus. Suomalaisten lähentäminen keisarikuntaan lisäisi Pietarin turvallisuutta pohjoisella sivustalla.²

Suurpoliittista taustaa vasten on ymmärrettävää, että 1880-luvun kuluessa kiinnostus Suomea kohtaan lisääntyi selvästi Venäjän hallituspiireissä. Yleensä Euroopassa ja myös Venäjällä nationalististen virtausten vahvistuessa alkoi esiintyä pyrkimyksiä supistaa vähemmistökansallisuuksien erillisoikeuksia. Baltiassa oli yhdenmukaistamista ryhdytty voimakkaasti ajamaan jo 1880-luvulla, ja seuraavana vuorossa oli Suomi, Aleksanteri I:n valloitusvyöhykkeen viimeinen jäännös. Venäläisten silmissä Suomen omailemainen valtiollinen ja taloudellinen kehitys oli alkanut erottua liiaksi hallinnollisesti ja juridisesti yhtenäistyvässä keisarikunnassa.³

Yhtenäistämispolitiikan ensimmäisiksi kohteiksi nousivat vuonna 1889 posti-, tulli- ja rahalaitokset, joista tässä vaiheessa toteutettiin vain postilaitoksen yhtenäistäminen erillisellä keisarillisella manifestilla vuonna 1890. Aleksanteri III:n vaikuttamista on paljon keskusteltu, ja uusimmissa tutkimuksissa on tultu siihen tulokseen, että hallitsijan tarkoitus oli perimmältään rauhoittaa arvostelua Venäjällä ja vetää Suomen erillisasema pois kritiikin foorumilta puut-

2 Polvinen 1962 s. 16–17, 29; Seitkari 1960 s. 23–24.

3 Seitkari 1960 s. 24–25; Jussila 1979 s. 31; Thaden 1981 s. 76–77.

tumatta oleellisesti autonomian perusteisiin.⁴ Postimanifestia ja samana vuonna tapahtunutta rikoslain voimaantumalon lykkäystä seurasi kuitenkin laillisuuskriisi Suomen ja Venäjän välillä, ja näitä tapahtumia on Suomessa pidetty ikään kuin sortokauden alkusoittona.⁵

Kriisi kuitenkin laukesi hallitsijan vaihtuessa. Saksalainen tutkija Robert Schweitzer on osoittanut, että mitään asiallista yhteyttä postimanifestin ja vuoden 1899 helmikuun manifestin välillä ei ollut, vaan viimeksi mainitun taustana olivat jo aikaisemmin esiin tulleet kysymykset asevelvollisuuslain uudistamisesta ja yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä. Suurpoliittisten muutosten esiin nostattamat sotilaalliset etunäkökohdat vaativat Suomen sotaväen yhdistämistä Venäjän armeijaan, ja se tuli ajankohtaiseksi juuri 1890-luvun lopussa. Uudistuksen toteuttamista silmällä pitäen valittiin vuonna 1898 Suomen uudeksi kenraalikuvernööriksi sotilaallista kokemusta omaava ja energinen Pietarin sotilaspiirin esikuntapäällikkö N.I. Bobrikov. Suomen säädyt kutsuttiin kesällä 1898 ylimääräisille valtiopäiville antamaan lausuntonsa asevelvollisuus uudistuksesta. Kun säätyjen ollessa jo koolla kävi ilmi, että suunnitelman läpi vieminen entisen hallintojärjestelmän puitteissa oli mahdotonta, päätyi keisari Nikolai II antamaan helmikuun manifestina tunnetun uuden järjestyksen yleisvaltakunnallisten lakien säätämisestä.⁶ Tämän perusteella sai vuonna 1901 myös asevelvollisuuskysymys ratkaisunsa, ja suomalaiset määrättiin palvelemaan venäläisissä joukko-osastoissa.⁷

Kysymys Venäjän hallituksen politiikasta Suomessa on historiantutkijoiden keskuudessa herättänyt runsaasti mielipiteiden vaihtoa siitä, oliko venäläisten tavoitteena Suomen täydellinen sulauttaminen emämaahan. Ohjelmallisesta venäläistämisestä puhuneet tutkijat ovat väitteensä tueksi esittäneet Bobrikovin ohjelman, jonka tämä laati ennen Suomeen tuloaan.⁸ Jussila on puolestaan osoittanut,

4 Schweitzer 1978 s. 228-229; Jussila 1979 s. 31.

5 Seitkari 1960 s. 27; Sinkko 1976 passim.

6 Schweitzer 1978 s. 358; Jussila 1979 s. 31-36; Thaden 1981 s. 79-83; Pogorelskin 1976 s. 231-236.

7 Juva 1960 s. 63-64; Pogorelskin 1976 s. 236-238.

8 Seitkari 1960 s. 27-29; Estlander III 1930 s. 3-4.

että ohjelma koostui itse asiassa vain jo aikaisemmin esillä olleista, mutta kesken jääneistä asioista. Varsinaisesti etninen venäläistämishjelma tämä ei ollut, vaan sen tavoitteenä oli Suomen lähentäminen keisarikuntaan, separatismien rajoittaminen ja hallinnon tehostaminen.⁹ Kysymystä kansallisesta venäläistämisestä ei tässä yhteydessä ole syytä lähteä laajemmin pohtimaan. Todettakoon kuitenkin, että vähemmistön lähentäminen keskusvaltaan edellytti enemmistön kielen ja muiden oikeuksien lisäämistä, ja tällä alueella sivuttiin suomalaisille etnisessä mielessä arkoja asioita. Käytännössä Venäjän hallituksen muuttunut politiikka Suomessa merkitsi paitsi armeijan sulauttamista myös venäjän kielen käytön sekä opetuksen ja oikeuksien lisäämistä, kenraalikuvernöörin valtaoikeuksien laajentamista ja Suomen kotimaisen virkamiehistön entisen aseman heikkenemistä. Suomalaisten vastarinnan seurauksena hallitus oli myös pian puuttuva yksityisten kansalaisten oikeuksiin mm. rajoittamalla lausunto-, yhdistymis- ja kokoontumisvapautta sekä lopulta karkoittamalla kansalaisia Venäjälle tai ulkomaille.¹⁰

Venäläisten päätavoite Suomen suunnalla oli Pietarin turvallisuuden varmistaminen, mitä tavoitetta palveli pyrkimys sitoa Suomi tiukemmin keskusvallan kontrolliin. Toinen tähän liittyvä asia oli suomalaisten separatismien rajoittaminen ja alueen sekä sen väestön lähentäminen emämaahan. Näitä tavoitteita palvelemaan valjastettiin myös Suomen sanomalehdistö ohjailun ja sensuurin keinoilla. Pohjimmiltaan siis sensuurin tiukentamisen taustana oli keisarikunnan ulkopoliittinen turvallisuuskysymys.

9 Jussila 1979 s. 40-41.

10 Juva 1960 s. 63-74; Estlander III 1930 passim.

2. Venäjän sensuurijärjestelmä

Vaikka Suomi kuului vuodesta 1809 lähtien Venäjän keisarikuntaan autonomisena osana, jolla oli oma sisäinen hallintojärjestelmänsä, se ei kuitenkaan ollut riippumaton Venäjällä tapahtuneesta valtiollis-poliittisesta kehityksestä, vaan eri elämänaloilla tapahtuneet muutokset heijastuivat Suomeenkin. Paino-olojen kehityksessä emämaan vaikutus näkyi 1800-luvun kuluessa monesti. Nikolai I:n konservatiivisen hallinnon aikana sensuuria kiristettiin sekä Venäjällä että Suomessa, missä päädyttiin aina vuoden 1850 kieliaseutukseen saakka. Liberaalimman Aleksanteri II:n hallituskaudella taas sensuuri Venäjällä keveni, ja myös Suomessa säädettiin uusi painoasetus. Eri tutkimuksissa on voitu osoittaa, että vuoden 1829 sensuuriasteus Suomessa oli hallituksen yhdenmukaistamispolitiikan tulosta ja sen malli oli peräisin emämaasta. Samoin tiedetään, että Suomen vuoden 1865 painoasetukseen sisältyi samankaltaisia määräyksiä mm. takuumaksuista kuin Venäjällä samoihin aikoihin julkaistuun painoasetukseen.¹¹ Siksi Suomen sensuurijärjestelmän tarkastelun taustaksi onkin syytä luoda katsaus paino-olojen kehittymiseen ja lehdistön valvontaan Venäjällä 1900-luvun taitteessa.

Yksityisluontoisen julkaisu- ja kirjapainotoiminnan alkaminen Venäjällä 1700-luvun puolivälin jälkeen sai keisarina Katariina II:n kiinnittämään huomiota siihen, mitä maassa julkaistiin. Lainsäädännöllä säänneltyä sensuurijärjestelmää Venäjälle alettiin luoda kuitenkin vasta vuodesta 1796 lähtien, ja Aleksanteri I:n aikana sensuurista kehitettiin keskitehtyn hallintojärjestelmän eräs instituutio. Ensimmäinen varsinainen sensuuristatuutti annettiin vuonna 1804, ja sillä luotiin pohja ennakkosensuurin kehittämiseksi, joskin sitä toteutettiin vielä melko suvaitsevassa muodossa. Julkaisu-toiminta kuitenkin vilkastui, ja lehdistö alkoi kasvaa. Aleksanteri I:n hallituskauden lopulla sensuuria kiristettiin, ja

11 Silfverhuth 1977 s. 78; Nurmio 1934 s. 332; Ruud 1982 s. 241; Kaiser 1978 s. 152-153; Westwood 1973 s. 62.

dekabristikapinan jälkeen hallitsijaksi tullut Nikolai I jatkoi samalla linjalla. Vuonna 1828 annetulla sensuuriasetuksella perustettiin useisiin kaupunkeihin sensuurikomiteoita, ja keisari järjesti omaan kansliaansa ns. kolmannen osaston, jonne yhä selvemmin keskittyi lehdistön ja julkisen mielipiteen valvonta. Julkaisutoiminta kasvoi verrattain hitaasti, ja päivälehdistö oli vaatimatonta. Kaikki julkaisut oli alistettu ankaraan sensuuriin, joka jatkuvasti koveni 1800-luvun puoliväliin mennessä Euroopan vallankumousvuoden 1848 seurauksena. Kun kaikkea valtiollista kirjoittelua valvottiin ankarasti, yleistyivät kaunokirjalliseen muotoon puettu kriitikki ja vertauskuvallinen kirjoitustapa, ns. Aisopoksen kieli, jota vuosisadan vaihteessakin käytettiin arvosteltaessa hallituksen toimenpiteitä.¹²

Erittäin tiukka sensuurijärjestelmä purettiin Aleksanteri II:n aikana, ja vuonna 1865 annettiin uusi sensuuristatuutti, jonka peruseriaatteet olivat voimassa aina vuoteen 1917 saakka. Tosin vuonna 1906 hallitus joutui peräytymään Venäjälläkin ja poistamaan kokonaan ennakkosensuurin, jonka jälkeen lehdistön rikosoikeudellinen valvonta lisääntyi. Vuoden 1865 asetuksen seurauksena lehdistö alkoi voimakkaasti kehittyä, ja tiedonvälitys Venäjällä parani merkittävästi.¹³

Venäjän sensuuristatuutit eivät olleet viimeistelyjä lakimuotoisia määräyksiä. Byrokraattisen järjestelmän hengen mukaisesti niissä kiinnitettiin enemmän huomiota sensuurilaitoksen toimintaan kuin siihen, mitä sensoreiden tuli kieltää tai sallia. Säännöksiä täydentämään ja tulkitsemaan lähetettiin sensuuriviranomaisille jatkuvasti luottamuksellisia ja salaisia kiertokirjeitä.¹⁴

Jokaista aikakautista julkaisua varten vaadittiin erillinen julkaisulupa, jonka antoi sisäministeri. Tätä varten piti ilmoittaa tulevan julkaisun nimi, ohjelma, ilmestymispäivä, tilaushinta, julkaisijan ja vastaavan toimittajan nimi

12 Ruud 1982 passim, erit. s. 16-23, 26-30, 38-57, 67, 83-96; Pipes 1974 s. 292; Squire 1968 s. 62 nl. 181; Rigberg 1966 s. 337; Jakuškin 1905 s. 21, 42-43, 47-64.

13 Ruud 1982 s. 120-122, 137-149, 207, 219-226, 237-252; Walkin 1963 s. 111; Kaiser 1978 s. 152-154; Jakuškin 1905 s. 84-86; Arsenjev 1903 s. 22.

14 Rigberg 1965 s. 332-333, 336.

sekä osoite ja painopaikka. Lisäksi sisäministerin tuli varmistua hakijan "hyvästä luonteesta" ja kyvystä hoitaa julkaisuun liittyviä asioita. Myös toimittajan vaihtuessa vaadittiin virallinen hyväksyntä uudelle toimittajalle. Julkaisuluvan myöntämisen yhteydessä lehti saatettiin vapauttaa ennakkosensuurista tai määrätä se tarkastettavaksi ennen julkaisemista.¹⁵ Lukuunottamatta hallituksen virallisia lehtiä vain Pietarissa ja Moskovassa ilmestyneet lehdet vapautettiin ennakkosensuurista, kun taas muualla maassa ne alistettiin tarkastukseen. Poikkeuksen muodostivat vain yksi Kieviissä ja yksi Harkovissa ilmestynyt sanomalehti.¹⁶ Etukäteen sensuroimattomien julkaisujen lukijakunta koostui yleensä pääkaupunkien sivistyneistöstä, jolle uskallettiin tarjota tietoja vapaammin kuin maaseudun rahvaalle. Lähellä hallitusta voitiin myös paremmin kontrolloida kirjoittelua jälkikäteen. Yhteiskunnallista ja sivistyksellistä eriarvoisuutta korosti myös se määräys, että ennakkosensuurista vapautettuja olivat yli 160 sivua käsittäneet painotuotteet, yli 320-sivuinen käännöskirjallisuus ja vähintään seitsemän ruplaa maksaneet aikakauslehdet. Sen sijaan populaaria pamfletti- ja tilapäiskirjallisuutta sekä yhä kasvavaa sanomalehdistöä hallitus pyrki tiukemmin valvomaan.¹⁷

Ennakkosensuurista vapauttaminen ei kuitenkaan merkinnyt painovapauden toteuttamista, vaan viranomaiset kontrolloivat sekä ennakkoon sensuroituja että sensuroimattomia painotuotteita. Niitä rangaistiin myös hallinnollisin toimenpitein, jos niiden katsottiin sisältäneen vahingollista kritiikkiä hallituksen toimenpiteitä vastaan. Lisäksi sensuuriasetukseen sisältyi aikakautisten julkaisujen perustamisen ehtona 2.500–5.000 ruplan suuruinen takuumaksu mahdollisten sakkorangaistusten varalta.¹⁸

Ylin painotointa valvova elin Venäjällä oli sisäasiainministeriön alainen painoasiain ylihallitus. Sisäministeri puuttui myös sen toimintaan, ja mm. Baltian kuvernementista osoitettiin monasti lehdistöä koskevia valituksia suoraan

15 Rigberg 1966 s. 330; Ruud 1982 s. 240–241; Walkin 1963 s. 111; Arsenjev 1903 s. 154–158.

16 Rigberg 1966 s. 328; Walkin 1963 s. 111; UStar 19.12.1900 Venäjältä. Sensuuri ja sanomalehdistö.

17 Ruud 1982 s. 237; Rigberg 1965 s. 333; Rigberg 1969 s. 70–71; Balmuth 1969 s. 386–388.

18 Ruud 1982 s. 241; Rigberg 1965 s. 333; Kaiser 1978 s. 152; Rozenberg 1905 A s. 93–95.

sisäministerille. Hänellä oli valtuudet myöntää lehdelle julkaisulupa, antaa varoituksia ja kolmen varoituksen jälkeen peruuttaa julkaisulupa, mutta enintään kuudeksi kuukaudeksi. Lehden ainiaaksi lakkauttaminen sen sijaan tapahtui ministerien keskinäisen neuvottelun perusteella. Edellä mainittujen rangaistusten ohella sisäministeri saattoi myös vuodesta 1863 lähtien kieltää yksityisten kaupallisten ilmoitusten julkaisemisen 2-6 kuukaudeksi, ja vuonna 1867 otettiin käyttöön sanktio, joka kielsi sensuroimattomien lehtien vaarallisiksi todettujen numeroiden katukaupan.¹⁹

Taulukko 1. Kirjallisten ja poliittisten lehtien saamat rangaistukset Venäjällä vuosina 1864-1904

Aika	Varoitukset	Irton. kielto	Ilmoit. kielto	Lakkautukset	
				Määräajaksi	Ainiaaksi
1865-74	100	34	-	24	4
1875-84	112	84	4	49	8
1885-94	21	43	12	25	5
1895-1904	47	57	15	55	10
Yhteensä	280	218	31	153	27

Lähde: Rozenberg 1905 s. 136-142. Tilastojen mukaan rangaistuksia annettiin kaikkiaan 715 yhteensä 173 lehdelle, mutta oheisista luvuista näyttävät puuttuvan eräät vähäisemmät tapaukset. Luvut eivät sisällä myöskään eräitä reuna-alueita koskevia tilastoja, sillä Rozenbergin luettelossa ei mainita lainkaan Baltian tai Puolan lehtiä. Vrt. Raun 1981 s. 333; Ruud 1982 s. 258.

Lakkauttaminen ei ollut venäläisten sensuuriviranomaisten käyttämistä keinoista tärkein, vaan varoituksilla ja ta-

¹⁹ Ruud 1982 s. 129, 182, 240-243; Rigberg 1966 s. 327; Issakov 1971 s. 130-131; Rozenberg 1905 B s. 163-172; Arsenjev 1903 s. 127-128.

loudellisilla pakotteilla pyrittiin vaikuttamaan lehtien kirjoitteluun. Tiukimmillaan sensuuri oli Aleksanteri II:n hallituskauden lopulla ja välittömästi hänen murhansa jälkeen, mutta lieveni, kunnes vuosisadan taitteessa esiintyi jälleen kiristymisen merkkejä. Kehitys näyttää myös kulkeneen lievemmistä rangaistuksista kohti ankarampia, sillä 1800-luvun loppua lähestyttäessä varoitukset vaihtuivat taloudellisiin pakotteisiin ja lakkautuksiin.

Keisarikunnan painoylihallitus toimi lähinnä koordinoivana virastona, joka valvoi paikallisia sensoreita ja antoi heille ohjeita. Varsinaisen painotuotteiden tarkastuksen hoitivat sensuurikomiteat Pietarissa, Moskovassa, Varsovasa ja Tiflisissä sekä erityissensorit Riiassa, Tallinnassa, Tartossa, Mitaussa, Kievisssä, Vlnassa, Odessassa ja Kasanisssa. Muilla paikkakunnilla sensoreita ei ollut, vaan ennakkotarkastuksesta vastasivat alueiden varakuvernöörit. Sensuurikomiteoiden apuna oli kanslisteja ja sihteerejä, ja sensoreillakin oli omat sihteerinsä. Sensuurikomiteoihin kuului jäseniä keskimäärin 5-10 riippuen julkaisutoiminnan laajuudesta alueella.²⁰ On ymmärrettävää, että Pietarissa ja Moskovassa, missä ilmestyi eniten kirjallisuutta, tarvittiin erityiskomiteat hoitamaan valvontaa. Muiden komiteoiden ja sensorien kohdalla sen sijaan herättää huomiota niiden alueellinen jakautuminen. Kaikki erityissensorit oli sijoitettu kansallisten vähemmistöjen asuttamille, poliittisesti levottomille alueille, useimmat Baltiaan, Kuurinmaalle ja Puolaan. Paikalliset venäläiset kuvernöörihän eivät osanneet yleensä alueen kieltä, mikä teki erityissensorin välttämättömäksi, jos valvontaa haluttiin hoitaa vähänkään tehokkaasti.

Sensoreiden tuli suorittaa tehtävänsä lain kirjaimen ja hengen mukaisesti, ja heidän oli erotettava toisistaan hyvää tarkoittavat lausunnot ja pahantahtoiset vääristelyt. Jollei tarkastettavaksi tuotu kirjallisuus sisältänyt mitään statuuttien periaatesisällön vastaista, ei sensorin tehtävänä ollut kysellä sen totuudellisuutta tai merkitystä eikä puuttua esitystyylisiin. Jos tekstissä käytettiin vertauskuvallisia il-

20 Rigberg 1966 s. 327-328, 341.

mauksia, oli sensoreita neuvottu hyväksymään kirjoittajan niille antama selitys, jollei se ollut ilmiselvässä ristiriidassa sisällön kanssa. Sensorin tehtävä oli itse asiassa varsin hankala, sillä lakiteksti ei tarjonnut hänelle tukea konkreettisten ohjeiden muodossa. Säädökset olivat pikemminkin niin väljiä, että niiden perusteella saatettiin kieltää kaikki vähänkin merkitykselliset lausunnot valtiollisista asioista.²¹ Vuodesta 1873 lähtien Venäjän sisäministerillä oli lisäksi oikeus kieltää sanomalehtien palstoilta minkä tahansa hallituksen kannalta tärkeän asian, kuten esimerkiksi juutalaissyksymyksen, sensuurin tai nälänhädän, käsitteleminen.²² Sanomalehdistön asema oli vaikea etenkin niissä kaupungeissa, missä sensuuri ja kuvernementtihallinto oli yhdistetty samoihin käsiin. Henkilöiden persoonalliset mieltymykset pääsivät helposti vaikuttamaan sensurointiin niin, että monasti kaikki keskustelu paikallisistakin kysymyksistä oli mahdotonta. Lehdissä saatettiin jopa kieltää julkaisemasta sellaisiakin artikkeleita, jotka oli sallittu Pietarissa tai Moskovassa.²³

Sanonnaltaan väljiä statuutteja täydensivät kiertokirjeet, jotka puolestaan olivat lyhyitä ja koskettelivat vain yhtä tai kahta asiaa. Ne sisälsivät lähes yksinomaan erilaisia kieltoja ja mainintoja asioista, joista lehdissä ei saanut kirjoittaa. Keskeisin piirre näissä kielloissa oli se, että mitään autokratian ja ortodoksisen kirkon kannalta epäedullista ei julkisessa sanassa saanut esiintyä. Kiellettyjä olivat myös kaikki valtion poliittisia ja sosiaalisia suhteita kohtaan osoitetut tyytymättömyyden ilmaukset, sillä kritiikin katsottiin häiritsevän yhteiskuntarauhaa. Sopimattomiin aiheisiin kuuluivat edelleen työläisten taloudelliset ja sosiaaliset olot, lakot, epäjärjestykset työpaikoilla ja oppilaitoksissa, mielenosoitukset, kulkutaudit, kuolemantuomiot ym. Tavoitteena oli antaa kuva yhteiskunnasta, jossa ei ollut poliittisia pidätyksiä ja oikeudenkäyntejä, ei karkoituksia eikä teloituksia, ei kapinoivia opiskelijoita eikä tyytymätöntä

21 Rigberg 1965 s. 334-335.

22 Rigberg 1965 s. 335; Ruud 1982 s. 193.

23 Walkin 1963 s. 120; Rigberg 1969 s. 65-66; Rigberg 1966 s. 336; UStar 19.12.1900 Venäjältä. Sensuuri ja sanomalehdistö. Artikkelissa siteerattiin venäläisen aikakauslehti Pravon artikkeleita lehtien juridisesta asemasta Venäjällä; Hyvämäki 1964 s. 6.

työväestöä. Sallitut aiheet taas liikkuvat uskonnon, opetuksen, moraalien, filosofian ja taloudellisten kysymysten alueella.²⁴ Huolimatta siitä, että Baltiassa oli ainakin venäläistämiskauden alkuvaiheessa ristiriitoja hallituksen ja saksalaisen aateliston välillä, kun hallinnon, kirkon, kielen ja koululaitoksen venäläistämiseen ryhdyttiin, oli myös eestinkielisissä, rahvaalle tarkoitetuissa julkaisuissa kielletty arvostelemasta säätyeroja Baltiassa, saksalaista ritarikuntaa ja luterilaista kirkkoa. Tosin vielä 1880-luvun lopulle saakka määräyksiä ilmeisesti katsottiin läpi sormien, kunnes kansankielisten julkaisujen sensuuri tiukkeni.²⁵

Vaatimukset ennakkosensuurin, varoitusten ja rangaistusten poistamisesta voimistuivat 1890-luvun lopulla Venäjällä ja johtivat pieniin hallinnollisiin parannuksiin. Vuonna 1901 päätettiin, että sanomalehden saama varoitus peruuntui vuoden kuluessa (ja kaksi varoitusta kahdessa vuodessa), jos lehti ei sinä aikana saanut uusia varoituksia. Tammi-kuussa 1905 peruttiin yksityisten ilmoitusten julkaisemista koskevat rajoitukset.²⁶ Venäläisten sodassa Japania vastaan kärsimät tappiot ja sisäiset levottomuudet aiheuttivat sen, että vuonna 1905 lehdistön kirjoittelu riistäytyi täysin sensuuriviranomaisten käsistä. Vaikka sensorit pyrkivät estämään levottomuuksia koskevien tietojen julkaisemisen ja painoylihallitus lähetti alaisilleen kehoituksia, kaikki lehdet käsitelivät vuonna 1905 kolmea asiaa: sotaa, epäjärjestyksiä ja uudistusvaatimuksia.²⁷

Jatkuvasti kasvaneen julkaisutoiminnan valvominen suhteellisen pienin voimin ja osittain sivutoimisesti ilman erillistä palkkiota oli tehotonta. Vuosien 1882-1917 välisenä aikana sensuuriviranomaisten määrä keisarikunnassa ei juurikaan lisääntynyt, ja kaikkiaan Venäjän ja Puolan sensoreiden lukumäärä kuvernöörit mukaan luettuina jäi alle sadan. Myös sensuuritoimintaan tänä aikana käytettyjen valtion varojen määrä pysytteli jatkuvasti samalla tasolla.²⁸ Sen

24 Rigberg 1965 s. 336-340; Ruud 1982 s. 209-210; Kaiser 1978 s. 153.

25 Issakov 1971 s. 137; Baltian kehityksestä ks. tark. esim. Thaden 1981 s. 33-75; Haltzel 1981 s. 134-178.

26 Ruud 1982 s. 208-209, 213.

27 Rigberg 1965 s. 341-342; Ruud 1982 s. 218.

28 Rigberg 1966 s. 339-341.

sijaan julkaisujen määrä kasvoi valtavasti. Sanomalehtiä Venäjällä ilmestyi vuonna 1883 80, vuonna 1900 125 ja vuonna 1908 jo n. 800. Samalla lehtien levikki ja lukijakunta moninkertaistuivat.²⁹ Todella räjähdysmäinen lehdistön kasvu tosin tapahtui vasta ennakkosensuurin poistuttua vuonna 1906. Koska sensuuriin käytettyjä resursseja ei julkaisujen lisääntyessä kasvatettu, Rigberg on päätellyt, että sensuuri ei sittenkään ollut autokratian tärkein ase taistelussa yhteiskunnallisen rauhan säilyttämiseksi, vaan enemmän huomiota kiinnitettiin valtiollisen poliisin toimintaan. Pipes on lisäksi todennut, että uusien ajatusten levittämiselle Venäjällä sensuuri oli pikemminkin harmi tai kiusa kuin todellinen este.³⁰

Baltian alueella 1800-luvun lopulla sovellettu sensuuri-politiikka antaa käsityksen paino-olojen valvonnasta ja sensuurin merkityksestä rajamaakunnassa, joka pyrittiin sitomaan tiukemmin keskusvallan yhteyteen. Alueen sensuuri-organisaatio oli osa venäläistä järjestelmää. Aluksi venäläisten päähuomio keskittyi saksalaismielisiin julkaisuihin hallintokoneiston venäläistämisvaiheessa, mutta 1880-luvulla alettiin myös eestiläisen kansallisuusliikkeen lehtiä pitää separatistisina. Sensuuri kiristyi saman vuosikymmenen lopussa, ja vaaralliseksi katsottiin kaikki kirjoitukset, joissa puhuttiin Eestin kansasta, kansallisuusliikkeestä tai kuittuurista.

Vuonna 1889 Tarton sensori E. Jansen sai tehtäväkseen selvittää lehtien toimittajille, mitä keisarikunnan painoylihallitus odotti paikalliselta lehdistöltä. Sen tehtävänä olisi tukea välittömästi ja innokkaasti hallituksen harjoittamaa uudistuspolitiikkaa ja hillitä oppositiohenkeä. Toimittajia uhattiin erottamisella, jos ylihallituksen ohjeita ei noudatettaisi. Koska mitään oleellisia muutoksia eestiläisissä lehdissä ei näkynyt, kuvernööri S. Šahovskoi esitti, että kansankielisten lehtien poliittista ohjelmaa ja toimintamahdollisuuksia pitäisi rajoittaa. Seurauksena oli, että lehdistön kirjoittelua ryhdyttiin hillitsemään. Painoylihallitus ei enää antanut

29 Walkin 1963 s. 119; Zasurskii-Esin ym. 1974 s. 302; Ruud 1982 s. 200-203, 257.

30 Rigberg 1966 s. 343; Pipes 1974 s. 293.

uusille kansankielisille lehdille julkaisulupia vedoten yleensä siihen, että suhteellisen laaja lehdistö alueella oli jo olemassa. Entisiä lehtiä ei kuitenkaan ryhdytty lakkauttamaan, mutta sensuurin kiristymisen ja lehtikuolemien seurauksena eestinkielisten aikakautisten julkaisujen määrä väheni vuosina 1888-1892 runsaalla kolmanneksella. Ankaran sensuurin aikaa ei kuitenkaan kestänyt pitkään, sillä jo 1890-luvun lopulla tilanne helpottui mm. alueen kuvernöörin vaihduttua, ja lehdistö lähti uuteen, 1900-luvun ensi vuosina erittäin voimakkaaseen kasvuun. Toivo U. Raun onkin todennut, että hallitus Pietarissa ei yleensä asettanut vakavia rajoituksia painotoiminnalle Eestissä.³¹

Venäjän lehdistöä ei ankarimmankaan sensuurin aikana ryhdytty kokonaan tukahduttamaan, ja 1860-luvulta lähtien pääkaupunkien sanomalehdet saattoivat kirjoittaa suhteellisen vapaasti. Sensuurijärjestelmää ei oleellisesti muuttanut edes Aleksanteri II:n murha. Siksi Ruud onkin todennut, että sensuuri ei Venäjällä ollut tähdätty lehdistöä vastaan sinänsä, vaan se oli tarkoitettu ainoastaan radikaalien, kumouksellisten ainesten kontrollointia varten.³² Keskusvallan kannalta hajoittavia voimia esiintyi myös kansallisten vähemmistöjen keskuudessa. Toisaalta hallitus kohdisti lehdistöön myös positiivisia odotuksia. Useissa yhteyksissä näkyy, että lehtien toivottiin vaimentavan kritiikkiä hallitusta vastaan ja innostavan hyväntahtoisiin ilmauksiin sitä kohtaan. Ohjailun ja sensuurin avulla oli tavoitteena saada maahan vaitelias ja taipuisa lehdistö, joka edistäisi yhteiskunnan rauhallisuutta ja tukisi vallinnutta hallinto- ja oikeusjärjestelmää. Siksi myös rahvaalle tuli tarjota tervehenkistä ja mieltä kohottavaa luettavaa.³³

31 Issakov 1971 s. 125-138; Raun 1981 s. 333-336; Haltzel 1981 s. 124-133.

32 Ruud 1982 s. 206.

33 Rigberg 1969 s. 66-67, 71; Arsenjev 1903 s. 171; vrt. Pipes 1974 s. 292.

3. Kenraalikuvernöörin lehdistöpolitiikka Suomessa

Suomella oli 1800-luvun kuluessa kehittynyt oma erillinen painoasioiden valvontaorganisaatio, joka ei ollut alistussuhteissa keisarikunnan vastaavan elimen kanssa. Kenraalikuvernööri edusti Venäjän hallitusta Suomessa myös painoasioissa. Koska Venäjän Suomen-politiikassa tapahtuneet muutokset vaikuttivat merkittävästi lehdistön ohjailuun ja sensuurin tiukkuuteen Suomessa, on syytä tarkastella sitä, miten Venäjän hallituksen edustajat suhtautuivat sanomalehdistöön ja paino-oloihin Suomessa.

Tarkastelun lähtökohdaksi on todettava, että Venäjän hallituksen asenne painovapautta kohtaan oli yleensä kielteinen, koska oli pelättävissä, että hallituksen vastainen kritiikki tulisi välittömästi julkisuuteen.³⁴ Samoihin aikoihin kun Suomen-kysymys Venäjällä aktualisoitui, näyttävät myös lehdistö ja painolainsäädäntö joutuneen huomion kohteeksi. Kun venäläisten lehtien hyökkäykset Suomea vastaan alkoivat 1880-luvun lopulla, etenkin Moskovskija Vjedomosti kirjoitti Suomen paino-oloista ja toistuvista painovapausvaatimuksista. Se piti Suomen lehdistön kirjoittelua liiankin vapaana ja suomalaisia erittäin taitavina sensuurin kiertäjinä. Myöhemmin tässä lehdessä vaadittiin vielä, että sensoreille tulisi antaa oikeus kieltää lehtikirjoitusten julkaiseminen jo pelkästään sillä perusteella, mitä niiden rivien välistä oli luettavissa.³⁵ Vuoden 1890 vaiheilla Venäjän hallituspiireissäkin esiintyi käsityksiä Suomen painolainsäädännön "anarkistisuudesta".³⁶

Kenraalikuvernööri F.L. Heiden tarkasteli paino-oloja luonnollisesti venäläisen virkamiehen näkökulmasta, mille tunnusomaista oli keisarikunnan edun valvominen. Lausun-

34 Rigberg 1969 s. 66.

35 Sinkko 1976 s. 93, 180.

36 Ministerivaltiosihteeri C.W. von Daehnin lausunto Jac. Ahrenbergille. Ahrenberg 1919 s. 176. Vuonna 1895 von Daehn katsoi itsekin, että lehdistösensuuri Suomessa oli välttämätön. Rommi 1964 s. 123.

nossaan valtiopäivien painovapausanomuksen johdosta vuonna 1883 hän torjui vaatimuksen ja katsoi, että valtiollinen yhteys edellytti yhtäläisyyttä myös painoasioissa. Ilmeisesti kysymys oli kuitenkin lähinnä yleisestä ennakkosensuurin säilyttämisperiaatteesta, sillä lainsäädännön täydelliseen yhdistämiseen Heiden ei käytännössä näytä pyrkineen. Jos Suomessa olisi säädetty painovapaus, olisi Heidenin käsityksen mukaan ollut todennäköistä, että lehdistö olisi innostunut käsittelemään Venäjän asioita, eikä suinkaan hallituksen toivomalla tavalla.³⁷ Heidenin suhtautumiseen Suomessa julkaistuihin painotuotteisiin vaikutti paitsi kenraalikuvernöörin yleinen tavoite lähentää Suomea Venäjään myös pyrkimys vaimentaa kritiikkiä. Tämä oli hallituksen edun mukaista ja tärkeää kenraalikuvernöörin oman aseman kannalta, jotta venäläisten lehtien hyökkäykset eivät kohdistuisi kenraalikuvernöörin persoonaan ja saattaisi häntä huonoon valoon hallituksen silmissä.³⁸ Hän pyrki jopa oma-aloitteisesti hillitsemään venäläisten lehtien kirjoittelua 1880-luvun lopulla ja suunnitteli virallisen venäjänkielisen lehden perustamista torjumaan näitä hyökkäyksiä. Heiden vastusti yleensä jyrkkiä muutoksia Venäjän hallituksen Suomen-politiikassa sillä perusteella, että ne olisivat omiaan aiheuttamaan tarpeettomia ristiriitoja paikallisen väestön ja hallituksen välillä.³⁹ Svekomaanilehdistön hyökkäykset kenraalikuvernööriä vastaan, hänen ikävät kokemuksensa Kuopiossa kesällä 1890 ja viime kädessä postimanifestia sekä hallituksen toimenpiteitä vastaan kohdistettu arvostelu lehdistössä saivat Heidenin kiristämään sensuuria, valvomaan aktiivisemmin lehdistön kirjoittelua ja käyttämään myös kenraalikuvernöörin oikeutta lakkauttaa sanomalehtiä.⁴⁰ Näyttää kuitenkin siltä, että Heiden ei noudattanut mitään järjestelmällistä lehdistöpolitiikkaa, vaan hänelle ennakkosensuuri oli pikemminkin venäläiseen tapaan väline vaientaa hallituksen ja hallitsijoiden kannalta negatiivisia mielipiteiden ilmauksia.

Kun Bobrikov vuonna 1898 tuli Suomen kenraalikuver-

37 Heidenin lausunto 23.1.1883. VSV akti 94/1883. VA; Ryhänen 1960 s. 11-12.

38 Hyvämäki 1960 A s. 138-139.

39 Rommi 1964 s. 96 n 57; Thaden 1981 s. 76.

40 Hyvämäki 1960 A s. 138, 178-183.

nööriksi, tilanne muuttui myös sanomalehdistön kannalta toiseksi. Heti nimittämisen jälkeen hän kiinnitti erityistä huomiota Suomen lehdistöoloihin, ja todettuaan, että maassa ei ilmestynyt ainoatakaan venäjänkielistä lehteä, hän esitti syksyllä 1898 hallitsijalle toimintaohjelmansa kahdeksantena kohtana hallituksen venäjänkielisten lehtien perustamisen Suomeen.⁴¹ Ajatus ei ollut uusi, vaan eri henkilöt olivat jo 1870-luvun puolivälistä lähtien suunnitelleet venäjänkielisiä lehtiä Helsinkiin, mutta yritykset olivat kariutuneet mm. sensurointiongelmiin. Bobrikov kuitenkin toteutti pian tämän tavoitteensa perustamalla Finljandskaja Gazetan, joka alkoi ilmestyä tammikuussa 1900.⁴²

Bobrikovin käsityksen mukaan Suomi oli kulttuurimaa, jossa painettu sana oli laajalle levinnyt sekä vaikutusvaltainen ja sanomalehti siis tehokas propagandaväline.⁴³ Venäjänkielisen lehden tehtävä Suomessa oli kahdenlainen: toisaalta se tulisi tiedottamaan venäläisille Suomen oloista, hallinnosta ja yhteiskunnasta sekä tutustuttaisi suomalaisia Venäjään ja toisaalta se edistäisi venäläisten pyrkimyksiä ja toimisi välineenä Suomen lähentämiseksi Venäjään. Näitä ajatuksia Bobrikov korosti lehtihanketta esitellessään aina sen mukaan, selvittikö hän asiaa suomalaisille vai venäläisille päätöksentekijöille. Taimi Torvinen on lehteä koskevassa tutkimuksessaan pitänyt kuitenkin sen todellisena tarkoituksena suomalaisen separatismia nujertamista ja Suomen liittämistä kiinteämmin keisarikunnan yhteyteen. Lehden suomenkielisessä rinnakkaisjulkaisussa, Suomen Sanomissa, selvitettiin Bobrikovin mukaan "suomalaisen rajamaan todellista suhdetta varsinaiseen Venäjään" ja pyrittiin esittämään venäläisen elämän valoisia puolia.⁴⁴ Finljandskaja Gazeta - Suomen Sanomat oli siis luotu kenraalikuvernöörin positiiviseksi propagandamediaksi Suomessa, ja hänen kirjeenvaih-

41 Seitkari 1960 s. 29; Borodkin 1905 B s. 68.

42 Torvinen 1976 s. 236, 245. Painoasetuksen mukaan Finljandskaja Gazeta oli venäläisen sensuurin alainen, ja sen sensorina toimi lehden avustaja, Helsingin poikalyseon johtaja V.A. Semenov. Ks. Ask 15/1867 § 3 s. 25; Torvinen 1976 s. 242. Finljandskaja Gazeta ilmestyi 1900 kolme kertaa, 1901-12 neljä kertaa, 1913 viisi kertaa ja 1914-17 kuusi kertaa viikossa ja Suomen Sanomat 1900-04 yhden kerran viikossa. Kaarna-Winter 1965 s. 16, 70.

43 Bobrikovin kertomus 1902 s. 49; Borodkin 1905 A s. 18-19.

44 Torvinen 1976 s. 237-239; Bobrikovin kertomus 1902 s. 50-54.

tonsa lehden monivuotisen avustajan, kenraalimajuri M.M. Borodkinin kanssa osoittaa, että hän myös aktiivisesti seurasi ja valvoi lehden toimitustyötä.⁴⁵ Lehden asema näyttää kuitenkin olleen jossain määrin epäselvä, vaikka lehteä kustannettiin Suomen valtion varoilla. Ainakin ministerivaltiosihteeri V.K. von Plehwe korosti, että lehteä ei voinut pitää virallisena hallituksen julkaisuna, koska sillä ei ollut toimuksellista suhdetta senaattiin kuten Finlands Allmänna Tidningillä ja Suomalaisella Virallisella Lehdellä.⁴⁶

Bobrikovin suhtautuminen Suomen omien sanomalehtien kirjoitteluun osoittautui pian erittäin negatiiviseksi. Useissa kirjeissään hän moitti lehtien kirjoittelua sävyltään pahan-suovaksi, röyhkeäksi ja arvostelua hallituksen toimintaa kohtaan hillittömäksi. Paitsi henkilökohtaiset loukkaukset Bobrikovia suututtivat erityisesti kirjoitukset, joissa korostettiin Suomen asemaa Venäjästä erillisenä alueena ja hyökättiin kaikkea venäläistä vastaan. Helmikuun manifestia talvella 1899 seurannut kritiikki suomalaisissa lehdissä näyttää yllättäneen kenraalikuvernöörin laajuudellaan ja ankaruudellaan, ja tämän hallituksen vastaisen kirjoittelun hän pyrki saattamaan myös hallitsijan ja Venäjän sotaministeri A.N. Kuropatkinin tietoon. Samalla hän korosti sitä, että rangaistustoimenpiteisiin lehdistöä vastaan oli välttämätöntä ryhtyä.⁴⁷ Useimmat jo keväällä 1899 esittämänsä syytökset suomalaisia lehtiä vastaan Bobrikov uudisti vuonna 1902 toimintakertomuksessaan, jossa hän kertoi sanomalehdistön olevan innokas "itsenäisyysaatteiden" julistaja, pyrkivän istuttamaan nämä aatteet paikalliseen väestöön ja vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen. Hänen mukaansa lehdistö arvosteli ja pilkkasi keisarin persoonaa, venäläisiä viranomaisia sekä oikeuskoista kirkkoa, ja sensoreiden leväperäisyyden takia kirjoitukset myös pääsivät julkisuuteen. Tällai-

45 Bobrikov Borodkinille esim. 13.11.1899, 25.11.1899, 1.2.1900, 24.10.1900, 13.2.1901, 28.3.1903, 8.4.1903, 15.8.1903, 18.10.1903 (kaikki v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA.

46 von Plehwe Bobrikoville 30.11.1899 (v.l.) ja päiväämätön kirje (myöh. lisätty vuosiluku 1901). TsGAOR fondi 586. NL mf 254. VA; Borodkin 1905 B s. 221; Torvinen 1976 s. 241-242.

47 Bobrikov keisarille 18.2.1899, 25.2.1899, 28.2.1899, 15.4.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; Bobrikov Kuropatkinille 9.2.1899, 13.2.1899, 18.3.1899, 24.3.1899 ja 15.4.1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210. VA; Bobrikov Borodkinille 25.11.1898, 29.10.1899, 20.11.1899 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA; Borodkin 1905 B s. 327-328, 339-340.

nen kirjoittelu ei mitenkään edistänyt Suomen liittämistä tiiviimmin keisarikunnan yhteyteen, joten vallattomuuksia oli ryhdyttävä entistä tehokkaammin keinoin hillitsemään.⁴⁸ Samaan lehdistössä ja kirjallisuudessa esiintyneeseen agitatioon, joka kohdistui Venäjän hallitusta ja venäläisyyttä vastaan, Bobrikov kiinnitti huomiotaan myöhemmissäkin kertomuksissaan, joskin näissä etusijalla olivat käytännölliset toimintamuodot.⁴⁹

Bobrikovin käsitys Suomen sanomalehdistöstä oli muotoutunut varsin selkeäksi jo vuoden 1899 loppuun mennessä, jolloin hän esitti kommenttinsa senaatin talousosaston lausunnon johdosta, jossa käsiteltiin painoasetuksen muuttamista vapaampaan suuntaan. Ensinnä hän puuttui moniin painovapausanomuksiin, joita säädyt vuosien kuluessa olivat hallitsijalle esittäneet ja katsoi painoasioiden kuuluvan yksin hallitsijan päätösvallassa oleviin kysymyksiin, jolloin muutokset tapahtuisivat vain korkeimmasta tahdosta. Tämän käsityksen jakoi hänen kanssaan ministerivaltiosihtööri von Plehwe. Sensuurin keventämistä Bobrikov piti täysin mahdollomana ajatuksena ja huomautti lehdistön jo helmikuun manifestin julkaisemista seuranneissa protesteissaan ylittäneen kaikki säädyllisyyden rajat ja esittäneen hallituksen kannalta erittäin vahingollisia mielipiteitä. Siksi kenraalikuvernööri piti välttämättömänä ryhtyä ankariinkin rangaistuksiin sanomalehtiä kohtaan. Lopuksi hän huomautti, että kenraalikuvernöörin oikeuksia valvoa Suomen lehdistöä ei missään tapauksessa saisi vähentää vaan pikemminkin laajentaa.⁵⁰

Rangaistusten ja tehokkaan valvonnan ohella Bobrikovin lehdistöpoliittikkaan kuului positiivinen propaganda hallituksen ja keisarikunnan puolesta. Tätä tavoitetta palveli jo vasta perustettu Finljandskaja Gazeta, mutta Bobrikov halusi vielä laajentaa hallituksen vaikutusmahdollisuuksia. Suunnitelman lääninlehtien perustamisesta jokaiseen Suomen läänin kuvernöörin alaisuuteen Bobrikov esitteli ensimmäisen kerran edellä mainitussa lausunnossaan senaatin paino-

48 Bobrikovin kertomus 1902 s. 25-29.

49 Bobrikovin kertomukset 1902-03 s. 10-11 ja 1904 s. 131-134.

50 Bobrikovin lausunto 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA; Borodkin 1905 B s. 338.

vapautta koskevan kirjelmän johdosta alkuvuodesta 1900. Hän tarttui senaatin lausunnossa mainittuun käsitykseen sanomalehdistön erittäin suuresta merkityksestä väestön taloudellisten, kaupallisten ym. intressien sekä yhdistyselämän palvelijana ja ilmoitti aikovansa nyt perustaa lääninlehtiä juuri tätä tarkoitusta varten. Lehdissä ei julkaistaisi poliittisluontoisia artikkeleita eikä mitään sellaista, mikä olisi omiaan herättämään ristiriitoja keisarikunnan ja suomalaisen rajamaan välillä. Senaatille hän esitti suunnitelmansa maaliskuun alussa 1900 korostaen, että se vastasi täysin senaatin kantaa ja takaisi väestölle sanomalehden katkeamattoman ilmestymisen, mitä normaalit sanomalehdet mahdollisten hallinnollisten rangaistustensa vuoksi eivät voineet luvata. Bobrikov kehoitti senaattia valmistelemaan lehtien ohjelmaa ja varaamaan rahat niiden julkaisemiseksi.⁵¹ Lääninlehti-idea ei ollut varsinaisesti Bobrikovin omaa keksintöä, vaan se oli yritys soveltaa keisarikunnassa käytössä ollutta järjestelmää Suomeen. Venäjällä oli koko kuvernementtilehdistö riippuvainen paikallishallinnon virkamiehistä siellä, missä ei ollut erillistä sensoria. Lisäksi eri puolilla maata oli jo vuodesta 1830 lähtien julkaistu virallisia hallituksen lehtiä.⁵²

Ilmeisesti käsittäen Bobrikovin tarkoituksena olleen korvata Suomen oma sanomalehdistö lääninlehdillä senaatti panetti toimeen laajan kyselyn kuvernöörien kautta sanomalehdistön levinneisyydestä sekä merkityksestä maassa ja virallisten lehtien tarpeellisuudesta. Tuloksena oli, että lääninlehtiä vastustettiin yksimielisesti joka puolella Suomea, ja vastauksista näkyy selvästi pelko normalin sanomalehdistön hävittämisestä. Kuvernöörien lähettämän laajan vastausmateriaalin perusteella senaatin kannaksi muotoutui lopullisesti vuoden 1902 alussa se, että lääninlehtiajatusta ei ollut syytä kehittää edelleen.⁵³ Bobrikovkin hylkäsi nyt suunnitelman, vaikka hän epäilikin vastarintaa kannattaneih-

51 Bobrikovin lausunto 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901; Bobrikov senaatin talousosastolle 3.3.1900/251 (käännös). Sen.sal.asiak. Siv.tmk. N:o 60_u. VA.

52 Zasurskii-Esin ym. 1974 s. 301; Rozenberg 1905 B s. 172-174; Routavaara II s. 38. V.I. kok. VA.

53 Ote sen.tal.os. ptk. 12.3.1900 (sub secreto), mietintö lääninlehtiasiaista 26.3.1902. Sen.sal. asiak. Siv.tmk. N:o 60_u. VA; Tommila 1973 s. 315-321; ks. myös UStar 24.3.1900 Uusia virallisia lehtiä (pk.).

den paikallisten mielipidejohtajien vaikuttaneen vastausten sisältöön. Borodkinin mukaan Bobrikoville oli hylkäysperusteena merkitystä myös tiedoilla, että kansan keskuudessa tunnettaisiin epäluuloa lehtiä kohtaan eivätkä niitä tilaisi muut kuin virkamiehet, ja hekin vain pakosta. Lisäksi tunnettua oli, että Finljandskaja Gazetan tilaajia vastaan oli kohdistettu painostustoimenpiteitä.⁵⁴

Mitään siitä, mikä olisi ollut Suomen entisen sanomalehdistön kohtalo lääninlehtisuunnitelman toteutuessa, ei Bobrikov maininnut. Käytetyt lähteet eivät muutenkaan anna suoranaista vastausta kysymykseen, oliko lääninlehtien tarkoitus korvata sanomalehdet vai vain täydentää niitä.⁵⁵ Kun tunnetaan Bobrikovin eri yhteyksissä esittämät negatiiviset lausumat sanomalehdistön pahansuopuudesta, vahingollisuudesta ja jatkuvasta epäjärjestysten lietsonnasta, olisi houkuttelevaa uskoa hänen suunnitelleen näiden kiusankappaleiden lakkauttamista. Hän kirjoittikin helmikuussa 1899 Kuropatkinille Suomen lehdistön mielialan olleen niin sopimaton, että 9/10 niistä tulisi lakkauttaa. Myös keisarille hän mainitsi samana keväänä, että vain kohtuullista olisi lakkauttaa lähes kaikki, yli 200 suomalaista lehteä sillä perusteella, että lehdet kirjoittivat Suomesta kuin valtiosta, jolla oli kaikki poliittiset oikeudet.⁵⁶ Toisaalta hän kuitenkin samoihin aikoihin kuvaili omaa mielenlaatuaan jalomieliseksi ja sydämelliseksi lehdistöä kohtaan huolimatta siitä, että hän vastoin tätä luonneitaan oli joutunut lakkauttamaan lehtiä määrääjäksi.⁵⁷ Bobrikovin omat mielenilmaisut ovat siinä määrin ristiriitaisia, että niiden perusteella ei voida tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Pikemminkin voidaan ajatella, että uhkaukset olivat seurausta hänet yllät-

-
- 54 Borodkin 1905 B s. 341-342; Santarmiraportti 21.2.1900/215. KKK akti 40/1900, erikoisjaosto. VA.
- 55 Parmanen tosin kertoo haastattelutietoon perustuen, että Bobrikov olisi kirjeessään von Plehwelle kesällä 1900 ehdottanut kaikkien suomalaisten lehtien lakkauttamisesta ja korvaamisesta venäjänkielisillä lehdillä, joista tarvittaessa voitaisiin julkaista suomenkielisiä lyhennelmiä. Keisari oli kuitenkin hylännyt hänen suunnitelmansa. Parmanen I s. 289; Tommila 1973 s. 316 n 13. Tällaista kirjettä ei ole löytynyt valtiosihteerinviraston asiakirjoista VA:ssa eikä Neuvostoliiton arkistoista filmatuista asiakirjoista, joita filmejä säilytetään VA:ssa.
- 56 Bobrikov Kuropatkinille 9.2.1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210; Bobrikov keisarille 15.4.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; ks. myös Polvinen 1973 s. 127.
- 57 Bobrikov Kuropatkinille 13.2.1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210; Bobrikov Borodkinille 16.3.1899 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA.

täneestä helmikuun manifestin vastaanotosta ja hänen yleisestä epäluuloisuudestaan.⁵⁸ Sellaista käsitystä, että Bobrikovin perimmäisenä tarkoituksena olisi ollut Suomen lehtien täydellinen lakkauttaminen, ei myöskään tue hänen myöhempi toimintansa, sillä hän ei suinkaan ryhtynyt systemaattisiin lakkautustoimiin. Ensimmäisiä lakkautuksiaan hän jopa katsoi aiheelliseksi puolustella monissa kirjeissään saadakseen myös keisarin hyväksynnän toimenpiteilleen.⁵⁹ Lisäksi Bobrikov luopui varsin helposti lääninlehtiajutuksesta sen kohdatessa voimakasta vastustusta. Ajatellen keisarikunnan lehdistöpolitiikkaa on vielä todettava, että Venäjällä sallittiin virallisten lehtien rinnalla yksityisten lehtien ilmestyminen, eikä Baltian kuvernementissa ankarakaan sensuurin aikana kokonaan tukahdutettu kansan kielellä julkaistuja lehtiä.

Lehdistö kyllä muodosti Bobrikovin politiikassa erityisesti alkuvaiheessa erään keskeisen ongelman, kun osoittautui, että Venäjän hallituksen kannalta tärkeitä muutoksia Suomessa ei hyväksyttäisi ilman laajaa arvostelua ja voimakasta mielten kuohuntaa. Keskeisiä agitaatiopesäkkeitä Bobrikovin käsityksen mukaan olivat valtiopäivät, senaatti, yliopiston professorit ja näihin kiinteässä yhteydessä oleva lehdistö. Erityisesti senaatin ja ruotsinmielisen aristokratian äänitorvena hän piti helsinkiläistä Nya Presseniä. Koska lehdistön ja suomalaisen hallinnon välillä vallitsi keskinäinen solidaarisuus, tuloksiin ei Bobrikovin käsityksen mukaan johtaisi ainoastaan lehdistön alistaminen. Siksi hän alkoi jo keväällä 1899 esittää toistuvia vaatimuksia järjestysvallan lujittamisesta ja kenraalikuvernöörin sekä kuvernöörien valtaoikeuksien laajentamisesta, jotta tilanne Suomessa saataisiin hallituksen kontrolliin.⁶⁰ Myös ministerivaltiosihteerin von Plehwen mielestä oli tärkeitä ryhtyä rauhoitustoi-

58 Bobrikov esitti monissa kirjeissään mm., että häntä ympäröivät Suomessa vihamieliset henkilöt. Polvinen 1973 s. 127, 129.

59 Bobrikov keisarille 24.3.1899 ja 31.3.1899. TsGAOR, fondi 601. NL mf 246; Bobrikov Kuropatkinille 24.3.1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210; Nikolai II Bobrikoville 26.3.1899 (v.l.). TsGIA, fondi 601. NL mf 171. A.

60 Bobrikov keisarille 18.2.1899 ja 24.3.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246; Bobrikov Kuropatkinille 18.3.1899, 24.3.1899 ja huhtik. 1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210. VA; Borodkin 1905 B s. 373, 375-376; Jussila 1979 s. 47; Polvinen 1973 s. 129; ks. myös keisarin ja Bobrikovin kirjeenvaihtoa, joka Krasnyj Arhivin numerosta 27/1928 on suomennettu Parmanen I 1936 s. 535-542; Semennikov 1928 s. 225-233.

menpiteisiin helmikuun manifestin ja asevelvollisuusmanifestin aiheuttaman kuohunnan takia, vaikka hän olikin politiikassaan yleensä Bobrikovia sovittelevampi ja valmiimpi kompromisseihin suomalaisten kanssa.⁶¹

Puolustellessaan lehtien rankaisemista kovallakin kädelä Bobrikov korosti sitä, että hallituksen arvosteluun syyllistyneet oli kitkettävä pois lehdistön joukosta. Ankarampiin rangaistuksiin siirtyminen oli välttämätöntä jo siksi, että lievenmistä keinoista ei ollut tuloksia ja ne vain heikensivät hallituksen arvovaltaa yleisön silmissä. Rangaistukset koituisivat Bobrikovin mielestä lopulta kansan eduksi, sillä lehdistön metkut vain vahingoittivat sitä leventämällä kuilua venäläisten ja suomalaisten välillä. Useissa yhteyksissä hän myös korosti toimintansa johdonmukaisuutta ja järkkymätöntä, vastustuksesta piittaamatonta pyrkimystään kohti päämäärää.⁶² Bobrikovin tavoitteena oli Suomen autonomian kaventaminen ja alueen kaikkinaisen lähentäminen keisarikuntaan, minkä politiikan toteuttamista hän saattoi ajaa aina fanaattisuuteen asti.⁶³ Rangaistuskysymyksessä von Plehwen kanta sen sijaan näyttää olleen hieman toinen. Hän katsoi, että lakkautukset olivat eräissä tapauksissa välttämättömiä toimenpiteitä jo esimerkin vuoksi, kuten oppositiojohtaja Nya Pressenin kohdalla, mutta voimakeinoja tuli käyttää vain harvoin. Jatkuvat ankarat rangaistukset saattaisivat vähitellen ärsyttää ja johtaa lopulta täysin kielteiseen suhtautumiseen hallitusvaltaa kohtaan.⁶⁴ Enemmän von Plehwen kuin Bobrikovin linjaa suhtautumisessaan Suomen lehdistöön näyttää noudattaneen myös Bobrikovin seuraajaksi kesällä 1904 nimitetty kenraalikuvernööri, ruhtinas Ivan Obolenski, joskaan käytetyt lähteet eivät anna hänen periaatteistaan yhtä selvää kuvaa kuin Bobrikovin. Oleellisiin sensuuria koskeviin lievennyksiin hän ei kuitenkaan ollut

61 von Plehwen raportti 28.3.1902 (v.l.). Obolenskin kok. TsGIA, fondi 1538, d. 2/1902. NL mf 114. VA; Pogorelskin 1976 s. 239-240.

62 Bobrikov keisarille 31.3.1899 ja 7.4.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246; Bobrikov Kuropatkinille 11.3.1899 ja 15.4.1899 (v.l.). TsGADA, fondi 2135, d. 531. NL mf 210; Bobrikov Borodkinille 16.3.1899 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA; Borodkin 1905 B s. 339-340, 342.

63 Polvinen 1973 s. 131-132; Jussila 1979 s. 40.

64 von Plehwe Bobrikoville 15.6.1900 (v.l.). TsGAOR, fondi 586. NL mf 254; Borodkin 1905 B s. 343. Borodkinin mainitsemaa kirjettä Bobrikoville 12.3.1900 ei ole löytynyt filmatuista von Plehwen kirjeistä Bobrikoville.

valmis ryhtymään, koska hän katsoi, että kaikki myönnytykset suomalaisille tuottaisivat vain vahinkoa, sillä suomalaiset eivät pitäisi niitä jalomielisyyden vaan hallituksen heikkouden osoituksina.⁶⁵

Jos verrataan venäläisten suhtautumista sanomalehdistöön Virossa ja Suomessa, voidaan havaita sekä yhtäläisyyksiä että huomattavia eroja. Suurin yhtäläisyys näkyy pyrkimyksissä saada sensuurin avulla paikallinen lehdistö tukemaan hallituksen yhtenäistämispolitiikkaa tai ainakin pidättäytymään sen arvostelusta. Hallituksen jatkotoimenpiteet olivat ilmeisesti riippuvaisia tämän tavoitteen onnistumisesta, ja siihen taas vaikuttivat sekä kansallisuusliikkeen erilainen kehitystaso että yhteiskunnallinen erilaisuus Suomen ja Baltian alueen välillä. Sensuurin tiukkuuteen on eittämättä osuutta myös valvontajärjestelmällä, sillä Baltiassa lehdistöä valvoivat kuvernöörit muiden toimiensa ohella ja erilliset sensorit, mutta ylin johto sijaitsi Pietarissa. Suomessa sen sijaan valta keskittyi yhä selvemmin kenraalikuvernöörin käsiin, ja hän saattoi varsin pitkälle määrätä sensuuripolitiikan linjoista.

Sensuurin ja sanomalehdistön valvonnan merkitys kenraalikuvernöörin politiikassa muuttui 1900-luun taitteessa Suomen-kysymyksen aktualisoiduttua Venäjällä. Heidenille sensuuri oli ollut lähinnä väline vaientaa äänekkäitä hallituksen vastaisia mielipiteitä ja välttää huomion herättämistä Pietarissa, jotta hänen politiikkaansa kohdistettu arvostelu ei kasvaisi. Bobrikoville taas painoasioiden valvonta muodosti tärkeän ja tietoisesti toimeenpannun osan hänen politiikassaan. Kun osoittautui, että venäläisten päätavoite, Suomen yhtenäistäminen keisarikunnan muun osan kanssa, kohtasi vastarintaa, oli siirryttävä väistämättä toiseen tavoitteeseen, alueen rauhoittamiseen ja vastarinnan lopettamiseen. Aluksi Bobrikovilla oli kuitenkin varsin niukasti keinoja, joilla hän saattoi taistella suomalaisten mielenosoituksia ja vastarintaa vastaan. Vasta kesällä 1900 annettiin asetus yhdistymis- ja kokoontumisvapauden rajoituksista, syksyllä 1902 Bobrikov sai oikeuden erottaa hallinto- ja

65 Jussila 1979 s. 52.

oikeuslaitoksen virkamiehiä, ja keväällä 1903 astui voimaan nk. diktatuuriasetus, jonka nojalla Bobrikov saattoi karkoittaa hallituksen kannalta epämieluisat henkilöt maasta. Lisäksi vuoden 1904 alusta lähtien saatettiin voimaan venäläismallinen santarmilaitos koko laajuudessaan myös Suomessa.⁶⁶ Nämä säädökset takasivat kenraalikuvernöörin rauhoituspolitiikalle jo paremmat onnistumismahdollisuudet. Mutta pitkään, ennen kuin nämä valtuudet saatettiin voimaan, oli sensuuri eräs niitä harvoja keinoja, joilla Bobrikov saattoi vaikuttaa mielialojen kehittymiseen Suomessa. Siksi onkin ymmärrettävää, että hän pian kenraalikuvernööriksi tulonsa jälkeen ryhtyi aktiivisesti tehostamaan sensuuria ja ohjailemaan aikaisempaa tiukemmin painoasioiden valvontaa Suomessa.

66 Juva 1960 s. 68-71; Jussila 1979 s. 47-48, 55.

III Suomen painolainsäädäntö vuosina 1891—1905

1. Vallan keskittäminen kenraalikuvernöörille

Painovapauslaki vuodelta 1865 oli jo alunperin säädetty väliaikaiseksi, ja siksi Suomen säädyt saivat vuoden 1867 valtiopäivillä käsiteltäväkseen uuden painolakiesityksen. Säätyjen tekemät muutosehdotukset eivät kuitenkaan tyydyttäneet Aleksanteri II:ta, joka päätyi edeltäjiensä tapaan jälleen järjestämään painoasioiden valvonnan Suomessa hallinnollisella asetuksella. Hallitsijalle antoi mahdollisuuden tähän se, että autonomisen Suomen hallinnon perustaksi hyväksytyssä vuoden 1772 Hallitusmuodossa oli painoasiat määritelty sellaisiksi kysymyksiksi, joista hallitsija saattoi päättää ilman säätyjen myötävaikutusta. Kesäkuussa 1867 annettu asetus päätti lyhyen painovapausjakson ja palautti ennakkosensuurin Suomeen. Tämä asetus oli se perusta, jolle 1900-luvun taitteessa voimassa ollut järjestelmä rakentui.¹

Jo vuonna 1865 oli paino-oloja valvomaan asetettu painoasiain ylihallitus. Se oli alusta lähtien luotu itsenäiseksi

1 Tommila 1980 A s. 6, 15; Backman 1975 s. 135; Ivalo 1908 s. 548-549.

hallintovirastoksi, jonka esimiehen määräsi keisari senaatin esityksestä ja jäsenet nimitti senaatti. Sen toimialana oli valvoa painoasioita maassa "hellittämättömällä tarkkuudella", mitä tehtävää hoitamaan ylihallitus asetti pääasiamiehen Helsinkiin sekä tarpeellisen määrän painoasiamiehiä eri paikkakunnille. Ylihallitus saattoi myös erottaa heidät määrääjäksi tai kokonaan. Painoasiamiesten tuli asemapainokassaan tarkastaa kaikki painotuotteet ennen niiden ilmestymistä.²

Asetuksessa määriteltiin varsin tarkoin ne ehdot, joilla aikakautisia painotuotteita maassa sai julkaista. Ennen kuin lehti voitiin aloittaa, oli sille saatava erityinen julkaisulupa, jonka antoi painoylihallitus. Sama määräys oli jo sisällytynyt vuoden 1865 painovapauslakiin, ja vuoden 1867 asetuksen mukaan lupa voitiin myöntää 21 vuotta täyttäneille, itseään ja omaisuuttaan vapaasti hallitseville Suomen kansalaisille, joita ei oltu tuomittu häpeällisestä rikoksesta. Luvan anojaa koskevien tietojen lisäksi ylihallitukselle piti ilmoittaa aiotun lehden nimi, laajuus, kirjapaino, jakamisajankohta (viikonpäivät ja kellonaika) ja se, mitä asioita julkaisussa aiottiin käsitellä. Lupaa tuli anoa henkilökohtaisesti, eikä sen siirtäminen toiselle ollut sallittua ilman erillistä lupaa. Myös kaikkiin muihin lehteä koskeviin muutoksiin tarvittiin painoylihallituksen suostumus.³ Vuonna 1871 täsmennettiin asetuksen muutoksella lehden perustamistapaa määräämällä vielä, että julkaiseminen oli aloitettava kuuden viikon kuluessa luvan myöntämisestä ja ilmestymisen oli jatkuttava keskeytyksettä numerojärjestyksessä. Jollei vaadittuja ehtoja täytetty, lupa katsottiin peruuntuneeksi.⁴

Kun lehti oli asianmukaisesti saanut julkaisuluvan ja alkanut ilmestyä, astui kuvaan mukaan ennakkosensuuri. Jokaisen numeron oikovedokset oli vietävä paikallisen painoasiamiehen tutkittavaksi. Asetukseen sisältyi pitkä pykälä, jossa määriteltiin ne yleiset normit, joiden perusteella painotuotteen julkaiseminen voitiin estää. Vuosien 1867 ja 1871 painoasetuksissa määräykset muokattiin siihen muo-

2 Ask 27/1865 §§ 37, 38; Ask 15/1867 §§ 38, 39; Ivalo 1908 s. 549.

3 Ask 27/1865 § 13; Ask 15/1867 § 12; Aalto 1980 s. 26.

4 Ask 9/1871; Aalto 1980 s. 26.

toon, jossa ne edelleen vuosisadan taitteessa olivat:⁵

"Jos painotuotteessa on: herjausta Jumalaa, Jumalan sanaa ja sakramentteja vastaan, kevytmielistä Jumalan sanan ja Sakramenttien tai Jumalanpalveluksen pilkkaamista; yllytystä maanpetokseen, metelinnostoon tai kapinaan; parjaava tai halventava lause Keisaris-ta, Keisarinnasta, Perintöruhtinaasta tai muusta Kei-sarillisen Huonekunnan jäsenestä, Maansäädyistä, Ken-raalikuvernööristä, Ministeri-Valtiosihteeristä tai Senaatista; valheiden tai vääräin kulkupuheiden levit-tämistä, jotka saattavat olla yleisön eksyttämiseksi tai viettelemiseksi; sopimattomia tai loukkaavia mietteitä maan korkeimman hallituksen toimenpiteistä; väärennely tai karsas esittely, vääristely tai sopi-mattomasti tehty moite maassa olevain muiden halli-tusvirastojen toimenpiteistä taikka toimenpiteiden tarkoituksista; solvaisevia tai loukkaavia lauseita ja ilmoituksia julkisista oloista Keisarikunnassa, jotka sopivat niitä halventamaan taikka herättämään vihaa ja eripuraisuutta Hänen Majesteettinsa valtikkan alle yhdistettyjen maiden asukasten välillä⁶; solvaisevia ja eripuraisuuteen vierasten valtain kanssa tarkoittavia lauseita sekä herjauksia vierasten valtakuntain hallitsi-joita ja heidän Keisarillisen hallituksen tykönä olevia lähettiläitä vastaan; valtakunnan turvaa koskevain val-tiosalaisuuksien ilmaisemista⁶; kuin myöskin ylimalkaan yhteiskunnalle vaarallisia sekä siveyttä ja säädyllisyyttä loukkaavia esittelyjä; Olkoon asiamies, kun kirjoituksen tarkastaminen hänelle kuuluu velvollinen toistaiseksi seisauttamaan painotuotteen ulosannon ja viipymättä Painoasiain Ylihallitukselle ilmoittamaan asian laidan likempää määräystä varten."

Myöhemminkin, kun ennakkosensuuri oli vuonna 1905 poistettu, näillä normeilla oli merkitystä, sillä rikoslain

⁵ Ask 9/1871 § 1:8; vrt. Ask 26/1891 § 31.

⁶ Pari kohta pykälässä muutettiin vuonna 1891 kuulumaan seuraavasti: "— vihaa ja eripurai-suutta niitten Hänen Majesteettinsa alamaisten välillä jotka kuuluvat eri kansallisuuksiin —; Hallituksen kieltämiä tiedonantoja sotatuumista sekä sotatoimista ja muista sellaisista; valtiohoidollisten valtiotalaisuuksien tai muitten semmoisten valtioasiain ilmaisemis-ta, jotka Hallituksen antamain määräysten mukaan ovat salassa pidettävät tai joita ei saa ennen aikaansa julkaista;—."

painovapautta sääteleviin pykäliin sisältyi samoja asioita, ja niiden perusteella voitiin nostaa painokanteita lehtiä vastaan.⁷ Määräykset osoittautuivat varsin pian liian epätasmaisiksi, ja painoylihallitus toivoikin jo vuonna 1871 täsmennyksiä lausuntovapauden rajoihin.⁸ Epämääräisinä ja sanonnaltaan väljinä säädökset kuitenkin tarjosivat painoviranomaisille poliittisen tilanteen vaihdellessa tilaisuuden myös vaihteleviin tulkintoihin.

Jos painoasiamies havaitsi tarkastettavaksi tuodun lehden loukkaavan asetusta, hänellä oli oikeus pidättää lehti ja vaatia loukkaava kohta poistettavaksi. Vuonna 1871 määrättiin lisäksi, että näin tyhjäksi jäänyt tila oli ennen julkaisemista täytettävä "tavallisella tekstillä", jotta painoasiamiehen kädenjälkeä ei voisi välittömästi havaita.⁹ Painoasiamiehen hyväksyntä ei kuitenkaan estänyt kanteen nostamista lehden julkaisijaa tai vastaavaa toimittajaa vastaan eikä muitakaan rangaistuksia. Jos painoylihallitus piti jonkin lehden kirjoittelua asetuksen vastaisena, sillä oli oikeus antaa lehdelle varoitus ja toistuvan varoituksen jälkeen peruuttaa lehden julkaisulupa. Varoitus oli aina välittömästi julkaistava lehdessä.¹⁰ Vuonna 1871 annettiin varoitusoikeus myös senaatin siviilitoimituskunnan päällikölle, jolla oli esimiesasemansa takia painoylihallitusta suurempi arvovalta.¹¹

Kenraalikuvernöörillä ei vuoden 1867 asetuksen mukaan ollut valtuuksia puuttua Suomen lehdistön kirjoitteluun. Todellisuudessa hän sai kuitenkin jo vuonna 1869 keisarillisella reskriptillä oikeuden lakkauttaa sanomalehtiä, jos niissä esiintyi "virheellisiä tulkintoja" Suomen asemasta keisarikunnan yhteydessä. Lakkautus saattoi kenraalikuvernöörin harkinnan mukaan olla joko määräaikainen tai lopullinen, ja siitä oli ilmoitettava hallitsijalle. Oikeus jäi kuitenkin kuolleeksi kirjaimeksi, eikä kenraalikuvernööri edes tiedottanut asiaa senaatille tai painoylihallitukselle, ennen kuin Aleksanteri III oli oikeuttanut vuonna 1885 Heidenin käyt-

7 Backman 1975 s. 156-158.

8 Rauhala II 1921 s. 220-221.

9 Ask 9/1871 § 1:9.

10 Ask 15/1867 § 12:7.

11 Ask 9/1871 § 1:10; Rauhala II 1922 s. 221.

tämään tarpeen vaatiessa valtuuksiaan.¹²

Vuonna 1891 Aleksanteri III vahvisti muutoksen painoasetukseen, mikä merkitsi kenraalikuvernöörin valtaoikeuksien huomattavaa lisääntymistä suomalaisten painoviranomaisten kustannuksella. Keisari kallistui päätöksessään samalle kannalle kuin kenraalikuvernööri Heiden, joka katsoi lehdistön tehokkaamman valvonnan edellyttävän hänen oikeuksiensa laajentamista, vaikka hän pitikin lakkautuksia vasta äärimmäisinä keinoina. Asetuksen valmistelun yhteydessä kävi ilmi, että senaatti olisi suostunut kenraalikuvernöörin lakkautusoikeuden kirjaamiseen asetustekstiin, mutta muuten se ei katsonut tarpeelliseksi hänen oikeuksiensa lisäämistä.¹³ Vallansiirto kenraalikuvernöörin hyväksi oli aivan ilmeisesti seurausta postimanifestin jälkeisestä lehdistökirjoittelusta ja kireästä venäläis-suomalaisesta polemiikista.¹⁴

Asetuksen muutos siirsi ensinnäkin julkaisulupien myöntämisen yksin kenraalikuvernöörin asiaksi, sillä painoylihallituksen puheenjohtaja ainoastaan esitteli asiat kenraalikuvernöörille. Ylihallitus antoi kuitenkin edelleen tiedon päätöksestä anojalle. Aiottua lehteä koskevia tietoja vaadittiin nyt entistä enemmän, sillä hakemukseen piti liittää lehden täydellinen ohjelma, tarkka selonteko lehden suunnasta ja siinä käsiteltävistä asioista sekä näytenumero, jota saatiin painaa vain rajallinen määrä paikallisen painoasiamiehen suostumuksella. Säännöllisen ilmestymisen tuli alkaa kolmen kuukauden kuluttua luvan saamisesta, ja kaikkia muutoksia varten oli saatava suostumus kenraalikuvernööriltä.¹⁵ Asetuksessa veloitettiin aikakautisen julkaisun toimittaja myös tietämään jokaisen erillisen kirjoituksen laatija, jotta hän voisi ilmoittaa tämän tuomioistuimen tai kenraalikuvernöö-

12 Keis. reskripti 27.6.1869 ja Heiden senaatille 8.10.1885. Sen.tal.os. KD 503/56 1885. SA. VA. Senaattikin oli v. 1869 saanut käskykirjeen, jossa kehoitettiin valvomaan painoasioita tarkemmin. Rauhala II 1921 s. 221.

13 Heiden ministerivaltiosihteerille 20.12.1890/1740 ja 20.1.1891/111, ministerivaltiosihteerille Heidenille 31.12.1890/11. KKK akti 48/1891; ks. myös painoasetuksen muutosta koskevat asiakirjat VSV akti 27/1891. VA.

14 Ks. Sinkko 1976 s. 57-125 ja liitetaulukot.

15 Ask 26/1891 § 12:2; Aalto 1980 s. 27. Heiden piti julkaisulupien muutoksia niin pieninä asioina, että hän ehdotti niiden siirtämistä jälleen PYH:n ratkaistavaksi. Heiden senaatille 8.12.1894. Sen.tal.os. KD 461/402 1894. SA. VA.

rin sitä vaatiessa.¹⁶

Asetukseen kirjattiin kenraalikuvernöörin oikeus lakkauttaa harkintansa mukaan joko väliaikaisesti tai kokonaan aikakautisia painotuotteita, jos ne selittivät väärin Suomen asemaa keisarikuntaan nähden, antoivat aihetta tyytymättömyyteen tai "päteviä syitä muuten löytyy". Tämä pykälä oli niin väljä sanamuodoltaan, että kenraalikuvernööri saattoi sen perusteella lakkauttaa minkä lehden tahansa. Näin kenraalikuvernööristä tehtiin ylin painoasioiden valvoja maassa, ja hän sai myös oikeuden nimittää painoylihallituksen jäsenet sekä esitellä keisarille sen puheenjohtajan nimityksen.¹⁷ Senaatti syrjäytettiin, ja painoylihallituksesta tuli pikemminkin kenraalikuvernöörin virasto, vaikka se edelleen säilyi siviilitoimituskunnan alaisena. Käytännössä tosin samat suomalaiset virkamiehet jatkoivat toimintaansa ylihallituksen jäsenenä ja painoasiamiehinä, jotka ylihallitus edelleen asetti tehtäviinsä.

Kenraalikuvernööri Heiden piti epäkohtana Suomen paino-oloissa sitä, että hän saattoi antaa julkaisulupia vain suuriruhtinaskunnan kansalaisille, kun taas syntyperäisillä venäläisillä ei ollut oikeutta julkaista aikakautisia painotuotteita Suomessa.¹⁸ Vuonna 1894 annettiinkin asetus, jonka nojalla voitiin myöntää julkaisulupa suomen- ja ruotsinkielisiä lehtiä varten venäläisille, jotka asuivat pysyvästi sillä paikkakunnalla, missä lehteä julkaistiin. Asetukseen sisältyi määräys 4.000 markan suuruisesta takuusummasta mahdollisten sakkojen ja vahingonkorvausten varalle. Tällainen myös Venäjän painoasetukseen sisältynyt ehtoahan oli ollut vuoden 1865 painoasetuksessa, mutta ennakkosensuurin palauttamisen yhteydessä se oli poistettu. Muuten venäläisten mahdollisesti julkaisemat lehdet olisivat täsmälleen samassa asemassa kuin muut Suomen lehdet, joten voidaan ajatella, että takuusumma oli varotoimenpide siltä varalta, että julkaisija muuttaisi asuinpaikkaa.¹⁹ Venäjänkielisiä lehtiä olisivat toki suomalaiset saaneet julkaista jo aikaisemmin-

16 Ask 26/1891 § 12:12.

17 Ask 26/1891 §§ 12:8 ja 38.

18 Heidenin kirjelmä 3.5.1892. VSV akti 75/1892. VA; Ryhänen 1960 s. 21.

19 Ask 18/1894 s. 2; Ask 27/1865 § 13:1; Tommila 1980 A s. 15; Ivalo 1908 s. 549.

kin, sillä niitä koskeva asetus oli annettu vuoden 1867 painoasetuksen yhteydessä.²⁰ Tämä uusi oikeus jäi kuitenkin vaille laajempaa merkitystä, sillä ennen suurlakkoa ei Suomessa ilmestynyt muita venäläisten julkaisemia lehtiä kuin jo edellä mainittu *Finlandskaja Gazeta*.

Bobrikovin tullessa kenraalikuvernööriksi oli siis jo valmiina asetusteitse luotu järjestelmä, joka takasi kenraalikuvernöörille lähes diktatoriset valtuudet Suomen sanomalehdistöä koskevissa asioissa. Siksi sortokauden aikana painoasetukseen tehdyt muutokset olivat melko pieniä, joskin ne kaikki lisäsivät jatkuvasti kenraalikuvernöörin valtaa. Bobrikov osoitti tyytymättömyyttään Suomen sensuurioloja kohtaan, ja ryhtyi vaatimaan pikaisia uudistuksia, sillä Venäjällä oli voimassa eräitä määräyksiä, joita Suomen painolainsäädäntö ei tuntenut.²¹ Ensimmäinen täydennys painoasetukseen tuli kesäkuussa 1899, jolloin kenraalikuvernööri sai oikeuden antaa lehdille varoituksia. Vuoden 1891 painoasetuksessa tämä oikeus oli kuulunut ainoastaan painoasiain ylihallitukselle, joka kahden varoituksen jälkeen saattoi lakkauttaa lehden. Kenraalikuvernöörin varoitusten lukumäärästä tai asemasta lakkautuksen ehtona ei uudessa asetuksessa ollut mitään mainintaa.²²

Suurena epäkohtana Bobrikov piti suomalaisten painoviranomaisten "toimettomuutta" ja senaatin siviilitoimituskunnan osoittamaa "tarpeellisen valvonnan puutetta".²³ Tämä asia oli hänen mielestään korjattavissa vain perustamalla kenraalikuvernöörin kansliaan erityinen sensuurikomitea kenraalikuvernöörin välittömään valvontaan. Tämä komitea oli hallitsijan suostumuksella ollut toiminnassa jo helmikuusta 1899 lähtien, mutta asetuksella sen olemassaolo vahvistettiin vasta vuoden 1900 alussa. Kenraalikuvernööri sai myös oikeuden nimittää komitean jäsenet ja määrätä asioiden käsittelyjärjestyksen.²⁴ Tästä neuvottelevasta

20 Ask 15/1867 s. 25-27.

21 C.A. Armfelt G.A. Langenskiöldille 16.1.1899. Armfelt 1923 s. 48; Bobrikovin lausunto 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA.

22 Ask 29/1899; vrt. Ask 26/1891 § 12:7.

23 Bobrikov keisarille 18.2.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; Bobrikovin lausunto 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA; Bobrikovin kertomus 1902 s. 26-28.

24 Kenraalikuvernöörin esitys 11.2.1899 ja hallitsijan päätös 16.2.1899. VSV akti 19/1899; sensuurikomitean asettamisesta ks. myös KKK akti 42 I/1899. VA; Ask 3/1900.

komiteasta tulikin faktisesti muutamaksi vuodeksi sanomalehdistön ylin valvoja, joka vaikutti suuresti kenraalikuvernöörin päätöksiin esittelemällä sensurointeja koskevat asiat hänelle.

Kun ensimmäiset määräaikaiset ja pysyvät lakkautukset Suomen sanomalehdille oli annettu, havaitsi Bobrikov vielä vuoden 1899 aikana, että lehdet pyrkivät kiertämään lakkautuksia mm. julkaisemalla lakkautusaikana erilaisia tilapäislehtiä, joita myös painoasiamiehet päästivät julkisuteen. Bobrikov kuitenkin katsoi, että suppeat lentolehtiset ja brosyyrin tulisi rinnastaa aikakausjulkaisuihin, jolloin niiden painattamiseen tarvittaisiin kenraalikuvernöörin lupa. Senaatti vastusti tätä näkemystä, mutta vuoden 1900 painoasetuksessa kiellettiin erityisesti kirjanpainajia sakon uhalla painamasta sellaisia lehtisiä, jotka oli aiottu korvaamaan kiellettyjä tai lakkautettuja lehtiä.²⁵ Samassa asetuksessa kenraalikuvernöörille annettiin oikeus vaatia lehden vastaavan toimittajan erottamista lakkautuksen uhalla, jos "päteviä syitä" ilmeni. Vähemmän tärkeissä tapauksissa hän saattoi antaa lehden vastaavalle toimittajalle erityisen alustavan varoituksen.²⁶

Nämä painoasetukseen tehdyt muutokset olivat lähinnä Bobrikovin toivomia pikaisia parannuksia, mutta asetuksessa oli edelleen monia kohtia, jotka hänen käsityksensä mukaan kaipasivat muuttamista ja yhtenäistämistä venäläisen painolainsäädännön kanssa. Eräs kenraalikuvernöörin kannalta kiusallinen piirre oli se, että paikalliset sensorit olivat yksinomaan painoylihallituksen alaisia, eivätkä mitenkään virkatoimistaan kenraalikuvernöörille vastuullisia.²⁷ Lisäksi Venäjällä voitiin puuttua lehtien talouteen rajoittamalla oikeutta myydä lehtien irtonumeroita ja julkaista kaupallisia ilmoituksia. Bobrikov ryhtyikin ajamaan painolainsäädännön kokonaisuudistusta. Sitä varten hän teetti kenraalikuvernöörin kanslian päällikön N.N. Šipovin johdolla ehdotuksen uudeksi painoasetukseksi. Tässä ehdotuksessa oli juuri edellä

25 Ask 3/1900; asetuksen valmistelua koskevat asiakirjat VSV akti 40/1899. VA.

26 Ask 3/1900.

27 C.A. Armfelt G.A. Langenskiöldille 18.10.1899 ja Langenskiöld Armfeltille 19.10.1899. Armfelt 1923 s. 263-264 ja liite XII s. 357; Routavaara I s. 305-309. V.I. kok. VA.

mainittujen epäkohtien korjaamisen lisäksi mm. lisätty paikallisten kuvernöörin valtuuksia ja korotettu sakkorangais- tuksia. Ehdotuksensa kenraalikuvernööri lähetti kesäkuussa 1900 ministerivaltiosihteerille Pietariin, missä kysymys oli esillä valtakunnan neuvoston alaisessa Suomen lakien järjestelykomiteassa, jonka tehtävänä oli hankkia tietoja Suomen lainsäädännöstä ja systematisoida sitä.²⁸ Koska komiteassa käsiteltiin kuitenkin samoihin aikoihin huomatta- vasti kiireellisempiä asioita, mm. senaatin, kenraalikuvernöö- rin ja kuvernöörin ohjesääntöjen uudistuksia, jäivät paino- asiat taka-alalle. Tosin uudistussuunnitelmien yhteydessä tulivat eräät komitean linjoja kuvaavat asiat esiin, kun sen muistiossa esitettiin mm. senaatin kohdalla, että painoasiain ylihallitus ja sen alaiset sensorit tulisi siirtää senaatin siviili- litoimituskunnalta kenraalikuvernöörin alaisuuteen. Tällöin hän voisi nimittää ja erottaa sensorit sekä antaa ilman väli- käsiä lehdistöä koskevia hallinnollisia ohjeita.²⁹ Painoasioi- ta koskevaa kokonaisuudistusta ja lainsäädännön kodifiointia ei kuitenkaan koskaan toteutettu, ja lopulta valtiosihteerin virastossa valmistettiin muutosasetus, joka koski jälleen Bobrikovin keskeisimpiä tavoitteita.³⁰

Tämä asetus julkaistiin vasta Bobrikovin kuoleman jäl- keen elokuussa 1904, ja siihen sisältyi oikeus kieltää lehtien irtonumeroiden myynti ja yksityisten ilmoitusten julkaisemi- nen enintään kahdeksan kuukauden ajaksi. Kenraalikuver- nööri pystyi nyt uudella tavalla soveltamaan taloudellisia sanktioita, sillä Suomen lehdille etenkin ilmoitukset olivat huomattava tulolähde. Samassa asetuksessa annettiin synty- peräisille venäläisille tasavertaiset oikeudet harjoittaa jul- kaisuutoimintaa sekä pitää kirjapainoja, -kauppoja ja kirjasto- ja Suomessa.³¹ Sen sijaan painoylihallituksen ja sensoreiden asemaan asetuksessa ei puututtu.

28 Postanovlenie o petšati v Finljandii (kopija), ei aikaa, ja Bobrikov ministerivaltiosihteerille 26.6.1900/450. VSV akti 20/1901. VA: Tasihin 1979 s. 98-100.

29 Pervonatšalnyija predpoloženiija po peresmotry nekotoryh zakonopoloženii kasajuštšihija finljandskogo upravlenija. S. - Peterburg 1901 s. 54-55, 191. TsGIAL, fondi 1162, d. 14/1900. NL mf 21. VA.

30 von Plehwen esittelynootti 23.1.1901/10. VSV akti 20/1901: von Plehwen esittelynooiti 23.4.1903/142 ja 21.7.1904/176. VSV akti 56/1904. VA: Bobrikov Borodkinille 27.4.1904 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA: Bobrikovin kertomus 1904 s. 129-130.

31 Ask 36/1904 s. 3-4.

Suomessa pidettiin ennakkosensuuria yleensä vastenmielisenä ja länsimaiseen valtiojärjestelmään sopimattomana insituutiona, ja tätä vastenmielisyyttä lisäsivät yritykset muuttaa Suomen painolainsäädäntö yhä enemmän muistutamaan keisarikunnan järjestelmää. Painovapautta vaadittiin useissa yhteyksissä jo ennen sortovuosia, ja vuoden 1905 aikana järjestetyissä mielenosoituksissa se oli eräs keskeisiä ohjelmakohtia. Siksi on luonnollista, että myös syksyn 1905 suurlakon aikana esitettyihin vaatimuksiin kuului lehdistön vapauttaminen ennakkosensuurista. Lakon selvittelyn yhteydessä annettiin kansalaisten oikeuksia laajentaneita asetuksia, joihin sisältyivät myös ennakkosensuurin poistaminen ja kehoitus ryhtyä valmistelemaan maalle uutta painovapauslakia.³² Suurlakosta alkaakin kokonaan uusi vaihe sensuurijärjestelmän kehityksessä Suomessa, sillä valvonnan painopiste siirtyi nyt hallinnollisesta toiminnasta paino-olojen rikosoikeudelliseen sääntelyyn.

2. Asetusten tulkinta

Painoasetukset eivät antaneet konkreettisia, yksiselitteisiä ohjeita siitä, mitkä aiheet ja millaiset kirjoitukset loppujen lopuksi olivat kiellettyjä. Asetuksessa oli hyvin väljästi määritelty ne syyt, jotka saattoivat aiheuttaa lehtinumeron pidättämisen tai sanktioita lehteä vastaan. Pääasiassa asetuksessa keskityttiin paino-oloja valvovan organisaation ja lehtien oikeudellisen aseman määrittelemiseen. Kiellettyjen kirjoitusten osalta asetus voidaan nähdä ikään kuin periaatteellisena puitelakina, joka käytännön toiminnan tasolla vaati tuekseen suuren joukon erilaisia ohjeita.

32 Ask 49/1905 ja 50/1905 s. 5; Soikkanen 1960 s. 179; vastaavasta kehityksestä Venäjällä samaan aikaan ks. Ruud 1982 s. 218-226.

Vuoden 1891 asetuksessa huomautettiin, että painoylihallituksen tuli valvonnan lisäksi varustaa paikalliset asiamiehensä tarpeellisilla johtosäännöillä eli selittää tarkemmin, mitä asetuksessa tarkoitettiin.³³ Ohjeita ylihallitus lähetti alaisilleen kiertokirjeiden muodossa, ja mahdollisesti asiamiehet saivat myös suullisia neuvoja. Useimmat ohjeet olivat salaisia, mutta Bobrikovin aikana osa niistä näytettiin sanomalehtien toimittajille, ja vaadittiin kuittaus siitä, että asia oli toimittajan tiedossa. Lisäksi painoasiamiehet informoivat suullisesti toimittajia.³⁴ Kuten Venäjällä, Suomenkin painoylihallituksen ohjeet olivat suhteellisen lyhyitä ja sisälsivät tavallisesti vain yhtä tai kahta asiaa koskevia määräyksiä kerrallaan.³⁵

Ylihallituksen erityisohjeisiin kiinnittivät eräät valtiopäiväedustajat paheksuvaa huomiotaan jo vuosina 1891 ja 1894 painovapausanomusten yhteydessä.³⁶ Vuoden 1900 valtiopäivillä edustaja J.H.Päivärinta esitti pappissäädyssä, että käsitellessään paino-oloja lakivaliokunta suorittaisi tutkimuksen ylihallituksen kiertokirjeiden laillisuudesta. Valiokunta pyysi painoylihallitukselta tietoja kaikista vuoden 1899 alusta lähtien asiamiehille lähetetyistä kiertokirjeistä, mutta ei saanut niitä. Päivärinta vaati asiaa vielä uudelleen käsittelyyn, mutta äänestyksen jälkeen papisto kuitenkin päätti jättää sen.³⁷ Painoasiamiesten saamiin ohjeisiin palattiin vielä vuoden 1904-05 valtiopäivillä, jolloin erityinen valitusvaliokunta pyysi helmikuun alussa painoylihallitukselta nähtäväkseen kiertokirjeitä vuosilta 1900-1905. Parin kuukauden odotuksen jälkeen saatiin jonkinlainen koelma, joka kuitenkin osoittautui vaillinaiseksi. Valiokunnan mietinnössä huomautettiin, että siitä puuttuivat kaikki ne säädökset, joiden perusteella painoasiamiesten tuli arvioida painotuotteiden sisältöä. Ylihallituksen vitkastelun

33 Ask 26/1891 § 39.

34 Esim. PYH:n kiertokirjeeseen 25.2.1899/119 liittyvät todistukset 21.2.1899 V. Löfgreniltä (UStar), E. Erkolta (PI) ja Matti Kurikalta (Tm). He todistivat täten saaneensa kappaleen ao. kirjettä. PYH III. VA: Ivalo 1909 s. 20-21; UStar 4.4.1899 Suomen sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikokous (uut.).

35 Vrt. Rigberg 1965 s. 336.

36 Porvarissäädyn ptk. 1891 II s. 1449; talonpoikaissäädyn ptk. 1894 I s. 463-464, 507-508.

37 Pappissäädyn ptk. 1900 I s. 108, 526-527, 537-538; lakivaliok. miet. N:o 9. Anomusmiet. N:o 11. 1900 vp asiak. V.

vuoksi painovapausanomuksen käsittely jäi erääksi valtiopäivien viimeisistä asioista.³⁸

Mitä nämä sälaperäiset kiertokirjeet oikein olivat? Ylihallituksen toimesta laadittiin syksyllä 1905 kokoelma tärkeimmistä voimassa olleista määräyksistä, ja tähän luetteloon sisältyy 59 kiertokirjettä, joista tosin eräät käsittelivät samaa asiaa tai aihepiiriä. Vanhin vielä vuonna 1905 voimassa ollut kiertokirje oli peräisin vuodelta 1884, mutta vain viisi niistä oli annettu ennen Bobrikovin aikaa. Uusimmat taas olivat kesältä 1905.³⁹ Venäjän painoylihallitus laati useita tällaisia kiertokirjeiden kodifiointeja, mutta Suomessa painoasiamiesten tuli itse pitää kirjaa erikoismääräyksistä.⁴⁰

Kiertokirjeiden määrä oli vielä 1890-luvulla melko vähäinen, sillä vuosittain annettiin vain kymmenkunta erityismääräystä ja näistäkin osa kosketti kiellettyjä painotuotteita tai painoasiamiesten kertomuksia ylihallitukselle. Vähäisimmillään kiertokirjeiden määrä oli vuosikymmenen puolivälissä, eikä vuonna 1897 asiamiehille lähetetty lainkaan lehtien sisältöön puuttuvia ohjeita.⁴¹ Vuodelta 1898 on lehtikirjoittelua koskevia kiertokirjeitä painoylihallituksen arkistossa kaikkiaan kuusi, ja melkein kaikki on annettu vasta syksyllä Bobrikovin tultua kenraalikuvernööriksi. Hänen aikeensa ryhtyä tehokkaammin valvomaan Suomen lehdistön kirjoittelua näkyy selvästi ohjeiden lisääntymisenä vuodesta 1899 lähtien, jolloin painoylihallitus postitti asiamiehilleen kaikkiaan 23 kiertokirjettä. Useissa huomautettiin erityisesti, että kenraalikuvernööri oli kiinnittänyt huomiota johonkin asiaan, tai lähetettiin suoraan käännöksiä kenraalikuvernöörin kirjeitä ylihallitukselle.⁴² Vaasan painoasiamieheksi vuonna 1905 nimitetyn R.H. Malmstenin laatima luettelo voimassa olleista määräyksistä sisältää 108 säädöstä vuosilta 1900-1905. Tämä määrä vastaa suh-

38 Erit. valitusvaliok. miet. N:o 6 s. 8-9. Anomusmiet. N:o 8. 1904-05 vp asiak. V, 2.

39 PYH painoasiamiehille 25.9.1905/1227. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 144-147. Tommila on julkaissut (1979) Vaasan painoasiamiehen H.R. Malmstenin jälkeensä jättämän luettelon tärkeimmistä sensuurihjeista 1900-1905.

40 Rigberg 1965 s. 336-340; Tommila 1979 C s. 142.

41 PYH:n kiertokirjeet 1890-1897. PYH III. VA.

42 PYH:n kiertokirjeet 1898-1899; erit. 24.10.1898/478, 21.11.1898/573, 14.2.1899/87, 25.2.1899/119 ja 3.5.1899/338. PYH III. VA.

teellisen hyvin tärkeimpien kirjeiden lukumäärää tuona aikana, vaikka kiertokirjeitä kaikkiaan oli n. 300. Suurin osa niistä koski kuitenkin vain joidenkin yksittäisten, yleensä ulkomaisten painotuotteiden kieltoja.⁴³

Venäläisen vaikutuksen kasvu näkyy myös siinä, että painoylihallitus alkoi lähettää sensoreille yhä tihevään tahtiin keisarikunnan painoylihallitukselta kenraalikuvernöörille tulleita kiertokirjeitä. Aluksi niitä jaettiin vain tiedoksi, ja ne koskivat yleensä Venäjän asioita ja tapahtumia, kuten kulkutauteja, nälänhätää tms. ja Venäjällä kiellettyä kirjallisuutta, mutta 1.5.1900 lähtien kiertokirjeet oli tarkoitettu noudatettaviksi myös Suomessa.⁴⁴ Venäjän painoviranomaisten on todettu vuosina 1873–1905 lähettäneen kaikkiaan 574 erilaista kiertokirjettä alaisilleen, mikä merkitsee n. 17 kirjettä vuodessa. Merkityksellisiä näistä oli Rigbergin mukaan 54 ylihallituksen ja 29 sen puheenjohtajan kirjettä, jotka oli osoitettu provinssien kuvernööreille tai kotimaisen lehdistön tarkastamisesta huolehtineille sensoreille.⁴⁵ Suomessa sen sijaan jaettiin vuosina 1900–1905 kaikkiaan n. 54 kiertokirjettä vuodessa, mikä ylitti huomattavasti venäläisten kiertokirjeitten määrän. Lisäksi Suomessa valtaosa lehdistön kirjoittelua rajoittaneista tulkintaohjeista jaettiin paljon lyhyemmän ajanjakson kuluessa kuin Venäjällä.

Vielä vuonna 1905 voimassa olleet vanhimmat kiertokirjeet käsittelivät pääasiassa Venäjää koskevaa kirjoittelua, kuten julkisia oloja Venäjällä, venäläistä sotaväkeä, Suomesaasuvia venäläisiä, kreikkalaiskatolista uskontoa ja kirkkoa sekä keisarin persoonaa. Näistä ei saanut kirjoittaa halventavasti eikä epäluottamusta herättävään sävyyn.⁴⁶ Vuonna 1890 tulivat kieltolistalle sellaiset ajankohtaiset, poliittiset kysymykset kuin tull-, posti- ja rahalaitosten yhdistäminen

43 PYH:n kiertokirjeet vuosilta 1900–1905. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 141–170. Tommilan mukaan Malmsténin luettelossa ei ollut kirjeitä vuodelta 1901. Kyseessä on ilmeisesti puhtaaksikirjoittajan virhe, sillä luetteloon v. 1900 merkityistä kirjeistä 7 oli vuodelta 1901 ja siis 15 vuodelta 1900.

44 PYH:n kiertokirje 1.5.1900/395. PYH III. VA.

45 Rigberg 1965 s. 336; Venäjän painoylihallituksen kiertokirjeitä löytyy esim. KKK aktit I, I-II/1899, VII, 2a-B/1901, II osasto, 142/1903, IV jaosto, 8^a/1904, IV jaosto (II os.) ja 8^b/1905, IV jaosto. VA.

46 PYH:n kiertokirjeet 8.10.1884/413, 21.1.1885/37, 17.7.1886/408, 23.7.1890/911. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 145.

keisarikunnan vastaavien elinten kanssa, sillä vielä valmisteluvaiheessa olleista asioista ei sopinut kirjoittaa negatiivisesti. Lisäksi huomautettiin, että lakien kodifointia pohtivasta komiteasta ja rikoslain uudistuksesta ei ollut lupa julkaista mitään tietoja.⁴⁷ Vuosikymmenen alun laillisuuskriisin menntyä ohi koskettelivat kiertokirjeet jälleen Venäjän asioita. Niissä uudistettiin entisiä kieltoja ja kehoitettiin painoasiamiehiä hoitamaan yleensä sensuuritointa asianmukaisella tavalla.⁴⁸ Painoylihallituksen kiertokirjeiden valossa tarkasteltuna ei lehdistön valvonta Suomessa 1890-luvulla ollut niin yksityiskohtaista kuin emämaassa eikä kiellettyjä kohteita ollut läheskään yhtä paljon. Venäjällä kiinnitettiin tähän aikaan runsaasti huomiota valtakunnan julkisiin oloihin ja erityisesti pyrittiin estämään tietoja kaikkinaisista opposition ilmauksista ja levottomuuksista.⁴⁹

Syksyllä 1898 muuttui myös Suomen painoylihallituksen kiertokirjeiden luonne toiseksi, sillä niissä alettiin jälleen kieltää ajankohtaisia Venäjän-poliittisia asioita. Kun säädyt oli kutsuttu ylimääräisille valtiopäiville vuonna 1899 käsittelemään hallituksen esitystä uudeksi asevelvollisuuslaiksi, kiellettiin lehdistössä kirjoittamasta etukäteen asiasta hallituksen esitystä vastustavalla tavalla. Samoihin aikoihin kiellettiin sisällöltään poliittiset kirjoitukset, jotka perustuvat huhuihin ja saattoivat johtaa yleisöä harhaan.⁵⁰ Kun helmikuun manifesti oli julkaistu, painoasiamiehiä kehoitettiin erityisesti kiinnittämään huomiotaan "vääriin tulkintoihin" Suomen suhteesta keisarikuntaan ja lehtiä kiellettiin herättämästä lukijoiden keskuudessa epäilyksiä hallituksen toimenpiteiden oikeellisuudesta. Lisäksi huomautettiin, että lehdistössä ei saanut esiintyä valituksia manifestia vastaan edes runojen tai allegorioiden muodossa.⁵¹ Vielä saman vuoden aikana kiellettiin uutiset keisariperheestä, ellei niitä aikaisemmin oltu julkaistu virallisesti, ja vuonna 1902 määriteltiin, millä tavalla keisarillisten majesteettien nimet ja

47 PYH:n kiertokirjeet 1.2.1890/184, 1.11.1890/3280, 4.4.1891/881. PYH. III. VA.

48 Kiertokirjeet vuosilta 1892-1897, esim. 30.4.1892/718, 23.9.1893/1235, 21.10.1893/1425, 22.11.1893/1605, 3.3.1894/403, 4.3.1896/137. PYH III. VA.

49 Rigbrg 1965 s. 337-339.

50 PYH:n kiertokirjeet 24.10.1898/478, 7.11.1898/520 ja 29.12.1898/691. PYH III. VA.

51 PYH:n kiertokirjeet 14.2.1899/87, 25.2.1899/119, 24.2.1899/126 ja 3.5.1899/338. PYH III. VA.

arvot tuli lehdissä esittää.⁵² Virallisuusluontoisista asioista ja hallituksen toimenpiteistä ei saanut mainita mitään ennen niiden muodollista julkaisemista.⁵³ Sortovuosien sensuurimääräyksille on hyvin ominaista se, että ne seurasivat tärkeitä poliittisia, Suomen valtiolliseen asemaan liittyneitä kysymyksiä tai näiden valmistelua. Kun esimerkiksi asevelvollisuusmanifesti kesällä 1901 oli odotettavissa, kiellettiin asian käsittely ennen sen virallista julkaisemista, eikä sen jälkeenkään saanut esiintyä negatiivisia kommentteja. Kun kesän 1900 kielimanifestin seurauksena lehdissä alettiin kiinnittää huomiota siihen, että eräät henkilöt liittyvät virkahakemuksiinsa todistuksen venäjän kielen taidosta, kiellettiin tällaisia tapauksia koskevat uutiset maan korkeinta hallintoa loukkaavina.⁵⁴

Suomessa alettiin vuodesta 1899 lähtien kiinnittää yhä kasvavaa huomiota oppositiomielialan kuvastumiseen lehtien palstoilla, minkä estäminen oli Bobrikovin sensuuripolitiikan keskeinen tavoite. Vuonna 1899 muistutettiin parissa kiertokirjeessä, että venäläisiä koskeva kirjoittelu ei saanut olla omiaan herättämään yleisön keskuudessa antipatioita.⁵⁵ Kieltämällä hallituksen toiminnan arvostelu karsittiin myös runsaasti mielenilmauksia lehtien uutisosastoista, kuten mm. suurta adressia ja lähetystä koskevat kirjoitukset. Uuden lain mukaisia, mutta Suomessa laittomiksi leimattuja asevelvollisuuskutsuntoja ja passiivista vastarintaa koskevat tiedot kuuluivat myös kiellettyjen aiheiden piiriin, samoin kuin kuvaukset viroistaan erotetuille kuvernööreille järjestetyistä mielenosoituksellisista juhlista.⁵⁶ Painoviranomaisten silmätikuksi nousi kaikkalainen viranomaisten arvosteleminen. Ensinnä kiellettiin kirjoittaminen sensuurin omasta toiminnasta, santarmien sijoituksesta Suomessa, valtion palveluksessa olleiden virkamiesten arvostelu sekä poliisikuntaan vihamielisesti suhtautuneet kirjoitukset.⁵⁷ Kun kenraalikuvernööri sai diktatuurivaltuudet keväällä 1903,

52 PYH:n kiertokirjeet 30.8.1899/768, 4.1.1902/26. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 146.

53 PYH:n kiertokirje 11.12.1899/1150. PYH III. VA.

54 PYH:n kiertokirjeet 10.7.1901/1009 ja 21.1.1902/114. PYH III. VA; Juva 1960 s. 63-65.

55 PYH:n kiertokirjeet 7.2.1899/73 ja 25.11.1899/1100. PYH III. VA.

56 PYH:n kiertokirjeet 10.5.1902/595, 12.1.1903/17, 6.2.1903/122 ja 6.3.1903/312. PYH III. VA; Juva 1960 s. 66-69.

57 PYH:n kiertokirjeet 16.2.1900/196, 21.7.1900/730, 19.9.1900/931 ja 10.4.1901/471. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 149-150.

seurasi tätä pian mm. kielto kirjoittaa tapahtuneista karkoituksista ja kotitarkastuksista.⁵⁸

Venäjällä voimassa olleita yhteiskunnallista kritiikkiä koskevia määräyksiä ulotettiin myös Suomeen. Tällaisia olivat kielto käsitellä venäläisten oppilaitosten sisäisiä asioita ja kurinpitoa, levottomuuksia kouluissa ja niiden rankaisemista. Tästä huomautettiin erityisesti, kun lehdissä oli näkynyt uutisia mm. uusmaalaisessa osakunnassa vuonna 1903-04 syntyneistä ristiriidoista.⁵⁹ Työväenliikettä ja sosialismia koskevia kirjoituksia, jotka Venäjällä olivat kiellettyjä jo 1880-luvulla, sallittiin Suomessa sen sijaan suhteellisen pitkään. Huomiota herättää se, että vasta marraskuussa 1903 kiellettiin sen tapaiset lausunnot, kuin että Suomen köyhälistö saavuttaa yleisen äänioikeuden joko rauhanomaisin keinoin tai väkiväkolla. Maaliskuusta 1904 lähtien ei lehdissä enää saanut mainita Suomen sosialidemokraattista puoluetta, koska sitä ei pidetty virallisena järjestönä.⁶⁰ Varsin pitkään siis Bobrikov katsoi läpi sormiensa työväenliikkeen lehtien kannalta keskeisiä ohjelmakohtia silloin, kun ne eivät olleet välittömässä yhteydessä Venäjän ja Suomen suhteeseen. Sen sijaan kesällä 1905, kun julkiset mielenosoitukset hallitusta vastaan työväestön keskuudessa lisääntyivät, kiellettiin kaikki ilmoitukset ja referaatit niistä jyrkästi.⁶¹ Samoihin aikoihin annettiin myös joukko valtione- ja lääninhallinnon viranomaisia koskevia sensuurimääräyksiä, kuten mm. kiellot kirjoittaa halventavasti poliisin toiminnasta ja sensuuriviranomaisista.⁶²

Vaikka painoasioita koskeva lainsäädäntö ei Suomessa muuttunutkaan oleellisesti vuoden 1891 jälkeen, on painoylihallituksen alaisilleen lähettämistä kiertokirjeistä luettavissa asetuksen tulkinnan huomattava muuttuminen ja kenraalikuvernöörin otteen tiukkeneminen Bobrikovin kenraalikuvernöörikauden alusta lähtien. Sen, mikä vielä 1890-luvulla

58 PYH:n sähke Savonlinnan painoasiamiehelle 18.9.1903/1915 ja kiertokirje 28.10.1903/1632. PYH III. VA; Juva 1960 s. 71.

59 PYH:n kiertokirjeet 4.3.1902/347, 17.2.1903/241, 12.3.1904/307. PYH III. VA; Klinge III 1968 s. 242-243; Rigberg 1965 s. 337-339.

60 PYH:n kiertokirjeet 11.11.1903/1722, 2.3.1904/257. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 161, 163; Issakov 1971 s. 139-140; vrt. Ruud 1982 s. 209-210.

61 PYH:n kiertokirje 11.8.1905/984. PYH III. VA.

62 Tommila 1979 C s. 147.

oli ollut sallittua lehtien kirjoittelua, pyyhki nyt sensorin punakynä pois. Verrattuna venäläisiin määräyksiin näyttää Suomen sanomalehdistön puhevapaus olleen 1890-luvulla selvästi laajempi, mutta sortovuosina kiertokirjeiden tulva rajoitti tätä huomattavasti, eikä Suomen sanomalehdistön asema varmasti enää ollut venäläistä helpompi.

3. Lehtisensuurin erityismääräykset

3.1 Sotasensuuri vuosina 1904—1905

Jo vuoden 1891 painoasetuksessa oli mainittu sotatoimet ja valtakunnan turvallisuus sellaisina asioina, joita lehdistön ei sopinut kirjoittelullaan vaarantaa.⁶³ Sensuurin näkökulmasta tämä asia tuli ajankohtaiseksi Suomessa helmikuussa 1904, kun Kauko-Idässä puhkesi sota Venäjän ja Japanin välillä. Menestys sekä maalla että merellä oli koko ajan japanilaisten puolella, ja Venäjälle tappiollinen rauha solmittiin syksyllä 1905 Portsmouthissa. Sota oli kansainvälisesti merkittävä uutistapahtuma, ja Suomessa sotatila herätti toiveita vapaammista oloista, kun Venäjän poliittinen painopiste näytti siirtyvän kauas Kauko-Itään.⁶⁴

Painoylihallituksen kiertokirjeistä varsin vähäinen osa kosketteli ulkopoliittisia kysymyksiä. Jo 1880-luvulta periytyivät määräykset, että keisarikunnan sotavalmisteluista, laivaston ja rautateiden rakennuksista ja joukkojen vahvuuksista sekä sijoittelusta ei saanut lehdissä kirjoittaa. Tämä määräys uudistettiin vuonna 1896, kun Hufvudstadsbladet oli käsitellyt tulehtunutta tilannetta Itä-Aasiassa. Vain Venäjällä ilmestyneestä *Russkij Invalid* -lehdestä Suomen lehdet saivat lainata uutisia, ja lähde oli tällöin aina ilmoi-

63 Ask 26/1891 § 31.

64 *Renouvin* 1946 s. 210-227; *Seitkari* 1960 s. 31.

tettava.⁶⁵ Vuonna 1900 kiellettiin Kiinan boksarikapinan aikana käsittelemästä venäläisten joukkojen siirtoja alueella ja hallituksen toimintaa. Vähän myöhemmin kehoitettiin sensoreita seuraamaan tarkasti yksityisten sähkösanomatoimistojen välittämiä tietoja Kauko-Idästä, kun taas Venäläisen sähkösanomatoimiston uutiset olivat vapaammin lainattavissa, koska ne tarkastettiin jo keisarikunnassa.⁶⁶ Kauko-Idän lisäksi muut ulkopoliittisia tapahtumia käsitelleet kielot koskivat vain Venäjän ja Persian välisiä neuvotteluja sekä erään buurilähetystön käyntiä Venäjällä, ja ne olivat yleensä peräisin Venäjältä. Lisäksi kiellettyjä olivat kaikki tiedot poliittisten murhien ja attentaattien tekijöistä kansallisuudesta riippumatta.⁶⁷ Kansainvälisten tapahtumien käsittely Suomen sanomalehdistössä oli siis suhteellisen vapaata, niin kauan kuin ei ollut kysymys Venäjää koskettavista asioista. Tällöinkin rajoitettiin etupäässä vaikeita kansainvälisiä kriisitilanteita koskevaa kirjoittelua, mikä onkin varsin tavallinen poliittinen käytäntö kaikissa maissa sotatilan aikana.

Kun Venäjän-Japanin sota syttyi, astui sekä Venäjällä että Suomessa voimaan erityinen sotasensuuri normaalin sensuurijärjestelmän rinnalle. Ensimmäiset sotaa koskevat määräykset kielsivät Suomessa erillisten lisälehtien julkaisemisen sotatapahtumista. Lupa annettiin vain virallisten raporttien ja tiedonantojen painamiseen lisälehtinä.⁶⁸ Sotasensuurin asettamista koskeva määräys lähetettiin painoasiamiehille 27. helmikuuta 1904 kenraalikuvernöörin kirjelmän käännöksenä. Sodan kestäessä kaikki sotavarusteluja, joukkojen siirtoja sekä armeijan ja laivaston operaatioita koskevat tiedot ja artikkelit alistettiin sotilasviranomaisten tarkastettaviksi ennen niiden julkaisemista. Sotasensuurista Suomessa vapautettiin kaikki Venäläisen sähkösanomatoimiston ja Kauppasähkösanomatoimiston (= Pietarin Sähkösanomatoimisto) kautta saadut sähkeet sekä seuraavista lehdistä lainatut tiedot: Hallituksen Sanansaattaja, Russkij Invalid,

65 PYH:n kiertokirje 4.3.1896/137. PYH III. VA.

66 PYH:n kiertokirjeet 28.7.1900/775 ja 11.8.1900/882. PYH III. VA; vrt. Rigberg 1965 s. 341.

67 PYH:n kiertokirjeet 1.5.1900/395, 25.8.1900/875 ja 1.9.1900/890. PYH III. VA; Rigberg 1965 s. 341.

68 PYH:n kiertokirje 18.2.1904/164a. PYH III. VA.

Kronstadtskij Vestnik, Finljandskaja Gazeta, Suomen Virallinen Lehti ja Finlands Allmänna Tidning, sillä niissä julkaistut tiedot olivat jo läpäisseet Venäjällä sotasensuurin. Muista lehdistä lainattujen uutisten lähteet oli aina ilmoitettava, ja ulkomaisista lähteistä saadut sotauutiset oli lisäksi julkaistava erityisen otsikon alla.

Sotasensuurin hoitamista varten asetettiin Helsinkiin sotasensuurikomitea, jonka puheenjohtajaksi tuli kenraalimajuri Šahnovskij ja jäseniksi eversti Lvovskij ja everstilutnanatti Fenster. Lisäksi asetettiin sotasensorit Vaasaan (eversti Hanenfelt), Hämeenlinnaan (eversti Debesch) ja Viipuriin (eversti Danilov). Avukseen näiden tuli palkata kääntäjiä, sillä he kaikki olivat kieleltään venäläisiä. Toimistusten tuli jättää alistettavat kirjoitukset korrehtuurivedoksina, kolmena kappaleena sotasensoreille. Jos paikkakunnalla ei ollut omaa sotasensoria, ne piti lähettää lähimmälle sellaiselle tai suoraan Helsinkiin. Kirjoituksen sai painaa vasta sitten, kun merkintä hyväksymisestä oli saatu. Sotasensuuri teki ennakkotarkastuksen lehdille entistäkin hankalammaksi, sillä se ei suinkaan poistanut muuta sensuuria. Päinvastoin samalla kehoitettiin painoasiamiehiä seuraamaan tarkoin lehdistä julkaistujen tietojen sisältöä ja ulkoasua, jotta mitään tendenssinomaista ei pääsisi esiin. Sotauutisista kerrottaessa ei ollut luvallista käyttää lihavaa kirjasintyyliä. Painoylihallitusta kehoitettiin puolestaan terävöittämään maahan tulevan ulkomaisen lehdistön valvontaa.⁶⁹

Sodan aikana tuli Suomeen sensuuria koskevia määräyksiä myös Pietarista. Maaliskuussa 1905 kiellettiin selostamasta venäläisten joukkojen keskityksiä Mandšuriassa ja kesäkuussa julkaisemasta tietoja joukkojen kuljetuksista Siperian radalla. Niin sodan kuin rauhankin aikana tuli yleensä välttää kirjoittamasta rautatieverkoston parantamisesta, koska taustalla olivat sotilaalliset tarkoituserät.⁷⁰ Bobrikov ei ilmeisestikään ollut tyytyväinen sota-asioita koskeneisiin kirjoituksiin, sillä vielä toukokuussa 1904 hän kehoitti painoasiamiehiä valvomaan, että lehdistä ei esiin-

⁶⁹ PYH:n kiertokirje 27.2.1904/230 liitteineen. PYH III. VA.

tyisi keisarikuntaa halventavia ja totuudeltaan arveluttavia kirjoituksia Itä-Aasian sodasta.⁷¹ Venäjältä oli taas peräisin kesällä 1904 annettu huomautus, että laivaston liikkeet Vladivostokin alueella kuuluivat sotasensuurin piiriin.⁷²

Aktiivisinta oli luonnollisesti sotaa koskeneiden sensuuriohjien jakaminen taisteluiden alkuvaiheessa, eikä niitä enää vuonna 1905 annettukaan lisää, vaikka erityissensuuri pysyi voimassa aina sodan päättymiseen saakka. Sotasensuurin tarkoituksena oli suodattaa sanomalehdissä julkaistavat tiedot vastaamaan Venäjän "virallista totuutta" tapahtumista. Onnistumisen kannalta osoittautui kuitenkin kohtalokkaaksi se, että Venäjän sisäpoliittisen kuohunnan seurauksena myös sensuuri riistäytyi siellä vuonna 1905 viranomaisten käsistä, ja siksi venäläiset lehdet kirjoittivat sodasta kielloista piittaamatta.⁷³ Tämä puolestaan vaikutti selvästi suomalaisten lehtien asenteisiin sotasensuuria kohtaan ja myös lehtien kirjoitteluun.

3.2 Ulkomaisten lehtien sensurointi

Suomalaiset olivat jo 1800-luvun aikana tottuneet hankkimaan runsaasti tietoja ulkomaisista, etenkin ruotsalaisista sanomalehdistä, ja lehdistö käytti niitä tietolähteinään uutistoimistojen ohella.⁷⁴ Suomi puolestaan esiintyi eurooppalaisen lehdistön palstoilla harvoin. Puolan kapinan aikoihin vuonna 1863 Suomen valtiollisen aseman käsittely oli hetkeksi ylittänyt kansainvälisen uutiskynnyksen, mutta sitten se oli jäänyt vuosikymmeniksi syrjään. Laillisuuskiiri 1890-luvun alussa antoi aihetta muutamiin kirjoituksiin, ja helmikuun manifesti nosti Suomen jopa eräiden lehtien pääkirjoituspalstoille. Ruotsi oli kuitenkin ainoa maa, missä Suomen tapahtumat saivat laajaa ja pitkäaikaista mielen-

70 PYH:n kiertokirjeet 19.3.1904/368 ja 3.6.1904/721. PYH III. VA.

71 PYH:n kiertokirje 25.5.1904/678. PYH III. VA.

72 PYH:n kiertokirje 27.6.1904/839. PYH III. VA.

73 Rigberg 1965 s. 341-342.

74 Takkala 1979 s. 84-85, 93-102.

kiintoa osakseen. Eurooppalaisissa lehdissä julkaistut kirjoitukset olivat yleensä Venäjän hallituksen kannalta epäedullisia ja paljolti suomalaisten itsensä inspiroimia.⁷⁵ Bobrikov kiinnitti huomionsa tähän asiaan pian helmikuun manifestin jälkeen. Hän yritti aluksi saada julkisuuteen omiakin näkemyskiään suostumalla ulkomaisten toimittajien haastattelu-pyyntöihin, mutta kun tämä ei asenteita muuttanut, hän ryhtyi vaatimaan toimenpiteitä ulkomaisten lehtien vaikutuksen estämiseksi.⁷⁶

Ulkomaisten painotuotteiden sensuroinnista oli annettu asetus vuoden 1867 painoasetuksen yhteydessä. Poliittisluontoiset lehdet, joita Suomeen tilattiin postin kautta, piti jo rajapaikkakunnalla toimittaa paikallisen painoasiamiehen tarkastettavaksi. Hänen oli viipymättä päätettävä, saiko lehteä levittää maassa. Kaikista takavarikoiduista lehdistä hänen tuli lähettää tieto ylihallitukselle. Jos painoasiamies ei osannut jonkin julkaisun kieltä, päätöksenteko jäi Helsingissä olevalle yliasiamiehelle, joka myös tarkasti pääkaupungissa kaikki ulkomaiset painotuotteet. Yliasiamiehen lisäksi erityisesti tätä tehtävää varten palkatut sensorit tarkastivat ulkomaista kirjallisuutta Turussa ja Viipurissa.⁷⁷ Matkustajien mukanaan tuomat julkaisut piti aina sakon uhalla luovuttaa tarkastukseen tullissa. Painoylihallituksen myöntämällä erioikeudella oli mahdollisuus saada sensuroimattomia aikakautisia julkaisuja etupäässä tieteellisiin tarkoituksiin. Myös eräät liikelaitokset ja ulkovaltojen konsulit saattoivat saada lehtensä sensuurin ohi. Tällaista lupaa anoivat mm. Hufvudstadsbladetin ja Helsingfors-Postenin toimittajat, mutta heille ei sitä myönnetty.⁷⁸ Vuonna 1893 painoylihallitus täsmensi määräyksiä ulkomaisten painotuotteiden sensuurista huomauttamalla, että ne oli tarkastettava kahdesti: ensin rajapaikkakunnalla ja vielä uudelleen osoitepaikkakunnalla.⁷⁹

75 Paasivirta 1978 s. 234-237, 316-318, 332-346; Wiio 1960 s. 155-169.

76 Bobrikov keisarille 25.2.1899 ja 24.3.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; ruotsalainen Aftonbladet julk. Bobrikovin haastattelun 1.3.1899. Spångberg 1899 s. 98-101.

77 Ask 15/1867 s. 26-28; PYH sen.siv.tmk.lle 15.11.1898/551. PYH III. VA.

78 PYH KKK:lle 18.10.1902/1554. KKK akti 109/1903, IV jaosto; ks. myös KKK aktit 88/1904, IV jaosto ja 81/1905, IV jaosto; henkilöasioita koskevia luetteloita 1881-1900. PYH III; Routavaara II s. 298-299. V.I. kok. VA.

79 PYH:n kiertokirje 11.2.1893/245. PYH III. VA.

Ulkomaisten lehtien tarkastusta tehostettiin erityisesti Bobrikovin kaudella. Toistuvasti painoylihallitus kehoitti sensoreita tarkkailemaan ulkomaisista lehdistä lainattuja kirjoituksia ja tutkimaan, sisälsivätkö ne mitään sensuurimääräysten vastaista.⁸⁰ Vuoden 1900 loppupuoliskolla alkoi takavarikoitujen ulkomaisten lehtien määrä kasvaa, ja seuraavina vuosina estettiin Suomessa tuhansien ulkomaisten lehtinumeroiden levittäminen. Etenkin ruotsalaiset, norjalaiset ja englantilaiset lehdet olivat tarkkailun alaisina. Lisäksi kiinnitettiin huomiota Amerikan suomalaisiin julkaisuihin, joita kielen puolesta Suomessa ymmärrettiin.⁸¹

Jos ulkomaisessa lehtinumerossa havaittiin jotakin sensuurimääräysten vastaista, tuli sen kohtaloksi aina takavarikointi, vaikka suurin osa numerosta olisikin voitu sallia. Vuonna 1903 oli harkittavana askel pitemmälle, kun painoylihallituksessa käsiteltiin ruotsalaisen Aftonbladetin, johtavan Suomen ystävän, kieltämistä kokonaan Suomessa.⁸² Lehden maahantuonnin täydellistä kieltä oli sortovuosina sovellettu vain maanalaisiin lehtiin, joita suomalaiset itse toimittivat Ruotsissa ja salakuljettivat Suomeen.⁸³ Aftonbladetiakaan ei vielä kielletty, mutta asia tuli uudelleen ajankohtaiseksi Venäjän-Japanin sodan aikana, sillä länsieurooppalainen lehdistö osoitti runsaasti mielenkiintoa sotaa kohtaan ja oli varsin projapanilaista.

Ensimmäiset tuontikiellot painoylihallitus määräsi 24. helmikuuta 1904, ja ne koskivat ruotsalaisia Göteborgs Aftonbladetia, Smålands-Postenia ja Kronoborgs Läns Tidningiä.⁸⁴ Maaliskuun alussa kiellettiin sitten kaikkiaan nelisenkymmentä ulkomaista lehteä, joista valtaosa oli ruotsalaisia. Lisäksi joukossa oli useita Amerikan suomalaisia julkaisuja. Kielletyt saksalaiset ja ranskalaiset lehdet olivat linjaltaan lähinnä liberaaleja tai sosialidemokraattisia ja arvostelivat usein myös oman hallituksensa politiikkaa. Painoylihallitus huomautti, että erityisesti ruotsalaisten lehtien julkaisemat

80 PYH:n kiertokirjeet 26.6.1899/608 ja 10.3.1900/230. PYH III. VA; Tommila 1979 C s. 146.

81 PYH:n kiertokirje 31.10.1900/1230. PYH III; Routavaara II s. 287-288. V.I. kok. VA; Häkli 1961 s. 64-72.

82 Routavaara II s. 293. V.I. kok. VA.

83 PYH:n kiertokirjeet 31.5.1901/774 ja 15.11.1902/1393. PYH III. VA; Tommila 1960 s. 106; 1830-luvulla oli 11 ruotsalaista lehteä kielletty.

84 PYH:n kiertokirje 24.2.1904/213. PYH III. VA.

tiedot olivat keisarin persoonaa ja Venäjää loukkaavia, totuudenvastaisia ja tendenssimäisiä.⁸⁵ Kesän ja syksyn 1904 aikana lisättiin rajoituksia niin, että lopulta kaikki merkittävimmät ruotsalaiset lehdet olivat Suomessa täysin kiellettyjä.⁸⁶ On luonnollista, että painoviranomaiset kiinnittivät huomionsa etupäässä pohjoismaisiin julkaisuihin, sillä sen lisäksi, että ne olivat kiinnostuneita Suomesta, niitä pystyttiin täällä lukemaan varsin yleisesti. Sen sijaan englantilaiset lehdet ilmeisesti olivat niin harvinaisia, että niiden levittämistä ei tarvinnut rajoittaa, vaikka kyse oli Japanin liittolaismaasta.⁸⁷

Ulkomaisten julkaisujen maahantuontikieltoa koskeva määräys sisällytettiin elokuussa 1904 julkaistuun painoasetukseen, ja päätöksenteko asiassa annettiin painoylihallitukselle. Samalla korjaantui se epäkohta, että ulkomaisen lehden koko numero piti takavarikoida, vaikka vain osaa siitä olisi pidetty sopimattomana. Uuden asetuksen mukaan tällaisissa tapauksissa voitiin lehden numero sallia, jos siitä poistettiin joko leikkaamalla tai mustaamalla loukkaavat kohdat.⁸⁸ Tämän jälkeen kielletyt kirjoitukset tai niiden osat tavallisesti peitettiin värjäämällä painomusteella, mitä menettelyä ylihallitus suositteli.⁸⁹ Asetuksen seurauksena voitiin eräitä tuontikieltoja purkaa, ja jo lokakuusta 1905 lähtien sallittiin jälleen mm. ruotsalaisista lehdistä Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet ja Stockholms Dagblad sekä tanskalainen Danneborg. Vähän myöhemmin myös Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning vapautettiin.⁹⁰ Kuitenkin mm. Aftonbladet ja Socialdemokraten sekä Amerikan suomalaiset lehdet pysyivät edelleen kiellettyjen julkaisujen listalla.

Alkuun painoylihallitus ja kenraalikuvernööri käyttivät ulkomaisten painotuotteiden maahantuontikieltoja etupäässä suomalaisten itsensä julkaisemia kirjoituksia, pamfletteja,

85 PYH:n kiertokirjeet 5.3.1904/279 ja 11.5.1904/628. PYH III; Routavaara II s. 294-295. V.I. kok. VA; vrt. Paasivirta 1978 s. 335-336; Häkli 1961 s. 65-67.

86 PYH:n kiertokirjeet 3.6.1904/735 ja 14.9.1904/1227. PYH III. VA.

87 Renouvin 1946 s. 212-214.

88 Ask 36/1904 s. 3-4.

89 PYH:n kiertokirjeet 14.9.1904/1156 ja 3.7.1905/836. PYH III; Routavaara II s. 297-298. V.I. kok. VA.

90 PYH:n kiertokirjeet 4.10.1904/1332 ja 11.10.1904/1363. PYH III. VA.

brosyyrejä ja periodijulkaisuja vastaan. Helmikuun manifestin jälkeinen kirjoittelukaan ei vielä ollut niin laajaa, että se olisi aiheuttanut ulkomaisten lehtien estämisen kokonaan, vaan kiellot koskivat ainoastaan yksittäisiä numeroita. Laajamittaisempiin rajoituksiin ryhdyttiin vasta Venäjän-Japanin sodan syyttymisen jälkeen. Niiden syynä oli yritys estää suomalaisia saamasta suoraa informaatiota Kauko-Idän tappiollisista sotatapahtumista sellaisilla kielillä, joita suomalainen lukijakunta ymmärsi. Sanomalehtien käyttämiin uutislähteisiin kiellot eivät paljon vaikuttaneet, sillä sotaa koskevaa kirjoittelua ohjailivat painoasiamiehet ja sotilasviranomaiset. Sotasensuurin ja ulkomaisten lehtien tuontikieltojen avulla hallitus pyrki sotautusten tiedotusmonopoliin, mikä sotaa käyvälle valtiolle on yleensä ollut varsin ominaista.

4. Kysymys painovapaudesta

Liberaalis-demokraattisten näkemysten voittaessa alaa Euroopassa 1800-luvun puoliväliin tultaessa kehitys johti yleensä painovapautta rajoittaneiden määräysten poistamiseen. Suomessa oli J.V. Snellman jo 1840-luvulla Saimassa esittänyt, että painovapaus oli periaatteessa rajoittamaton ja jakamaton, mutta rajoittavana tekijänä hän piti vielä kansan sivistystason alhaisuutta. Kun yksilön vapautta korostaneet ajatukset levisivät ja Suomessakin oli 1860-luvun puolivälissä hetken voimassa jopa painovapaus, kehittyi siitä tavoiteltu ihanne. Autokraattiseen valtioon tällainen taas ei sopinut silloin, kun tavoitteena oli itsevaltaista hallintojärjestelmää tukeva, vaitelias lehdistö. Yksinvaltiaan näkemystä painovapaudesta kuvastaa hyvin Aleksanteri II:n käsitys, että vuoden 1867 painoasetus antoi jokaiselle tilaisuuden vapaasti ilmaista ajatuksiaan ja mielipiteitään,

kunhan vain ei esiintynyt väärinkäytöksiä.⁹¹

Painovapautta tavoitelleet suomalaiset eivät kuitenkaan voineet hyväksyä rajoituksia eivätkä sitä, että paino-olot oli järjestetty hallinnollista tietä ilman säätyjen myötävaikutusta. Siksi jo vuoden 1872 valtiopäivillä säädyt anoivat ennakkosensuurin poistamista ja painovapauslain säätämistä. Keisari kuitenkin katsoi, että vuoden 1772 Hallitusmuodon mukaan painoasiat kuuluivat vain hänen päätäntävaltaansa, eikä ollut mitään syytä lähteä muuttamaan olosuhteita Suomessa, koska muissakin osissa keisarikuntaa lehdistön valvonta oli järjestetty ennakkosensuurin periaatteen mukaisesti. Hallitsijan vaihduttua säädyt uudistivat vuonna 1882 anomuksensa, vaikka talonpoikaissääty ei siihen yhtynyt.⁹² Nytkään ei saavutettu toivottua tulosta, mutta vuonna 1883 Aleksanteri III kehoitti senaattia valmistelemaan asetuksen muutosta ja pohtimaan, voitaisiinko Suomessakin vapauttaa eräitä julkaisuja ennakkotarkastuksesta. Senaatti katsoi, että sensuroimatta voitaisiin julkaista mm. viranomaisten ja valtiopäivien asiakirjoja, tieteellisiä julkaisuja ja yli viisi painoarkkia käsittäviä teoksia. Nämä ehdotukset sisältyivät vuoden 1891 painoasetukseen.⁹³ Aikakautisia painotuotteita, eräitä tieteellisiä julkaisuja lukuunottamatta, vapautus-ehdotukset eivät koskeneet.

Huolimatta siitä, että Aleksanteri III:n asenne painovapautta kohtaan oli osoittautunut kielteiseksi, ehdotettiin painovapausanomusten tekemistä myös vuosien 1885 ja 1891 valtiopäivillä, mutta asiaa ei ennätetty kummallakaan kerralla käsitellä lakivaliokunnassa.⁹⁴ Kun hallitsija vaihtui, olivat säädyt jälleen vuoden 1894 valtiopäivillä valmiita anomaan uudelta keisarilta esitystä painovapauslaiksi. Leo Mechelin totesikin puheenvuorossaan, etteivät lausunnot

91 Lehtilä-Tyni 1981 s. 57-67, 114-130; Kinnunen 1981 s. 122-123, 150-151; Rauhala II 1921 s. 223.

92 Yl. valitusvaliok., säätyjen anomusesitys. 1872 vp. asiak. IV s. 131-133; anomusmietintö N:o 27. 1882 vp. asiak. V; Ivalo 1908 s. 549; Rauhala II 1921 s. 223, 370-371; UStar 28.10. 1891 Muistelmia ja mietelmiä VII (pk., kirj. A.M. = A. Meurman). Meurman katsoi, että aika ei ollut sopiva painovapausanomuksen tekemiseen.

93 Painoasetuksen muutosta valmistelleet asiakirjat VSV akti 27/1891. VA; Ask 26/1891 § 19; Rauhala II 1921 s. 372.

94 Aatelissäädyn ptk. 1885 I s. 187-188 ja II s. 1406-1407; porvarissäädyn ptk. 1891 I s. 76-79 ja II s. 1499-1502.

painovapauden puolesta lakkaisi, ennenkuin päämäärä olisi saavutettu.⁹⁵ Anomusesitys tehtiin kolmessa säädysssä, aatelistossa, porvaristossa ja talonpoikaissäädysssä, ja tavoitteena kaikilla oli ennakkosensuurin poistaminen ja säätyjen osallistuminen uuden lain säätämiseen. Talonpoikaissäädysssä tosin esitettiin toinenkin vaihtoehto: jollei painovapauslakia saataisi, tulisi hallitsijan ainakin poistaa vuoden 1891 asetus ja saattaa olot vuoden 1867 painoasetusta vastaavalle kannalle.⁹⁶ Juuri vuoden 1891 asetus ja siihen sisältynyt kenraalikuvernöörin vallan huomattava laajentaminen herättivät säädysssä kritiikkiä, ja erityisesti se puhutti talonpoikaissäädystä. Yleensä katsottiin, että vallan keskittäminen yksiin käsiin johtaisi helposti mielivaltaan ja että mielivaltaisuuksia jo oli esiintynyt painoasiamiesten toiminnassa. Tiukan sensuurin oletettiin johtavan yrityksiin kiertää sensuuria, mikä puolestaan vaikeuttaisi oikean tiedon saamista asioista, siivittäisi erilaisia huhuja ja aiheuttaisi levottomuutta maassa. Kolmantena epäkohtana nähtiin lehtien toimittajien ja omistajien taloudellinen oikeudettomuus, kun heiltä saatiin ilman laillista tutkintaa ja tuomiota pelkällä hallinnollisella toimenpiteellä riistää toimeentulo ja oikeus ammatin harjoittamiseen.⁹⁷ Senaatti asettui kannattamaan osittain rajoitettua painovapautta ja asetuksen muuttamista vuoden 1865 painovapauslakia vastaavaksi.⁹⁸

Keisari ei nytkään suostunut antamaan valtiopäiville lakiesitystä, mutta määräsi sen sijaan senaatin ryhtymään jälleen valmistelemaan eräiden painotuotteiden vapauttamista ennakkosensuurista. Säännösten tulisi noudattaa keisarikunnan normistoa, ja sisäministerin valtuudet Suomessa saisi kenraalikuvernööri.⁹⁹ Tämän määräyksen on mm. Routavaara tulkinnut merkinneen pyrkimystä yhdenmukaistaa oloja Suomessa keisarikunnan käytännön mukaisiksi.¹⁰⁰ Vaikka tämä aspekti määräyksen takana ilmeisesti olikin, on toisaalta huomattava, että Venäjän sensuurijärjestelmä

95 Aatelissäädyn ptk. I 1894 s. 148; vrt. anomukset Venäjällä Ruud 1982 s. 208-209.

96 Anomusmietintö N:o 35 s. 1-8. 1894 vp. asiak. V.

97 Aatelissäädyn ptk. 1894 I s. 148-151; porvarissäädyn ptk. 1894 I s. 126, II s. 1390-1392; talonpoikaissäädyn ptk. 1894 I s. 463-466, 506-519.

98 Sen. tal.os. lausunto 24.3.1896. VSV akti 101/1896. VA.

99 VSV kenraalikuvernöörille 26.6.1896. Sen. tal.os. KD 288/50 1896. SA. VA.

100 Routavaara I s. 65. V.I. kok. VA.

oli jossain määrin vapaampi, sillä siellä saatettiin lehtiä vapauttaa kokonaan ennakkosensuurista, kun taas Suomessa se koski kaikkia aikakautisia julkaisuja.¹⁰¹ Koska suomalaiset toivoivat paino-oloihinsa helpotuksia, merkitsi venäläisen järjestelmän soveltaminen hallituksen näkökulmasta juuri tätä.

Senaatti pyysi asetuksen muutosta koskevan lausunnon aluksi painoylihallitukselta, joka ei pitänyt aiheellisena sensuurin poistamista, koska keisarikuntaa koskevia asioita ei Suomessa kuitenkaan käsiteltäisi kiihkkottomasti. Väärinkäsitysten välttämiseksi olisi parasta estää monet lausunnot jo ennakolta. Muutamien poliittisten lehtien vapauttaminen saattaisi myös johtaa erittäin hankaliin painokannejuttuihin, jos kirjoituksissa loukattaisiin keisarillista perhettä tai kenraalikuvernööriä. Sen sijaan painoylihallitus ehdotti varoitus- ja lakkautusoikeuden siirtämistä kenraalikuvernööriltä senaatin siviilitoimituskunnan päällikölle, ja senaatin talousosaston puheenjohtajana kenraalikuvernööri voisi käyttää tätä kanavaa halutessaan vaikuttaa painoasioiden hoitoon.¹⁰² Senaatti kannatti lausunnossaan entisten olojen säilyttämistä ja perusteli käsitystään lähinnä käytännöllisillä syillä. Painovapauden takuiksi esitettyjen talletusmaksujen ja mahdollisten painovapausrangaistusten määrittelyn takia tulisi välttämättömäksi muuttaa myös rikoslakia, mikä taas ei kävisi päinsä ilman, että säädyt osallistuisivat asian käsittelyyn.¹⁰³

Kun senaatti oli lopulta joulukuussa 1899 saanut valmiiksi lausuntonsa paino-olosten muuttamisesta Suomessa vastaamaan keisarikunnan järjestelmää, olivat olosuhteet merkittävästi muuttuneet. Bobrikov oli nimitetty kenraalikuvernööriksi, helmikuun manifesti annettu, ja joukko lehtien lakkautuksia oli jo tapahtunut. Siksi senaatin lausunnossa kiinnitettiin enemmän huomiota lehdistön vaikeaan asemaan, kritikoitiin kenraalikuvernöörin lakkautusoikeutta ja valitettiin sensuurikomitean tietämättömyyttä. Lopuksi

101 Vrt. NPr 15.1.1891 Moskovskia Vedomosti om våra censurförhållanden (pk.).

102 PYH senaatin siviilitoimituskunnalle 15.11.1898/551. PYH III. VA.

103 Sen. tal.osaston lausunto 19.12.1899. Hemställingar och andra skrivelser från Finlands senat 1902 s. 111-117; Routavaara I s. 315-316. V.I. kok. VA.

senaatti esitti toivomuksen, että keisari antaisi sille määräyksen valmistella painoasetukseen sellaisia muutoksia, jotka merkitsisivät lehdistölle helpotuksia ja vastaisivat paremmin yleistä oikeuskäsitystä maassa.¹⁰⁴ Kuten jo aikaisemmin on osoitettu, Bobrikov vastusti kaikkia tämän suuntaisia muutoksia, eikä tämä anomus johtanutkaan mihinkään toimenpiteisiin.

Vuoden 1900 valtiopäivillä säädyt valittivat jälleen hallitsijalle painoasioiden valvontatavasta. Kenraalikuvernööriä moitittiin mielivaltaisuudesta ja sensuurikomiteea asiantuntemattomuudesta. Kaikissa säädöissä kannatettiin muutosta paino-oloihin, mutta edustajat eivät enää uskooneet, että hallitsija tulisi antamaan esityksen painovapauslaiksi. Siksi tyydyttiinkin esittämään hallitsijalle asetuksen muutosta niin, että aikakautisen painotuotteen julkaisuoikeus voitaisiin peruuttaa vain laillisessa tuomioistuimessa tapahtuneen tutkinnan ja tuomion nojalla. Tätä perusteltiin sillä, että lehtiä lakkauttamalla puututtiin hallinnollisiin toimenpitein henkilön omaisuuteen ja oikeuteen harjoittaa elinkeinoa, ja rangaistus kosketti paitsi lehden omistajaa myös yrityksen työntekijöitä sekä lehtien tilaajia.¹⁰⁵ Päivälehti oli vasta lakkautustuomion saaneena evästännyt valtiopäiväedustajia seuraavasti: "Säädettäköön painorikoksista rangaistusmääräykset miten ankaroiksi tahansa, määrättäköön sakkoja, määrättäköön vankeutta sanomalehtimiehille, ellei muun luulla tepsivän, vaan saatettakoon heidätkin lain turviin."¹⁰⁶ Painoasioita koskevan anomuksen käsittely oli kaikissa säädöissä erittäin yksimielinen. Vanhasuomalainen talonpoikaissäädyn edustaja Agathon Meurman jopa huomautti, että oikeastaan oli pyydetty niin vähän - vain siviililain ulottamista julkisen sanan palvelijoihin.¹⁰⁷ Tämäkään anomus ei johtanut toivottuun tulokseen.

Turhiksi osoittautuneet yritykset eivät estäneet valtiopäiväjä yrittämästä yhä uudelleen, kun tilaisuus ilmeni.

104 Sen. tal.os. lausunto 19.12.1899. Hemställingar och andra skrivelser från Finlands senat 1902 s. 115-117.

105 Anomusmiet. N:o 11. 1900 vp. asiak. V; Pl 1.2.1900 Paino-olot ja valtiopäivät (pk.).

106 Pl 17.8.1899 Ensi valtiopäivillä esille otettava asia (pk.).

107 Aatelissäädyn ptk. 1900 I s. 354-361; pappissäädyn ptk. 1900 I s. 526-538; porvarissäädyn ptk. 1900 I s. 397-408; talonp.säädyn ptk. 1900 II s. 682.

Kokoontuessaan seuraavan kerran valtiopäiville vuonna 1904 säädyt kiinnittivät paino-oloihin huomiota jo ns. suuressa anomuksessaan laillisten olojen palauttamiseksi maahan ja huomauttivat, että äärimmäisen tiukka sensuuri oli estänyt kansan todellisia mielipiteitä pääsemästä julkisuuteen.¹⁰⁸ Kaikissa säädyissä ehdotettiin jälleen painovapausanomuksen valmistelemista. Myöntövyysuuntaa edustaneet poliitikot, professorit J.R. Danielson ja E.G. Palmén mainitsivat papistolle tekemässään ehdotuksessa, että "sanan täydessä merkityksessä sietämättömän painopakon" poistaminen olisi edellytys kaikelle muulle kehitykselle maassa.¹⁰⁹ Perusteluissaan säädyt kritikoivat ankarasti vallinnutta sensuurijärjestelmää ja lehtiin kohdistettuja lakkautuksia. Todettiin myös, että kovalla sensuurilla ei sittenkään pystytty tukahduttamaan opposition mielipiteitä, vaan nämä olivat siirtyneet ulkomailla painettujen ja salaa Suomeen levitettyjen lehtien palstoille. Lopullisessa anomuksessaan keväällä 1905 säädyt päätyivät ehdottamaan ensiksi painovapausesityksen antamista seuraaville valtiopäiville ja toiseksi voimassa olleen asetuksen soveltamista välittömästi siten, että se vastaisi painovapauden mukaisia oloja.¹¹⁰ Tämä anomus ei ollut vielä ennättänyt hallitsijan käsiteltäväksi, kun syksyn 1905 suurlakko muutti tilanteen painovapauslailla suopeammaksi. Marraskuun manifestin mukaan Suomen senaatin tulikin alkaa valmistella esitystä painovapauslaiksi, mihin senaatti myös heti ryhtyi. Lain kohtaloksi tuli kuitenkin lopulta sama kuin aikaisempienkin yrittysten: keisari ei vahvistanut sitä.¹¹¹

Kaikilla valtiopäivillä oli painovapausanomuksia käsitellessä vallinnut poikkeuksellinen yksimielisyys vuodesta toiseen eri säädytjen ja myös eri puoluerhymien välillä. Tämä kuvastaa erittäin hyvin sitä yleistä hyväksyntää, jonka painovapauden periaate Suomessa oli saavuttanut. Valtiopäivät toimivat anomuksia tehdessään myös sanomalehdistön toiveiden tulkkina, ja lehtien palstoilla näkyy painovapaus aivan

108 Anomusmiet. N:o 1 s. 16. 1904-05 vp. asiak. 5,1.

109 Danielsonin ja Palménin allekirj. ehdotus 20.12.1904. Pappissäädyn ptk. 1904-05 s. 92-94.

110 Anomusmiet. N:o 8 ja erit. valitusvaliok. miet. N:o 6 liitteineen. 1904-05 vp. asiak. 5,2.

111 Ask 49/1905; Backman 1975 s. 142-149.

itsestään selvänä tavoitteena jo 1890-luvun alussa. Agathon Meurman kiteytti ajatuksen Uudessa Suomettaressa toteamalla, että sensuuri oli perustuksiltaan mielivaltaa ja oikeutetun sanavapauden polkemista.¹¹² Tavallisesti vaatimus painovapauden säätämisestä tuotiin esiin vallinneita oloja koskevan arvostelun yhteydessä ja katsottiin jopa, että Suomelle sopivat vertailukohteiksi tässä asiassa vain despoottisesti hallitut Kiina ja Turkki. Vuoden 1891 asetuksesta kirjoitti Päivälehti, että nyt oli lehdistön yllä riippuvaa Damokleen miekkaa pitelevä lanka hienontunut hiuskarvan ohueksi.¹¹³ Vaadittaessa vapaampia oloja olivat perustelut aivan samoja, joita valtiopäivilläkin esitettiin: laitton puuttuminen yksityisen henkilön ammatinharjoittamiseen, painoviranomaisten mielivaltaisuus ja erilaisten huhujen leviäminen maassa oikean tiedon puuttuessa.¹¹⁴ Nya Pressen katsoi lisäksi tiukan ennakkosensuurin houkuttelevan lehtimiehiä kokeilemaan painovapauden rajoja provosoivilla lausunnoilla, jollaisia painovapauden vallitessa ei esitettäisi.¹¹⁵ Argumentit säilyivät varsin samanlaisina 1890-luvun alusta aina suurlakkoon saakka, mikä osoittaa, että sensuuri niinkin lievässä muodossa, missä sitä sovellettiin 1890-luvulla, koettiin lehdistön toimintaa estävänä tekijänä.

Sanomalehdissä esitettyjen käsitysten mukaan painovapautta tulisi säädellä lailla, jossa määriteltäisiin lehtien lausuntovapauden rajat ja jonka perusteella oikeusistuimissa voitaisiin tarpeen vaatiessa tutkia kirjoittelun lainmukaisuus. Lehdistö ei juuri ymmärtänyt viranomaisten käsitystä sensuurin tarpeellisuudesta. Päivälehti katsoi, että sensuuri oli kaikissa muodoissaan loukkaava ja siksi tuomittava asia.¹¹⁶ Nya Pressen puolestaan tarjosi painovapauden

112 UStar 2.10.1891 Muistelmia ja mietelmiä. Kirj. A.M. (= A.Meurman) (pk.).

113 NPr 4.11.1890 Hemlighållandets politik eller tryckfrihet (pk.); Pl 1.10.1891 Uusi painolaki (pk.).

114 Pl 13.10.1890 Vapauden rajoituksia (pk.), 27.10.1890 Vapaasta sananvallasta (pk.), 1.10.1891 Uusi painolaki (pk.), 27.2.1892 Painoasiamiehen jäävillisuus (pk.), 11.2.1894 Anomukset painovapaudesta (pk.), 9.2.1899 Sanomalehtien puhevapaus (pk.), 1.2.1900 Paino-olot ja valtiopäivät (pk.); UStar 24.7.1890 Painoeste (pk.), 19.1.1900 "Ennenaikaiset uutiset" (pk.); NPr 4.11.1890 Hemlighållandets politik eller tryckfrihet (pk.), 7.7.1891 Tidningsprärens framtidsutsikter (pk.).

115 NPr 19.8.1890 Politisk taktlöshet (pk.).

116 Pl 27.10.1890 Vapaasta sananvallasta. Muutamia pessimistisiä mietteitä (pk.).

täydennykseksi itesesensuurin tapaisia periaatteita. Hallitus saattaisi arkaluontoisissa asioissa ottaa yhteyttä lehdistön edustajiin, jotka painavien syiden perusteella vapaaehtoisesti jättäisivät kyseiset asiat käsittelemättä tai kirjoittaisivat niistä hallituksen toivomalla tavalla.¹¹⁷ Ainoana soraäänenä tässä yhtenäisyyttä vaativassa rintamassa oli Työmies, joka luonnollisesti kannatti myös painovapautta, mutta tulkitsi sittenkin "herrojenpäivien" anomukset painovapauden puolesta vain näiden herrojen oman edun tavoittelemiseksi.¹¹⁸

Painovapauskysymyksen yhteydessä törmäsivät vastakkain liberalismi ja valtiovallan holhous. Ennakkosensuuri merkitsi hallitukselle itsepuolustuskeinoa "vallattomuutta" vastaan. Tavoitellessaan vapautta suomalaiset taas pitivät lailla säänneltyä painovapautta edellytyksenä kaikkinaisen vallattomuuden poistumiselle. Parhaiten tämä näkemys tuli esiin siinä, että hallitus pelkäsi painovapauden lisäävän levottomuutta ja kiihottavan mielialoja, kun valtiopäiväedustajat ja lehdet puolestaan todistelivat, että levottomuus ja huhut vasta syntyivät oikean tiedon puutteesta. Taistelu painovapaudesta oli epätasainen, sillä periaatteessa suomalaisetkin myönsivät, että keisarin kädessä oli joko antaa tai ottaa, ja Venäjän itsevaltiaalle painovapauden säätäminen oli mahdoton ajatus.

5. Yhteenvedo

Suomen painolainsäädännössä tapahtui vuonna 1891 sortovuosien kehitystä ajatellen merkittävä muutos, sillä tällöin jo asetusteitse lisättiin ratkaisevasti kenraalikuvernöörin valtuuksia lehdistöä koskevissa asioissa. Samaan suuntaan tähtäsivät ne muutokset, joita Bobrikovin kaudella painoasetukseen tehtiin, mutta ne olivat enää pieniä lisäyksiä

117 NPr 1.3.1894 Vår tryckfrihetsfråga (pk.).

118 Tm 29.1.1900 Yhtymis-, kokoontumis- ja puhevapaus. Kirj. Vilho Pyykkö. (pk.).

Tosin ne olivat myös omiaan lähentämään suomalaista valvontajärjestelmää venäläisen kanssa, vaikka vireillä ollutta painolainsäädännön yhtenäistämistä Suomen ja Venäjän välillä ei saatukaan aikaan. Se hautautui tärkeimmiksi katsottujen uudistusten alle. Käytännössä Bobrikovin toteuttama sensuurijärjestelmä merkitsi vain asetuksen uudenlaista soveltamista aikaisempaan verrattuna, kun kenraalikuvernööri todella otti käyttöön kaikki asetuksen hänelle sallimat valtuudet. Erityisesti rangaistusten puolella hän saattoikin toimia jokseenkin itsevaltaisesti, sillä hänen oikeutensa olivat hyvin laajat. Sen sijaan lehdistön ohjailu ja sensoreiden valvonta olivat vaikeammin toteutettavissa, sillä nämä säilyivät painoylihallituksen käsissä.

Itse painoasetukset olivat paljolti keskittyneet organisaation rajaamiseen ja järjestelmän perusteiden määrittelyyn, ja siksi toimintaohjeet oli annettava erikseen. Bobrikovin kauden alusta lähtien normistoa tulkinneiden kiertokirjeiden määrä kasvoi valtavasti. Tämä merkitsi sensoreiden työn mutkistumista, sillä heidän tuli itse jatkuvasti pitää tietonsa ajan tasalla. Kieltojen kasvaessa ja moninaistuessa tuli yhä hankalammaksi havaita ja muistaa, missä kulki kielletyn ja sallitun välinen raja. Sensoreille jaetut ohjeet sisälsivät määräyksiä sekä siitä, mikä oli kiellettyä, että myös siitä, miten oli kielletty kirjoittamasta.

Kiellot kohdistuivat ensisijaisesti Suomen ja Venäjän välejä kiristäneisiin ajankohtaisiin poliittisiin kysymyksiin. Kun hallitus valmisteli jotakin uudistusta, kuten esim. asevelvollisuusmanifestia, ja tietoja siitä alkoi tihkua sanomalehtiin, Bobrikov pyrki kohta vetämään asian käsittelyn pois julkisuudesta. Byrokraattinen järjestelmä ja valvonnan tehostuminen yhteiskunnassa vaativat myös hallitusta suojelemaan omiaan ja kieltämään mm. virkamiesten, santarmien ja poliisin arvostelemisen. Luonnollisesti Bobrikovin erityisenä huolen aiheena ollut sanomalehtien kielteinen asenne Venäjää ja venäläisiä kohtaan pyrittiin kitkemään pois julkisuudesta. Huomattavaa on kuitenkin se, että Venäjän hallitus ryhtyi tiedotuskanavien aivan erityiseen valvomiseen vasta sitten, kun valtakunnan ulkoinen turvallisuus oli vaarantunut. Sotatila antoi samalla hyvän tilaisuuden kiristää sensuuria entisestään.

Bobrikovilla oli erittäin negatiivinen käsitys Suomen sanomalehtien mielipiteistä, laajat rangaistusvaltuudet käytettävissään niitä vastaan ja voimakas halu estää hallituksen vastaisten mielialojen pääsy julkisuuteen. Vastapuolella, sanomalehtien toimittajilla taas ei juurikaan ollut ymmärtämystä venäläisten vaatimuksia kohtaan, vaan yhtenä valtiomahtina he katsoivat oikeudekseen arvostelun ja ihan teekseen painovapauden. Konflikti venäläisen hallitusvallan ja Suomen sanomalehdistön välillä oli väistämätön.

IV Painoasioiden valvojat

1. Painoasiain ylihallitus — suomalainen keskusvirasto

Painoasiain ylihallitus perustettiin vuonna 1865, ja se seurasi suuriruhtinaskunnan keskusvirastona vuonna 1829 toimintansa aloittanutta sensuuriylhallitusta.¹ Sen tehtäväksi määriteltiin valvoa "herkeämättömällä tarmolla" painotointa maassa. Vuoden 1891 painoasetus muutti ylihallituksen ja kenraalikuvernöörin suhdetta niin, että kenraalikuvernöörille siirtyi oikeus esitellä hallitsijalle painoylihallituksen puheenjohtajan nimitys ja hän sai itse nimittää sen jäsenet puheenjohtajan esityksestä. Viraston vastuunalaisuus senaatile ja sen siviilitoimituskunnalle kuitenkin säilyi.² Käytännössä tämä merkitsi sitä, että painoylihallituksesta tuli senaatin ja kenraalikuvernöörin välillä tasapainotteleva elin, jonka ongelmana varsinkin sortovuosina oli se, missä määrin se pystyi toimimaan itsenäisesti ja toteuttamaan omaa lehdistöpolitiikkaansa.

Painoasiain ylihallituksen kokoonpano oli varsin vaatimaton verrattuna muihin keskusvirastoihin, sillä siihen kuului puheenjohtajan lisäksi vain kaksi jäsentä. Helsingissä sen apuna olivat yliasiamies ja sihteeri, jotka kenraaliku-

1 Tommila 1980 A s. 10, 15.

2 Ask 15/1867 § 38 ja Ask 26/1891 § 38.

vernööri myös asetti ylihallituksen esityksestä.³ Painoylihallituksen toiminnan kannalta oleellinen asetuksen määräys oli se, että päätöksenteossa esimiehen ääni oli ratkaiseva enemmistön mielipiteestä huolimatta paitsi niissä tapauksissa, kuten esim. lakkautuksissa, joista voitiin hakea muutosta senaatin oikeusosastolta. Tällaisista erimielisyyksistä oli aina ilmoitettava senaatille ja kenraalikuvernöörille.

Ylihallituksen työkenttään kuului estää loukkaavina pidettyjen painotuotteiden levittäminen, saattaa painorikokset syytteeseen, antaa painoasiamiehille, jotka ylihallitus asetti tehtäviinsä, tarpeelliset johtosäännöt ja valvoa heidän toimintaansa.⁴ Ylihallituksen kokoukset pidettiin esimiehen kutsusta, ja pöytäkirja-aineiston perusteella voi todeta, että ylihallitus kokoontui melko usein, tarpeen vaatiessa jopa päivittäin. Kiireellisten kokousten aiheina olivat yleensä helsinkiläislehtien toimittajien vetoamukset sensoreiden pidättämien kirjoitusten takia. Uuden Suomettaren paki-noitsija kertoi, että tavallisesti ylihallitus kokoontui tällaisissa tapauksissa antamaan päätöksensä klo 14 iltapäivällä, mikä normaalisti aamulla ilmestyvälle lehdelle oli kovin myöhäinen ajankohta.⁵ Tiedonvälityksen tehostamista ja kiireellisiä kokouskutsuja varten asennettiin ylihallituksen virkamiehille 1890-luvulla puhelimia, jotka vuosisadan taitteessa alkoivat kuulua muuallakin maassa painoasiamiehen virkavarustukseen.⁶

Vuoden 1867 asetuksessa ylihallituksen virat oli arvioitu sivutoimisiksi puheenjohtajasta aina sensoreihin saakka, ja korvaukset niistä maksettiin palkkioina. Esimiehen vuosipalkkio määrättiin 7.000 markaksi, ja jäsenille maksettiin kummallekin 3.000 markkaa vuodessa. Korvaukset olivat pieniä verrattuna muiden ylihallitusten päälliköille makset-

3 Esim. koulutoimen ylihallitukseen kuului puheenjohtaja ja kuusi jäsentä. Lääkintähallituksessa taas oli puheenjohtajan ohella viisi jäsentä. Kummassakin oli vielä joukko muita virkamiehiä ja kaksi sihteeriä. PYH:n virkakuntaan kuului tekstissä mainittujen lisäksi vain kanslisti ja vahtimestari.

4 Ask 26/1891 § 38.

5 UStar 30.7.1890 Kun on painoeste. Kirj. Eero.(pakina).

6 Puhelinten kustannuksista ks. Menosääntö vuosilta 1893-1905; Loviisan painoasiamies M. Åkerlund mainitsi v. 1904 ansioluettelossaan, että hän oli saanut v. 1903 PYH:ltä 163,50 mk puhelimen hankkimiseen. Ansioluetteloa v. 1871-1904. PYH III. VA.

tuihin summiin.⁷ Ne pysyivät muuttumattomina aina vuoteen 1903 saakka, jolloin ylihallituksen puheenjohtajan toimi muutettiin päätoimiseksi viraksi. Tämän jälkeen siitä maksettiin palkkaa 8.000 markkaa ja palkkiota 6.000 markkaa vuodessa, mikä vastasi hyvin muiden vastaavassa asemassa olleiden virkamiesten palkkoja. Jäsenten palkkiot sen sijaan säilyivät entisellään.⁸

Korkeaa palkkaa ei siis voi pitää houkuttimena ylihallituksen puheenjohtajan paikalle. Näyttää varsin ilmeiseltä, ettei senaattikaan pitänyt tätä paikkaa kovin merkittävänä, kun se vuonna 1888 esitti tehtävään entistä Oulun piirin ylimetsänhoitajaa Edvard Leopold Blumenthalia, jolla ei ollut ansioita painotoimen alalla. Ylihallituksen jäsenet - suuriruhtinaskunnan virkamiehiä molemmat - istuivat toimeissaan vuosikausia.⁹ Nimitysvaltuuksien siirto kenraalikuvernöörille ei merkinnyt välittömästi muutoksia painoylihallituksen kokoonpanossa. Kun 1890-luvun alussa molemmat jäsenten paikat tulivat avoimiksi, kenraalikuvernööri Heiden nimitti niihin vastaavia virkamiehiä, joista senaatin registraattori K.O. Utter hoiti virkansa ohessa painoylihallituksen kanslistin tehtäviä.¹⁰ Yliasiamiehenä Helsingissä toimi pitkän virkauran ylihallituksen palveluksessa tehnyt Ludvig Heimbürger, joka oli tullut tähän tehtävään jo vuonna 1865, kohonnut välillä ylihallituksen puheenjohtajaksi, mutta Blumenthalin nimityksen jälkeen palannut yliasiamiehen toimeen. Tästä hän erosi 78-vuotiaana vuonna 1900.¹¹

Heiden ei pyrkinyt erityisemmin ohjailemaan painoylihallituksen toimintaa. Luonnollisesti hän lähetti sille tiedoksi keisarikunnasta saamansa kiertokirjeet, mutta milloin kotimaisissa kiertokirjeissä näkyy maininta kenraalikuvernöörin puuttumisesta asioihin, oli yleensä kyse Venäjän sisäistä tilannetta koskevista kielloista.¹² Sen sijaan Suomen ja Venäjän suhdetta käsittelevissä asioissa aloite

7 Ask 15/1867 s. 25; Menosääntö 1893 III s. 48-49; esim. Suomen Virallisen Lehden sivutoiminen toimituspalkkio oli ilman korrehtuurin lukemista v. 1896 7.500 mk/v. Menosääntö 1896 XI s. 1.

8 Ask 6/1903 s. 3; Menosääntö 1904 V s. 126.

9 Ks. liite 1.

10 Suomen Valtiokalenteri 1891 s. 143.

11 Ks. liite 1.

12 Esim. PYH:n kiertokirjeet 24.3.1893/438, 3.3.1894/403 ja 5.9.1896/387. PYH III. VA.

näyttää tulleen senaatin taholta. Kun vuonna 1890 lehtiä kiellettiin kirjoittamasta posti-, tulli- ja rahalaitosten yhdistämissuunnitelmista negatiivisesti, perustui tämä kielto siviilitoimituskunnan fennomaanisen päällikön J.G. Sohlmanin huomautukseen.¹³ Senaatista oli lähtöisin myös samana vuonna annettu lakien kodifointityötä koskeva kirjoituskielto, samoin kuin vuonna 1893 painoasiamiehille lähetetty huomautus noudattaa keisarikuntaa koskevissa asioissa asetuksen §:n 31 määräyksiä.¹⁴

Ensimmäisen kerran kenraalikuvernööri käytti oikeut-
taan valita painoylihallitukselle puheenjohtaja vuonna
1895 Blumenthalin jätettyä eronpyyntönsä. Hänen valintansa
osui suhteellisen nuoreen, 36-vuotiaaseen kenraalikuver-
nöörin kanslian toimituspäällikön apulaiseen, kapteeni
A.W. Cajanderiin.¹⁵ Koska Cajander pysyi edelleen myös
entisessä virassaan, merkitsi hänen nimittämisensä myö-
hemmin niin tärkeiksi tulleiden, välittömien suhteiden
syntymistä kenraalikuvernöörin viraston ja painoylihallituk-
sen välille. Tosin jo Heimbürger oli tullessaan yliasiamie-
heksi ollut vastaavassa virassa kenraalikuvernöörin kanslia-
sa, mutta eronnut siitä saatuaan nimityksen painoylihallituk-
sen puheenjohtajaksi.¹⁶

Painoylihallituksen toiminta ei oleellisesti muuttunut
ennen Bobrikovia, mutta hänen aikanaan ylihallitus joutui
monasti vaikeisiin tilanteisiin kenraalikuvernöörin vaatimus-
ten edessä. Bobrikovin vaikutus tuli ensiksi näkyviin ylihalli-
tuksen kiertokirjeissä, joissa jo vuoden 1898 lopulla mainitiin
monien rajoitusten antajaksi kenraalikuvernööri, ja
vuonna 1899 saivat sensorit jo käännöksinä hänen kirjeitään
ylihallitukselle.¹⁷ Ilmeisesti näillä suorilla käännöksillä
ylihallitus halusi osoittaa selvästi sen, mistä sensuurin
tiukkeneminen oli peräisin. Painoylihallituksen asemaa
maan ylimpänä valvontavirastona vaikeutti edelleen sensuu-

13 PYH:n ptk. 28.1.1890; Sohlman PYH:lle 31.1.1890. PYH KD 116/11 1890; PYH:n kiertokirje 1.2.1890/184. PYH III. VA; Ryhänen 1960 s. 41.

14 PYH:n kiertokirjeet 1.11.1890/3280 ja 22.2.1893/1605; sen. siv. tmk. PYH:lle 31.10.1890. KD 859/82 1890. PYH III. VA.

15 Ks. liite 1.

16 Finlands Statskalender 1865 s. 91.

17 PYH:n kiertokirjeet 24.10.1898/478, 7.11.1898/520, 21.11.1898/573, 28.1.1899/46, 14.2.1899/87, 25.2.1899/119 ja 3.5.1899/338. PYH III. VA.

rikomitean perustaminen kenraalikuvernöörin kansliaan kevättalvella 1899. Vaikka ylihallituksen puheenjohtaja kuului jäsenenä tähän komiteaan, näyttää siltä, että ylihallitus ei suoralta kädeltä halunnut luovuttaa sille lehdistön täyttä valvontaa, vaan pyrki säilyttämään asemansa mahdollisimman pitkään.

Ristiriita kenraalikuvernöörin kanssa tuli esiin lähinnä päätettäessä lehdille annettavista varoituksista, koska tämä oikeus oli kesään 1899 asti vain ylihallituksella. Jo joulukuussa 1898 ylihallitus kieltäytyi antamasta kenraalikuvernöörin vaatimia varoituksia Nya Pressenille ja Hufvudstadsbladetille, jotka olivat käsitelleet venäläisen kenraalimajuri Borodkinin nimitystä kenraalikuvernöörin kansliaan. Varoitus oli korvattu epävirallisemmalla ylihallituksen puheenjohtajan kirjeellä.¹⁸ Vastaavia tapauksia tuli esiin useissa ylihallituksen kokouksissa kevään 1899 kuluessa, ja monet lehdet välttivät virallisen varoituksen, kun ylihallitus ei suostunut toteuttamaan kenraalikuvernöörin toiveita.¹⁹ Hufvudstadsbladetille toukokuussa uhkaamassa ollut varoitus oli jo kolmas, ja se olisi saattanut merkitä lehden lakkauttamista määrääjäksi. Tässäkin tapauksessa ylihallitus päätti keskustelun jälkeen antaa armon käydä oikeudesta ja korvata varoituksen jälleen puheenjohtajan yksityisellä kirjeellä.²⁰ Samassa yhteydessä ylihallitus lähetti muistutukseksi kenraalikuvernöörin asiaa koskevan kirjeen painoasiamiehelle, jonka tarkkaavaisuus oli joutunut kyseenalaiseksi ja jolle kenraalikuvernööri oli samalla vaatinut rangaistusta. Ylihallituksen omatoimisuus ja mahdollisuus vastustaa kenraalikuvernööriä kaventui, kun Bobrikov sai kesäkuussa 1899 oikeuden itse antaa lehdille varoituksia.²¹

Kenraalikuvernöörin terävän kritiikin kohteeksi joutui painoylihallituksen puheenjohtaja Cajander, jota hän syytti paino-olojen tehottomasta valvonnasta ja yksipuolisesta

18 Routavaara I s. 70-71. V.I. kok. VA.

19 PYH:n esityslistat 1.5.1899 N:o 7 ja 8 sekä 24.5.1899 N:o 1. PYH III; Routavaara I s. 114-118. V.I. kok. VA.

20 PYH:n esityslista 20.5.1899 N:o 22. PYH III. VA.

21 Ask 29/1899; Routavaara I s. 122. V.I. kok. VA.

suomalaisten etujen ajamisesta.²² Cajander anoikin eroa huhtikuussa 1899 vedoten päätoimensa työpaineeseen, mutta taustalla olivat painoylihallituksen muuttunut asema sensuurikomitean perustamisen jälkeen ja hänen sairastumisensa. Bobrikov suostui hänen eronpyyntöönsä vasta toisella kerralla marraskuussa 1899. Myöhemmin Bobrikov tosin mainitsi itse erottaneensa Cajanderin, koska oli useita kertoja paljastanut tämän pettäneen venäläisten toiveet.²³ Suomen sanomalehdistö asettui Cajanderin taakse ja kiitteli tätä siitä, että hän oli pyrkinyt lievittämään sanomalehtiin kohdistuttua painetta. Näihin kannanottoihin vaikutti luonnollisesti tosiasia, että Cajander poistui kenraalikuvernöörin epäsuosioon joutuneena yhä tuulisemmaksi käyvältä painoylihallituksen puheenjohtajan paikalta. Lehdistö veti tästä sen johtopäätöksen, että hän ei halunnut osallistua uuden sensuuripolitiikan toimeenpanoon.²⁴ Cajanderin kaudella painoylihallitus menetti koko ajan asemiaan. Vaikka siellä osoitettiinkin selvästi halua lievittää lehdistöön kohdistettuja pakotteita ja säilyttää mahdollisuus itsenäiseen päätöksentekoon, ei paljon ollut tehtävissä. Taistelu Bobrikovia vastaan oli epätasainen, koska hänellä oli niin laajat valtuudet ja hän onnistui vielä lisäämään niitä.

Päätöstensä joustavan toteuttamisen kannalta Bobrikoville oli tärkeää valita huolellisesti Cajanderin seuraaja painoylihallituksen johtoon varsinkin, kun ylihallituksen sisällä ratkaisuvallta useissa asioissa oli puheenjohtajalla. Siksi ei olekaan hämmästyttävää, että uusi puheenjohtaja löytyi kenraalikuvernöörin kansliasta. Toimeen nimitettiin aikaisempaa korkeampi virkamies, kenraalikuvernöörin kanslian toimituspäällikkö (osastopäällikkö), kreivi Alexander Cronhjelm.²⁵ Bobrikov ilmeisesti uskoi Cronhjelmien avulla

22 Bobrikov ministerivaltiosuhteille 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA; Bobrikovin kertomus 1902 s. 26; Borodkin 1905 B s. 340.

23 Cajander kenraalikuvernöörille 7.4.1899. KKK akti 42, I/1899 ja 20.11.1899. KKK akti 42, II/1899; Routavaara I s. 115-116. V.I. kok. VA; Bobrikovin kertomus 1902 s. 27; Borodkin 1905 B s. 340.

24 Pl 23.11.1899 Painoylihallituksen päällikön ero; ÅT 25.11.1899 Bref från Helsingfors (af Å.T:s korrespondent).

25 Bobrikov Cronhjelmille 22.11.1899. KKK akti 42, II/1899. VA; ks. liite 1. Cronhjelm erosi virastaan KKK:ssa, kun PYH:n puheenjohtajuus muutettiin v. 1903 päätoimiseksi. Nuoruutensa Cronhjelm oli viettänyt Venäjällä ja opiskellut Tartossa. Hänellä oli runsaasti sukulaisia Venäjällä. HS 18.1.1905 ja Hbl 18.1.1905 (nekrologit Cronhjelmien kuoltua).

saavansa painoylihallituksen taipumaan tahtoonsa, eikä hän varmaan pettynytkään, koska Cronhjelm säilytti virkansa aina kuolemaansa saakka tammikuussa 1905. Samaa todistavat suomalaisten jälkeempään esittämät arvostelut. Santeri Ivalo on todennut, että Cronhjelm toimi sortojärjestelmän auliina välikappaleena, ja Routavaara katsoo, että hän mielihyvin toteutti korkean herransa käskyjä ja itsekin harrasti näitä tehtäviä. Päivälehdessä taloudenhoitaja Emil Vainio kuvasi Cronhjelmin kookkaaksi, harmaapartaiseksi ja tuimannäköiseksi byrokraatiksi, joka piti ennakkosensuuria tärkeänä hallintojärjestelmän osana ja pyrki kehittämään painoylihallituksesta tehokkaasti toimivan viraston. Vainion mukaan hän tavoitteli myös svekomaani- ja nuorsuomalaisien lehtien vaimentamista, koska nämä kirjoittelullaan kiihottivat mieliä.²⁶

Cronhjelmin aikana painoylihallituksen toiminta sujui kenraalikuvernöörin kannalta kitkattomasti, ja ristiriidat siirtyivät ylihallituksen sisäisiksi asioiksi. Puheenjohtaja ja jäsenet olivat eräissä ratkaisuissaan erimielisiä, mutta asetuksen mukaan yleensä puheenjohtajan kanta voitti. Cronhjelm ei kuitenkaan halunnut vaihtaa ylihallituksen mielestään liian liberaaleja jäseniä, koska hän piti tärkeänä kuulla heidänkin mielipiteitään.²⁷ Kun Nya Pressen joulukuussa 1899 halusi julkaista senaatin talousosaston kokouspanoa koskevan artikkelin, vastusti Cronhjelm yksin tätä, ja kirjoitus jäi painamatta. Samoihin aikoihin Bobrikov vaati ylihallitusta kieltämään senaattorien ja kuvernöörin nimitämistä koskevat kriittiset artikkelit. Ylihallituksen jäsenet vastustivat tätä kieltä, mutta jälleen puheenjohtajan kanta ratkaisi, ja painoasiamiehille lähetettiin asiaa koskeva kiertokirje.²⁸

Osoituksena Cronhjelmin uskollisuudesta esimiehensä ajatuksia kohtaan Routavaara on pitänyt pian hänen nimityksensä jälkeen painoasiamiehille lähetettyä kiertokirjet-

26 Ivalo 1908 s. 553; Routavaara I s. 291. V.I. kok. VA; E. Vainion päiväkirja, ei päiv. 1901. E.V. kok. SKS.

27 Vainion päiväkirja, ei päiv. 1901. E.V. kok. SKS.

28 PYH:n ptk. 6.12.1899 § 1 ja 9.12.1899 § 16; Cronhjelm kenraalikuvernöörille 6.12.1899/1118 ja 11.12.1899/1154 ja senaatille 6.12.1899/1117 ja 11.12.1899/1153, PYH:n kiertokirje 11.12.1899/1151. PYH III; Routavaara I s. 290, 293. V.I. kok. VA.

tä, jossa sensoreita kehoitettiin tehostamaan valvontaa. Tässä kirjeessä korostettiin erityisesti sitä, että painoasiomiesten tuli mitä suurimmalla tarkkuudella valvoa painoasioita, jotta vältettäisiin "toiselta taholta" tuleva puuttuminen asioihin ja kaikki lakkautusten aiheuttamat hankaluudet sekä taloudelliset menetykset lehtien toimituksille ja muille työntekijöille.²⁹ Tämä käsitys sensuurin tehtävistä muistuttaa suuresti Bobrikovin jo edellisenä talvena ylihallitukselle lähettämässä ja painoasiamiehille jaetuissa kirjeissä esiintynyttä näkemystä, että painoasiamiesten tehokkaammalla toiminnalla poistettaisiin lehtien vaikeudet.³⁰ Toisaalta Cronhjelmin kirjeen viittausta venäläisten mahdollisiin toimenpiteisiin on pidettävä myöntövyyspolitiikkaan kuuluneena piirteenä: taipumalla Bobrikovin joihinkin vaatimukseen voitiin painoasioiden hoito maassa sittenkin säilyttää suomalaisten käsissä.³¹ Myöntövyysmielisen Cronhjelmin toimintaa ei silti pidä arvostella yksipuolisen ankarasti, sillä oma-aloitteisesti hän ei yleensä pyrkinyt tukahduttamaan Suomen sanomalehdistöä. Routavaarakin mainitsee K.N. Rantakarin kuvanneen häntä hyväntahtoiseksi mieheksi, jolle lehtien lakkauttaminen oli raskasta.³²

Tosiasiaksi jäi se, että painoylihallitus menetti itsenäistä päätäntävaltaansa, ja siitä tuli lähinnä niitä päätöksiä toimeenpaneva elin, joita kenraalikuvernööri teki sensuurikomitean esityksestä. Lisäksi se muuttui paljolti kenraalikuvernöörin ja keisarikunnasta tulleiden tiedonantojen lähetyskonttoriksi.³³ Huolimatta vallan kaventumisesta näkyy ylihallituksessa aika ajoin pyrkimystä itsenäisiin päätöksiin. Vuoden 1900 aikana se varoitti lehtiä useasti ilman kenraalikuvernöörin nimenomaista määräystä,³⁴ mutta vuonna 1901 näyttää painoasioiden hoito olleen

29 PYH:n kiertokirje 9.12.1899/1133. PYH III; Routavaara I s. 292. V.I. kok. VA.

30 PYH:n kiertokirjeet 14.2.1899/87, 25.2.1899/119 ja 3.5.1899/338. PYH III. VA; vrt. Bobrikovin kertomuksessa 1902 s. 26-28 näkyy asenne, että sanomalehtien "hillittömyys" oli seurausta painoasioiden valvojien toimettomuudesta.

31 Vrt. Rommi 1960 s. 108-111.

32 Routavaara II s. 218. V.I. kok. VA.

33 Rommi 1974 s. 412; Routavaara I s. 92. V.I. kok. VA; ks. myös HS 18.1.1905 Kuolleita (uut. Cronhjelmin kuolemasta).

34 PYH:n ptk. 22.8.1900, 24.10.1900, 31.10.1900, 3.11.1900, 21.11.1900, 28.11.1900, 4.12.1900, 15.12.1900 ja 27.12.1900. PYH III. VA.

etupäässä kenraalikuvernöörin käsissä. Vain yhden kerran ylihallitus ryhtyi lakkauttamaan sanomalehteä, ja tuloksena oli, että Jakobstads Tidning sai kuukaudeksi ilmestymiskiel-
lon toukokuussa 1901 erään venäläistä kauppiasta koskeneen uutisen takia. Cronhjelm kannatti lehden kieltämistä kokonaan, mutta tässä asiassa hänellä ei ollut ehdotonta ratkaisuvaltaa, joten päätökseksi tuli ylihallituksen enem-
mistön kanta.³⁵ On ilmeistä, että Cronhjelmille oli joskus tärkeää osoittaa kenraalikuvernöörille aktiivisuutta johta-
mansa viraston toiminnassa. Painoylihallitus ilmeisesti onnistui vähitellen valtaamaan asemiaan takaisin, sillä vuonna 1902 kenraalikuvernööri käytti varoitusoikeuttaan vain viidesti ja pääosan varoituksista antoi ylihallitus.³⁶

Cronhjelmin kuoleman jälkeen vuonna 1905 painoylihal-
lituksessa seurasi interregnumin kausi, mikä ehkä osittain vaikutti sensuurin lievempään soveltamiseen varsinkin ke-
vättälven kuluessa. Painoylihallituksen puheenjohtajan vir-
kaan tuli ensin väliaikaisesti ja maaliskuussa vakinaisesti kenraalikuvernöörin kanslian entinen kielenkääntäjä, Hä-
meen lääninsihteeri August Magnus Welin. Hän erosi kuiten-
kin sairauden takia virasta jo saman vuoden kesäkuussa, joten hänen vaikutuksensa ylihallituksessa jäi lyhyeksi ja muodolliseksi.³⁷ Welinin sairauden aikana toukokuun alusta lähtien ylihallituksen päällikkönä toimi Helsingin normaali-
lyseon venäjän kielen lehtori Volmari Kanninen, joka nimi-
tettiin virkaan vakinaisesti lokakuussa 1905.³⁸ Kannisen oman käsityksen mukaan vaikuttimena juuri hänen nimittä-
miselleen oli Obolenskin halu saada painoylihallituksen joh-
toon henkilö, joka hallitsi hyvin kotimaisten kielten lisäksi venäjän. Painoylihallituksen jäseniä Kannisen nimitys ei kuitenkaan miellyttänyt. Jo iäkäs jäsen E.L. Blumenthal anoi pian eroa huomauttaen, että Kannista pidettiin kaikki-

35 PYH:n ptk. 15.5.1901. PYH III; Routavaara II s. 178-179. V.I. kok. VA; JT 13.4.1901 En anmärkningsvärd bostadsbrist.

36 Routavaara II s. 209-210. V.I. kok. VA.

37 KKK Welinille 27.1.1905/491, Obolenski ministerivaltiosihteeri Linderille 10.3.1905/1446 ja 31.5.1905/3102, Linder Obolenskiille 16.3.1905/330 ja 21.6.1905/1056, Welin Obolenskiille 24.3.1905. KKK akti 32/1905, III jaosto; Obolenski PYH:lle 27.1.1905 KD 8/7 1905. PYH III. VA.

38 Obolenski Kanniselle 3.5.1905/2488, Obolenski Linderille 25.8.1905/4813 ja 15.9.1905/5158, Linder Obolenskiille 9.9.1905/1358 ja 7.10.1905/1442. KKK akti 32/1905, III jaosto; Obolenski PYH:lle 3.5.1905. KD 32/11 1905. PYH III. VA.

alla epätoivottuna henkilönä.³⁹

Kannisen aseman vakiinnuttua näyttää myös painoasioiden valvonta tehostuneen, jos sitä arvioidaan kiertokirjeiden ja painoesteiden määrän perusteella. Syyskuussa 1905 laadittiin painoasiamiehiä varten kokoelma voimassa olleista tärkeimmistä kiertokirjeistä, ja vielä lokakuun puolivälissä asiamiehiä kehoitettiin erottamisen uhalla noudattamaan kiertokirjeiden määräyksiä.⁴⁰ Kuten jäljempänä tarkemmin osoitetaan, painoesteiden lukumäärä nousi huomattavasti heinäkuusta lähtien. Kannisen aikana näkyi myös ylihallituksen sisällä ristiriitoja, kun puheenjohtaja oli valmis toteuttamaan kenraalikuvernöörin kirjoituskieltoja koskevia vaatimuksia ylihallituksen jäsenten vastustuksesta piittaamatta.⁴¹ Kokonaisarviota Kannisen toiminnasta ei kuitenkaan voida muodostaa vain ensimmäisen sortokauden perusteella, sillä hän istui ylihallituksen päällikkönä aina vuoteen 1917 saakka.⁴²

Painoylihallitus oli saanut sanomalehdistön valvojina kilpailijoikseen vuoden 1904 aikana kuvernöörit, ja Kanninen näyttää pyrkineen tämän asiantilan muuttamiseen ja palauttamaan ylihallituksensa arvovallan. Ristiriita painoylihallituksen ja kuvernöörin välillä tuli esiin, kun Vaasan painoasiamies oli kuvernöörin luvalla antanut julkaista Vaasalehdessä uutisen perustuslaillisten mielenosoituksesta ja saanut siitä hyvästä muistutuksen ylihallitukselta. Hänelle huomautettiin, että kaikissa epäselvissä tapauksissa sensoreiden tuli kääntyä ylihallituksen puoleen eikä ottaa vastaan neuvoja sellaisilta viranomaisilta, joita ei edes painoasetuksessa mainittu. Kun Vaasan läänin kuvernööri oli vielä nimittänyt itseään yliasiamieheksi, sai painoylihallitus aiheen ilmoittaa, että sillä oli vain yksi yliasiamies Helsingissä ja että kuvernööreillä oli oikeus vain tehdä huomautuksia paino-oloista kenraalikuvernöörille.⁴³ Syksyl-

39 Routavaara II s. 271. V.I. kok. VA; Blumenthal Obolenskiille 9.6.1905, KKK PYH:lle 20.6.1905/3440. KKK akti 32/1905, III jaosto. VA.

40 PYH:n kiertokirjeet 25.9.1905/1227 ja 14.10.1905/1323. PYH III. VA.

41 PYH:n ptk. 20.7.1905. PYH III. VA.

42 Ks. liite 1.

43 PYH:n ptk. 26.7.1905, PYH Vaasan painoasiamiehelle 26.7.1905/943 ja Vaasan läänin kuvernöörille 26.7.1905/945. PYH III. VA.

lä 1905 painoylihallitus tosin myöntyi siihen, että kuvernöörit saattoivat kiireellisissä tapauksissa varsinkin Helsingin ulkopuolella antaa kirjallisesti erityisohjeita sensoreille, mutta niistä oli välittömästi tiedotettava ylihallitukselle.⁴⁴

Painoylihallituksen asemaan Suomen sanomalehdistön valvojana ei vielä 1890-luvulla vaikuttanut se, että valta nimityskysymyksissä siirtyi senaatilta kenraalikuvernöörille. Vasta Bobrikovin aikana painoylihallituksen päällikön valinta tuli yhteistyön onnistumisen kannalta merkittäväksi, joskin sen ehdot saneli yksin kenraalikuvernööri. Vaikka painoylihallituksella oli valta valvoa sensoreita ja päättää itsenäisesti sekä varoituksista että lakkautuksista, merkitsi viraston päällikön laaja ratkaisovalta sekä halu toimia yhteistyössä kenraalikuvernöörin kanssa sitä, että viraston todellinen asema valvontaorganisaatiossa heikkeni. Mitään laillisuuskriisiä ei painoylihallituksessa puhjennut eräiden muiden suuriruhtinaskunnan virastojen tapaan, vaan myöntyvyyshenkielisten päälliköiden johdolla ylihallituksessa sopeuduttiin vallinneeseen poliittiseen tilanteeseen.

2. Kenraalikuvernöörin kanslian sensuurikomitea

Bobrikovin kenraalikuvernöörin kansliaan perustama erityinen neuvotteleva komitea lehdistöasioita varten eli ns. sensuurikomitea oli suomalaisten silmissä hyvin pahamainen, sillä tälle komitealle siirtyi valta vaikuttaa Suomen sanomalehdistön kohtaloihin. Bobrikov piti tällaisen elimen perustamista välttämättömänä, koska hän oli todennut ennakkosensuurin merkityksen supistuneen mitättömiin ja sanoma-

44 PYH:n ptk. 20.9.1905. PYH III; Routavaara II s. 279-281. V.I. kok. VA. Utter oli asiasta eri mieltä ja katsoi, että sekaannusten välttämiseksi asiamiesten tulisi saada ohjeensa vain PYH:lta.

lehdistön ottaneen itselleen liiallisia vapauksia juuri valvonnan tehostomuksen takia. Hänen mielestään suomalaiset viranomaiset olivat järjestään patriootteja ja isänmaallisilta käsityksiltään peräti harhaanjohdettuja. Lisäksi Bobrikov katsoi, että hänellä oli jopa velvollisuus parantaa paikallista neuvonantajakuntaansa.⁴⁵

Sensuurikomitean perustamiseen Bobrikov ryhtyi jo muutaman kuukauden kenraalikuvernöörinä olon jälkeen. Helmikuussa 1899 hän esitti hallitsijalle neuvottelukunnan perustamista, ja 15. helmikuuta tapahtuneessa esittelyssä keisari suostui ehdotukseen. Samalla komitean puheenjohtajaksi nimitettiin senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Carl Tudeer ja jäseniksi painoylihallituksen puheenjohtaja Cajander sekä kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö N.N. Šipov Bobrikovin esityksen mukaisesti. Kenraalikuvernöörin huoleksi jäi valita muut jäsenet ja laatia komitealle ohjesääntö.⁴⁶ Tämä valmistuikin vielä saman kuukauden aikana, ja sen mukaan komitean tehtävänä oli antaa kenraalikuvernöörille apua Suomen sanomalehdistön valvonnassa. Komitean jäsenten tuli seurata päivittäin sanomalehtiä ja huomauttaessaan niissä jotakin painoasetuksen vastaista ilmoittaa siitä komitean puheenjohtajalle, jonka kutsusta kokoukset pidettiin. Sen piti käsitellä myös kirjoituksia, joihin kenraalikuvernööri oli itse kiinnittänyt huomiota. Erityisen tarkasti sensuurikomitean tuli seurata, esiintyikö lehdissä artikkeleita, joissa uskallettiin moittia korkeimman vallan toimintoja tai "vääristellä" Suomen asemaa Venäjään nähden. Jos komitea totesi jonkin painotuotteen sisällöltään normien vastaiseksi, siitä piti ilmoittaa kenraalikuvernöörille ja samalla ehdottaa julkaisulle rangaistusta. Itsenäistä päätösvaltaa komitealla ei ollut, vaan kaikki sen päätökset astuivat voimaan vasta, jos kenraalikuvernööri hyväksyi ne.⁴⁷

Alkuun Bobrikov nimitti jo edellä mainittujen jäsenten

45 Bobrikov keisarille 18.2.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; Bobrikovin kertomus 1902 s. 26-28; Borodkin 1905 B s. 343.

46 Bobrikov ministerivaltiosihteerille 30.1.1899 (v.l.), ministerivaltios sihteeri Procopé Bobrikoville 16.2.1899/146. VSV akti 19/1899; Bobrikov sen. tal. osastolle 18.2.1899/178. KKK akti 42 I/1899. VA.

47 Sensuurikomitean ohjesääntö 21.2.1899 (kopio). KKK akti 8³/1904, IV jaosto. VA; UStar 1.3.1899 Kenraalikuvernöörin sensuurikomitea (uut., lain. Novoje Vremjasta); Bobrikov Borodkinille 13.11.1899 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot.

lisäksi komiteaan vielä yhden venäläisen jäsenen, sotatutkintotuomari P.A. Šveikovskin.⁴⁸ Komitean voimasuhteet olivat näin tasaiset, kun kaksi jäsenistä oli suomalaista ja kaksi venäläistä. Lisäksi painoylihallituksen puheenjohtaja, joka esitteli oman virastonsa asiat kenraalikuvernöörille, toimi yhdysiteenä alan keskusvirastoon. Bobrikov valitti, että suomalaisia jäseniä oli vaikea saada mukaan komitean työskentelyyn.⁴⁹ Ensimmäisenä tehtävästä kieltäytyi senaattori Tudeer, joka vetosi varsinaisen virkansa aiheuttamaan työpaineeseen ja puutteelliseen suomen kielen taitoonsa. Bobrikov kuitenkin huomautti keisarille, että Tudeerin todellinen vaikutin oli välttää paljastamasta monivuotista kaksinaamaista peliään suomalais-venäläisessä politiikassa, sillä hän komitean puheenjohtajana olisi väistämättä joutunut osallistumaan lehtien rankaisemiseen. Tilalleen Tudeer esitti senaatin siviilitoimituskunnan puheenjohtajaa Hj. Palinia, joka nimitettiin tehtävään maaliskuussa 1899.⁵⁰ Palin kuitenkin sairasteli, ja myös Cajander oli samasta syystä virkavapaana. Koska komitean saattaminen käyntiin näytti hankalalta, ryhtyi Bobrikov vauhdittamaan sitä nimittämällä väliaikaiseksi puheenjohtajaksi kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö Šipovin.⁵¹

Painopiste komiteassa alkoi kallistua venäläisten puolelle, kun heinäkuussa Bobrikov nimitti uusia venäläisiä jäseniä: kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehet M. Ganskaun ja G.M. Olhovskin, joka myös hoiti komitean puheenjohtajuutta kesällä Šipovin toimiessa kenraalikuvernöörin sijaisena tämän vuosiloman aikana. Komitean työskentelyyn osallistuivat tilapäisesti myös kenraalikuvernöörin kanslian suomalaissyntyiset virkamiehet A. von Minkwitz ja A. Cronhjelm, joka tuli jäseneksi marraskuusta 1899 lähtien painoylihallituksen puheenjohtajan ominaisuudessa.⁵²

48 KKK:n päällikkö Šveikovskille 18.2.1899/105. KKK akti 42 I/1899. VA.

49 Bobrikov ministerivaltiosihteerille 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA; Bobrikovin kertomus 1902 s. 28; Borodkin 1905 B s. 343.

50 Tudeer Bobrikoville 28.2.1899/79, Tudeer KKK:lle 10.3.1899, Bobrikov Procopélle 25.3.1899/323, Procopé Bobrikoville 28.3.1899/285. KKK akti 42 I/1899; ks. myös VSV akti 19/1899; Bobrikov keisarille 8.3.1899. TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA.

51 KKK Tudeerille 12.3.1899/126, Bobrikov Procopélle 18.4.1899/438, Procopé Bobrikoville 25.4.1899/375. KKK akti 42 I/1899. VA.

52 KKK Ganskaulle 22.5.1899/588 ja Olhovskille 22.6.1899/695. KKK akti 42 I/1899; Routavaara s. 92-94. V.I. kok. VA; Pl 23.11.1899 Painoylihallituksen päällikön ero.

Sensuurikomitean olemassaolo vahvistettiin tammikuussa 1900 painoasetuksessa, ja sen vahvuudeksi määriteltiin seitsemän henkilöä, jotka kenraalikuvernööri sai nimittää.⁵³ Tämä merkitsi suomalaisten vaikutuksen vähenemistä, sillä uusiksi jäseniksi tuli jälleen kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehiä. Keväällä Bobrikov nimitti komiteaan venäläisen esikunnan päällikön, kenraalimajuri Glazovin. Vuoden 1900 alussa Palin erosi virastaan, jolloin kenraalikuvernööri kehoitti senaattia nimeämään hänelle seurajan sensuurikomiteaan. Senaatin edustajaksi tuli uusi siviilitoimituskunnan päällikkö, senaattori E. Boehm.⁵⁴ Käytännöksi näyttää vakiintuneen se, että sensuurikomiteassa oli kaksi suomalaista jäsentä, ja muut viisi olivat venäläisiä, Bobrikovin läheisiä apulaisia. Voimasuhteet säilyivät samoina koko sensuurikomitean toiminta-ajan, sillä kenraalikuvernöörin apulaisen, salaneuvos V.F. Deutrichin vuonna 1903 laatimasta Suomen sensuuritoimintaa koskevasta raportista ilmenee, että komiteaan kuuluivat tuolloin puheenjohtaja Olhovski ja jäsenenä senaattori Boehm, kreivi Cronhjelm, Uudenmaan läänin kuvernööri M.N. Kaigorodov, sotilaspiirin komentaja, kenraalimajuri Sahovski, kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö, eversti F.A. Seyn ja kollegineuvos Ganskau.⁵⁵

Vuoden 1899 aikana sensuurikomitea toimi hyvin aktiivisesti, sitten kun alkukesän sairaslomien jälkeen kaikki jäsenet oli saatu koolle. Vuoden aikana pidettiin kaikkiaan 26 kokousta. Komitea tutki lehtien sisältöä, ehdotti rangais-
tuksia ja antoi kenraalikuvernöörille lausuntoja uusien lehtien julkaisulupa-anomuksista. Painoylihallituksen asiamiehilleen lähettämässä kiertokirjeissä alkoi huhtikuun lopulta 1899 lähtien näkyä sensuurikomitean tekemiä ehdotuksia siitä, miten painoasioita tulisi käytännössä hoitaa.⁵⁶ Komitean sisäisestä päätöksenteosta ja sen jäsenten kannanotois-

53 Ask 3/1900.

54 Bobrikov Tudeerille 17.2.1900/194. KKK akti 42 I/1899; Routavaara II s. 94. V.I. kok. VA.

55 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 4³⁻⁶/1902, I osasto. VA.

56 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 4³⁻⁶/1902, I osasto; Spravka ob izdajušihnja v predelah Vyborskoi gubernii gazetah---. Ilman päiväystä, ilm. laadittu vuoden 1900 lopulla, laatija Ganskau. KKK, Seynin asiakirjat. Hd 85; PYH:n kiertokirje 21.4.1899/312 oli ensimmäinen, mihin sisältyi maininta sensuurikomitean päätöksestä. Asia koski lakkautettujen lehtien korvikkeita. PYH III. VA.

ta on käytetyn lähdeaineiston perusteella vaikeaa muodostaa selkeää käsitystä, sillä pöytäkirjojen sijasta on säilynyt vain luetteloita asioista, joista kenraalikuvernööri oli tehnyt päätöksen. Ainoastaan parissa vuodelta 1900 olevassa paperissa on tietoja sensuurikomitean jäsenten mielipiteistä. Tällöin esillä oli rangaistusten määrääminen Borgåbladelle, Kotka Nyheterille, Wasa Nyheterille, Uudelle Suomettarelle, Viipurin Sanomille, Viborgsbladetille ja Koittarelle. Ainakin näissä tapauksissa suomalaiset jäsenet ja Glazov kannattivat lievempiä rangaistuksia, kun taas venäläisistä Šveikovski, Olhovski ja Seyn olivat selvästi ankarampia. Bobrikovin päätökset taas osoittavat hänen valinneen useasti keskitien suomalaisten ja venäläisten välillä.⁵⁷ Näyttää siis siltä, että Bobrikov ei suinkaan soveltanut Suomen sanomalehdistöön kaikkein ankarimpia keinoja, vaan hän pyrki aluksi vaikuttamaan varoituksin ja määräaikaisin lakkautuksin.

Paitsi halu toimia Bobrikovia miellyttävällä tavalla vaikutti sensuurikomitean venäläisten jäsenten päätöksiin ilmeisesti myös se, että he joutuivat käsittelemään sanomalehtien kirjoituksia kenraalikuvernöörin kansliassa nopeasti tehtyinä käännöksinä. Niiden taso on saattanut jättää toivomisen varaa ja jopa johtaa lukijoita harhaan. Käännösvirhettä epäili pienen heinolalaisen Jyrängön toimittaja lehden vuonna 1901 saaman ainaisen lakkautuksen syyksi, sillä lehdellä ei ollut edes yhtään varoitusta rasitteenaan ennen lakkautuksen tapahtumista. Kenraalikuvernöörin kansliaan oli ilmeisesti vaikea löytää kielenkääntäjiä, koska myös Suomen Sanomissa julkaistut käännökset olivat tasoltaan varsin surkeita.⁵⁸

Vuoden 1899 jälkeen sensuurikomitean aktiviteetti oli jatkuvasti laskussa. Vuonna 1900 se piti kymmenen kokousta, vuonna 1901 viisi, vuonna 1902 enää kolme ja seuraavana vuonna sen ilmoitettiin kokoontuvan vain tarpeen vaatiessa. Sen päätehtäväksi jäi rangaistusten ehdottaminen ja lehtien julkaisulupa-anomusten tarkastaminen. Näissä asioissa se toimi ikään kuin kontrollielimenä painoylihallituksen ja ken-

57 Sensuurikomitean luettelo 24.8.1900/31. KKK akti 42 I/1900; Routavaara II s. 95-96. V.I. kok. VA.

58 K.E. Sonck PYH:lle 30.1.1902. KD 17/111 1902. PYH III. VA; Torvinen 1976 s. 252.

raalikuvernöörin välillä.⁵⁹ Sensuuriraportissaan maaliskuussa 1903 Deutrich arvosteli erityisesti painoylihallitusta ja sensoreita sekä syytti järjestelmää keskityksen puutteesta. Ilmeisesti tämän raportin johdosta sensuurikomiteassa ryhdyttiin pohtimaan parannusehdotuksia, ja tuloksena oli vielä saman vuoden lopulla kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehen ja painoylihallituksen vt. puheenjohtajan A. Papkovin ehdotus lehdistön valvonnan siirtämisestä sensuurikomitealta kuvernööreille.⁶⁰ Täten sensuurikomitea lopetti itse itsensä, sillä vuoden 1904 alussa ei enää näy merkkejä sen koontumisesta.

Toimintakertomuksessaan hallitsijalle vuonna 1902 Bobrikov kiitteli kovasti sensuurikomitean venäläisiä jäseniä siitä, että he olivat valppaasti hoitaneet tehtävänsä. Sen sijaan suomalaisia hän moitti haluttomuudesta osallistua komitean työskentelyyn vastarinnan kannattajien vainoa peläten.⁶¹ Senaatti puolestaan kiinnitti vuoden 1899 lopulla antamassaan painoasetuksen muutosta koskevassa lausunnossaan huomiota sensuurikomitean olemassaoloon ja vaikutuksiin. Se piti sensuurikomiteaa hyvin ankarana ja katsoi, että tämä johtui komitean jäsenten asiantuntemattomuudesta ja kielitaidottomuudesta, minkä takia heidän käsityksensä Suomen oloista ja lehdistön kirjoittelusta oli vääristynyt. Lisäksi senaatti huomautti paino-olojen valvonnassa ilmenneen sekaannusta ja epävarmuutta, koska sensuurikomitea oli syrjäyttänyt kotimaisen painoylihallituksen, jonka asetuksen mukaan tuli huolehtia paino-olojen ylimmästä valvonnasta maassa.⁶² Bobrikov vastasi syytöksiin huomauttaen, että suomalaisten jäsenten haluttomuuden takia hänen piti nimittää venäläisiä avustajia itselleen.⁶³ Suomen yhteiskunnallisten olojen tuntemuksen puutteeseen ja kielitaidottomuuteen vetosivat myös painoasetuksen muuttamista koskevassa anomuksessaan vuoden 1900 valtiopäivät, joilla erityisesti edustajat Agathon Meurman ja Eero Erkko, lehti-

59 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 43-6/1902, I osasto; Routavaara II s. 210-211. V.I. kok. VA.

60 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 43-6/1902, I osasto; Papkovin muistio 19.11.1903. KKK akti 83/1904, IV jaosto; Bobrikovin kertomus 1904 s. 130.

61 Bobrikovin kertomus 1902 s. 28.

62 Sen tal. osaston lausunto 19.12.1899. Hemställningar och andra skrivelser 1902 s. 116.

63 Bobrikovin lausunto 17.2.1900/204. VSV akti 20/1901. VA.

miehiä molemmat, kritisoivat sensuurikomiteaa.⁶⁴ Komi-
tean laillisuuteen ei lausunnoissa lainkaan puututtu, sillä
keisarihan saattoi päättää painoasioista maassa mielensä
mukaan, jolloin erityiselinten asettaminen oli täysin mahdol-
lista. Säädetyt tosin kiinnittivät huomiota siihen, että sensuu-
rikomitean jäsenenä oli venäläisiä virkamiehiä, sillä tämä
soti vastoin sitä määräystä, että virkamiesten tuli olla Suo-
men kansalaisia.⁶⁵ Tämäkään kysymys ei paljon herättänyt
huomiota, sillä sensuurikomitealla oli vain neuvoa antava
tehtävä ilman itsenäistä päätäntävaltaa. Sensuurikomitean
olemassaoloon eivät senaatin ja valtiopäivien lausunnot
vaikuttaneet millään tavalla, mutta vielä vuosien 1904-
1905 valtiopäivillä tehdyn painovapausanomuksen peruste-
luissa moitittiin sensuurikomiteaa samoista syistä kuin aikai-
semminkin.⁶⁶

Sensuurikomiteaa vastustettiin Suomessa siksi, että
se edusti uutta tekijää venäläisessä hallinnossa, ja venäläis-
ten pelättiin ajan mittaan kokonaan syrjäyttävän suomalaiset.
Ankarien lehdistöön kohdistettujen sanktioiden katsot-
tiin olleen peräisin juuri tästä komiteasta. Kansallisia kieliä
taitamattoman Bobrikovin kannalta taas komitean perusta-
minen oli motivoitua. Hänen lehdistön hillitsemiseen täh-
dännyt tavoitteensa vaati toteutuakseen jatkuvaa seurantaa,
jota liian suomalaismielisenä pidetty painoylihallitus ei pys-
tynyt Bobrikoville takaamaan. Hän korosti lisäksi, että
sensuurikomitea ei ehkäissyt painoylihallituksen toimintaa,
ja elävänä yhdysiteenä näiden valvontaelinten välillä toimi
ylihallituksen puheenjohtaja. Päätöksiä sensuurikomiteassa
ei tehty kuulematta suomalaisten mielipidettä, joskin sen
vankka enemmistö oli venäläisten käsissä. Pysyvästi sensuu-
rikomitea ei jäänyt vaikuttamaan edes Bobrikovin kaudella,
sillä Helsingissä sijaitsevana se koettiin liian etäiseksi, kun
valvontaa haluttiin parantaa siellä, missä lehdet ilmestyivät.

64 Talonpoikaissäädyn ptk. 1900 II s. 680-681; porvarissäädyn ptk. 1900 I s. 400.

65 Anomusmiet. N:o 11 s. 20, 25. 1900 vp. asiak. V.

66 Anomusmiet. N:o 8 s. 5-6. 1904-1905 vp. asiak. V, 2.

3. Kuvernöörit painoasioiden valvojina

Kun painotoimen valvontaa Suomessa kehitettiin, mallit olivat useimmiten peräisin Venäjältä. Siksi ei olekaan yllättävää, että kenraalikuvernöörin kansliassa kiinnitettiin huomiota kuvernöörien asemaan, koska heillä ei Suomessa ollut minkäänlaista osuutta valvontaorganisaatiossa. Venäjällähän kuvernöörit ja varakuvernöörit toimivat sensoreina tai erityissensoreiden esimiehinä. Suomessakin oli kuvernööreillä ollut 1800-luvun puolivälissä oikeus valvoa sensoreita ja antaa heille ohjeita, mutta vuoden 1865 painoasetuksessa nämä oikeudet oli poistettu, eikä niitä myöhemminkään palautettu. Kuvernööriohjesääntö vuodelta 1894 antoi heille mahdollisuuden valvoa vain julkisesti esitettyjä kirjallisia tuotteita, kuten teatterikappaleita.⁶⁷

Kun vuoden 1867 painoasetusta ehdotettiin korjattavaksi, kenraalikuvernööri Heiden esitti ajatuksen, että sensorit tulisi alistaa alueen kuvernöörin valvontaan. Hänen käsityksensä mukaan sensuuria tehostaisi organisaation keskittäminen kenraalikuvernöörin alaisuuteen, ja kuvernöörithän olivat hänelle vastuunalaisia. Hanke näyttää kaatuneen kuitenkin suomalaisten vastustukseen. Senaatin siviilitoimituskunnan päällikkö C. Tudeer katsoi Heidenille esittämässään lausunnossa, että kuvernöörien valtuuksien lisäämiseen ei ollut aihetta, koska tiedonvälitys Helsingin ja muun Suomen välillä oli varsin nopeaa. Kuvernöörit eivät käytännössä kykenisi valvomaan koko läänejään yhtään sen tehokkaammin kuin painoylihallitus Helsingistä käsin.⁶⁸ Tähän asia jäikin useiksi vuosiksi.

Kuvernöörien oikeus osallistua alueensa lehdistön valvontaan nousi uudelleen esiin kenraalikuvernöörin asettamassa komiteassa, joka pani alulle kenraalikuvernöörin, kuvernöörien ja senaatin ohjesääntöjen uudistuksen vuonna 1900. Asia eteni venäläiseen komiteaan, ja erityisesti Šipov

67 Ask 50/1894 § 8; Tommila 1963 s. 93; Nurmio 1947 s. 151, 154-158.

68 Ministerivaltiosiht. v. Daehn Heidenille 9.12.1890/938, Heiden v. Daehnille 4.1.1891/11, katkelma sen. siv tmk:n päällikön lausunnosta, päiväämätön. KKK akti 48/1891. VA.

kiinnitti sen jäsenten huomiota siihen, että kuvernöörit saattoivat ainoastaan ilmoittaa alueensa lehdille niitä kohdanneista varoituksista ja lakkautuksista, mutta heillä ei ollut oikeutta puuttua sensoreiden toimintaan tai lehtien kirjoitteluun. Hänen käsityksensä oli, että kuvernööreille tulisi määrätä yleinen velvollisuus valvoa lehdistöä ja tarvittaessa palkata tätä tointa varten erityisiä henkilöitä. Bobrikov ei tässä vaiheessa puuttunut kysymykseen, vaan katsoi, että kuvernöörin oikeuksia yleensä hallinnollisissa ja järjestysvaltaa koskevissa asioissa pitäisi laajentaa. Komitean lopullisessa mietinnössä kuvernöörin suhdetta sensuurihallintoon ei määritelty sillä perusteella, että asia tulisi lopullisesti ratkaistavaksi uuden painoasetuksen yhteydessä.⁶⁹ Tästä johtuen ei myöskään keväällä 1903 julkaistussa kuvernöörin ohjesäännössä mainittu erikseen sensuuria, vaan siinä kuvernöörit saivat oikeuden tarvittaessa tarkastaa kirjakauppoja, kirjastoja ja muita yleisölle tarkoitettuja lukusaleja. Kuitenkin ohjesääntöön sisältyi kohta, jolla määrättiin kaikki alueen alemman arvoluokan virkamiehet kuvernöörin alaisiksi niin, että hän saattoi tilanteen vaatiessa kutsua heidät luokseen puhutteluun. Käytännössä tämä merkitsi myös sensoreiden valvontaoikeutta, joskin ilman pakotteita.⁷⁰

Deutrichin sensuuritoimintaa koskeneen raportin johdosta sensuurikomiteassa ja kenraalikuvernöörin kansliassa oli ryhdytty vuoden 1903 aikana pohtimaan toimenpiteitä ennakkotarkastuksen tehostamiseksi, koska entinen järjestelmä oli erityisesti paikallisella tasolla osoittautunut heikoksi. Lehdissä esiintyi yhä kirjoituksia, jotka antoivat Bobrikoville aihetta moitteisiin. Sensuurikomitean ehdotukseen perustui kenraalikuvernöörin kanslian erityisvirkamiehen A. Papkovin muistio, jossa esitettiin valvonnan siirtämistä sensuurikomitealta kuvernööreille. Tärkeimpiä olivat Uudenmaan, Viipurin sekä Turun ja Porin läänit. Muistiossa vedottiin siihen, että kuvernöörit olivat lähempänä lehtien

69 Bobrikov ministerivaltiosihteerille 19.6.1900/640, liitteenä komitean seuranteko ja Šipovin eriyvä mielipide, komission istunnon ptk.-Journaali N:1/17.5. ja 30.11.1901, Pervonatsalnja ja predpoloženiija po peresmotru nekatoryh zakonopoloženii kasajuštšinsja finljandskogo upravlenija. S.-Petersburg 1901 s. 87. TsGIAL, fondi 1162 d. 8, 9. NL mf 21; ks. myös KKK akti 77/1900. VA.

70 Ask 19/1903, 33:10.

julkaisupaikkoja kuin Helsingissä istunut sensuurikomitea ja että tällainen järjestys oli voimassa muuallakin keisarikunnassa. Ongelmaksi nousi kuitenkin se, että painoasetuksen mukaan lehdistön valvonta kuului vain kenraalikuvernöörille ja painoylihallitukselle, ja tämän asiantilan muuttaminen olisi vaatinut asetuksen uudistamista. Oikotieksi Papkov keksi sen, että kuvernöörin sanottaisiin suorittavan niitä tehtäviä, jotka asetuksessa oli annettu sensuurikomitealle, jolloin käytäntöä voitaisiin muuttaa riippumatta suomalaisista valvontaelimistä. Samoin Papkov ehdotti, että kuvernöörin sensuurivalvonta toteutettaisiin koeajaksi alkuun vain tärkeimmissä lääneissä. Silloin se voitaisiin järjestää hallinnollista tietä, ja myöhemmin ulottaa lainsäädännöllä koskemaan koko aluetta.⁷¹ Kuin esimerkkinä Papkovin ehdotuksen toimivuudesta kirjoitti Vaasan läänin kuvernööri Th. Knipovitš tammikuussa 1904 kenraalikuvernöörille, että Vasa Postenissa oli vuoden alussa esiintynyt Venäjän hallitusta loukkaavia kirjoituksia, jotka sensori oli päästänyt julkisuuteen. Hän ehdotti, että lehti pitäisi lakkauttaa joskin aikaa ja sensori erottaa toimestaan. Seurauksena oli, että Vasa Posten lakkautettiin kolmeksi kuukaudeksi, ja kenraalikuvernöörin kansliasta lähetettiin painoylihallitukselle kehoitus ryhtyä toimenpiteisiin Vaasan sensorin suhteen.⁷²

Papkovin suunnitelma näytti toimivan, ja Bobrikov lähetti helmikuun lopussa 1904 senaatille ilmoituksen sen toteuttamisesta. Kirjeessä todettiin, että sensuurikomitean nelivuotisen toiminnan antama kokemus oli osoittanut lehdistön valvonnan puutteelliseksi ja että sitä parantaisi suuresti kuvernöörin osallistuminen. Bobrikov huomautti myös, että sensuuritoiminta kuului kuvernöörin velvollisuuteen valvoa yleistä rauhaa ja järjestystä alueillaan. Määräys ulotettiin koskemaan aluksi Uudenmaan, Viipurin, Turun ja Porin sekä Hämeen läänejä. Kuvernöörin tehtävänä oli tarkkailla lehdistöä ja ilmoittaa hallituksen vastaisesta

71 Papkovin muistio 19.11.1903. KKK akti 83/1904, IV jaosto. VA; Bobrikovin kertomus 1904 s. 130-131.

72 Knipovitš Bobrikoville 9.1.1904/6. KKK Knipovitšille 12.1.1904/121 ja PYH:lle 12.1.1904/120. KKK akti 86/1904, IV jaosto. VA; Vasa Posten 3.1.1904 Politisk årsöfversikt (pk.) ja 6.1.1904 År 1903 (pk.).

kirjoittelusta Bobrikoville. Kenraalikuvernööri ilmoitti vastaavansa uuden järjestelmän aiheuttamista kustannuksista, koska kuvernöörit nyt suorittaisivat sensuurikomitean tehtäviä.⁷³ Bobrikovin kannalta kuvernöörien valjastaminen sensuurin palvelukseen oli tässä vaiheessa sopivaa, sillä vuoden 1903 aikana oli lopullisesti toteutettu koko maassa kuvernöörien vaihdos, ja kaikki he olivat Bobrikoville lojaa-leja venäläisiä sotilaita tai vanhasuomalaisia virkamiehiä.⁷⁴ Uudenmaan ja Viipurin kuvernööreille Bobrikov myönsi sensuuritoimintaa varten 1.000 markkaa kummallekin ja kahdelle muulle 800 markkaa senaatin sensuurikomitean käyttöön osoittamista varoista. Kuvernöörejä kehoitettiin samalla välittömästi ilmoittamaan kenraalikuvernöörille, jos alueen lehdissä esiintyi paheksuttavia tai ristiriitaisia artikkeleita. Kuvernöörien piti myös opastaa lehtien toimituksia, julkaisijoita sekä sensoreita niin, että painetun sanan väärinkäyttöä ei enää esiintyisi.⁷⁵ Bobrikov uskoi tällä venäläisen järjestelmän mukaisesti hajakeskitetyllä sensuurivalvonnalla pääsevänsä yhä parempiin tuloksiin.⁷⁶

Kenraalikuvernööri Obolenski astui vuoden 1904 lopulla kuitenkin askelen pitemmälle. Vedoten vuoden 1894 kuvernöörien ohjesääntöön, jonka mukaan kaikki kunnalliset ja hallinnolliset laitokset sekä muut virkamiehet lääneissä olivat kuvernöörien valvonnan alaisia, hän määräsi, että painoasiamiestä ei vastaisuudessa saisi nimittää ilman paikallisen kuvernöörin puoltolausetta ja että kaikkien kuvernöörien tulisi valvoa painoasiamiesten toimintaa. Kuvernöörien piti lisäksi lähettää lääniensä alueelta kenraalikuvernöörin kansliaan käännökset loukkaaviksi todetuista lehtikirjoituksista, sillä varsinainen toimi- ja rankaisovalta jäi yhä edelleen kenraalikuvernöörille ja painoylihallitukselle. Kaikille kuvernööreille myönnettiin nyt erityisvaroja valvonnan

73 Bobrikov senaatille 27.2.1904/1123. KKK akti 8³/1904, IV jaosto; Routavaara II s. 241-242. V.I. kok. VA.

74 Jussila 1979 s. 53; Juva 1960 s. 69.

75 Bobrikov Uudenmaan, Viipurin, Turun ja Porin sekä Hämeen läänien kuvernööreille 27.2.1904/1124-1127. KKK akti 8²/1904, IV jaosto; sensuurikomitean käyttövaroista ks. senaatin kirjelmä keisarille 18.3.1901, v. Plehwe Bobrikoville 3.7.1901/762. VSV akti 157/1901. VA.

76 Bobrikovin kertomus 1904 s. 131.

toimeenpanemista varten.⁷⁷ Obolenski toteutti lopullisesti Bobrikovin alulle paneman muutoksen. Oikeus puuttua paino-oloihin Suomessa siirrettiin viranomaisille, joita painoasetuksessa ei lainkaan mainittu. Tämä oli kiertotie, jonka kautta kenraalikuvernööri uskoi voivansa saada otteen painoylihallituksen alaisista sensoreista. Samalla kuvernöörin vallan laajentaminen merkitsi lähentymistä venäläiseen sensuurijärjestelmään.

Vuoden 1904 aikana kuvernöörit alkoivat esittää huomautuksia lehtien julkaisemista artikkeleista ja sensorien toiminnasta. He ehdottivat sensuurikomitean tapaan rangaistuksia sekä lehdistöä että sensoreille. Joskus näkyi kuvernöörin kirjeissä kenraalikuvernöörille myös tietoja sensoreille pidetyistä puhutteluista sekä yleensä kritiikkiä paino-oloista ja sensoreiden asemaa kohtaan.⁷⁸ Tällaisten kirjeiden seurauksena kenraalikuvernöörin kansliasta pyydettiin painoylihallitukselta selityksiä tai kehoitettiin sitä ryhtymään toimenpiteisiin sensoreiden rankaisemiseksi, sillä kuvernööreillä enempiä kuin kenraalikuvernöörilläkään ei ollut oikeutta antaa sensoreille virallisia huomautuksia tai erottaa heitä tehtävistään.⁷⁹ Vaikka tällaisissa tapauksissa painoylihallitus yleensä ryhtyi joko muistuttamaan tai erottamaan painoasiamiehiä, näyttää kuitenkin siltä, että sen antamat rangaistukset olivat vaadittuja lievempiä.⁸⁰ Kuvernöörin huomautukset saattoivat johtaa myös lehtien lakkautuksiin. Jo edellä mainitun Vasa Postenin lisäksi Turun ja Porin läänin kuvernöörin kirjeen perusteella lakkautettiin Björneborgs Tidning tammikuussa 1905 kolmen kuukauden ajaksi, ja Viipurin läänin kuvernöörin valitusten seurauksena Karjala

77 Obolenski kuvernööreille 10.12.1904/7334. KKK akti 8³/1904, IV jaosto. VA; vrt. Ask 50/1894 § 5.

78 Esim. Val. kuv. Knipovitš Bobrikoville 9.1.1904/6. KKK akti 8⁶/1904, IV jaosto ja Vil.kuv. Mjasojedov Obolenskille 14.2.1905/96. KKK akti 8²II/1905, IV jaosto. VA.

79 Esim. Vil. kuv. Mjasojedov kiinnitti 8.8.1905/447 huomiota sensori Baeckmanin laiminlyönteihin ja Karjala-lehden kirjoitteluun, KKK PYH:lle 13.9.1905/4589 vaadittiin rangaistusta sensorille, PYH KKK:lle 15.8.1905/1021 ilmoitettiin sensorin erottamisesta ja Karjalan lakkauttamisesta. KKK akti 8² II/1905, IV jaosto; ks. myös vastaavia tapauksia KKK aktit 8⁶/1904, IV jaosto ja 8² I/1905, IV jaosto. VA.

80 Esim. PYH KKK:lle 21.1.1904/70. KKK akti 8⁶ I/1905, IV jaosto; Hl. kuv. Papkov KKK:lle 13.2.1905/20, 23.2.1905/29 ja 15.3.1905/33 ja PYH KKK:lle 12.4.1905/619. KKK akti 8² I/1905, IV jaosto; Ul. kuv. kanslia KKK:lle 31.8.1905/3892 ja PYH KKK:lle 9.9.1905/1178. KKK akti 8² II/1905, IV jaosto. VA.

sai kahden kuukauden tuomion elokuussa 1905.⁸¹

Kuvernöörien sensuurivaltuuksien laajentaminen ei merkinnyt oleellista muutosta sanomalehtien asemaan, sillä entiset rangaistukset pysyivät edelleen niiden uhkana. Vaikka kuvernöörit ehkä pystyivät aikaisempaa paremmin tarkkailemaan lääninsä pääkaupungin lehtien kirjoittelua, on selvää, että heidänkään resurssinsa eivät juuri kauemmaksi riittäneet. Painoylihallituksen näkökulmasta asiaan liittyi periaatteellinen kysymys painoasetukseen kuulumattomasta oikeudesta, jonka tarkoituksena oli ilmiselvästi vähentää painoylihallituksen koko ajan kaventunutta valtaa ja saattaa sensorit riippuvaisiksi kuvernööreistä. Kuten jo edellä on kerrottu, painoylihallitus pyrki osoittamaan sensoreille, että he olivat ensisijaisesti alistussuhteessa ylihallitukseen. Ainoa myönnytys oli se, että kuvernöörit saattoivat kiireellisissä tapauksissa Helsingin ulkopuolella antaa ohjeita sensoreille.⁸² Kenraalikuvernööri puolestaan toivoi uudistuksen avulla vievänsä valvojat lähemmäksi lehtiä ja täten kykenevänsä paremmin hallitsemaan aina vain puutteellisena pitämänsä sanomalehdistön valvontaa.

4. Painoasiamiehet hoitivat käytännön työn

4.1 Kuka oli painoasiamies?

Eino Leino kuvaa teoksessaan *Elämäni* kuvakirja Hämeenlinnan painoasiamies Otto Collinia hankalaksi ja salaperäiseksi mieheksi, jonka suurin pelko oli joutua virkaheitoksi. Yrjö Mäkelin taas kertoi "maisteri" E.A. Sjöströmin Tampereella

81 T&Pl. kuv. Lange KKK:lle 21.1.1905/7, KKK PYH:lle 28.1.1905/529. KKK akti 82 I/1905, IV jaosto; Vil.kuv. Mjasojedov Obolenskiille 14.2.1905/96, 24.2.1905/190, 26.7.1905/431, 8.8.1905/447, 9.8.1905/450. KKK akti 82 II/1905, IV jaosto. VA.

82 PYH:n ptk. 20.9.1905. PYH III. VA.

olleen kovin arvonsa tunteva ja pikkutarkka. Sanomalehdissä esiintyi myös kertomuksia paikallisten painoasiamiesten mielivaltaisesta käyttäytymisestä, ja samaan tapaan on Pentti Salmelin kuvannut Työmiehen vaikeuksia Herra Painoasiamiehen kanssa.⁸³ Sortovuosien paino-oloja selvittänyt Routavaara näyttää omaksuneen tämän varsin synkän kuvan sensoreista, ja hän kirjoitti, että sensoreiksi pyrki "maineeltaan epäilyttäviä, rappiolle joutuneita yksilöitä" ja että viranhaltijat vaihtuivat nopeasti.⁸⁴ Bobrikovin käsitys painoasiamiehistä taas oli täysin päinvastainen. Hän valitti Nikolai II:lle jo talvella 1899, että sensuuritoimintaa vaikeutti henkilökunnan kokoonpano: kaikki sensorit kun olivat suomalaisia patriotteja.⁸⁵ Koska käsitykset painoasiamiehistä ovat peräti ristiriitaisia, on syytä perusteellisemmin tarkastella näitä esimiestensä moittimia ja lehdistön parhaamia sensoreita.

Asetuksen mukaan ylihallituksen tuli asettaa tarpeelliseksi katsomansa määrä painoasiamiehiä eri paikkakunnille, ja käytännöksi tuli, että painoasiamies nimitettiin aina sellaiseen kaupunkiin, missä toimi kirjapaino. Painoalan kehityminen maassa lisäsi sensoreiden määrää. Vuonna 1890 Suomessa oli sensori 29 kaupungissa. Turussa heitä oli kaksi ja Helsingissä yliasiamiehen lisäksi kolme, joten päivittäin lehtiä valvoi 33 asiamiestä.⁸⁶ Vuosikymmenen aikana saivat oman sensorinsa Iisalmi, Kajaani, Kemi, Kristiinankaupunki, Pietarsaari ja Raahe. Suomen kaupungeista ilman sensoria olivat vuonna 1905 enää Kaskinen, jonka lehti tarkastettiin Kristiinassa, ja Naantali, missä ei ilmestynyt yhtään lehteä. Helsingin painoasiamiesten lukua lisättiin vuonna 1901 neljään, Viipuriin perustettiin toisen asiamiehen toimi vuonna 1898 ja Turkuun sekä Viipuriin asetettiin kolmannet sensorit vuonna 1903. Näin Suomessa oli vuonna 1905 43 painoasiamiestä kaikkiaan 35 kaupungissa.

83 Leino 1979 s. 196; Mäkelin 1914 s. 18-19; UStar 30.7.1890 Kun on painoeste (pakina, nimim. Eero); PI 2.6.1891 Mielivallan alaisena (pk.); PI 27.2.1892 Painoasiamiehen jäävillisyys (pk.); Salmelin 1965 s. 12-14.

84 Routavaara I s. 326-327. V.I. kok. VA.

85 Bobrikov keisarille 18.2.1899 (v.l.). TsGAOR, fondi 601. NL mf 246. VA; ks. myös Bobrikovin kertomukset 1902 s. 26, 28 ja 1904 s. 130.

86 Ks. liite 1. Seuraava esitys perustuu pääosiltaan ao. liitteessä esitettyihin tietoihin. Yliasiamiehen toimen hoitajia ei ole laskettu mukaan kokonaispopulaatioon, vaan heitä käsitellään erikseen.

Seuraavassa tarkastellaan vuosina 1891-1905 painoasiamiehen tointa vakinaisesti hoitaneiden henkilöiden ikärakennetta, varsinaista ammattia ja aikaa, jonka eri henkilöt olivat painoasiamiehinä. Koska näiden 15 vuoden aikana tapahtui useita sensoreiden vaihdoksia, nousee käsiteltävien henkilöiden lukumäärä viransijaisia lukuunottamatta 94 henkeen. Painoasiamiesten ikä vaihteli yleensä 30-60 vuoden välillä.⁸⁷ Ylivoimaisesti vanhin heistä oli Vaasan painoasiamieheksi vuonna 1895 nimitetty Mathias Laurén, joka oli tällöin jo 79-vuotias ja jättäessään virkansa peräti 83-vuotias. Nuorin taas oli vuonna 1905 nimitetty Vaasan painoasiamies R.H. Malmstén, joka tuli virkaan vain 23-vuotiaana, ja joukosta löytyy pari muuta lähes yhtä nuorta sensoria. Ylihallituksen virkamiehistökin oli yleensä keski-ikäistä. Vanhin puheenjohtaja, kreivi Cronhjelm oli nimityshetkellä 55-vuotias. Ylihallituksen jäsenenä pitkään toiminut Johan Elfving oli jo 83-vuotias erotessaan toimestaan. Myös yliasiamies Ludvig Heimbürger palveli ylihallitusta huomattavan korkeaan ikään, sillä hän oli erotessaan 78-vuotias.

Kaikille painoasiamiehille on löytynyt jokin ammattinimike tai arvo, joiden perusteella voidaan tarkastella heidän "siviiliammattajaan". Yleensä painoasiamiehen tehtävä oli sivutoiminen, ja vain muutamasta henkilöstä tiedetään, että he eivät hoitaneet samaan aikaan varsinaista ammatiaan. Koska näidenkin entinen ammatti on tiedossa, on heidät luokiteltu sen mukaan.⁸⁸ Seuraavasta asetelmasta käyvät ilmi painoasiamiesten ammatit:⁸⁹

87 Pietarsaaren painoasiamies Lennart Fabritiuksen syntymävuotta ei ole löytynyt hakuteoksisista. Hän oli ylihallitukselle lähettämäänsä ansioluettelon merkinnyt syntymävuodeksi ko. luettelon kirjoitusvuoden. Painoasiamiesten ikien keskiarvo virkaan tullessa oli 42 vuotta ja erotessa 50 vuotta.

88 PYH:n ansioluettelot vuosilta 1865-1904. PYH III. VA: vrt. Leino 1979 s. 195.

89 Ks. tarkemmin liite 1.

opettaja, lehtori, kollega	28
maisteri	3
pappi	4
yliopiston dosentti	1
valtion, läänin tai kunnan virkamies	43
upseeri	3
muut	12
<hr/>	
yhteensä	94

Ylivoimaisesti useimmin painoasiamiehet toimivat valtion, läänin tai kunnan viroissa. Tämän joukon sisällä muodostivat suurimman yksittäisen ryhmän kaupunginviskaalit, joita löytyi 13. Tämä ammatti olikin painoasiamiehelle sikäli luonteva, että asetuksen mukaan hänen tuli toimia painokannejutuissa syyttäjänä paikallisessa raastuvanoikeudessa.⁹⁰ Koska kaupunginviskaalit olivat paikkakunnan yleisiä syyttäjiä, osa painoasiamiehen tehtävistä yhdistyi heidän varsinaiseen virkaansa. Toinen ryhmä, jolle lehdistön valvonta lankesi ikään kuin ammatin ohessa, olivat postija lennätinlaitoksen virkamiehet, joita joukossa oli 11. Painoasiamiehen tehtäviinhän kuului tarkastaa ulkomaiset painotuotteet postilähetysten joukosta, ja se sujui vaivattomasti postin lajittelun yhteydessä.

Vaikka painoasiamiehille ei asetettukaan mitään kelpoisuusvaatimuksia, näyttää painoylihallitus kiinnittäneen huomiota myös heidän opilliseen sivistykseensä. Sivistyneistön - opettajien, maistereiden ja pappien - osuus oli huomattava, mikä on ymmärrettävää jo siksi, että ulkomaisten julkaisujen sensurointi vaati kielitaitoa. Joukossa oli vain kaksi korkeimman akateemisen tutkinnon suorittanutta henkilöä, filosofian tohtori E.A. Vainio, botaniikan dosentti, ja vaasalainen lehtori, historioitsija ja kansatieteilijä J.O.I. Rancken. Sanomalehdistöön myös toimittajina perehtyneitä henkilöitä painoasiamiesten joukosta löytyy viisi.⁹¹

90 Ask 26/1891 § 38.

91 Ks. liite 1. Lisäksi Haminan sensori J. Kaldén oli avustanut vuosina 1865-1886 kirjeenvaihtajana Åbo Underrättelseriä ja Wasabladetia. Manil 1983 s. 97-102. Tampereen Sanomien ensimmäinen toimittaja F.E. Jernberg nimettiin v. 1867 kaupungin ensimmäiseksi sensoriksi, ja hän sekä toimitti että sensuroi lehteä usean vuoden ajan. Sensorin palkkion katsottiin osin korvaavan toimittajan palkkaa. Sinisalo 1970 s. 267-268.

Ryhmään "muut" kuuluu henkilöitä, joiden ammattinimike oli epäselvä (esim. konttoristi, tarkastaja), joilla oli harvinainen ammatti (agronomi, kanavanvartija) ja joista on saatu selville vain arvonimi (esim. hovineuvos). Painoasiamiehet siis edustivat lähinnä kaupunkien sivistyneistöä ja keskiluokan virkamiehistöä. Lisäksi huomattava osa heistä oli oikeuslaitoksen palveluksessa. Siksi onkin vaikea yhtyä Routavaaran käsitykseen siitä, että sensorit olivat rapiolle joutuneita yksilöitä.

Routavaara tosin rajoittaa väitteensä koskemaan vain sortovuosina sensoreiksi tulleita miehiä, joten on syytä erikseen tarkastella myös näiden ammatteja. Heitä oli kaikkiaan 31 henkilöä, eikä heidän ammattijakautumansa enää vastaakaan täysin kokonaispopulaatiota. Valtaosa heistäkin oli valtion, läänin tai kunnan virkamiehiä, mutta opillista sivistystä saaneet henkilöt puuttuvat tästä joukosta lähes kokonaan. Opettajia oli vain kaksi, joista toinen, hämeenlinnalainen Otto Collin oli erotettu virastaan lyseossa. Kandidaatin tutkinnon suorittaneita oli hänen lisäksi vain yksi, eikä pappeja joukossa ollut ollenkaan. Edellä mainitun ryhmän "muut" 12 jäsenestä sen sijaan peräti 9 oli nimitetty toimeen juuri sortovuosina. Tämä osoittaa ainakin sitä, että tänä aikana painoasiamiesten ammattijakautuma kirja-voitui. Konttoristit, ylioppilaat ja vakituista tointa vailla olleet henkilöt alkoivat korvata oppikoulujen lehtorit ja opettajat painoasiamiehinä.

Sortovuosina tuli esiin arveluttaviakin piirteitä painoasiamiesten valinnoissa. Kotkassa nimitettiin vuonna 1899 toimeen ainoana hakijana poliisikomissario Arthur Hagman, vaikka joukko kaupunkilaisia esitti painoylihallitukselle toivomuksen, että kaupunkia ei häväistäisi sellaisella virkamiehellä.⁹² Pahin tapaus sattui Viipurissa maaliskuussa 1899, jolloin virasta erotetun G. Frankenhauserin tilapäiseksi seuraajaksi nimitettiin entinen kauppias K.A. Brandt. Jo muutamana päivänä kuluttua kaikki viipurilaiset toimittajat valittivat hänestä ylihallitukselle ja syyttivät häntä vallan väärinkäytöstä ja omavaltaisuudesta. Koska Brandt joutui pian

92 Joukko kansalaisia Kotkasta PYH:ille 5.8.1899. KD 49/65 1899. PYH III. VA.

vankilaan petoksesta syytettynä, ylihallitus erotti hänet vain kahden viikon palveluksen jälkeen.⁹³

Vaikka sortovuosina riittävän kyvykkäiden henkilöiden saaminen painoasiamieheksi vaikeutui, näyttää alkuun nimitäjillä olleen jopa valinnanvaraa. Viipurissa haki painoasiamiehen tointa vuonna 1899 peräti kuusi hakijaa, ja Pietarsaaressa samaan aikaan hakijoita oli viisi. Syksyllä 1905 tilanne kuitenkin näytti aivan toisenlaiselta, ja painoylihallitus valittikin, että sensoreiden saaminen oli vaikeaa. Tällöin avoimia toimia oli kuudessa kaupungissa.⁹⁴ Lisäksi hakijoiden määrä ja laatu vaihtelivat. Vaikka tarjokkaiden joukkoon saattoikin sattua edellä mainitun Brandtin tapaisia henkilöitä, ei painoasiamiesten ammattijakautuma sortovuosinakaan anna oikeutta väittää, että sensorit yleensä olisivat edustaneet ala-arvoista joukkoa. Tällainen yleistys on tehty todennäköisesti vain muutaman yksityistapauksen perusteella, ja mielipide on mitä selvimmin lähtöisin perustuslaillisten piiristä.

Jotta saataisiin selville, vaihtuivatko painoasiamiehet sortovuosina aikaisempaa nopeammin, on syytä vielä tarkastella painoasiamiesten virkaikää.⁹⁵ Sensoreiden joukossa on eräitä henkilöitä, kuten helsinkiläinen K.V. Rengell ja vaasalainen O. Rancken, jotka hoitivat virkaansa yli 30 vuotta. Molemmat yliasiamiehet Ludvig Heimbürger ja E.A. Vainio olivat myös pitkään ylihallituksen palveluksessa. Yleensä näyttää siltä, että ennen vuotta 1891 nimitettyjen painoasiamiesten virkaikä osoittautui keskimääräistä pitemmäksi. Vuonna 1899 taas nimitettiin ennätysmäärä toimenhaltijoita, mutta tämä oli lähinnä sattumien seurausta. Uudet virat oli perustettu Kajaaniin ja Pietarsaareen, pari vaihdosta tapahtui kuolemantapausten ja yksi paikkakunnalta muuton takia.⁹⁶ Painoasiamiesten pysymistä tehtävässään

93 J.A. Lyly PYH:lle 7.3.1899. KD 62/135 1899, C.J. Tollet PYH:lle 8.3.1899. KD 64/135 1899, E. Forsgren PYH:lle 9.3.1899. KD 65/135 1899, Henkilöasioita koskevia luetteloita 1881-1900. PYH III: Routavaara I s. 326-327. V.I. kok.; PYH KKK:lle 28.7.1900/787. KKK akti 42 I/1900. VA. A. Brandt oli hakenut Helsingin painoasiamiehen tointa 1891 ja Porvoon painoasiamiehen tointa 1899. PYH KD 948/80 1891 ja 8/130 1899. PYH III. VA.

94 PYH:n diaari 1899. PYH III; PYH KKK:lle 9.9.1905. KKK akti 82 II/1905, IV jaosto. VA.

95 Esitys perustuu liitteessä I oleviin tietoihin.

96 Ks. liite 1; L. Fabritius (Pietarsaari) PYH:lle 21.8.1899. KD 161/146 1899. PYH III; Routavaara I s. 325. V.I. kok. VA.

osoittaa se, että vielä vuonna 1905 eri kaupungeissa toimi useita jo ennen sortovuosia nimitettyjä henkilöitä.

Sortovuosina tapahtui kuitenkin muutamia painoasiamiesten eroja, joilla oli selvästi poliittiset vaikuttimet. Tavallisesti eron syytä ei tiedetä varmasti, sillä sensorit eivät mitenkään perustelleet päätöksiään. Poikkeuksena oli Sortavalan painoasiamies A. Pietikäinen, joka erotessaan kesällä 1899 ilmoitti ylihallitukselle, ettei hän enää "isänmaan parasta harrastavana kansalaisena" voinut hoitaa painoasioita, koska olot olivat käyneet niin ahtaiksi.⁹⁷ Painoasiamiehen "itsemurhana" voidaan pitää yliasiamies Heimbürgerin eroa vuonna 1900. Hän oli ilmeisen tietoisesti hyväksynyt ohi normaalin sensuurikäytännön Nya Pressenin jäähyväisnumeron, sen jälkeen kun lehti oli lakkautettu. Asian jälkiselvittelyn yhteydessä hän anoi eroa virastaan haluten ilmeisesti saattaa pitkän uransa lehdistön silmissä kunniaakkaaseen päätökseen.⁹⁸ Eräitä painoasiamiehiä erotettiin poliittisten syiden takia, mutta niihin palataan tuonempänä.

Vastauksena kysymykseen, keitä painoasiamiehet olivat, voidaan todeta heidän edustaneen pääasiassa keski-ikäistä ja keskiluokkaista virkamiehistöä sekä sivistyneistöä. Yleensä he hoitivat tehtäviään melko pitkään, jotkut jopa kymmeniä vuosia. Sortovuosina tämä joukko kirjavoitui, ja ennen muuta oppikoulujen opettajien ja pappien toiminta sensoreina väheni. Painoasiamiesten ammatti- ja ikärakenteen selvittäminen ei kuitenkaan paljasta mitään heidän luonteestaan tai kyvystään hoitaa tehtäviään. Joukkoon luonnollisesti mahtui monenlaisia henkilöitä, mutta ammattien ja virkojen perusteella heitä ei voi leimata suinkaan "yhteiskunnan pohjasakaksi".

97 A. Pietikäinen (Sortavala) PYH:lle 20.5.1899. KD 242/108 1899. PYH III. VA. Pietikäinen pyysi, että hänen virkaeroaan ei ilmoitettaisi sanomalehdille.

98 Heimbürger PYH:lle 26.7.1900. KD 144/125 1900, PYH Heimbürgerille 20.10.1900/1091 ja 21.11.1900/1351. PYH III; Heimbürger kenraalikuvernöörille 5.11.1900. KKK akti 42 II/1900. VA; Lille 1913 s. 268.

4.2 Painoasiamiesten toimenkuva

Painoasetus antoi yleisluontoisia määräyksiä siitä, mihin asioihin sensoreiden tuli kiinnittää huomiota lehtiä tarkastessaan, ja tarkemmat ohjeet painoylihallitus jakoi kiertokirjeiden muodossa. Painoasiamiesten tehtävän teki hankalaksi se, että määräysten mukaan heidän piti puuttua sekä painokirjoitusten ilmiasuun että myös peiteltyä esitettyyn kritiikkiin henkilöitä tai olosuhteita vastaan. Kun sensoreiden tuli lisäksi päättää, millainen kirjoitus oli loukkaava, vihamielinen tai solvaava, joutuivat he monesti tuomarin asemaan. Painoasiamiehen toimi oli jo lähtökohdiltaan hyvin epäselvästi määritelty, ja seuraavassa pyritäänkin selvittämään sitä, mitä painoasiamiehen työhön kuului, miten he tehtäviään hoitivat ja mitä muutoksia sortovuodet toivat mukanaan.

Painoasiamiehen piti tarkastaa kaikki painotuotteet, jotka tulivat paikkakunnan kirjapainoista. Sanomalehdet tuli toimittaa aina kaksi tuntia ennen ilmestymistä sensorin hyväksyttäväksi, mutta laajempien tekstien tarkastamista varten hänellä oli aikaa kaksi viikkoa. Jos sensori ei hyväksynyt julkaisua, seurasi painoeste, jolloin toimituksen piti muuttaa kielletty kohta tai se saattoi vedota asiassa ylihallitukseen. Epäselvissä tapauksissa, jos painoasiamies ei osannut päättää, oliko kirjoitus hyväksyttävä, hänen tuli tiedustella sitä ylihallitukselta. Hänen tehtäviinsä kuului tarkastaa paikkakunnalle ulkomaisen postin mukana tulleet painotuotteet. Asetuksen mukaan painoasiamies toimi myös syyttäjänä ylihallituksen nostamissa painokannejutuissa paikallisessa raastuvanoikeudessa. Helsingissä syyttäjän tehtävää hoiti yliasiamies, joka muuten keskittyi ulkomaisten painotuotteiden tarkastamiseen. Paikkaseudun kirjakauppojen, lainakirjastojen ja lukusalien valvominen kuului painoasiamiehelle, eikä niissä saanut pitää esillä kiellettyä kirjallisuutta. Lisäksi painoasiamiehet antoivat kolportööreille eli kierteleville kirjakauppiaille toimiluvat ja ilmoittivat näistä ylihallitukselle. Vuoden 1891 asetuksen mukaan painoasiamiehen tuli lähettää kuukausittain ylihallitukselle

kertomus toiminnastaan.⁹⁹

Sensoreiden tehtävistä ja niiden muuttumisesta antavat hyvän käsityksen painoylihallituksen vuosina 1892 ja 1900 teettämät kyselyt asiamiesten työmäärästä. Ilmeisesti näiden molempien takana oli kysymys painoasiamiesten palkkioista, ja siksi useissa vastauksissa korostettiin työmäärän jatkuvaa kasvua. Eräät painoasiamiehet eivät kyenneet vastauksissaan lyhyen toimiaikansa takia kuvaamaan tapahtuneita muutoksia, mutta toiset taas olivat jopa neuvotelleet edeltäjiensä ja paikallisen postikonttorin hoitajan kanssa ennen vastaamistaan. Vuonna 1892 ylihallitus sai vastaukset 29 painoasiamieheltä.¹⁰⁰ Niissä kiinnitettiin päähuomio käytännöllisiin kysymyksiin, eikä viittauksia poliittisiin tekijöihin juuri näy. Vain Heinolan ja Maarianhaminan sensorit valittivat työpaineen kasvaneen valvonnan kiristymisen seurauksena.¹⁰¹ Kuopion ja Jyväskylän painoasiamiehet puolestaan katsoivat, että vapaamielinen suuntaus lehdistössä vaati suurempaa valppautta ja aiheutti riitoja sensorien ja toimittajien kesken. Ilmeisesti nämä sensorit myös puutuivat muita ankarammin paikkakunnan nuorsuomalaisten lehtien kirjoitteluun, koska Päivälehti samoihin aikoihin moitti juuri Jyväskylän ja Kuopion painoasiamiehiä mielivaltaisuudesta ja turhantarkkuudesta.¹⁰²

Ainoastaan syrjäisen Käkisalmen painoasiamies katsoi, että hänen toimialallaan ei ollut viimeisten vuosien aikana tapahtunut merkittäviä muutoksia.¹⁰³ Kaikki muut olivat suhteellisen yksimielisiä siitä, että lehtien lukumäärän, ilmestymistiheyden ja formaatin kasvu olivat ulkomaisen postin ohella lisänneet jatkuvasti heidän työmääräänsä. Viipurissa piti pahimpina aikoina jopa palkata apulainen

99 Ask 26/1891 §§ 28, 35, 38 ja 42; vrt. Rommi 1974 A s. 413-414.

100 PYH:n kiertokirje 3.8.1892/1298; vastaukset sisältyvät seur. PYH:n akteihin v. 1892: KD 1157/138, 1160/139, 1161/139, 1162/139, 1163/139, 1175/139, 1176/139, 1176/139, 1184/140, 1185/140, 1199/141, 1200/141, 1201/141, 1207/142, 1208-1213/142, 1218-1221/142, 1254-1259/145. Tampereen, Joensuun ja Tornion painoasiamiesten vastauksia ei ole löytenyt. PYH III. VA.

101 W. Törnblom, Heinola, PYH:lle 14.9.1892. KD 1163/139 1892 ja E. Söderlund, Maarianhamina PYH:lle 13.9.1892. KD 1175/139 1892. PYH III. VA.

102 J.F. Hallikainen (vt.), Kuopio, PYH:lle 28.9.1892. KD 1220/142 1892 ja K. Kovero, Jyväskylä, PYH:lle 30.9.1892. KD 1256/145 1892. PYH III. VA; Pl 2.6.1891 Mielivallan alaisena (pk.) ja 27.2.1892 Painoasiamiehen jäävillisuus (pk.); vrt. Tommila 1973 II s. 111-112.

103 A. Rehn, Käkisalmi (vt.), PYH:lle 17.9.1892. KD 1176/139 1892. PYH III. VA.

aukomaan ja sulkemaan ulkomailta tulleita paketteja. Erityisesti sensoreille aiheutti työtä se, että ulkomailla ilmestyneissä lehdissä käsiteltiin Venäjän asioita tavalla, joka ei vastannut Suomessa voimassa olleita määräyksiä.¹⁰⁴ Varsinkin Amerikasta ja Ruotsista lähetettiin Suomeen runsaasti painotuotteita muun postin mukana, jota siirtolaisuus oli muutenkin lisännyt. Koska painotuotteet piti tarkastaa niillä rajapaikkakunnilla, mihin ulkomainen posti tuli, saivat Helsingin ohella lähinnä Turun, Viipurin, Tornion ja Hangon sensorit osalleen runsaammin työtä kuin muut. Helsingissä nämä lähetykset kuuluivat yliasiamiehen toimialaan, ja Turussakin oli jo 1890-luvulla toinen sensori, joka tarkasti vain ulkomaista kirjallisuutta. Sen sijaan Viipuriin, jonka kautta Suomeen tuli paljon postia rautateitse Pietarista, perustettiin ulkomaista postia tarkastavan painoasiamiehen toimi vasta vuonna 1898.¹⁰⁵

Painoasiamiesten vastausten perusteella voidaan karkeasti rekonstruoida heidän työaikansa. Sanomalehtien sensurointiin kului yleensä ilmestymispäivinä aamuisin asetuksen sallimat kaksi tuntia, mutta ulkomaisen postin tutkimiseen käytetty aika riippui luonnollisesti postin määrästä. Viipurin sensori kertoi tarkastavansa päivittäin n. viisi tuntia näitä lähetyksiä, kun taas Uudenkaarlepyyn painoasiamies arvioi käyttävänsä tähän postipäivinä aikaa 2-4 tuntia. Kirjakauppojen valvomiseen kului pari tuntia viikossa, ja niin painoasiamiehen viikottainen työaika kohosi n. 13-14 tuntiin. Samaan tulokseen päätyi Mikkelin sensori arvellessaan, että sensorin toimiin kului aikaa suunnilleen 2.5 tuntia päivässä. Jyväskylän suorastaan pikkutarkka ja tunnollinen painoasiamies K. Kovero puolestaan oli sitä mieltä, että sensorin työ vaati häneltä yhtä paljon aikaa kuin lehtorin viran hoitaminen.¹⁰⁶

Vuonna 1900 painoylihallitus suoritti uuden tiedustelun

104 M.V. Högbäck. Kokkola, PYH:lle 29.9.1892. KD 1258/145 1892, G. Frankenhauser, Viipuri PYH:lle 20.9.1892. KD 1184/140 1892, K.E. Roschier, Savonlinna PYH:lle 26.9.1892. KD 1218/142 1892. PYH III. VA.

105 J.F. Reinius. Turku, PYH:lle 29.9.1892. KD 1219/142 1892; Osmonsalo III 1939 s. 188-190, 200-210.

106 O. Järnefelt, Uusikaarlepyy, PYH:lle 8.8.1885. Jälj. KD 1257/145 1892, A. Puupponen, Mikkelä, PYH:lle 25.9.1892. KD 1221/142 1892, K. Kovero, Jyväskylä, PYH:lle 30.9.1892. KD 1256/145 1892. PYH III. VA; Tommila II 1973 s. 111.

asiamiestensä työajoista. Vastauksia kertyi nyt 39 eli kaikki painoasiamiehet vastasivat.¹⁰⁷ Tällä kertaa he kiinnittivät varsin vähän huomiota ulkomaisiin painotuotteisiin. Oulun, Joensuun ja Kokkolan sensorit olivat jopa sitä mieltä, ettei niiden tarkastamiseen kulunut juurikaan aikaa. Ulkomaisia painotuotteita Turussa tarkastanut J. Reinius katsoi puolestaan, että aikaa tähän työhön oli vuonna 1899 kulunut keskimäärin 9 tuntia päivittäin, joskin työn määrä oli täysin riippuvainen liikenneolosuhteista.¹⁰⁸ Nämä lausunnot viittaavat siihen, että ulkomaisen postin sensurointi oli keskitetty asetuksen määräysten mukaisesti rajapaikkakunnille.¹⁰⁹

Painoasiamiehet käsitelivät vastauksissaan etupäässä kotimaisten julkaisujen valvontaa ja kansliatöitä. Pikkukaupungin nelisivuisen lehden tarkastamiseen näyttää kuluneen ilmestymispäivinä aikaa 1-1.5 tuntia, ja viikottaisen työaikansa mm. Heinolan, Haminan ja Porvoon sensorit arvioivat 6-9 tunniksi.¹¹⁰ Jos kaupungissa taas ilmestyi useita lehtiä tai niiden ilmestymistiheys oli suuri, merkitsi tämä sensorille enemmän työtä. Hän saattoi käyttää päivittäin 4-6 tuntiakin lehtiä varten.¹¹¹

Perusteellisen selvityksen työajastaan antoivat Helsingin sensorit. H. Wennerström kuvaili yhden tyypillisen työpäivänsä, joka alkoi klo 5.30 aamulla Uuden Suomettaren ja Päivälehdien sensuroinnilla. Aamu- ja keskipäivällä oli luettavana aikakauslehtiä, ja iltapäivällä kului tunti tarkkuutta vaativan Työmiehen sekä toinen tunti Isänmaan Ystävän parissa. Vielä illalla klo 19 saatettiin tuoda tarkastettavaksi muita painotuotteita. Kokonaisuutena Wennerström

107 PYH painoasiamiehille 20.1.1900/83, vastaukset sisältyvät seur. akteihin v. 1900: KD 123-124/75, 131-134/75, 139-140/76, 142-143/76, 154-156/76, 158/77, 165-169/77, 175-179/78, 184-186/78, 189-191/78, 207-208/79, 214/80, 252/82, 258/82, 273/83, 276-277/84 ja 283/84. PYH III. VA.

108 Reinius, Turku, PYH:lle 12.2.1900. KD 166/77 1900. PYH III. VA.

109 Vrt. Nygren, Tornio, PYH:lle 3.2.1900. KD 143/76 1900 ja Gillberg, Hanko, PYH:lle 2.2.1900 KD 124/75 1900. PYH III. VA.

110 Törnblom, Heinola, PYH:lle 2.2.1900. KD 131/75 1900, Wikberg, Hamina PYH:lle 12.2.1900. KD 176/78 1900 ja Silfversvan, Porvoo, PYH:lle 5.2.1900. KD 134/75 1900. PYH III. VA.

111 Turussa, missä ilmestyi seitsemän lehteä ja kaksi niistä joka päivä, kului aikaa kuusi tuntia päivässä. Viipurissa neljän lehden, joista yksi oli jokapäiväinen, sensurointiin meni neljä tuntia. Löwenmarck, Turku, PYH:lle 12.2.1900 KD 167/77 1900, Lundgren, Viipuri, PYH:lle 12.2.1900. KD 175/78 1900, ks. myös Lilius, Jyväskylä, PYH:lle 2.2.1900. KD 132/75 1900, Sjöström, Tampere, PYH:lle 12.2.1900. KD 168/77 1900. PYH III. VA.

arvioi käyttäneensä päivälehtien sensurointiin joka päivä 3.5 tuntia, viikko- ja aikakauslehtiin 1.5 tuntia, muihin julkaisuihin tunnin ja kansliatöihin sekä painoesteiden aiheuttamiin lisätarkastuksiin kaksi tuntia päivässä eli yhteensä kahdeksan tuntia.¹¹² Samaan tulokseen tulivat myös K.V. Regnell ja E. Vainio. Joka päivä ilmestyvään, monisivuiseen Hufvudstadsbladetiin kului aikaa 45 minuuttia, Nya Presseniin peräti tunti ja Aftonposteniin 15 minuuttia. Pienemmät viikko-, aikakaus- ja pilalehdet sensuroitiin 10 minuutissa. Laajemmat aikakauslehdet, kuten Pellervo tai Kyläkirjaston Kuvalehti taas vaativat kaksi tuntia. Kaiken kaikkiaan Vainio arvioi, että ei-aikakautisten painotuotteiden tarkastamiseen oli vuonna 1899 kulunut aikaa kaksi kertaa niin paljon kuin lehdistön valvontaan, mikä tietysti johtui siitä, että valtaosa julkaisuista tuotettiin helsinkiläisistä kirjapainoista.¹¹³ Painoasiamiesten tekemien selvitysten perusteella voidaan päätyä siihen, että pikkukaupungeissa sensorin toimi oli edelleenkin sivutoiminen, vain muutaman työtunnin päivässä vaativa tehtävä. Niissä kaupungeissa taas, missä ilmestyi useita lehtiä, kirjapainoja oli runsaasti ja joihin tuli vielä ulkomainen posti, painoasiamiehen työ vaati jo täysiä työpäiviä.

Painoasiamiesten työssä vallinneeseen suureen epäkohtaan kiinnitti huomiota vuonna 1892 helsinkiläinen Regnell valittaen, että päivittäin tuli painotuotteita tarkastettavaksi mitä erilaisimpiin aikoihin aamulla klo 5:stä alkaen iltamyöhään saakka. Samasta asiasta huomautti Vainio vuonna 1900 ja lisäsi, että kahdeksantuntinen työpäivä ei riittänyt, vaan painoasiamiehen piti olla joka päivä ympäri vuoden kirjapainojen käytettävissä.¹¹⁴ Sensorit kuitenkin tiesivät, milloin sanomalehdet tuotiin tarkastettaviksi, sillä niille oli jo julkaisuluvan myöntämisen yhteydessä määrätty kiinteä ilmestymisaika ja lehdet oli tuotava sensuroitaviksi kaksi tuntia ennen sitä. Kun sortovuosina sensoreiden ja lehdistön välit kiristyivät, syntyi rettelöitä

112 Wennerström PYH:lle 10.2.1900. KD 154/76 1900. PYH III. VA.

113 Vainio PYH:lle 13.2.1900. KD 165/77 1900 ja Regnell PYH:lle 14.2.1900. KD 208/79 1900. PYH III. VA.

114 Regnell PYH:lle 30.9.1892. KD 1259/145 1892, Vainio PYH:lle 13.2.1900. KD 165/77 1900, ks. myös Lundgren PYH:lle 12.2.1900. KD 175/78 1900 ja Lindbohm, Vaasa, PYH:lle 15.2.1900. KD 186/78 1900. PYH III. VA.

sensurointiajoista. Huhtikuussa 1899 Porin painoasiamies valitti, että Björneborgs Tidning ei yleensä tullut ajallaan hänen luettavakseen. Toimittaja J. Linsén anoi vedoten kirjapainon kapasiteettiin julkaisuajan muuttamista, mutta tilanne ei silti korjaantunut. Vielä joulukuussa 1900 painoylihallitus ilmoitti, että sensorilla oli oikeus vaatia lehden ilmestymistä sille määrättyä aikana. Hangosta ja Tammissaaresta tuli ylihallitukselle vastaavia valituksia.¹¹⁵ Epäsuosittu painoasiamies W. Lundgren ilmoitti Viipurista, että erityisesti Viipurin Sanomien kirjapainosta lähetettiin hänelle julkaisuja jopa keskellä yötä. Siksi hän esitti, että ylihallitus asettaisi jonkinlaisen vastaanottoajan sensoreille. Seurauksena olikin, että ylihallitus määräsi päivittäin neljä tuntia ajaksi, jolloin kirjapainot saattoivat jättää painoasiamiehille tarkastettaviksi muita julkaisuja kuin päivälehtiä.¹¹⁶

Painoasiamiehille maksetut palkkiot olivat varsin kirjavina, sillä painoylihallitus joutui käsittelemään ne aina tapaus kerrallaan ja niitä määriteltäessä pyrittiin ottamaan huomioon se, kuinka paljon työtä sensurointi eri kaupungeissa vaati. Painoasetuksen säätämisen yhteydessä vuonna 1867 annettiin myös ylihallituksen palkkasääntö, joka vahvistettiin vuonna 1891 muuttumattomana.¹¹⁷ Yliasiamiehen palkkio saattoi nousta kaikkine kulukorvauksineen 1890-luvun alussa 9.600 markkaan, kun Helsingin muille asiamiehille maksettiin 4.000 markkaa kullekin vuodessa. Turussa ja Viipurissa vuosipalkkiot liikkuivat 2.000-3.000 markan välillä niin, että kotimaisten painotuotteiden tarkastamisesta maksettiin aina hieman enemmän. Sellainen sensori, jonka alueella julkaistiin 2-3 lehteä ja toimi useita kirjapainoja, sai 1.500-2.500 markkaa vuodessa. Tampereen sensori jäi ilmeiseen palkkakuoppaan, sillä hänen vuosipalkkionsa oli vain 1.300 markkaa, mutta tilanne korjaantui vuonna 1895, kun

115 Westerholm, Pori, PYH:lle 9.4.1899. KD 182/103 1899, 5.2.1900. KD 137/76 1900 ja 14.12.1900. KD 807/152 1900, Linsén PYH:lle 10.10.1899. KD 197/149 1899, PYH Westerholmille 15.12.1900/1488, Gillberg, Hanko, PYH:lle 2.2.1900. KD 140/76 1900, Petander, Tammissaari, PYH:lle 6.2.1900. KD 140/76 1900. PYH III. VA.

116 Lundgren PYH:lle 7.5.1900. KD 366/91 1900, PYH Lundgrenille 9.5.1900/441. PYH III. VA.

117 PYH:n palkkasääntö Ask 15/1867 s. 25; v. Daehn Heidenille 9.6.1891/444. KKK akti 48/1891. VA.

hän sai 1.700 markan korotuksen. Pienimmän palkkion, 300 markkaa, taas saivat Käkisalmen ja Heinolan sensorit, jotka eivät joutuneet tarkastamaan juuri muuta kuin kahdesti viikossa ilmestyneen paikallisen lehden.¹¹⁸ Sensoreiden keskimääräiset palkkiot 1800-luvun lopulla vaikuttavat melko korkeilta, kun otetaan huomioon tehtävän sivutoiminen luonne. Kuitenkin verrattaessa heidän ansioitaan valtion virkamiesten yleiseen palkkakehitykseen 1800-luvun jälkipuoliskon kuluessa voidaan todeta, että sensoreiden palkkiot jäivät selvästi jälkeen muista sekä nimellis- että reaali-palkkojen kehityksessä. Tosin on huomattava, että kaikkien henkistä työtä tehneiden valtion virkamiesten, joihin kuului myös sensorit on luettu, reaali-ansiot nousivat muita hitaammin.¹¹⁹

Painoasiamiehet esittivät 1890-luvun aikana usein toivomuksia palkankorotuksista. Esimerkiksi Viipurin sensori C.F. Finelius kirjoitti vuonna 1899 pitkän valituksen palkkionsa kehnoudesta ja huomautti, että saman verran ansaitsi vuodessa paikallisen postitoimiston vahtimestari.¹²⁰ Painoylihallituksen esityksestä asiamiesten palkkioihin tehtiinkin joitakin korotuksia 1890-luvun aikana, mutta vasta vuonna 1902 korotettiin kaikkia palkkioita tuntuvasti. Nyt alimmatkin palkkiot olivat 1.000 markkaa vuodessa, ja Helsingin sensoreille maksettiin peräti 5.000–6.000 markkaa.¹²¹ Yleinen ja huomattava korotus oli seurausta siitä, että Bobrikov oli kiinnittänyt huomiota asiaan. Kenraalikuvernöörin apulainen Deutrich totesi raportissa vuonna 1903, että sensorit eivät hoitaneet tehtäviään asian vaatimalla tarkkuudella, koska heidän pienen palkkionsa takia piti jatkuvasti pitää muita toimia. Sama huomautus toistui Bobrikovin kertomuksessa hallitsijalle vuonna 1904.¹²² Pieniä muutoksia lukuun-

118 Menosääntö v. 1893 III, 48–50. Mainittakoon, että päätoimisista PYH:n viroista maksettiin seuraavia palkkoja samana vuonna: sihteeri 3.200 mk, kanslisti 2.000 mk ja vahtimestari 800 mk. Vertailun suorittaminen PYH:n palkkioiden ja muiden valtion palkkojen kanssa on vaikeaa, koska muut toimet olivat yleensä päätoimisia. Suomen Virallisen Lehden toimittaja sai vuodessa 8.000 mk.

119 Heikkinen-Kortteinen-Soikkanen-Soininen 1893 s. 73–82, 132–133.

120 Finelius PYH:lle 5.7.1899. KD 292/111 1899. PYH III. VA.

121 PYH sen.siv. tmk.:lle 15.11.1898/551. PYH III; Bobrikov senaatille 5.6.1901/2722, Sen.siv. tmk. KKK:lle 21.3.1902/326 liitteineen. KKK akti 138/1902, I osasto. VA.

122 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 42/1902, I osasto; Routavaara II s. 219–222. V.I. kok. VA; Bobrikovin kertomus 1904 s. 131.

ottamatta sensoreiden palkkiot kuitenkin säilyivät sortokauden loppuun saakka vuoden 1903 tasolla.

Bobrikov kiinnitti huomiota myös sensorin tehtävien moninaisuuteen ja runsauteen. Hän yritti parantaa sensuurivalvontaa lisäämällä ylihallituksen henkilökuntaa. Maaliskuussa 1900 hän esitti senaatille, että painoylihallitukseen pitäisi palkata erityinen juridinen neuvonantaja, jonka tehtävänä olisi hoitaa painokannejutut, ja tarkastaja valvomaan kirjapainoja, kirjakauppoja, kirjastoja sekä lukusaleja. Senaatti ei kuitenkaan katsonut uusien virkojen perustamista aiheelliseksi todettuaan, että vuosina 1896-1900 koko maassa oli nostettu vain viisi kannetta siksi, että kirjapainomistaja oli laiminlyönyt painotuotteiden sensuroinnin säädettynä aikana. Vuoden 1901 lopulla senaatti otti kielteisen kannan myös painoylihallituksen samojen erityisvirkojen perustamista koskeneeseen esitykseen.¹²³ Asia tuli esiin vielä kerran edellä mainitussa Deutrichin muistiossa vuonna 1903, kun painoasioiden valvonta oli todettu tehottomaksi. Muistiossa huomautettiin, että ylihallitus ei ilman apuvoimia kyennyt hoitamaan valvontaa, koska se sai tietonsa ainoastaan painoasiamiesten välityksellä eikä varojensa niukkuuden takia pystynyt edes tilaamaan kaikkia maassa ilmestyneitä lehtiä.¹²⁴ Uusia virkoja ei kuitenkaan perustettu, vaan entisten sensoreiden oli selviydyttävä sortovuosien tiukentuneesta valvonnasta ja kasvaneesta työmäärästä.

Asetuksessa varsin väljästi määritelty painoasiamiehen toimi oli luonteeltaan sellainen, että sen haltija saattoi hoitaa lehtien ja kirjallisuuden tarkastamisen vain muodollisesti tai pyrkiä ohjaamaan tarmokkaasti lehdistön kirjoittelua. Oikeus lehtinumeroiden pidättämiseen antoi sensorille tilaisuuden omien henkilökohtaisten käsitystensä ja mieltymystensä osoittamiseen. Tämä johti monasti epätasaisuuteen, sillä yksi sensori saattoi hyväksyä sen, mitä joku toinen piti sopimattomana. Jo 1890-luvun alussa lehdet kiinnittivätkin huomiota sensuuritoiminnassa vallinneisiin epäkohtiin, ja vuoden 1899 jälkeen arvostelu kävi yhä kiivaammaksi.

123 KKK sen.tal. osastolle 3.3.1900/251. KKK akti 42 II/1900; PYH sen. siv. tmk.:lle 17.4.1901/544, PYH senaatille 26.11.1901/1540. PYH III. VA.

124 Deutrichin raportti 7.3.1903. KKK akti 43/1903, I osasto; Routavaara II s. 220-222. V.I. kok. VA

4.3 Painoasiamiehet kahden tulen välissä

Lehtien ennakkotarkastus sujui 1890-luvulla yleensä ilman suuria konflikteja sensoreiden ja toimittajien välillä, eivätkä kenraalikuvernööri ja painoylihallitus usein puuttuneet sensoreiden virkatoimiin. Kun Bobrikovin tultua kenraalikuvernööriksi valvontaa pyrittiin nopeasti lisäämään, joutuivat painoasiamiehet todella kahden tulen väliin. Runsaiden kiertokirjeiden ja kieltojen ohella he saivat toistuvia kehoituksia noudattaa tarkoin asetuksen ja kiertokirjeiden määräyksiä ja hoitaa tehtäviään äärimmäisen huolellisesti.¹²⁵ Samoihin aikoihin alkoi monien lehtimiesten suhtautumisessa sensoreihin heijastua selvä vastarintahenki laittomiksi ja kohtuuttomiksi katsottuja määräyksiä vastaan.¹²⁶ Esimiestensä ohjeita tarkasti noudattanut sensori leimattiin helposti hallitusvallan kätyriksi, hänen tuttavuussuhteensa katkesivat ja työnsaantimahdollisuudet vaikeutuivat.¹²⁷

Toimittajien ja painoasiamiesten välit kiristyivät eräissä kaupungeissa aina raastuvanoikeuteen saakka. Jo edellä kerrottiin, että Porin painoasiamies ei ollut tyytyväinen Björneborgs Tidningin sensurointiaikaan. Riidan takia ilmestyi joitakin lehden numeroita sensuroimatta kesällä 1900, mistä seurasi painokanne ja toimittaja Linsénille 1.000 markan sakko.¹²⁸ Vaasa oli painoylihallitukselle varsinainen ongelmapesäke kesällä 1899. Jo pitkin kevättä sensorilla oli vaikeuksia Pohjalaisen toimittajan Ossian Ansaan kanssa, joka ei myöskään hyväksynyt lehtensä lakkauttamista puoleksi vuodeksi kesäkuun alusta lähtien. Kun tapauksen yhteydessä vielä erotettiin vanha sensori Mathias Laurén, joka oli sallinut suhteellisen vapaan kirjoittelun, olivat konfliktin ainekset olemassa. Heinäkuussa tuli Vaasasta ylihal-

125 PYH:n kiertokirjeet 14.2.1899/87, 25.2.1899/119, 3.5.1899/338, 9.12.1899/1141 ja 9.12.1899/1133. PYH III. VA.

126 Perustuslaillisesta ideologiasta ks. Hyvämäki 1960 B s. 75-83.

127 Esim. Finelius PYH:lle 5.7.1899. KD 292/111 1899, K.-J. Hemmin eläkenaomus PYH:lle 6.3.1906. KD 48/111 1906. PYH III. VA.

128 Westerholm PYH:lle 9.4.1899. KD 182/103 1899, 2.7.1899. KD 289/111 1899, 14.8.1899. KD 342/115 1899, 11.2., 15.2. ja 28.2.1900. KD 187/78 1900; PYH Westerholmille 10.7.1899/663 ja 15.3.1900/255. PYH III; Routavaara II s. 137-138. V.I. kok. VA.

litukselle valituksia, että uusi sensori A. Lindbohm ei ollut tavattavissa, kun painotuotteita yritettiin jättää sensuroitavaksi.¹²⁹ Loppuvuodesta 1900 nosti Wasa Nyheterin vastaava toimittaja Uno Stadius kanteen Lindbohmiä vastaan syyttäen tätä asetukseen perustumattomasta sensuroinnista. Lindbohm tuomittiin virkavirheestä 150 markan sakkoon, mutta kantajallekin määrättiin samalla sakkoja solvauksesta.¹³⁰

Aftonpostenin toimittaja Ernst Gråsten nosti Helsingin raastuvanoikeudessa kanteen painoasiamies Vainiota vastaan virkavallan väärinkäyttämisestä. Hänet tuomittiinkin virkavirheestä, mutta hovioikeus kumosi tuomion jatkokäsittelyssä.¹³¹ Vainio kuitenkin todettiin oikeuskäsittelyn aikana jääviksi sensuroimaan Aftonpostenia. Tämän hyvän keinon päästä ainakin vähäksi aikaa eroon ikävästä sensorista havaitsi Hämeenlinnassa ilmestyvän Hämeen Sanomien toimittaja V. Andelin (myöh. Hämeen-Anttila), joka oli riitautunut painoasiamies Otto Collinin kanssa. Kun lehden sensurointi oli toimittajan mielestä tavattoman pikkumaista ja välit kiristyneet aina käsirysyn asteelle saakka, Andelin nosti oikeusjutun Collinia vastaan. Raastuvanoikeus katsoi, että sensorin toiminta oli ollut omavaltaista, kun hän oli mm. sallinut Hämmäläisen julkaista sellaisia kirjoituksia, jotka Hämeen Sanomista oli sensuroitu.¹³² Epäsuosittujen sensoreiden joukkoon kuului myös tamperelainen E.A. Sjöström. Tammerfors Nyheterin toimittaja W.U. Zilliacus päätyi nostamaan kanteen häntä vastaan syksyllä 1900. Vuoden oikeudenkäynnin jälkeen raastuvanoikeus vapautti sensorin, vaikka katsoikin hänen käyttäneen kyseisen lehden tarkastamiseen kohtuuttoman paljon aikaa.¹³³

Pahimmat riidat tapahtuivat vuonna 1900 Viipurissa, missä painoasiamiehenä toimi poliisilaitoksen notaari Wol-

¹²⁹ Lindbohm PYH:lle 20.7.1899. KD 314/113 1899; PYH Lindbohmille 12.7.1899/669. PYH III. VA.

¹³⁰ Routavaara II s. 123. V.I. kok. VA.

¹³¹ Helsingin raastuvanoik. ptk. 19.4.1900 § 44 ja 17.5.1900 § 25. HELRO ark. VA.

¹³² Collin PYH:lle 9.10.1900. KD 693/144 1900. PYH III; Routavaara II s. 118-120. V.I. kok. VA.

¹³³ Tampereen raastuvanoik. ptk. 26.9.1900 § 1258, 31.10.1900 § 1345, 5.12.1900 § 1458, 30.1.1901 § 60, 20.3.1901 § 155, 8.5.1901 § 273, 17.7.1901 § 422, 25.9.1901 § 578, 13.11.1901 § 710 ja 18.12.1901 § 781. TKA; Routavaara II s. 122-123. V.I. kok. VA.

demar Lundgren, joka näyttää olleen todella kiintynyt toimensa hoitamiseen. Hän ei tyytynyt vain noudattamaan painoylihallituksen ohjeita, vaan hän selitteli laajasti ylihallitukselle käsityksiään painoasioista ja laati jopa kokoelman voimassa olleista kiertokirjeistä. Lundgren katsoi, että Viipurissa tuli lehdet tarkastaa mitä huolellisimmin, koska kaupunki sijaitsi niin lähellä Venäjän rajaa, siellä kävi paljon venäläisiä matkailijoita ja kaupungissa oli myös venäläisiä asukkaita.¹³⁴ Lundgren oli hyvin innokas ajamaan paikallisessa raastuvanoikeudessa kanteita toimittajia vastaan. Hänen erityisenä silmätikkunaan oli Viipurin Sanomat, jonka toimittajia J.A. Lylyä ja K. Renströmiä sekä Säkkijärven Sanomien (pain. Viipurin Sanomien Kirjapainossa) toimittaja Simo Junnolaa vastaan hän vaati useita syytteitä kevään 1900 aikana kaikkiaan 20 kirjeessä painoylihallitukselle. Pahimmat erimielisyydet koskivat vuoden 1900 valtiopäivä-uutisten sensurointia, mitä lehtien toimittajat voimakkaasti vastustivat.¹³⁵ Jopa painoylihallitus ryhtyi jarruttamaan Lundgrenin tahtia kehoittamalla häntä toistuvasti välttämään riitautumista toimittajien kanssa.¹³⁶ Pitkään jatkuneiden ristiriitojen seurauksena Lundgren ottikin kesällä 1900 virkavapautta ja erosi myöhemmin kokonaan sensorin toimesta. Useat vireillä olleet oikeusjutut raukesivat, kun uusi painoasiamies ei enää katsonut asioita oikeuskäsittelyn arvoisiksi. Lisäksi Lundgren itse tuomittiin eräiden toimittajien nostamien vastasyytteiden perusteella sakkoihin tekemiensä virkavirheiden takia.¹³⁷

Edellä kuvattujen oikeudenkäyntien perusteella ei kuitenkaan pidä tuomita koko maan sensorikuntaa, sillä akuutin konfliktin tasolle jouduttiin sittenkin vain kuudessa kaupungissa 35:stä. Pienempiä riitoja tosin syntyi muuallakin. Esimerkkinä voidaan mainita Kristiinankaupunki, missä toimi varsin virkaintoiseksi osoittautunut painoasiamies G.A. Wallenius (myöh. Vallit).¹³⁸

134 Esim. Lundgren PYH:lle 13.3.1900. KD 249/82 1900, 13.2.1900. KD 170/77 1900, 18.2.1900. KD 193/79 1900, 22.5.1900. KD 400/93 1900 ja 30.8.1900. KD 568/105 1900. PYH III. VA.

135 PYH:n diaari 1900 s. 89-96. PYH III; Routavaara II s. 125-129. V.I. kok. VA; Rommi 1974 A s. 420.

136 PYH Lundgrenille 27.1.1900/100, 21.3.1900/260 ja 13.6.1900/570. PYH III. VA.

137 Routavaara II s. 136. V.I. kok. VA.

138 Wallenius, Kristiina, PYH:lle 8.12.1900. KD 801/151 1900, PYH:n ptk. 26.8.1905 ja PYH Vallitille 26.8.1905/1055. PYH III; Routavaara II s. 140. V.I. kok. VA.

Painoasiamiehiä vastaan ei enää vuoden 1900 jälkeen nostettu uusia syytteitä. Ilmeisesti helsinkiläisen sensorin E. Vainion saamien sakkojen takia ministerivaltiosihteeri von Plehwe kiinnitti huomiota näihin syytteisiin vuonna 1900. Hänen käsityksensä oli, että lainsäädäntöä Suomessa pitäisi muuttaa vastaamaan venäläistä käytäntöä, mikä tarkoitti sitä, että virkamiehiä vastaan voitaisiin nostaa syytteitä oikeusistuimissa ainoastaan heidän esimiestensä suostumuksella. Tällainen asetus astuikin Suomessa voimaan elokuussa 1902.¹³⁹

Painoasiamiehet eivät olleet yksin syypäitä oikeusjuttuihin, vaan lehtien toimittajat edistivät konflikteja monasti provokaatioilla, sillä he katsoivat taistelevansa oikean asian puolesta. Ainakin Porissa sensori oli selvästi ärsyyntynyt lehden jatkuvan viivästymisen vuoksi, Hämeenlinnassa toimittaja oli painoesteen takia tunkeutunut sensorin kotiin ja lyönyt tätä, ja Viipurissa oli tahallisesti häiritty painoasiamiehen yöunta. Helsingissäkin Työmiehen päätoimittaja A.B. Mäkelä ivaili kärkevästi painoasiamiestä pakinoissaan.¹⁴⁰ Kaikesta huolimatta avoimia riitatilanteita lehdistön edustajien ja painoasiamiesten välillä tapahtui vain harvoin. Yleensä toimittajat näyttävät enemmän tai vähemmän vastahakoisesti ymmärtäneen sensuroinnin välttämättömyyden asetusten määräämänä toimenpiteenä. Välien kiristyminen sortovuosina oli seurausta asenteiden kärjistymisestä. Painovapautta ihannoineet lehtimiehet alkoivat samaistaa jo ennestään epämieluisan sensuurin Venäjän yhtenäistämispolitiikan kanssa. Kun ennakkotarkastusta ja rangaistuksia vielä tiukennettiin, nähtiin painoasiamiehet helposti uuden järjestelmän toteuttajina ja kätyreinä.

Jos painoasiamies taas toiminnallaan asettui puoltaamaan lehdistön vapaampaa sanankäyttöä, saattoi seurauksena olla rangaistuksia ylihallituksen tai kenraalikuvernöörin taholta. Hämeenlinnan painoasiamies, joka ei sensorina ollut kovinkaan tiukka, huomautti Hämeen Sanomien toimit-

139 UStar 29.6.1900 Kanteen nostaminen virkamiestä vastaan (uut.) ja 30.6.1900 Toimenpiteitä syyttämisoikeuden supistamiseksi (pk.): Ask 32/1902 s. 24-25.

140 Tm 8.2.1899 Katsaus maailman menoon 6, 8.7.1899 Katsaus maailman menoon 23 ja 16.12.1900 Katsaus maailman menoon 39 (kaikki pakinoita, kirj. Kaapro Jääskeläinen = A.B. Mäkelä); Salmelin 1965 s. 12-14.

tajalle vuonna 1899, että lehtien kirjoittelu saattoi aiheuttaa paitsi lehdille vaikeuksia myös sensorille toimen menetyksen.¹⁴¹ Painoasetuksen mukaan ylihallituksella yksin oli oikeus nimittää sensorit ja antaa heille varoituksia, muistutuksia tai erottaa heidät toimesta joko kokonaan tai määräajaksi.¹⁴² Ennen Bobrikovin aikaa ylihallitus käytti ankarinta rangaistusta vain kerran, kun se kesällä 1891 erotti Jyväskylän painoasiamiehen J.A. Mellbergin tehtävien laiminlyönnin takia.¹⁴³

Bobrikov pyrki puuttumaan myös painoasiamiesten asemaan ja saamaan itselleen oikeuden rangaista heitä. Ministerivaltiosihteeri von Plehwen vastustuksen takia hän ei tässä onnistunut, vaan painoasiamiehet pysyivät koko ensimmäisen sortokauden ajan ylihallituksen alaisina virkamiehinä.¹⁴⁴ Seurauksena kuitenkin oli, että Bobrikov arvosteli jatkuvasti sensoreita, ja painoylihallituksen pöytäkirjoissa esiintyy useissa yhteyksissä kenraalikuvernöörin vaatimuksia jonkun painoasiamiehen erottamisesta tai rankaisemisesta. Ylihallitus puolestaan yritti puolustella sensoreita, ja se pidätti erotettavaksi vaaditun painoasiamiehen yleensä vain joskin aikaa virantoimituksesta.¹⁴⁵ Useita varoituksia saanut sensori voitiin erottaa kuukaudeksi tai joskus jopa kolmeksi kuukaudeksi. Seuraava taulukko osoittaa painoasiamiesten saamat rangaistukset vuosittain.

141 Routavaara I s. 338-339. (Toim. Andelinin Routavaaralle kertoma tieto). V.I. kok. VA.

142 Ask 26/1891 § 38.

143 K-S:n toim. G. Svahnin valitus Mellbergistä 11.6.1891, Mellbergin selitykset 12.7. ja 24.7.1891. KD 539/45 1891, PYH:n ptk. 25.7.1891 § 10. PYH III. VA. Mellberg ei ollut tyytyväinen PYH:n toimenpiteeseen, ja hän haki entistä tointaan uudelleen viiden hakijan joukossa. 1891 PYH:n diari s. 68-72. Lisäksi hän haki seuraavina vuosina tuloksetta useita painoasiamiehen toimia. PYH:n aktit KD 39/184 1893 (Helsinki), 9/182 ja 22/183 1893 (Tampere) ja 84/148 1894 (Loviisa). PYH III. VA.

144 Armfelt Langenskiöldille 18.10.1899 ja 20.10.1899, Langenskiöld Armfeltille 19.10.1899. Armfelt 1923 s. 263-264, 266.

145 Esim. PYH KKK:lle 8.3.1900/219 ja 5.10.1900/1019. PYH III; Routavaara II s. 143-144, 151. V.I. kok. VA; ks. myös sensuurikomitean esityksiä kenraalikuvernöörille KKK:n akteis-
sa 42 I/1899, 42 I-II/1900, 146/1901 I osasto ja 70/1902 I osasto. VA.

Taulukko 2. Rangaistukset painoasiamiehille vuosina 1890-1905

Vuosi	Varoitukset, muistutukset	Erotettu määräajaksi	Erotettu kokonaan
1890	10	2	-
1891	38	-	1
1892	11	1	-
1893	14	1	-
1894	12	3	-
1895	18	1	-
1896	6	-	-
1897	3	-	-
1898	10	-	-
1899	18	-	3
1900	35	4	1
1901	25	1	-
1902	11	-	-
1903	22	-	-
1904	30	-	1
1905	44	1	3

Lähde: Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905. PYH III. VA.

Varoitukset ja muistutukset saattoivat olla eri asteisia huomautuksesta aina ankaraan varoitukseen. Yllä mainituissa luvuissa nämä kaikki on laskettu yhteen. Huomiota kiinnittää se, että vuonna 1891 varoituksia annettiin poikkeuksellisen runsaasti. Syynä oli kuopiolaisen Savon lakkauttamista seurannut kenraalikuvernööriä loukkaavana pidetty kirjoittelu, jonka takia ylihallitus antoi huomautuksen parille kymmenelle asiamiehelle.¹⁴⁶ Samana vuonna lehdistökeskustelua vilkastutti valtiopäivien kokoontuminen ja syksyllä voi-

¹⁴⁶ PYH:n ptk. 21.1., 22.1., 26.1., 28.1. ja 30.1.1891. PYH III. VA.

maan astunut uusi painoasetus.¹⁴⁷ Vuosikymmenen puolivälin jälkeen määrä kääntyi laskuun, samaan aikaan kun ylihallituksen kiertokirjeiden lukumääräkin oli alhaisimmillaan. Heti Bobrikovin tultua Suomeen syksyllä 1898 alkoivat varoitukset painoasiamiehille lisääntyä. Aluksi niitä annettiin suurelle joukolle samalla kertaa.¹⁴⁸ Enimmillään varoitusten määrä oli kuitenkin vasta tutkimusajanjakson lopulla. Vuonna 1904 sitä kasvatti hieman Bobrikovin murhaa seurannut kirjoittelu, mutta erityisesti nousuun vaikutti Obolenskin joulukuussa 1904 tekemä päätös, joka siirsi vastuuta lehtien kirjoittelusta sensoreille. Koska maassa vallitsi ennakkosensuuri eikä rankaiseva sensuuri, rangaistuksia lehdille tuli Obolenskin mukaan jakaa vain äärimmäisissä tapauksissa.¹⁴⁹

Yksityisistä painoasiamiehistä varoitustilastoa johtivat Helsingin sensorit ja G. Frankenhauser Viipurista, mutta sortokauden lopulla Turun, Porin ja Vaasan sensorit saivat useita varoituksia.¹⁵⁰ Painoylihallituksen puheenjohtaja pyrki vaikuttamaan painoasiamiesten toimintaan myös kutsamalla heitä henkilökohtaisiin puhutteluihin Helsinkiin. Samalla kun kuvernöörit saivat valtuudet valvoa alueensa painoasiamiehiä ja lehdistöä, tuli heillekin mahdolliseksi kutsua sensoreita puhutteluihin luokseen.¹⁵¹ Kuinka usein ja millaisissa tilanteissa tällaisia menetelmiä käytettiin, ei ole tiedossa, koska niistä ei ole asiakirjoja jäänyt.

Ankarampi rangaistus painoasiamiehelle oli virasta erottaminen. Tavallisesti pakkolomat olivat suhteellisen lyhyitä, kahdesta viikosta kuukauteen, eikä sortovuosinakaan otettu käyttöön pitempiäaikaisia rangaistuksia.¹⁵² Erottamisia tapahtui melko harvoin. Tosin eräillä niistä oli poliittisia taustamotiiveja. Viipurilaisen Frankenhauserin erottamisen syynä maaliskuussa 1899 oli se, että hän oli hyväksynyt Östra Finlandin lakkauttamiseen johtaneen kirjoituksen ja salli-

147 Sinkko 1976 s. 100-104, 180.

148 Varoitukset 1.5.1899. Henkilöasioita koskevia luetteloita 1881-1900. PYH III. VA.

149 Obolenski kuvernööreille 10.12.1904/7334. Jaettiin kiertokirjeenä myös sensoreille 17.12.1904/1699. PYH III. VA.

150 Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905. PYH III. VA.

151 Routavaara II s. 232. V.I. kok. VA.

152 Esim. Silfversvan (Porvoo) erotettiin kk:ksi ja Lindbohm (Vaasa) 15 vrk:ksi vuonna 1900. Rengell (Hki) erotettiin v. 1894 3 kk:ksi, mutta tällöin oli kyseessä jo toinen erottaminen.

nut Viipurin lehtien kommentoita helmikuun manifestia. Jo edellä todettiin, että Frankenhauser onnistui uransa aikana hankkimaan ylihallitukselta kaikkein eniten varoituksia.¹⁵³ Vain parin viikon kuluttua erotettiin hänen seuraajansa A. Brandt lähinnä rikollisena ja täysin tehtävään sopimattomana henkilönä. Vaasalaisen Mathias Laurénin erottamiseen kesällä 1899 oli syynä se, että hän salli paikkakunnan lehtien kirjoitella aika vapaasti eikä halunnut ryhtyä ajamaan ylihallituksen vaatimaa painokannetta Pohjalaisen toimittajaa O. Ansasta vastaan. Erottamisen takana saattoi olla myös se, että häntä pidettiin liian vanhana hoitamaan yhä vaativammaksi käynnyttä tehtävää.¹⁵⁴ Poliittisten syiden ohella erottamispäätöksiin yleensä vaikuttivat siis puhtaasti viran hoidossa ilmenneet puutteet.

Painoylihallituksen haluttomuus erottaa asiamiehiään tuli parhaiten näkyviin kesällä 1900 Helsingin painoasiamies K.V. Regnellin tapauksen yhteydessä. Koska hän toimi Nya Pressenin sensorina ja lehti oli kenraalikuvernöörin silmätikkuna lakkautettu kesällä 1900, on ilmeistä, että juuri lakkauttamiseen johtaneiden kirjoitusten hyväksyminen sai kenraalikuvernöörin vaatimaan Regnellin erottamista. Ylihallitus toimikin Bobrikovin toivomalla tavalla, mutta samassa kokouksessa se päätti määrätä Regnellin hoitamaan viransijaisena edelleen samaa tointa. Myöhemmin syksyllä ylihallitus sitten totesi usean hakijan joukosta Regnellin pätevimmäksi toimeen, ja hänet nimitettiin uudelleen Helsingin painoasiamieheksi.¹⁵⁵ Samaan tapaan painoylihallitus suhtautui Viipurin painoasiamies Matvej Štšesniijn, joka vapautettiin tehtävästään sairauden vuoksi huhtikuussa 1904, koska tätä oli korkeammalta taholta vaadittu. Kuitenkin ylihallitus katsoi vuonna 1905 hänet sopivimmaksi hoitamaan samaa painoasiamiehen tointa Viipurissa.¹⁵⁶

153 PYH:n es. lista 2.3.1899, Henkilöasioita koskevia luetteloita 1881-1900, Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä 1887-1905. PYH III; Routavaara I s. 326. V.I. kok. VA.

154 Laurén PYH:lle 2.5.1899, KD 251/108 1899, PYH Laurénille 26.6.1899/595, Lindbohm PYH:lle 20.7.1899, KD 314/113 1899, PYH III; Routavaara I s. 168-171. V.I. kok. VA.

155 PYH:n es. lista 21.7.1900 N:o 1, PYH Regnellille 21.7.1900/743 ja 21.7.1900/744. PYH III; Routavaara II s. 142. V.I. kok. VA.

156 PYH Štšesniijlle 27.4.1904/509, PYH:n ptk. 27.9.1905 § 9, 30.9.1905 § 8 ja 25.10.1905 § 6. PYH III. VA.

Vuonna 1905 painoylihallitus erotti Vaasan sensori A.O. Lundeniuksen, jonka tilille oli kertynyt useita laiminlyöntejä.¹⁵⁷ Painoasiamiehen tehtävien puutteellinen hoito, sairaus ja huono elämä taas antoivat aiheen erottaa Harald Lundenius Helsingistä ja J.R. Petander Tammisaaresta vuonna 1905. Näiden molempien erottamista oli kenraalikuvernööri vaatinut paikallisen kuvernöörin aloitteesta. Lundenius olikin vuodesta 1901 lähtien saanut ylihallitukselta peräti 12 varoitusta tehtävien laiminlyönnin takia.¹⁵⁸ Kuvernööri Mjasojedovin valitukset ja Karjala-lehden lakkauttaminen kahdeksi kuukaudeksi elokuussa 1905 olivat taustana Viipurin vt. painoasiamiehen K.J. Baeckmanin erottamiselle.¹⁵⁹

Kesällä 1905 painoasiamiehiin kohdistunut paine liittyy sensuurin uuteen kiristymiseen. Painoylihallituksen politiikkana näyttää kuitenkin olleen se, että sensorin erottamiseen tarvittiin näkyviä laiminlyöntejä, ennen kuin kenraalikuvernöörin ja kuvernöörien esittämät vaatimukset pantiin toimeen. Ilmeisesti ylihallituksen kantaan vaikutti myös se, että vuoden 1905 aikana oli tullut avoimeksi monia painoasiamiehen paikkoja, joihin oli vaikea saada uusia hoitajia. Siksi mm. Tammisaaren sensori Petanderkin määrättiin hoitamaan tointaan väliaikaisesti vielä erottamisensa jälkeen.¹⁶⁰

Sensorin asema ei sortovuosina ollut helppo, ja tehtävien hoitaminen vaati melkoista tasapainottelua. Hänen tuli asetusten ja kiertokirjeiden viidakosta nopeasti, usein aikaisina aamutunteina selvittää, oliko kulloinkin käsillä oleva kirjoitus suoranaisesti tai peitellysti määräysten vastainen. Vaikeita tulkintatapauksia alkoi helmikuun manifestin jälkeen esiintyä yhä useammin, ja ratkaisua tehtäessä varmaan jäljelle jäi usein epävarmuus tulkinnan oikeellisuudesta. Jos se ei miellyttänyt esimiehiä ja kenraalikuvernööriä,

157 PYH Lundeniukselle, Vaasa 15.3.1905/408 ja 15.3.1905/409. PYH III. VA.

158 PYH:n ptk. 8.8., 15.8. ja 6.9.1905, PYH Petanderille 19.7.1905/919 ja 9.9.1905/1194, PYH Lundeniukselle 15.8.1905/1022, Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905. PYH III. VA.

159 PYH:n ptk. 11.8., 14.8. ja 15.8.1905, PYH Baeckmanille 14.8.1905/1038. PYH III; ks. myös Mjasojedov KKK:lle 8.8.1905/447, KKK PYH:lle 13.8.1905/4589, PYH KKK:lle 15.8.1905/1021. KKK akti 82 II/1905, IV jaosto. VA.

160 PYH KKK:lle 9.9.1905/1178. KKK akti 82 II/1905, IV jaosto. VA.

uhkasi toimen menetys. Jos taas lehdistö oli tyytymätön, saattoi sensori kotipaikkakunnallaan joutua painostuksen ja syrjinnän kohteeksi yhä voimakkaammin sensuuria karsastaneen yleisön silmissä.

5. Yhteenveto

Kenraalikuvernöörin vallan kasvu ei vielä 1890-luvulla aiheuttanut oleellisia muutoksia sensuuriorganisaatiossa. Pikemminkin näyttää siltä, että painoasiain ylihallituksella ei ollut kovinkaan merkittävää asemaa hallintojärjestelmässä. Vasta kun Bobrikov alkoi kiinnittää huomiota mielipiteenmuodostukseen Suomessa, painoasioiden valvojista tuli kenraalikuvernöörin näkökulmasta tarkasteltuna tärkeitä virkamiehiä. Kun hän vielä varsin pian tuli siihen käsitykseen, että sensuuria hoidettiin Suomessa tehottomasti, uudet tuulet alkoivat puhaltaa painoylihallituksessa.

Kenraalikuvernöörin ensimmäisiä uudistuskohteita oli painoasioiden ylin valvonta maassa, sillä hän ei pitänyt painoylihallituksen suomalaisia virkamiehiä luotettavana avustajajoukkona. Siksi kenraalikuvernöörin kansliaan perustettiin erityinen sensuurikomitea, joka käytännössä hoiti ylintä sensuurivaltaa kenraalikuvernöörin rinnalla. Bobrikov teki lehdistöä koskevat päätöksensä tämän komitean esityksestä, vaikka asetuksen mukaan esittelijänä piti olla painoylihallituksen puheenjohtaja. Hän ei kuitenkaan välttämättä noudattanut päätöksissään komitean jäsenten jyrkimpiä mielipiteitä, vaan myös suomalaisen vähemmistön käsitykset pyrittiin ottamaan huomioon.

Samalla kun sensuurikomitean vaikutus kasvoi, painoylihallituksen merkitys ylimpänä valvontavirastona heikkeni. Pahimmillaan tilanne oli vuosina 1899-1901, jolloin painoylihallituksen itsenäinen päätäntävalta oli lähes olematonta. Sen tehtäväksi jäi lähinnä välittää tiedot sensuurikomitean ja kenraalikuvernöörin päätöksistä asianosaisille ja painoasiamiehille. Taistelutta painoylihallitus ei kuitenkaan ha-

lunnut luopua asemastaan, vaan varsinkin alkuun se yritti lieventää kenraalikuvernöörin rankaisuhalukkuutta. Kun ylihallituksen johtoon nimitettiin kenraalikuvernöörin kanslian melko korkea virkamies, ei kahden herran palvelu enää onnistunut ja painoylihallitus mukautui moniin Bobrikovin vaatimuksiin. Sitä voidaan luonnehtia myöntyvyysmieliseksi virastoksi, jossa Venäjän-politiikka ei aiheuttanut konflikteja muiden viranomaisten kanssa eikä suuria sisäisiä ristiriitoja.

Sensuurikomitea jäi väliaikaiseksi elimeksi suomalaisessa hallintojärjestelmässä, sillä osoittautui, että kenraalikuvernööri ei senkään avulla saanut toivomaansa otetta Suomen sanomalehdistöstä. Komitean keskuudessa kehittyi uutena mahdollisuutena vallan siirtäminen kuvernööreille, jotka olivat lähempänä lehdistöä ja paikallisia sensoreita. Koska Suomen lainsäädäntö ei tuntenut kuvernöörejä paino-olojen valvojina, piti muutos toteuttaa kiertoteitse. Faktisesti vuoden 1904 alusta lähtien kuvernöörit raportoivat kenraalikuvernöörille lehdistön kirjoittelusta ja painoasiamiesten toiminnasta lääneissään. Sensuurikomitean kuollessa pois valvonta pääkaupungissa alkoi palautua painoylihallitukselle. Tähän vaikutti varmasti myös se, että kenraalikuvernööri oli saanut sensuuria tehokkaampia keinoja puuttua julkisuudessa esitettyihin mielipiteisiin.

Suhteessa painoasiamiehiin kenraalikuvernööri ja hänen omat valvontaelimensä eivät koskaan saavuttaneet täyttä esimiesasemaa, vaan sensorit pysyivät painoylihallituksen alaisina virkamiehinä. Vaikka vuonna 1904 tehtiin selväksi, että sensorit läänien alempina virkamiehinä olivat kuvernöörin valvonnan alaisia, eivät kuvernöörit sittenkään saaneet oikeutta rangaista painoasiamiehiä. Painoylihallitukselle tämän tilanteen säilyttäminen oli tärkeää taistelussa asemansa puolesta, ja siksi ylihallitus oli ilmeisen haluton pannaan viralta asiamiehiään tai muuten rankaisemaan heitä kovin ankarasti, vaikka kenraalikuvernööri vaatikin sitä. Sensoreiden asema oli hankalin, sillä heillä oli paikallisella tasolla välitön suhde lehdistön edustajiin ja paikkakunnan asukkaiden mielipiteisiin. Sensoreihin saattoi myös purkautua yleisön ja lehtimiesten sensuuria vastustava mieliala.

Suomen sensuurijärjestelmän kehityksessä ovat vaihdel-

leet vapaammat ja tiukemmat kaudet. Ensimmäistä sortokautta edeltänyt aika oli saanut lehdistön edustajat pitämään sensuuria vain muodollisena elimenä, jonka jäänteetkin olisi mitä pikimmin poistettava. Bobrikovin aikana tapahtunut sensuurin kiristyminen muutti kuitenkin asiantilaa aivan toiseen suuntaan. Organisaatio sai jälleen sellaisia piirteitä, jotka muistuttivat Suomessa 1840-luvun kenraalikuvernööri Menšikovin aikaista järjestelmää. Silloinkin valta oli keskittynyt kenraalikuvernöörin käsiin, sensorit oli alistettu kuvernöörien kontrolliin, ja kenraalikuvernööri antoi runsaasti erityisohjeita sensoreille.¹⁶¹ Kehä oli Bobrikovin aikana jälleen umpeutunut.

¹⁶¹ Tommila 1980 A s. 12-13.

V Lehdistö sensoreiden käsissä

1. Painoesteet myöhästyttivät lehtiä

Tarkastaessaan julkaistavaksi aiottua sanomalehteä painoasiamies saattoi pitää jotakin artikkelia, uutista, niiden osaa tai vain otsikointia määräysten vastaisena ja sopimattomana. Seurauksena oli, että hän kielsi lehden painattamisen ja takavarikoi lukemansa kappaleen. Tällainen painoesteiden saanut lehden numero oli korjattava, painettava uudelleen ja tuotava jälleen sensorin tarkastettavaksi, jos toimitus halusi saada sen nopeasti julkaistuksi. Toinen vaihtoehto oli jättää asia painoylihallituksen ratkaistavaksi, mikä myönteisessäkin tapauksessa merkitsi lehden viivästymistä. Vielä 1870- ja 1880-luvulla painoesteet olivat melko harvinaisia eivätkä aiheuttaneet lehdistölle suurempia ongelmia.¹ Venäjän poliittisen tilanteen muuttuessa vuodesta 1890 lähtien ja lehdistön valvonnan tehostuessa painoesteestä tuli Suomen sanomalehdistölle lopulta lähes jokapäiväinen tuttava.

Painoesteitä tutkittaessa hankala lähdekriittinen kysymys on, kuinka täydelliset tiedot niistä on löydettävissä säilyneissä lähteissä. Tärkeimmät lähteet ovat painoylihallituksen arkisto ja itse sanomalehdet. Vuoden 1871 painoasetuksen mukaan sensoreiden tuli viipymättä ilmoittaa ylihallitukselle pidättämänsä painotuotteet. Kuitenkin jos toimitus

1 Huovinmaa 1980 s. 25; Leino-Kaukiainen 1980 B s. 43.

halusi vaihtaa kielletyn lehtinumeron uuteen kappaleeseen, josta loukkaava kohta oli poistettu, tämä sallittiin. Tyhjää tilaa lehteen ei saanut jäädä, vaan se tuli aina täyttää "tavallisella tekstillä", niin että se sulautui ympäristöönsä.² Siksi painoylihallitukselle lähetettiin tavallisesti tieto vain sellaisista painoesteistä, joista toimitus valitti tai sensori oli ratkaisussaan epävarma. Vaikka toimitus suostuikin vaihtamaan kielletyn lehtinumeron uuteen, se yleensä halusi ilmoittaa lukijoille lehden myöhästymisen syyn, jotta ei syytettäisi toimitusta eikä kirjapainoa. Tällaiset ilmoitukset painoylihallitus kielsi kiertokirjeessä vuonna 1889. Painoasiamiesten tuli nyt vaatia toimitukselta lupaus, että se ei uudessa sallitussa numerossaan mainitsisi sanallakaan painoestettä.³ Tämän jälkeen lehdet ottivat tavakseen huomauttaa vain lyhyesti, että numeron viivästyminen ei johtunut toimituksesta eikä kirjapainosta. Tutkijan onneksi painoylihallituksen määräystä ei kuitenkaan noudatettu kovin tarkasti, vaan usein hyvinkin näkyvät tiedotukset painoesteistä jatkuivat sanomalehdissä. Ylihallitus toisti vuonna 1893 saman kiellon, mutta vielääkään se ei osoittautunut tehokkaaksi.⁴ Huolellisesti lehtiä tutkimalla voidaankin 1890-luvun painoesteistä saada määrällisesti suhteellisen luotettava käsitys. Sen sijaan esteitä aiheuttaneista kirjoituksista lehdissä ei läheskään aina esiinny mainintoja.

Ylihallituksen arkiston kohdalla tilanne parani vuonna 1891, kun painoasiamiehet määrättiin laatimaan kuukausittain toimintakertomukset. Raportin tuli sisältää tiedot kaikista tänä aikana tarkastetuista painotuotteista.⁵ Ongelmana on kuitenkin se, että hyväksytyjen julkaisujen luetteleminen riitti eikä ollut tarpeen ilmoittaa jokaista sensuroitua lehtinumeroa erikseen, jos siitä oli ilmestynyt hyväksytty kappale. Käytäntö oli kirjava. Eräät sensorit mainitsivat myös kielletyt lehtinumerot, mutta mm. Turun, Porin ja Hämeenlinnan painoasiamiesten raporteissa ei koskaan esiinny tietoja sensuroinneista. Käytännöllisistä syistä yleensä vain Helsingin lehtien toimittajat saattoivat vedota

2 Ask 9/1871 ja 26/1891 § 31.

3 PYH:n kiertokirje 10.8.1889/703-726. PYH III. VA.

4 PYH:n kiertokirje 24.5.1893/724. PYH III. VA.

5 Ask 26/1891 § 39.

ylihallitukseen kiistakysymyksissä, sillä he saivat päätöksen asiasta vielä samana päivänä tai viimeistään seuraavana. Sen sijaan muista kaupungeista ei juuri kannattanut valittaa, sillä tieto eteni postin nopeudella ja asiat saattoivat tänä aikana jo vanhentua.

Vasta kesäkuusta 1895 lähtien alkaa painoylihallituksen arkiston perusteella saada paremman kuvan painoesteiden kokonaisuudesta, sillä tällöin ylihallitus määräsi, että painoasiamiesten tuli lähettää kaikki loukkaavina pitämänsä lehtinumerot ylihallitukselle riippumatta siitä, olivatko toimitajat vaihtaneet kielletyn kirjoituksen uuteen.⁶ Verrattaessa tämän kehoituksen jälkeisiä arkistotietoja lehtien julkaisemiin painoestetietoihin osoittautuivat ne varsin yhtäpitäviksi. Ilmeisesti tiedot painoesteistä voitiin antaa ylihallitukselle myös kuukausiraporttien yhteydessä, koska vielä 1900-luvun ensi vuosina näissä kertomuksissa esiintyy tietoja sellaisistakin painoesteistä, joista ei lehtinumeroa olekaan erikseen lähetetty.

Lehdistö julkaisi hyvin avoimesti tietoja painoesteistä aina helmikuuhun 1900 saakka. Tällöin ylihallitus kielsi sensuurikomitean aloitteesta lähtiä arvostelemasta sensuurilaitosta ja painoasiamiehiä sekä ilmoittamasta saamistaan painoesteistä.⁷ Aluksi lehdet pyrkivät kiertämään kieltoa piilottamalla tiedot painoesteistä muun tekstin joukkoon, julkaisemalla kirjoituksen paikalla luettelon painoasiamiehistä tai sijoittamalla siihen ilmoituksia.⁸ Hufvudstadsbladet yritti jättää lehden sisällysluetteloon kielletyn artikkelin nimen ja onnistuikin tässä vuonna 1900 muutaman kerran. Kristinestads Tidning puolestaan sai julkaistua useita kertoja mainoksen muotoon puettuna tiedon saamistaan painoesteistä.⁹ Kielto kuitenkin puri, ja seurauksena oli painoestetietojen häviäminen sanomalehdistä. Helmikuun 1900 jälkeen informaatio oli niin sattumanvaraista, että sen perusteella ei voi saada käsitystä edes painoesteiden määrästä. Paino-

6 PYH:n kiertokirje 25.6.1895/459; ks. myös PYH:n kiertokirjeet 7.8.1905/983 ja 30.8.1905/1109. PYH III. VA.

7 PYH:n kiertokirje 16.2.1900/196. PYH III. VA.

8 Esim. Sa-Ka 27.6.1900 Painoviranomaiset; Ap 12.7.1900, missä poistettujen kirjoitusten paikalle on sijoitettu luettelo virastojen aukioloajoista.

9 Hbl 2.4.1900 sisällysluettelossa main. kirjoitus "Tomt hus", jota ei löydy itse lehdestä, 10.6.1900 En bild från det gamla Rom, 2.7.1900 Språkrågan ja En minoritet i senaten; KrT esim. 4.8.1900, mainos s:lla 2.

ylhallituksen arkistosta löytyvät tiedot vaikuttavat kuitenkin luotettavilta, sillä painoasiamiehet lähettivät yllhallitukselle tietoja pidättämistään artikkeleista. Ainoana puutteena ovat tapaukset, joissa toimitukset jättivät painoesteen pelossa jo etukäteen jonkin artikkelin korrehtuurivedoksen sensorin luettavaksi, niin että painatusvaiheessa voitiin olla jo varmoja sen läpimenosta.¹⁰ Vertailemalla keskenään painoasiamiesten kirjeitä, kuukausiraportteja ja sanomalehtien julkaisemia tietoja voidaan painoesteiden määristä ja syistä saada suhteellisen luotettava kuva ja täten selvittää kehityksen yleispiirteet.

Painoestetapauksia selvitettäessä on sovellettu eräänlaista harkittua otantaa siten, että muutamilta sensuuritoiminnan kannalta tärkeiltä vuosilta on tutkittu jokaisen lehden ko. vuonna saamat painoesteet kaikkia edellä mainittuja lähteitä hyväksi käyttäen.

Taulukko 3. Sanomalehtien painoesteet vuosina 1890-1905

	1890	1891	1895	1900	1901	1903	1905
Porvarill. lehdet							
Helsinki	55	95	64	140	157	87	55
Muu maa	41	147	66	318	109	139	273
Työväenlehdet							
Helsinki	-	-	4	45	31	58	47
Muu maa	-	-	-	6	4	5	10
Yhteensä	96	242	134	509	301	289	385

Lähde: Tiedot perustuvat liitteessä 2 esitettyihin taulukoihin. Vuoden 1903 kokonaismäärä on hieman liian pieni, sillä PYH:n arkistosta puuttuvat helmi- sekä syys-joulukuulta H. Lundeniuksen raportit, joihin sisältyivät tiedot Uuden Suomettaren ja Helsingfors-Postenin sensuroinneista. Todennäköisesti kokonaismäärä on n. 300 painoestettä.

¹⁰ Lagus (vt.), Kuopio, PYH:lle 11.3.1891. KD 260/22 1891. PYH III. VA; Sirola 1914 s. 27.

Päivälehdien toimituksessa pidettiin 1890-luvulla tilastoja eri lehtien saamista painoesteistä. Seuraava asetelma täydentää kuvaa edellisestä taulukosta puuttuvien vuosien osalta:¹¹

Vuosi	Paino- esteitä	Vuosi	Paino- esteitä
1891	209	1896	54
1892	211	1897	40
1893	209	1898	94
1894	149	1899	378
1895	138		

Sensuuri kiristyi 1890-luvun alussa jo ennen uuden painoasetuksen astumista voimaan lokakuussa 1891. Tämä oli yhteydessä postimanifestia ja muita lainsäädännön yhdenmukaistamiskysymyksiä seuranneeseen kriisiin ja venäläisten sekä suomalaisten väliseen lehdistöpolemiikkiin vuosikymmenen alkupuoliskolla.¹² Hallitsijan vaihtuessa ja kiistakirjoittelun vaimentuessa vuosikymmenen puolivälissä hellitti sensuuri otettaan, ja painoesteiden määrä väheni huomattavasti. Uudelleen alkoi painoesteitä kasaantua sanomalehdille syksystä 1898 lähtien, kun Bobrikov oli tarttunut ohjaksiin. Suurimmillaan painoesteiden luku oli vuonna 1900, mutta se alkoi pian laskea, kun taas seuraava vuosi oli lakkautusten kannalta lehdistölle pahin. Painoesteiden vähenemiseen vaikutti sekin, että viimeistään vuosien 1900 ja 1901 aikana oli lakkautettu juuri sellaiset lehdet, jotka olivat keränneet runsaasti painoesteitä, kuten Nya Pressen, Aftonposten, Kristinestads Tidning, Vasa Nyheter, Viborgsbladet ja Viipurin Sanomien kuusipäiväinen painos. Vuoden 1900 jälkeen painoesteiden määrä pysytteli suhteellisen tasaisena, n. 300 esteenä vuosittain, aina kesään 1905 saakka. Tämän vuoden alkupuoliskolla painoesteitä esiintyi vain

11 Pl 22.11.1899 B. Marras- ja joulukuun 1899 tiedot puuttuivat tilastosta, mutta ne on täydennetty keräämällä lehtien uutisosastoista. Näitä lukuja voidaan pitää yleispiirteiltään oikean suuntaisina, mutta niihin sisältyy myös aikakauslehtien painoesteitä. Eroavaisuudet ed. taulukon kanssa johtuvat siitä, että Päivälehti ei ollut saanut tietoa kaikista tapauksista, jotka sen sijaan löytyvät PYH:n arkistosta. Päivälehdien tilastosta puuttuvat lisäksi myöhemmin vapautetut kirjoitukset, jotka sisältyvät myös ed. taulukkoon.

12 Vrt. Sinkko 1976 s. 175-176.

148, kun taas heinäkuusta lokakuun loppuun lehdet saivat niitä kaikkiaan 237. Syynä olivat erityiset mielenosoituksia ja kansalaiskokouksia koskevat kirjoituskiekkot elokuussa 1905.¹³ Samalla painoesteiden määrää oli omiaan lisäämään se, että Obolenski painotti vuoden 1904 lopulla painoasiamiesten vastuuta lehtien kirjoittelusta. On ymmärrettävää, että määräys valpastutti painoasiamiehiä noudattamaan paremmin yllhallituksen antamia ohjeita.

Taulukko 4. Painoesteiden suhde ilmestyneiden lehtien määrään

Vuosi	Painoesteet yhteensä			Painoesteitä saaneita lehtiä			Ilmestyneitä sanomalehtiä			Painoesteitä/sanomalehti		
	Hki	Muut	Yht.	Hki	Muut	Yht.	Hki	Muut	Yht.	Hki	Muut	Yht.
1890	55	41	96	5	27	32	6	52	58	9.2	0.8	1.7
1891	95	147	242	6	39	45	6	51	57	15.8	2.9	4.2
1895	68	66	134	7	27	34	7	54	61	9.7	1.2	2.2
1900	185	324	509	8	40	48	10	73	83	18.5	4.4	6.1
1901	188	113	301	7	32	39	9	68	77	20.9	1.7	3.9
1903	145	144	289	7	23	30	10	63	73	14.5	2.3	4.0
1905	102	283	385	9	46	55	11	71	82	9.3	4.0	4.7

Lähteet: ks. liite 2; Salokangas 1976 s. 30-40.

Kaikkiaan runsas puolet ilmestyneistä lehdistä sai painoesteitä, mikä merkitsee sitä, että varsin huomattava joukko lehtiä säästyivät sortovuosinakin painoasiamiesten punakynältä. Helsingin lehtien painoesteiden määrä oli suuri, ja se ylitti useina vuosina jopa kaikkien muiden yhteismäärän, vaikka muualla maassa ilmestyi yhteensä paljon enemmän lehtiä kuin Helsingissä. Ainoastaan vuosina 1900 ja 1905 pääkaupunkilaislehdillä oli selvästi vähemmän painoesteitä kuin muilla. Vuonna 1900 tähän vaikutti viipurilaisen sensorin Lundgrenin aktiviteetti, minkä tuloksena Viborgsbladet johti koko vuoden painoestetilastoa. Kevään aikana sillä oli painoeste peräti joka kolmannella numerolla. Painoesteiden kohdistuminen Helsingin eri lehtiin vaihteli vuosittain, mutta eniten niitä saivat johtavat ruotsinmieliset Nya Pressen ja Hufvudstadsbladet, nuorsuomalainen Päivälehti ja työväenlehdet.¹⁴ Kokonaismääriin vaikutti ratkaisevasti se, oliko

13 PYH:n kiertokirje 11.8.1905/984. PYH III. VA.

14 Ks. liite 2.

lehti pitkiä aikoja lakkautettuna, minä aikana sen painoestetiili ei tietenkään karttunut. Uudella Suomettarella taas oli vuonna 1901 jopa 48 painoestettä, mutta ei lainkaan lakkautustuomioita. Helsingin lehtien muita ankaramman sensuurin syynä oli niiden johtava asema, sillä niiden kannanotot levisivät ympäri Suomea ja herättivät huomiota Venäjälläkin. Venäjän läheisyys selittää osittain sitä, miksi Viipurin lehdillä oli huomattavasti enemmän painoesteitä kuin Turun tai Tampereen lehdillä vastaavana aikana. Toisaalta painoesteiden määrään vaikutti myös paikallisen sensorin innokkuus, mikä näkyy Viipurissa erityisesti Lundgrenin aikana. Samasta syystä Kristiinankaupungissa annettiin lehdille useasti painoesteitä. Yksittäisistä lehdistä huomio kiintyy vielä siihen, että kuopiolaisella Uudella Savolla ja jyvaskyläläisellä Keski-Suomella oli vuonna 1891 poikkeuksellisen runsaasti painoesteitä. Savon toimitus oli joutunut silmätikuksi jo tammikuussa 1891, jolloin lehti lakkautettiin. Sen seuraaja Uusi Savo ja Keski-Suomi olivat tänä aikana uuden nuorsuomalaisen suuntauksen äänitorvia pääkaupungin ulkopuolella, ja painoasiamiehillä oli vaikeuksia hyväksyä niiden kirjoituksia.¹⁵

Painoesteiden syyt kuvastavat hyvin sitä, mitä sensorit kulloinkin pitivät välttämättömänä kieltää. Toisaalta ne osoittavat sitä, miten tarkasti painoylihallituksen ohjeita kentällä noudatettiin. Vielä 1880-luvulla keskeisiä kieltojen aiheita olivat Venäjän sisäiset olot, venäläisiä koskevat kirjoitukset ja puuttuminen keisarin persoonaa koskeviin asioihin.¹⁶ Nämä olivat myös 1890-luvun alussa syynä moniin kieltoihin, ja painoylihallitus seurasi ohjeineen tilanteen kehittymistä. Kun keisari Aleksanteri III aikoi vierailulla kesällä 1891 Lappeenrannassa, ylihallitus lähetti etukäteen painoasiamiehille huomautuksen, että lehtiin ei saisi päästää mitään tietoja mm. alueen turvajärjestelyistä.¹⁷ Painoesteiden huippu sattuikin sinä vuonna juuri keisarivierailun aikaan heinä-elokuulle. Suomen asemaa Venäjän yhteydessä

15 Hallikainen (vt.), Kuopio, PYH:lle 28.9.1892. KD 12/142 1892 ja Kovero, Jyväskylä, PYH:lle 30.9.1892. KD 1256/145. PYH III. VA.

16 Leino-Kaukiainen 1980 B s. 44. 61-65.

17 Sensiv. tmk. PYH:lle 25.5.1891. KD 477/40 1891, PYH:n kiertokirje 25.5.1891/811. PYH III. VA.

koskevien kysymysten aktualisoituminen vuonna 1890 postimanifestin myötä heijastui pian myös sensurointeihin. Se näkyy liitetaulukossa ajankohtaisten poliittisten asioiden lisääntymisenä.¹⁸ Erkki Sinkon lehdistökirjoittelua 1890-luvun alussa koskevan tutkimuksen mukaan Helsingin johtavat lehdet käsitelivät pääkirjoituksissaan ja artikkeleissaan vuonna 1890 eniten juuri posti-, tulli- ja rahalaitosta koskevia asioita.¹⁹ Jo ennen kuin kiertokirjeellä oli kielletty kirjoittamasta näistä yhtenäistämisuunnitelmista negatiiviseen sävyyn, oli Uudesta Suomettaresta, Hufvudstadsbladetista, Nya Pressenistä ja Åbo Underrättelseristä poistettu tällainen artikkeli.²⁰ Kun senaatti julkaisi postimanifestin heinäkuussa 1890, kirjoittelun ja painoesteiden aalto seurasi tätä. Jopa uutisosastoa sensuroitiin, mutta erityisesti pahennusta herätti alunperin Keski-Suomen julkaisema ja Savon lainaama artikkeli "Kaksi julistusta", jota yritettiin saada useisiin muihinkin lehtiin. Kirjoituksessa oli asetettu rinnakkain Aleksanteri III:n hallitsijanvakuutus ja postimanifesti, ja sen ilmiselvänä tarkoituksena oli osoittaa hallitsijan nyt rikkoneen sanansa. Artikkelin antoi aiheen paitsi painoesteisiin myös varoituksiin sen julkaisuille lehdille ja hyväksyneille painoasiamiehille.²¹

Vuonna 1895 Venäjän-poliittinen kriisi oli jo mennyt ohi, mutta painoesteitä esiintyi vielä melko runsaasti. Niiden aiheina olivat kuitenkin useimmiten Venäjän olojen ja tapahtumien kuvaus sekä arvostelu. Myös korkein venäläinen hallinto on edustettuna sensoreiden pyyhkimisten joukossa.²² Muutaman hiljaisemmän vuoden jälkeen painoesteet alkoivat taas vuosikymmenen lopussa huomattavasti lisää-

18 Tutkimus painoesteiden syistä on tehty vuosilta 1890, 1895, 1900, 1901 ja 1905. Kokonaismäärien eroaminen aikaisemmin esitetyistä luvuista johtuu siitä, että nyt on erikseen luokiteltu jokainen sensorin loukkaavana pitämä kirjoitus, joita seattoi olla yhdessä lehtinumeroissa useita. Seuraava esitys perustuu liitteessä 3 esitettyihin tietoihin.

19 Sinkko 1976 liitetaulukko 1.

20 Rautio, Hki, PYH:lle 28.1.1890, KD 105/10 1890, Hollmén, Hki, PYH:lle 28.1.1890. KD 94/9 1890, Regnell, Hki, PYH:lle 28.1.1890. KD 93/7 1890, Rosendahl, Turku, PYH:lle 22.1.1890. KD 67/7 1890, PYH:n kiertokirje 1.2.1890/184. PYH III. VA.

21 Sinkko 1976 s. 57-62; K-S 17.7.1890 Kaksi julistusta (pk.); Savo 22.7.1890 Kaksi Julistusta (lain. K-S:sta); Pl 26.7.1890 "Viipurin Sanomain" — (uut.), 30.7.1890 Painoeste kohtasi — (uut.); Streng, Hamina, PYH:lle 26.7.1890. KD 604/54 1890, Sen siv. tmk. PYH:lle 23.9.1890. KD 761/74 1890. PYH III. VA.

22 Ks. liite 3.

23 Estlander III 1930 s. 90-98, 117-120.

tyä, ja ajankohtaiset poliittiset aiheet sekä hallintojärjestelmään kohdistunut kritiikki antoivat jatkuvasti työtä painoasiamiehille. Vuonna 1900 laajennettiin venäjän kielen käyttöä Suomessa, rajoitettiin kokoontumisvapautta ja säädettiin venäläisten laukkurien oikeuksista. Lisäksi silloin olivat koolla valtiopäivät. Vuonna 1901 taas asevelvollisuusmanifesti oli ajankohtainen. Näiden kysymysten käsittely lehdissä oli rajoitettua. Lisäksi ne heijastuivat korkeinta kotimaista hallintoa koskevissa kommenteissa, sillä kesän 1900 manifestit aiheuttivat senaattorien joukkoeroamisen ja myöntövyyssenaatin asettamisen, mikä luonnollisesti innosti lehtiä kirjoittamaan.²³ Venäläisiä kulkukauppiaita käsitteleviä artikkeleita painoylihallitus oli kieltänyt jo vuoden 1899 lopulla, ja syyskuussa 1900 kiellettiin kaikki kirjoitukset, joiden katsottiin sisältävän valituksia hallituksen toimenpiteiden johdosta. Asevelvollisuusmanifestin julkaisemisen aikaan kiellettiin myös loukkaavat lausunnot ja mielipiteet tästä asiasta.²⁴ Valtaosa painoesteistä koski joko välillisesti tai välittömästi jotakin ajankohtaista ja kiellettyä aihetta. Uusi Suometarkin sai kokea painoasiamiehen kynän jäljen mm. yrittäessään marraskuussa 1900 kertoa lukijoilleen tapahtumaa Saarijärveltä, missä paikalliset isännät olivat puolustaneet erästä laukkuria. Poistettavaksi vaadittiin uutisen loppuosa, jossa päiviteltiin talollisten halpamielisyyttä ja kansallistunteen halveksuntaa.²⁵

Painoasiamiehet olivat myös oppineet etsimään tärkeisiin tapahtumiin liittyviä vertauskuvallisia kertomuksia. Kesällä 1900 annettujen manifestien aikoihin Hufvudstadsbladet yritti kirjoittaa roomalaisista, mutta painoasiamies poisti osan artikkelista. Muutamaa päivää myöhemmin sama sensori karsi pari sanaa novellista, joka kertoi yksinäisen männyn kamppailusta rajuilmaa vastaan, vainuten viitauksia Venäjän ja Suomen väliseen suhteeseen.²⁶ Painoasiamiehet puuttuivat sellaisiinkin artikkeleihin, joilla näen-

24 PYH:n kiertokirjeet 25.11.1899/1101, 19.9.1900/931, 16.3.1901/335 ja 10.7.1901/1009. PYH III. VA: Tommila 1979 B s. 150-153.

25 Vainio PYH:lle 24.11.1900. KD 773/149 1900. PYH III. VA. Uutinen oli aiottu UStar 21.11.1900 Ei olisi luullut.

26 Vainio PYH:lle 16.6.1900. KD 433/96 1900 ja 29.6.1900. KD 460/97 1900. PYH III. VA; Vainion päiväkirja 1901, ei päiv. E.V. kok. SKS.

näisesti ei ollut mitään ajankohtaisuusarvoa. Tällaisia olivat mm. sitaatit J.V. Snellmanin tai A.I. Arwidssonin kirjoituksista, joita saatettiin julkaista jopa pääkirjoituspalstalla. Päivälehdessä painoestettä, joka koski lainauksia perustuslaeista, painoasiamies Lilius puolusteli sillä, että vallinneessa tilanteessa ne enemmän kiihottivat kuin kasvattivat, vaikka kysymyksessä olivatkin jo aikaisemmin julkaistut kannanotot.²⁷

Valtaosa vuoden 1901 painoesteistä ajoittui kesälle joko juuri ennen asevelvollisuusmanifestin julkaisemista 1. elokuuta tai välittömästi sen jälkeen. Painoesteiden syinä lisääntyivät jatkuvasti kuvaukset suomalaisten mielialoista ja suhtautumisesta uuteen venäläiseen hallintojärjestelmään. Vuonna 1900 vastustettiin ns. Oulun adressilla myöntövyys-suuntausta, ja osoitettiin mieltä laukkureita vastaan. Seuraavana vuonna taas kerättiin asevelvollisuusadressi, ja loppuvuodesta alkoi kagaalin järjestäytyminen boikotoimaan keväällä 1902 toimeenpantuja ensimmäisiä uuden manifestin mukaisia kutsuntoja.²⁸ Oulun adressia koskevat kirjoitukset poistettiin lehdistä, ja samoin kiellettiin kaikkinaiset demonstraatioihin viittanneet artikkelit helmikuun manifestin vuosipäivän aikoihin. Åbo Tidningistä karsittiin myös osa Helsingin kirjettä, jossa kuvailtiin kaunista syksyä, mutta huomautettiin lopuksi: "Synkkä on tunnelma, synkkä ja painostava."²⁹

Huolimatta siitä, että painoesteiden kokonaismäärä kasvoi vuonna 1905, eivät ajankohtaiset poliittiset kysymykset enää juuri olleet syynä poistoihin. Tämä johtuu varmasti siitä, että Suomen asemassa ei tapahtunut muutoksia ennen marraskuun suurlakkoa. Kotimaista hallintoa koskevien kirjoitusten painoesteet taas selittyvät sillä, että vuoden alkupuolella olivat koolla valtiopäivät, joilla tuli esiin runsaasti kritiikkiä vallinnutta järjestelmää kohtaan. Vuonna 1905 kiellettiin kaikkein eniten sellaisia kirjoituksia, joissa kosketeltiin suomalaisten mielialojen kehittymistä. Tämä oli seurausta mielenosoitusten ja joukkokokousten lisäänty-

27 Lilius PYH:lle 1.11.1900. KD 730/146 1900. PYH III. VA.

28 Reuter I 1928 s. 90-93, 104-108.

29 Åbo Tidning 27.10.1901/232. PYH KD 666/234 1901. PYH III. VA.

misestä, mikä puolestaan johti elokuussa niitä koskevan kirjoittelun kieltoon.³⁰ Enemmistö niistä kirjoituksista, jotka nyt kiellettiin, oli uutisia mielenosoitustapahtumista ja niissä esitetyistä vaatimuksista. Näihin painoesteisiin liittyvät osaksi myös useat poliisikuntaa koskevat julkaisukiellot, sillä kesän aikana painoylihallitus erityisesti kielsi arvostelemasta poliisien toimintaa.³¹

Huomiota herättävän paljon poistettiin lehdistä sellaisia kirjoituksia, jotka käsittelivät painoasioita. Etenkin vuonna 1900 näitä painoesteitä oli jopa kaikkein eniten. Tämä on ymmärrettävää sikäli, että juuri helmikuussa sensorit saivat kiertokirjeen, jolla kiellettiin julkaisemasta sensuurin toimintaan liittyviä tietoja.³² On myös luonnollista, että sensuuri oli lehdistöä välittömästi kiinnostava ja koskettava aihepiiri. Vastaavasti sensorit reagoivat herkästi tämän aiheen käsittelyyn. Useimmat sensuuria koskevista painoesteistä seurasivatkin yrityksiä kertoa joko oman lehden tai muiden kohtaamista painoesteistä ja sensuurirangaistuksista. Vuonna 1900 tunteita kuohutti kysymys lääninlehdistä, mihin sensorit puuttuivat jo siksi, että asian arvostelun katsottiin loukkaavan kenraalikuvernööriä.³³

Kokonaisuutena voidaan sanomalehtien saamien painoesteiden syistä todeta, että niitä leimasi voimakkaasti ajankohtaisuus, ja merkittävistä kysymyksistään lehdet pyrkivät kirjoittamaan runsaasti. Kun nämä samat asiat sattuivat yleensä olemaan sellaisia, joita painoylihallituksen kiertokirjeissä oli nimenomaan kielletty käsittelemästä, on selvää, että ne korostuivat painoestetilastoissa. Tavallisesti kirjoitukset, jotka johtivat painoesteisiin, liittyivät Venäjän ja Suomen välisten suhteiden kehittymiseen, ja ne kuuluivat luonteeltaan enemmän käytännön politiikan kuin teoreettisten pohdiskelujen piiriin. Viimeksi mainitusta syystä poistettiin kirjoituksia lähinnä vain työväenlehtien palstoilta

30 Ks. liite 3. Jussila 1979 s. 58-60; Parmanen III 1939 s. 456-469, 532-555, 644-658; PYH:n kiertokirje 11.8.1905/984. PYH III. VA.

31 PYH:n kiertokirjeet 15.5.1905/576a ja 20.7.1905/893. PYH III. VA; Tommila 1979 B s. 147.

32 PYH:n kiertokirje 16.2.1900/196. PYH III. VA.

33 Esim. Lundgren, Viipuri, PYH:lle 15.3.1900. KD 253/82 1900 (Vibl. 15.3.1900), Lundgren PYH:lle 24.3.1900. KD 279/84 1900 (ViS 24.3.1900). PYH III. VA.

silloin, kun ne painoasiamiesten mielestä käsittelivät Suomen yhteiskunnallisia oloja tai sosialismia liian räikeästi. Työväenlehtien sensuuriin palataan kuitenkin lähemmin tuonnempana. Tyypillistä sensuurikäytännölle oli, että painoasiamiesten päätökset noudattelivat yleislinjaltaan ylihallituksen antamaa normistoa. Kun jokin asia aktualisoitui, lehdistö alkoi kirjoittaa siitä yhä enemmän ja yhä kriittisemmin, painoylihallitus lähetti sensoreille asiaa koskevan kiertokirjeen ja kirjoituksia ryhdyttiin aktiivisesti sensuroimaan. Lähdeaineistoon liittyvät puutteellisuudet kuitenkin ovat sellaisia, että ne ovat piilottaneet sensoreiden mielivaltaisuudet yksityistapauksissa, jos tällaisia on esiintynyt.

2. Lehtiin kohdistetut sanktiot

2.1 Varoituksia, erottamisia ja kieltoja

Kuvatessaan sanomalehtioloja Suomessa vuonna 1902 Bobrikov kertoi osoittaneensa lehdistöä kohtaan "ansaitsematonta hellyyttä" ja tarttuneensa ankariin rangaistuksiin vain äärimmäisissä tapauksissa, kun hellyys uhkasi muuttua leväperäisyydeksi tai heikkouden osoitukseksi.³⁴ Tämän lausuman johdosta voidaankin tarkastella sitä, pyrkivätkö kenraalikuvernööri ja painoylihallitus ensin vaikuttamaan lehtiin lievemmillä sanktioilla ja käyttämään lakkautuksia vasta, jos ne eivät tuottaneet toivottua tulosta. Pienempiä pakotteita olivat varoitukset, vaatimus vastaavan toimittajan erottamisesta lakkautuksen uhalla sekä määräaikaiset kiellot myydä irtonumeroita ja julkaista yksityisiä ilmoituksia.

Vuoden 1891 painoasetuksen mukaan oikeus antaa lehdille varoituksia oli painoasiain ylihallituksella, ja kahta varoitusta saattoi seurata lehden lakkauttaminen. Ylihalli-

34 Bobrikovin kertomus 1902 s. 29.

tuksen puheenjohtaja voi myös antaa lehdille yksityisiä muistutuksia, joita ei kuitenkaan laskettu lakkautukseen johtaviksi. Vuonna 1871 oli varoitusoikeus lisäksi annettu senaatin siviilitoimituskunnan puheenjohtajalle.³⁵ Painoylihallituksen varoituksesta oli mahdollisuus valittaa senaattiin, jolla oli valta poistaa se. Kun kenraalikuvernööri sai kesällä 1899 oikeuden antaa varoituksia lehdille, nämä olivat ehdottomia, eikä niistä voinut valittaa.³⁶ Tavallisesti varoitukset piti julkaista ilman kommentteja lehdessä, mutta aina eivät lehdet näytäneet tätä noudattaneen.

Senaatin siviilitoimituskunnan puheenjohtaja ja painoylihallituksen puheenjohtaja käyttivät varoitusoikeuttaan varsin harvoin. Ensin mainitulta saivat varoituksen vain Hufvudstadsbladet, Uusi Suometar, Keski-Suomi ja Savo vuonna 1890 siksi, että ne olivat arvostelleet hallituksen toimenpiteitä ja esittäneet postimanifestin julkaisuun liittyviä Venäjän-poliittisia kannanottoja.³⁷ Ylihallituksen puheenjohtaja antoi muistutuksia johtavien helsinkiläislehtien, Hufvudstadsbladetin, Nya Pressenin, Päivälehdin ja Uuden Suomettaren lisäksi Viborgsbladetille, Uudelle Savolle ja Björneborgs Tidningille. Niiden syyt vaihtelivat, mutta kaikkien taustalla oli Venäjän-poliittisesti arkaluontoisia aiheita. Tosin Viborgsbladetin varoittaminen tuntuu melko kyseenalaiselta, sillä aiheena oli pieni uutinen, jossa kerrottiin huhusta purkaa venäläisen sotaväen viljavarastona käytämä Viipurin vanha tuomiokirkko.³⁸ Viimeisen kerran ylihallituksen puheenjohtaja varoitti sanomalehteä vuonna 1900, koska ylihallituksen jäsenet vastustivat virallisen varoituksen antamista Pohjois-Karjalalle, joka oli kertonut Nurmeksessa liikkuneista laukkureista.³⁹ Sekä siviilitoimituskunnan puheenjohtajan Tudeerin että painoylihallituksen

35 Ask 9/1871 ja 26/1891 § 12:7 ja 39.

36 Ask 29/1899.

37 Hbl, var. 22.7.1890 (syy: 7.7.1890 Pro memoria, pk.); UStar, var. 14.10.1890 (18.9.1890 Kehoitus, pk.); K-S ja Savo, var. 21.10.1890 (K-S: Kaksi julistusta (pk.), jonka Savo lainasi 22.7.1890).

38 Vibl var. 28.12.1895 (22.12.1895 Viborgsgamla domkyrka); USA var. 19.6.1896 (23.5.1896 Kirje Kuopiosta); BjT var. 17.7.1897 (23.6.1897 Stockholmsutställningen); NPR var. 3.12.1898 (26.11.1898 Ett rykte); Hbl var. 3.12.1898 (27.11.1898 Ett rykte); UStar var. 3.12.1898 (26.11.1898 Mahdotonta); Pl var. 3.12.1898 (26.11.1898 Onko mahdollista); Hbl var. 26.5.1899 (5.5.1899 En öfverraskning).

39 PYH:n es.lista 3.11.1900 § 11. PYH III. VA; P-K 25.8.1900 Laukkureita kuleksii Nurmeksessa (uut.).

Taulukko 5. Eri viranomaisten sanomalehdille antamat varoitukset vuosina 1890-1905

Vuosi	PYH	Kenr.kuv.	PYH:n pj.	Sen.siv. tmk. pj
1890	-	.	-	4
1891	-	.	-	-
1892	2 (1)	.	-	-
1893	-	.	-	-
1894	1	.	-	-
1895	2	.	1	-
1896	1	.	1	-
1897	-	.	1	-
1898	4 (1)	.	4	-
1899	6 (4)	47	1	-
1900	14	14	1	-
1901	9	5	-	-
1902	16	5	-	-
1903	32	-	-	-
1904	10	-	-	-
1905	4 (1)	-	-	-
Yhteensä	101 (7)	71	9	4

Lähde: Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905. PYH III. VA.

Suluissa senaatin poistamat varoitukset, jotka eivät sisälly edellä mainittuun lukuun. Kenraalikuvernöörin varoitukset on laskettu PYH:n luettelosta, joka alkoi toukokuusta 1899. Bobrikov sai virallisesti varoitusoikeuden vasta 21.6.1899 julkaistussa asetuksessa, mutta hän oli anonut tätä jo 12.5.1899 päivätyssä kirjeessä. Ilmeisesti PYH oli tietoinen Bobrikovin aikeesta ja pitäen sen toteutumista todennäköisenä kirjasi jo toukokuusta lähtien kenraalikuvernöörin varoitukset omiin sarakkeisiinsa. Ks. Bobrikovin kirje 12.5.1899. VSV akti 20/1899. VA.

puheenjohtajan Cajanderin sanomalehdille antamat varoitukset keskittyivät poliittisiin kriisiaikoihin, vuoteen 1890 ja vuoden 1898 lopulle, jolloin kenraalikuvernöörillä ei vielä ollut oikeutta varoittaa lehtiä. Eräissä tapauksissa näkyikin, että puheenjohtajat toimivat kenraalikuvernöörin äänitorvina ja kehoituksesta huomauttivat toimittajille kenraalikuvernöörin lakkautusoikeuden olemassaolosta.⁴⁰

Painoylihallitus ei jakanut lehdille varoituksia vielä 1890-luvulla kovinkaan useasti, ja ennen vuotta 1899 niitä oli saanut vain 10 lehteä. Päivälehdellä oli kaksi varoitusta, mutta senaatti oli poistanut sen vuonna 1892 saaman varoituksen samoin kuin Aftonpostenin varoituksen vuonna 1898.⁴¹ Tavallisimmin ylihallituksen antamien varoitusten syynä oli sanomalehtien Venäjän-poliittinen kirjoittelu tai hallituksen toimenpiteiden arvostelu. Poikkeuksia olivat vain Nya Pressenin varoitus elokuussa 1894, kun lehti oli esittänyt loukkaavan huomautuksen Venäjän politiikasta Japanin ja Kiinan välisen sodan syttyessä, ja Työmiehen Suomen yhteiskunnallisten olojen arvostelemisesta johtunut varoitus keväällä 1895.⁴²

Kuten niin monessa muussakin asiassa, merkitsi Bobrikovin valtuuksien laajeneminen vuonna 1899 muutosta varoitusten määrissäkin. Runsaan puolen vuoden aikana hän käytti varoitusoikeuttaan kaikkiaan 47 kertaa. Monien painoylihallituksenkin antamien varoitusten takana oli vuonna 1899 kenraalikuvernööri tai sensuurikomitea, ja kaikki ylihallituksen varoitukset olivat alkuvuodelta, jolloin Bobrikovilla ei vielä tätä oikeutta ollut.⁴³ Varoittamatta Bobrikov ei siis yleensä lehtiä lakkauttanut. Tämä keino kirjoittelun hillitsemiseksi osoittautui ilmeisesti tehottomaksi, koska kenraalikuvernöörin varoitusten määrä laski jo vuonna 1900 huomattavasti. Tosin lukumäärään vaikutti se, että potenti-

40 Esim. Hbl 23.7.1890 (julk. varoitus); Vib1 11.1.1896; BjT 4.8.1897; Hbl 28.5.1899.

41 Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905. PYH III. VA; Pl 14.5.1892 Kunnallista itsehallintoako? (pk.), var. 14.5.1892; Ap 21.12.1898 Politiskt bedrägeri (pk.), var. 23.12.1898.

42 NPr 28.7.1894 Krig mellan Kina och Japan förklaradt (art.), var. 29.8.1894; Tm 23.3.1895 Kunnallisveroöyri Helsingissä (uut.), 13.4.1895 Työväen sivistyskantaa kohotettava (pakina, kirj. Kaapro Jääskeläinen = A.B. Mäkelä), 20.4.1895 Aftonposten (art.) ja Ketä me kunnioitamme? (uut.), var. 25.4.1895.

43 Routavaara I s. 103, 114-118. V.I. kok. VA.

aalisia varoituksen saajia lakkautettiin joko määrääjaksi tai kokonaan. Varoitusten antaminen siirtyikin jälleen painoylihallituksen käsiin, sillä vuoden 1902 jälkeen Bobrikov ei varoittanut enää ainoatakaan lehteä. Ylihallituksen varoitusten määrä taas oli suurimmillaan vuosina 1902 ja 1903, jolloin se esitti jälleen aktiivisempaa roolia sensuurikomitean vaikutuksen päätyttyä. Ylihallitus pyrkiin vaikuttamaan lehdistöön juuri varoittamisen avulla, sillä lakkautuksiin se turvautui vain poikkeuksellisesti. Toimenpiteen merkitys näyttää myös painoylihallituksen keinona menettäneen vuonna 1904 tehonsa, ja vuoden 1905 alkupuolella ylihallitus antoi varoitukset enää Karjalalle, Helsingfors-Postenille ja Turun Sanomille.⁴⁴ Kehitykseen vaikutti Obolenskin määräys joulukuulta 1904, että ennakkoon sensuroituja lehtiä saatettiin rangaista vain äärimmäisissä tapauksissa. Tämä merkitsi myös sitä, että varoitukset ja muistutukset siirtyivät sanomalehdiltä painoasiamiehille.

Vuosina 1899-1905 kaikkiaan 64 sanomalehteä sai vähintään yhden varoituksen. Näistä 26 pääsi vain yhdellä, 25 lehteä sai 2-3 varoitusta ja 14 sitäkin useampia. Sen sijaan 46 sanomalehteä kaikista tänä aikana ilmestyneistä lehdistä säilyi varoituksetta, mutta muutamat näistäkin joutuivat lakkautetuiksi. Suurin osa varoituksista kohdistui ymmärrettävästi helsinkiläisiin lehtiin, joista Hufvudstadsbladetille kertyi kaikkiaan 12 ja Uudelle Suomettarelle 9 varoitusta. Näiden lehtien saamien varoitusten ja painoesteiden määrät kohoavat suhteellisen suuriksi siksi, että lehdet ilmestyivät koko sortokauden ajan: Hufvudstadsbladet oli lakkautettuna vain runsaan kuukauden, Uusi Suometar ei ollenkaan. Kesään 1900 mennessä Nya Pressen puolestaan oli ennättänyt kerätä peräti seitsemän varoitusta, mutta Päivälehdelle niitä tuli lakkauttamiseen asti vain neljä. Pääkaupungin ulkopuolella ilmestyneistä lehdistä Viipurin lehdet olivat sekä kenralikuvernöörin että painoylihallituksen silmätikkui-
na. Näistä eniten varoituksia sai osakseen Viipuri, jonka

44 Varoituksia saivat: Karjala 16.2.1905 useista tammi-helmikuun aikana esiintyneistä painoasetuksen § 31 vastaisista lausumista; H-P 23.2.1905 (22.2.1905 Nya lufsandar); Karjala 4.3.1905 (2.3.1905 Mihin meidän on herättävä); TS 15.5.1905 (19.4.1905 Tuomarien erottamattomuus ja 20.4.1905 Viimeisen virkanimityshuhun johdosta). Lisäksi Karjala sai 10.5.1905 varoituksen, jonka senaatti poisti.

lakkautusaika vastaavasti jäi vain yhteen kuukauteen. Viborgsbladetille taas annettiin sekä varoituksia että lakkautuksia. Edellisten lisäksi saivat tililleen useita varoituksia Åbo Tidning (seitsemän varoitusta) ja porvoolainen Uusimaa (peräti kahdeksan varoitusta).⁴⁵

Seuraava asetelma osoittaa kenraalikuvernöörin ja painoylihallituksen antamien varoitusten jakautumisen eri kaupunkien lehdille:

	PYH ⁴⁶	Kenraali- kuvernööri
Helsinki	19	25
Viipuri	15	13
Turku	6	6
Tampere	5	2
Muut	52	25
<hr/>		
Yhteensä	97	71

Kenraalikuvernöörin kiinnostus kohdistui selvästi Helsingin ja Viipurin lehtiin, kun ylihallitus taas näyttää tarkkaileen tasaisemmin koko maan sanomalehdistöä. Ilmeisesti syynä tähän oli se, että kenraalikuvernöörin ja sensuurikomitean käsiin tulivat vain sellaiset lehdet ja kirjoitukset, jotka kenraalikuvernöörin kanslian kielenkääntäjät tai santarit heille toimittivat. Kielenkääntäjät keskittivät luonnollisesti huomionsa ensisijaisesti pääkaupungin johtaviin lehtiin ja Venäjän yhteyksien kannalta merkittävään Viipuriin. Painoylihallituksella ei ollut samoja rajoituksia, vaan se pystyi paremmin tarkkailemaan myös pienten kaupunkien lehtiä.

Nya Pressenin ja Viborgsbladetin runsaita varoituksia seurasi lopulta lakkauttaminen ainiaaksi, mutta varoitukset ja lakkautukset eivät aina kulkeneet käsi kädessä, vaikka painoasetuksen henki olisikin edellyttänyt lehden lakkauttamista vasta varoitusten jälkeen.⁴⁷ Pikemminkin näyttää

45 Ks. liite 4.

46 Lukumääriin on laskettu mukaan myös ne varoitukset, jotka senaatti myöhemmin poisti.

47 Ask 15/1867 § 12:7 ja 26/1891 § 12:7.

siltä, että runsailla varoituksilla ja harvoilla lakkautuksilla pyrittiin pitämään kurissa ne sanomalehdet, jotka osoittivat eniten taipumusta ymmärtää hallituksen politiikkaa. Kahta varoitustakaan ei aina seurannut automaattisesti lakkauttaminen. Bobrikovkin totesi vuonna 1902 kertomuksessaan, että useilla varoituksilla ja lyhyellä lakkautusajalla oli ainakin Hufvudstadsbladetin kirjoittelu muuttunut maltillisemmaksi.⁴⁸

Varoitusten syistä Bobrikovin aikana voidaan todeta, että sekä kenraalikuvernöörin että painoylihallituksen antamien varoitusten aiheina olivat samantapaiset ja jopa samat kirjoitukset kuin ne, joille sensorit antoivat painoesteitä. Kaikkien varoituksia aiheuttaneiden kirjoitusten otsikot näkyvät painoylihallituksen luetteloista, mutta niiden sisältöä on pyritty selvittämään tarkemmin tutkimalla kaikki vuonna 1901 ilmestyneet varoituksen syynä mainitut artikkelit ja uutiset. Kenraalikuvernööri antoi tällöin varoituksia kaikkiaan 14 ja ylihallitus 12 kirjoituksen takia.⁴⁹ Näistä 26 kirjoituksesta yhdeksän artikkelia käsitteli ajankohtaisia, poliittisia kysymyksiä, mikä vuonna 1901 tarkoitti etupäässä asevelvollisuusasiaa. Niissä on havaittavissa voimakkaasti venäläisvastainen tendenssi ja korkeimman hallituksen toimenpiteiden arvostelu. Uusi Suometarkin korosti sitä, että asevelvollisuusmanifesti oli syntynyt ilman säätyjen myötävaikutusta ja ottamatta huomioon Suomen erikoislaatuista oikeus- ja yhteiskuntajärjestystä. Perusteluissa siteerattiin vuoden 1899 ylimääräisten valtiopäivien vastausta hallitsijalle ja vedottiin Aleksanteri I:eenkin: "Keisari lausui nimitäin olevansa vakuutettu, että sitä valtiosääntöä ja niitä lakeja, jotka Suomen kansan tapoihin, sivistykseen ja henkeen sovitettuina, ammoisista ajoista ovat perustaneet sen yhteiskunnallisen vapauden ja laitokset, ei voitaisi vähentää tahi muuttaa saattamatta niitä häiriöön."⁵⁰

Varoituksen syinä mainittiin erilaisia pikku-uutisia kah-

48 Bobrikovin kertomus 1902 s. 29.

49 Artikkelien kokonaismäärän ero verrattuna kaikkien varoitusten määrään johtuu siitä, että yhden varoituksen syynä saatettiin mainita useita kirjoituksia.

50 UStar 17.7.1901 Asevelvollisuusasia (pk.), 31.7.1901 Asevelvollisuusasia II (pk.), 2.8.1901 Lain pyhyys (pk.). Sitaatti viim. main. artikkelista. Varoitus 14.9.1901; ks. myös Vri 21.7.1901 Päätös asevelvollisuusasiassa (pk.), var. 13.9.1901.

deksan kertaa. Niissä käsiteltiin mm. laukkurien esiintymistä maassa ja ukaasia, jonka mukaan suomalaiset maapolitiikin puuttaisiin santarmien univormuihin. Österbottnin genille tuli varoitus, kun lehti oli pikkuhuomautuksessaan päivitellyt sitä, että Kokkolan sivistyneet rouvatkin ostivat tuotteita "epämieluisaan säätyyn" kuuluvilta torikauppailta.⁵¹ Suomen poliittista asemaa ja suhtautumista Venäjänpolitiikkaan käsiteltiin kaikkiaan kuudessa artikkelissa, joista kaksi sisälsi joko historiaan vetoavia tai allegorisia piirteitä. Åbo Underrättelser tunsu juhannusmieteissään vakavaa huolta isänmaan tulevaisuudesta ja vetosi Runebergin maaherra Vibeliuksen sortovuosina paljon toistettuihin sanoihin. Suupohjan Kaiku puolestaan sai varoituksen kenraalikuvernööriltä julkaistuaan kertomuksen pienen urhean joukon taistelusta Aasian raakalaisia vastaan.⁵² Edellä mainittujen lisäksi sai Työmies varoituksen painoylihallituksesta kerrottuaan eräässä kokousselostuksessa negatiiviseen sävyyn piispa E. Råberghin suhtautumisesta sosialismiin.⁵³

Kenraalikuvernöörin varoitukset kohdistuivat selvästi asevelvollisuuskysymystä ja Suomen sekä Venäjän välistä suhdetta koskeviin pohdintoihin, kun taas painoylihallitus antoi varoituksia paljon myös erilaisten pikku-uutisten takia. Varoitusten takana olivat yleensä sellaiset asiat, joiden käsitteleminen oli ylihallituksen kiertokirjeellä joko kokonaan tai jollakin tietyllä tavalla kielletty. Ilmeisesti paikalliset sensorit olivat huomaamattaan tai hyväuskoisuuttaan sallineet kirjoitusten julkaisemisen, mutta korkeammat viranomaiset vaativat jälkeinpäin niiden kieltämistä. Varoituksen sai lehden toimitus, vaikka sillä todennäköisesti ei ollut salaisesta kiertokirjeestä mitään tietoa. Tavallisesti varoitusta tai muistutusta vaadittiin samalla myös painoasiamiehelle. Varoitusten ja painoesteiden välistä yhteyttä osoittaa sekin, että varoituksen aiheuttanut kirjoitus saatettiin sensuroida jostakin toisesta lehdestä samaan aikaan

51 Esim. RaL 24.12.1901 Kauppaneuvokset (uut.), var. 31.1.1902; Kokkola 2.2.1901 Kokkolan kirje (pakina), var. 20.2.1901; Åland 21.5.1901 Österlänningar (uut.), var. 14.6.1901; Österbottningen 29.3.1901 Kommersen går! (läh. huom.), var. 13.5.1901.

52 ÅU 23.6.1901 Midsommar 1901 (pk.), var. 7.9.1901; SuupK 22.10.1901 Ei ollut turhaa, vaikka siltä näytti (art.), var. 30.1.1902.

53 Tm 12.6.1901 Piispa sosialismia pieksämässä (kokousselost.), var. 14.9.1901.

jo ennakolta.⁵⁴ Tavasta, millä sensuuriviranomaiset, lähinnä tietysti kenraalikuvernööri ja sensuurikomitea suhtautuivat sopimattomaksi katsotun artikkelin julkaiseseeseen lehteen, näyttää myös riippuneen se, seurasiko lehdelle varoitus vai lakkauttaminen.⁵⁵

Sananvapauden kaventuessa nopeasti vuoden 1898 lopulta lähtien sanomalehdet eivät antautuneet taistelutta, vaan monet yrittivät käyttää asetuksen sallimaa mahdollisuutta valittaa 30 vuorokauden kuluessa senaatin oikeusosastoon painoylihallituksen toimenpiteistä.⁵⁶ Ensimmäisen kerran tähän turvautui Päivälehdessä päätoimittaja Eero Erkkö vuonna 1892 ja sai varoituksen poistettua lehdeksiään.⁵⁷ Painoylihallituksen varoituksista valittivat vuonna 1899 Aftonpostenin, Nya Pressenin, Viipurin Sanomien ja Vasa Nyheterin toimittajat, ja tuloksena olikin, että senaatti poisti näiltä lehdistä kaikkiaan viisi varoitusta. Se katsoi, että esimerkiksi Vasa Nyheterin julkaisema Eugen Wolffin puhe ministerivaltiosuhteille suuren lähetystön Pietarin matkalla tai Viipurin Sanomien lainaama katkelma A.I. Arwidssonin kirjoituksesta eivät olleet painoasetuksen eivätkä yleisen lain vastaisia.⁵⁸

Tilanne muuttui ongelmalliseksi sekä lehdille että painoylihallitukselle, kun Bobrikov alkoi keväällä 1899 aikana puuttua varoitusten antamiseen. Tavallisesti ylihallitus suhtautui hänen vaatimuksiinsa harkiten ja, jos se katsoi aihetta olevan, lähetti varoituksen omana päätöksensä ko. lehdelle. Kokouksessaan 1. toukokuuta 1899 ylihallitus katsoi, ettei se voinut puoltaa varoituksen määräämistä Vasa Nyheterille, Hangölle ja Åbo Tidningille kenraalikuver-

54 UStar:sen varoituksen syynä 14.9.1901 mainittu artikkeli Lain pyhyys aiheutti painoesteer. DA 3.8.1901. KD 383/105 1901, Vri 4.8.1901. KD 395/105 1901 ja I-SS 15.8.1901. KD 413/107 1901. PYH III. VA.

55 Esim. Laatokka sai 20.6.1901 varoituksen julkaistuaan 18.5.1901 Suomen Sähkösanomatoinaston välittämän kirjoituksen Kirje Helsingistä, joka mainittiin myös eräänä syynä Vuoksen lakkauttamiseen ainiaaksi 27.8.1901.

56 Ask 26/1891 § 40.

57 PI 14.5.1892 Kunnallista itsehallintoako? (pk.), varoitus 14.5.1892; Erkon valitus 27.6.1892. AD 1892 pag. 264. Sen oik. os. SA; päätös PYH:lle 2.5.1893. KD 4/1 1893. PYH III. VA.

58 E. Grästenin (Ap) valitus 8.2.1899. AD 1899 pag. 67, A. Lillen (NPr) valitus 29.3.1899. AD 1899 pag. 133, J.A. Lylyn (ViS) valitukset 27.3. ja 14.7.1899. AD 1899 pag. 131 ja 293, E.A. Björksténin (VN) valitus 12.5.1899. AD 1899 pag. 195. Sen.oik.os. SA; päätökset PYH:n akteissa KD 24/3, 21/3, 26/3, 53/41 ja 33/4 1899. PYH III. VA.

nöörin vaatimuksesta huolimatta, mutta se päätti lähettää lehdille tiedoksi hänen asiaa koskevan kirjelmänsä.⁵⁹ Painoylihallituksen puheenjohtaja Cajander oli tällöin sairaalomalalla, ja on ilmeistä, että Blumenthalin johdolla kokoontunut ylihallitus ei ryhtynyt aktiivisesti vastustamaan kenraalikuvernöörin vaatimuksia, mutta ei katsonut aiheelliseksi niihin yhtyäkään. Painoylihallituksen kautta Bobrikov onnistui ainakin osittain käyttämään varoitusten menettelyä, ennen kuin hänellä itsellään oli siihen virallista oikeutta. Eräät tällaisen varoituksen saaneet toimittajat kiinnittivät huomionsa menettelyn laillisuuteen, ja Keski-Suomen, Viipurin, Nya Pressenin, Hufvudstadsbladetin, Hangön ja Uleåborgsbladetin vastaavat toimittajat valittivat niistä senaatin oikeusosastoon. Senaatti pyysi tapauksista lausunnon ylihallitukselta, joka ilmoitti toimineensa vain tiedon välittäjänä tutkimatta tapauksia tarkemmin.⁶⁰ Senaattikaan ei halunnut ottaa kantaa asiaan, varsinkin kun päätöksentekoon mennessä Bobrikov oli jo saanut virallisesti varoitusoikeuden. Siksi se ilmoitti jättävänsä valitukset käsittelemättä, koska kyse ei ollut asetuksen mukaisista varoituksista.⁶¹ Varoitukset siis pysyivät huolimatta siitä, että mm. molemmat Uleåborgsbladetin saamat varoitukset koskivat artikkeleita, joita päätoimittaja F. Ranckenin ilmoituksen mukaan lehdessä ei ollut koskaan edes julkaistu.⁶² Kenraalikuvernöörin varoituksista ei sitten voinutkaan valittaa, eikä myöskään ylihallituksen antamista varoituksista enää vuoden 1899 jälkeen jätetty valituksia senaattiin. Muutosten hakeminen tulikin hyödyttömäksi, kun osoittautui, että varoitukset ja lakkautukset eivät useinkaan olleet riippuvaisuussuhteessa keskenään. Monia varoituksia annettiin ilman lakkautusseuraamusta, ja toisaalta lakkautus saattoi tulla lehdelle etukäteen varoittamatta.

59 PYH:n ptk. 26.4.1899 § 1 ja 1.5.1899 § 7 ja 8. PYH III. VA.

60 G. Svahnin (K-S) valitus 24.5.1899. AD 1899 pag. 214, A.W. Holmbergin (Hangö) valitus 10.6.1899. AD 1899 pag. 237, A. Lillen (NPr) valitus 29.5.1899. AD 1899 pag. 224, E. Forsgrenin (Vri) valitukset 31.5. ja 23.6.1899. AD 1899 pag. 226 ja 259, A. Frenckellin (Hbl) valitus 15.6.1899. AD 1899 pag. 248, F. Ranckenin (Ubl) valitukset 23.6.1899 (mol.samalalta päivältä). AD 1899 pag. 258. Sen.oik.os. SA. VA.

61 Sen.oik.os. päätökset PYH:n akteissa KD 39/40 (K-S), 42/40 (Hangö), 43/40 (NPr), 44/40 (Vri), 49/41 (Ubl), 50/41 (Ubl), 51/41 (Vri) ja 61/42 (Hbl) 1899. PYH III. VA.

62 Ranckenin valitukset 23.6.1899. AD 1899 pag. 258. Sen.oik.os. SA. VA.

Koska varoitukset eivät Bobrikovin kannalta osoittautuneet tarpeeksi tehokkaiksi lehdistökirjoittelun säätelykeinoiksi eikä hän ilmeisestikään ollut halukas välittömästi ryhtymään joukkolakkautuksiin, hän pyrki hankkimaan uusia keinoja pystyäkseen paremmin vaikuttamaan lehtien mielipiteisiin. Tammikuussa 1900 kenraalikuvernööri sai oikeuden vaatia lehden vastaavan toimittajan erottamista lakkautuksen uhalla.⁶³ Tätä pakotetta hän käyttikin jo huhtikuussa vaatien Päivälehdessä päätoimittajan Eero Erkon ja Viborgsbladetin päätoimittajan Carl Joh. Tolletin eroa. Syiksi mainittiin Päivälehdessä muistoartikkeli helmikuun manifestin vuosipäivänä ja Viborgsbladetin kirjoittelu vähän aikaisemmin kielletyistä sensuuriasioista. Aloite erottamisiin oli lähtöisin sensuurikomitesta.⁶⁴ Toimittajien eron tuli kummassakin tapauksessa tapahtua 15 vuorokauden kuluessa tiedon saamisesta, ja toukokuun puolivälissä seurasivatkin Santeri Ingman (Ivalo) Erkköä Päivälehdessä ja Carl F. Lagercrantz Tolletia Viborgsbladetin vastaavina toimittajina.⁶⁵ Rangaistuksen kohdistuminen enemmän henkilöön kuin hänen lehteensä näkyy varsin selvästi Erkon kohdalla. Anomuksesta huolimatta hän ei saanut julkaisulupaa aikomalleen uudelle lehdelle, Helsingin Kaiulle, eikä myöskään oikeutta perustaa kirjakauppa Viipuriin. Kenraalikuvernöörin alettua diktatuurivaltuuksiensa nojalla karkoittaa henkilöitä Suomesta oli Eero Erkkö ensimmäisten joukossa.⁶⁶

Kesäkuun lopussa vuonna 1900 kenraalikuvernööri vaati myös Viipuri-lehden vastaavan toimittajan, teollisuuskoulun rehtori Leander Ikosen ja Uleåborgsbladetin päätoimittajan Freyvid Ranckenin erottamista 20 vuorokauden kuluessa. Esitys oli nytkin tullut sensuurikomitealta. Viipuri joutui tähän erään lähetetyn kirjeen takia, ja Uleåborgsbladetissa

63 Ask 3/1900.

64 KKK PYH:lle 3.4.1900/948. KKK akti 42 I/1900; PYH Ul. kuvernööreille 4.4.1900/326 ja Vil. kuvernööreille 4.4.1900/327. PYH III; Routavaara II s. 18-20. V.I. kok. VA.

65 Pl:n nimiössä mainittiin Erkon nimi viimeisen kerran 16.5.1900, ja Vib:ssa Tollet lausui jäähyväisensä 9.5.1900.

66 Erkkö PYH:lle 19.10.1900. KD 205/132 1900 ja 6.3.1902. KD 28/112 1902, PYH Erkolle 18.5.1901/740, PYH:n ptk. 8.3.1902 § 2. PYH III; Routavaara II s. 25-26. V.I. kok. VA; Parmanen II 1937 s. 405. Senaatti kumosi kirjakauppa koskevan päätöksen vasta toukokuussa 1905, kun karkoitettujen olivat saaneet palata kotimaahan. Rytönen III s. 259: todellisuudessa Erkkö johti lehteään aina karkoittamiseensa saakka, vaikka hän luopui sen johdosta nimellisesti. Ks. myös E. Vainion käsikirjoitus Nuorsuomalaisen pää-äänenkannattajan kulissien takaa s. 5-9. E.V. kok. SKS.

taas oli kommentoitu sopimattomaksi katsotulla tavalla Bobrikovin lääninlehtihanketta.⁶⁷ Vaikka tieto kenraalikuvernöörin päätöksestä lähetettiin eteenpäin jo heinäkuun alussa, esiintyi Ikosen nimi Viipurin nimiössä aina syyskuun alkupäiviin saakka, jolloin vastaavaksi toimittajaksi tuli agronomi E. Pullinen.⁶⁸ Uleåborgsbladetin toimittajaa ei sen sijaan vielä ennätetty vaihtaa, kun lehti lakkautettiin ainiaaksi heinäkuussa 1900.⁶⁹ Viidennen ja viimeisen kerran Bobrikov käytti pakotteena toimittajan erottamista touko-kuussa 1903 Kotkan Uutisia vastaan. Lehden päätoimittajaa Wille Finnbergiä vaadittiin eroamaan mainitsemalla syyksi hänen ilmeinen poliittinen epäluotettavuutensa. Samalla Finnbergiä kiellettiin nimenomaan enää kuulumasta Kotkan Uutisten toimituskuntaan. Lehden vastaavaksi toimittajaksi valittiin K.I. Forsman. Aikaisemmin erotettuja toimittajia ei ollut kielletty jäämästä lehden palvelukseen, ja he saattoivat kirjoittaa edelleen ainakin anonyymejä kirjoituksia. Tämä merkitsi myös sitä, että päätoimittajan erottaminen lehden johtopaikalta ei välttämättä oleellisesti muuttanut lehden poliittista linjaa.

Vaikka ensimmäisen sortokauden aikana vaadittiin vain muutaman päätoimittajan eroa, näyttävät painoviranomaiset kiinnittäneen muutenkin huomiota sanomalehtien toimituksiin. Tämä näkyi mm. siinä, että uusia lehtiä perustettaessa ja toimittajien vaihtuessa yritettiin tulevista toimittajista hankkia tietoja paikallisilta viranomaisilta painoasetuksessa mainittujen henkilötietojen lisäksi. Jos kenraalikuvernööri ei hyväksynyt lehdelle uutta vastaavaa toimittajaa, se merkitsi lehden loppumista, sillä ilman vastuuhenkilöä lehti ei saanut ilmestyä. Tällä tavoin joutuivat vuonna 1903 lopettamaan toimintansa Uusi Savo, Kotkan Sanomat ja Sanomia Turusta.⁷¹

67 KKK PYH:lle 29.6.1900/1845. KKK akti 42 I/1900; PYH:n ptk. 4.7.1900 § 1, PYH Vil. kuvernöörille 4.7.1900/668 ja Ol.kuvernöörille 4.7.1900/669. PYH III; Routavaara II s. 83-85. V.I. kok. VA.

68 Ikosen nimi mainittiin lehdessä viimeisen kerran 6.9.1900. PYH:n päätöskonsepti 22.8.1900/860. PYH III. VA.

69 Lehden viimeinen numero ilmestyi 21.7.1900. Ks. liite 4; Routavaara 1949 A s. 18.

70 PYH:n ptk. 27.6.1903 § 1, PYH Vil.kuvernöörille 16.5.1903/779 (liitteenä jälj. kenr.kuv. kirjeestä PYH:lle 14.5.1903). PYH III; Routavaara II s. 239. V.I. kok. VA.

71 Ks. liite 4.

Venäjällä voimassa olleet sanktiomuodot, irtonumeroiden myyntikielto ja oikeus estää yksityisten ilmoitusten painattaminen sanomalehtiin, sisältyivät vuoden 1904 painoasetukseen. Kenraalikuvernööri saattoi käyttää näitä taloudellisia pakotteita määräaikaisina, enintään kahdeksan kuukautta.⁷² Keväällä 1905 kenraalikuvernööri Obolenski sovelsi Helsingin Sanomiin ilmoitusten julkaisukieltä kuukauden ajaksi. Painoylihallitus yhtyi Volmari Kannisen johdolla kenraalikuvernöörin kantaan, koska lehti oli julkaissut huhtikuussa loukkaavana pidetyn kirjoituksen "Uusi suunta - uusia miehiä". Siinä oli toivottu entisten, laillisten olojen palauttamista ja eräiden hallintovirkamiesten vaihtamista.⁷³ Samoihin aikoihin painoylihallitus kielsi Helsingfors-Postenia kahden kuukauden ajan julkaisemasta kaupallisia ilmoituksia ja Hufvudstadsbladetia kahdeksi viikoksi myymästä irtonumeroita. Näiden lehtien katsottiin syyllistyneen korkeimman hallitusvallan moittimiseen, kun ne olivat arvostelleet senaatin uudeksi prokuraattoriksi nimitettyä Wald. von Helsenstä.⁷⁴ Helsingin Sanomien päätoimittaja Paavo Warén ja Helsingfors-Postenin päätoimittaja Karl Flodin vetosivat asiassa kenraalikuvernööriin saatuaan kumpikin tuekseen useita kymmeniä huomattavia helsinkiläisiä toiminimiä, jotka käyttivät lehtiä ilmoitusvälineinään. Ilmoituskiellon pelättiin vaikeuttavan niiden liiketoimintaa. Obolenski ei kuitenkaan muuttanut päätöstään, mutta koska Helsingfors-Postenia koskeva kielto oli painoylihallituksen määräämä, tämä suostui vaihtamaan sen kuukauden pituiseksi irtonumerokielloksi.⁷⁵ Toimittajat vetosivat painoylihallituksen päätöksistä senaatin oikeusosastoon, joka poistikin Hufvudstadsbladetin ja Helsingfors-Postenin tuomiot, sillä senaatti katsoi lehtien arvostelleen yksityishenkilöä eikä lainkaan

72 Ask 36/1904, 80.

73 PYH Ul. kuvernöörille 10.5.1905/535. PYH III. VA; HS 23.4.1905 "Uusi suunta - uusia miehiä" (pk.).

74 PYH Ul. kuvernöörille 13.5.1905/550 ja 13.5.1905/551. PYH III. VA; Hbl 13.5.1905 Ny prokurator (pk.); H-P 12.5.1905 Ny prokurator (pk.).

75 Vetoamus Obolenskille HS:n puolesta 12.5.1905, Flodin Obolenskille 17.5.1905, vetoamus H-P:n puolesta Obolenskille 19.5.1905, KKK Ul. kuvernöörille 2.6.1905/3145-3147. KKK akti 80/1905, IV jaosto: PYH:n ptk. 13.5.1905 § 1-2 ja 30.5.1905 § 22, PYH Ul. kuvernöörille 30.5.1905/642. PYH III; Routavaara II s. 267. V.I. kok. VA.

kosketelleen hallituksen toimenpidettä.⁷⁶ Myös Warén va-
litti senaattiin, mutta Helsingin Sanomien ilmoituskieto
säilyi, koska rangaistuksen antaja oli kenraalikuvernööri,
jonka toimenpiteistä ei ollut valitusoikeutta. Ylihallitus
määräsi kiellon astumaan voimaan 15. lokakuuta 1905 läh-
tien.⁷⁷ Valituksessaan senaatin oikeusosastolle Paavo Warén
totesi, että lehden toimituksen olisi erittäin vaikea määri-
tellä, mitkä ilmoitukset olivat yksityisluontoisia. Kieltoai-
kana näkyy, että Helsingin Sanomissa jatkuivat osakeyhtiö-
muotoisten höyrylaiva- ja vakuutusyhtiöiden ilmoitukset,
huvi- ja kokousilmoitukset sekä luonnollisesti viralliset kuu-
lutukset, mutta yksityisten kauppaliikkeiden, asianajotoimis-
tojen sekä ravintoloiden mainokset ja yksityishenkilöiden
pikkuilmoitukset puuttuivat. Helsingin Sanomat ei ennättä-
nyt kärsiä koko rangaistustaan, sillä suurlakko muutti tilan-
teen eikä sitä ennen määrättyjä kieltoja enää ennakkosen-
suurin poistamisen jälkeen pidetty pätevinä.⁷⁸

Kysymykseen siitä, pystyikö kenraalikuvernööri lakkau-
tusta lievemmällä sanktioilla merkittävästi muuttamaan
joidenkin sanomalehtien poliittista linjaa, on vastattava,
että näiden rangaistusten käytännöllinen merkitys ei ollut
kovin suuri. Varoitusta on pidettävä lähinnä pelotuskeinona,
joka menetti merkitystään sitä mukaa, kun nähtiin, että
kahta varoitusta ei automaattisesti seurannutkaan lakkautus
eivätkä varoitukset ollenkaan välttämättä edeltäneet lakkau-
tuksia. Yhtenäistämispolitiikkaa vastustaneet lehdet kriti-
koivat sitä varoituksista huolimatta, ja siksi varoituksia
usein seurasivat ennen pitkää muut rangaistukset. Toimitta-
jien erottaminen kosketti vain muutamaa lehteä, eikä se
aina merkinnyt toimittajalle ammatin menettämistä, vaikka
hänen virallinen asemansa lehdessä muuttuikin. Irtonumeroi-
den myyntikieltoa ei kertaakaan toteutettu, ja vain yksi
lehti joutui muutamaksi viikoksi luopumaan yksityisistä
ilmoituksistaan. Kenraalikuvernöörin sanktioiden vaikutus

76 Frenckellin valitus 2.6.1905. AD 1905 pag. 158, Flodin valitus 5.7.1905. AD 1905 pag. 190. Sen.oik.os. SA; päätökset 21.5.1905. KD 37/8 ja 38/8 1905. PYH III. VA.

77 Warénin valitus 21.6.1905. AD 1905 pag. 176. Sen.oik.os. SA; päätös 21.9.1905. KD 40/8 1905. PYH:n ptk. 6.10.1905 § 1 ja 15.11.1905 § 28 (kenr.kuv. käskystä asia jätetty), PYH Ul. kuvernöörille 6.10.1905/1310. PYH III. VA.

78 HS 17.10.-7.11.1905.

Suomen sanomalehtiin oli kahdenlainen: toisaalta lehtien piti opetella kirjoittamaan niin, että painoviranomaiset eivät heti havaitse toimittajien tarkoituksia, mutta yleisö ymmärtäisi niitä, ja toisaalta vaikutus oli moraalinen. Rangastusten kautta lehdistölle tarjoutui tilaisuus kerran toisensa jälkeen osoittaa vallinneen sensuurijärjestelmän epäkohtia ja mielivaltaisuutta.

2.2 Lakkautukset määräajaksi ja ainiaaksi

Oikeus aikakautisten painotuotteiden lakkauttamiseen oli vuoden 1867 painoasetuksen mukaan painoasiain ylihallituksella, ja keisarillisella käskykirjeellä se oli annettu vuonna 1869 myös kenraalikuvernöörille. Hän ei kuitenkaan käyttänyt oikeuttaan, niin että sitten Menšikovin kenraalikuvernöörin kauden lakkautusoikeus oli 1890-luvulle saakka vain muodollisuus. Vuoden 1891 painoasetuksessa määriteltiin asia niin, että painoylihallitus saattoi lakkauttaa jonkin julkaisun, jos se todettiin syypääksi pahaan tai usein toistettuun yleisen lain tai painoasetuksen rikkomiseen ja se oli saanut jo kaksi varoitusta. Lisäksi kenraalikuvernööri saattoi harkintansa mukaan lakkauttaa lehden väliaikaisesti tai kokonaan, jos siinä selitettiin väärin Suomen asemaa keisarikuntaan nähden tai päteviä syitä muuten löytyi.⁷⁹ Asetuksen väljä sanamuoto antoi kenraalikuvernöörille mahdollisuuden käyttää oikeuttaan täysin itsenäisesti riippumatta muista painoviranomaisista, minkä Suomen sanomalehdistö erityisesti Bobrikovin aikana sai todeta.

Ennen 1890-lukua oli Snellmanin Saiman lakkauttamisen jälkeen tätä menettelyä sovellettu vain vuonna 1869, jolloin Åbo Underrättelser lakkautettiin sopimattomaksi katsotun kirjoittelun seurauksena. Tämä toimenpide oli kuitenkin vain muodollisuus, sillä julkaisija oli hankkinut jo uudet oi-

79 Ask 15/1867 § 12:7 ja 26/1891 § 12:7 ja 8; Heiden senaatille 8.10.1885. KD 503/56 1885. Se.tal.os. SA. VA; ks. myös Bergh 1889 s. 45. Käytännössä kenraalikuvernööri ilmoitti aina päätöksensä PYH:lle, joka valvoi määräysten toteuttamista.

keudet, ja lehti saattoi jatkua välittömästi samalla nimelläkin.⁸⁰ Kenraalikuvernööri Heiden käytti oikeuttaan kerran lakkauttamalla kuopiolaisen Savon tammikuussa 1891, mikä tapahtui ennen painoasetuksen uudistamista. Toimenpiteensä syyksi Heiden ilmoitti Savon hallituksen vastaisen kirjoittelun ja erityisesti kaksi vuoden vaihteessa julkaistua artikkelia "Tulivuoren juurella" ja "Mennyt vuosi", joissa käsiteltiin Venäjän ja Suomen suhteiden kannalta arkoja asioita.⁸¹ Lakkautus oli jatkoa postimanifestia seuranneelle sensuurin kiristymiselle. Rangaistuksen kohdistaminen juuri Savoan, vaikka lehdellä oli ennestään vain yksi varoitus, aiheutui ainakin osittain siitä, että lehti oli arvostellut kenraalikuvernööriä tämän vieraillessa Kuopiossa vuonna 1890.⁸² Savon vastaava toimittaja A.B. Mäkelä oli välittömästi, jo ennen virallisen lakkautuspäätöksen saamista jättänyt painoylihallitukselle anomuksen uuden lehden perustamisesta, johon yllhallitus myös suostui helmikuun puolivälissä.⁸³ Koska Uudesta Savosta tuli Savon perillinen, ei lakkautustuomiosta ollut käytännössä kirjapainolle eikä kuopiolaisille kovinkaan suurta haittaa.

Savon lakkauttamista voidaankin pitää ikään kuin pelotuskeinona lehtiä vastaan, ja sillä osoitettiin, että lakkautusoikeus ei ollut vain painoasetuksen kuollut kirjain vaan sitä voitiin käyttää tarpeen vaatiessa. Ennen Bobrikovin tuloa kenraalikuvernööriksi ei lakkautuksiin kuitenkaan enää ryhdytty, ja hänkin käytti tätä keinoa alkuun pelotusvaikutuksen aikaansaamiseksi. Ennen helmikuun manifestin julkaisemista Bobrikov lakkautti 9. helmikuuta 1899 ainiaaksi viipurilaisen, kaupungin ulkopuolella jokseenkin merkityksetömän Östra Finlandin. Toimenpiteen syyksi mainittiin pääkirjoitus "Optimism eller pessimism?", jossa lukijoita

80 Tommila 1963 s. 240; Gardberg 1924 s. 113-114. Lakkautuksen jälkeen lehden nimi oli Åbo Underrättelser. Ny följd.

81 Heiden sen.siv.tmk:ille 17.1.1891, sen.siv.tmk. PYH:lle 20.1.1891. KD 59/5 1891, PYH:n ptk. 21.1.1891, PYH K. Bergrothille (Savon vast. julk.) 21.1.1891/111, PYH III.VA; Savo 27.12.1890 Tulivuoren juurella (pk.) ja 3.1.1891 Mennyt vuosi (pk.); Kinnunen 1982 s. 163-164.

82 Hyvämäki 1960 A s. 179-184.

83 Mäkelän anomus 19.1.1891. KD 57/5 1891, PYH Mäkelälle 14.2.1891/291. PYH III. VA. US:n ensimmäinen numero ilmestyi 21.2.1891.

kehoitettiin tarkkailemaan vakavasti Venäjän-poliittisen tilanteen kehittymistä.⁸⁴ Tällä lehdellä oli jo kaksi ylihallituksen varoitusta, joista viimeinen oli annettu juuri samana päivänä, jolloin lakkautukseen johtanut kirjoitus julkaistiin.⁸⁵ Koska varoituksia oli vuosien 1898 ja 1899 vaihteessa jaettu melko runsaasti ja mm. Aftonposten sai myös helmikuun alussa toisen varoituksensa, voidaan ajatella, että kenraalikuvernööri valitsi lakkautuksen kohteeksi tässä vaiheessa pienen lehden, jonka varoitustili tuli ensimmäisenä täyteen. Käsitystä siitä, että Östra Finlandin lakkauttaminen oli vain pelotustoimenpide muille lehdille, tukee se, että 1. maaliskuuta 1899 lehden päätoimittaja Sigurd Roos jätti anomuksen uuden lehden, Viborgs Nyheterin, perustamisesta, ja Bobrikov myönsi luvan. Se korvasi huhtikuun alusta lähtien lakkautetun lehden.⁸⁶ Myöhemmin ei enää lakkautetun lehden tilalle onnistuttu perustamaan yhtä helposti uutta, samaa linjaa ajavaa julkaisua.

Helmikuun manifestin julkaiseminen ja siitä seuranneet tapahtumat nostattivat lehdissä runsaasti hallituksen vastaisia mielipiteitä ja demonstraatioita. Kun sanomalehtien toimittajat lisäksi alkoivat osoittaa senaatille valituksia painoylihallituksen määräämien varoitusten johdosta, Bobrikov sai aiheen vaientaa lakkautuksilla myös eräiden pääkaupungin lehtien mielenilmaisuja. Huhtikuun alussa 1899 sai Nya Pressen kahden ja Aftonposten yhden kuukauden lakkautustuomion, ja näitä seurasi myöhemmin keväällä sekä kesällä koko joukko muidenkin kaupunkien lehtiä.⁸⁷ Bobrikovin lakkautusaalto oli alkanut.

84 PYH:n asiakirjoissa eikä KKK:ssa näy tietoa lakkautuspäätöksestä. ÖF 7.2.1899 Optimism eller pessimism? (pk.); Routavaara I s. 83-84. V.I. kok. VA.

85 PYH:n ptk. 7.11.1898 ja 7.2.1899 § 1. PYH III. VA; ks. liite 4.

86 Roosin anomus 1.3.1899. KD 59/134 1899, PYH:n ptk. 29.3.1899 § 1, PYH:n päätös Roosille 29.3.1899/206. PYH III. VA. ViN:n ensimmäinen numero ilmestyi 4.4.1899; Spångberg 1899 s. 132.

87 PYH Lilille 4.4.1899/207 ja Grästenille 4.4.1899/215. PYH III; Routavaara I s. 105-106. V.I. kok. VA.

Taulukko 6. Lakkautettujen sanomalehtien määrä vuosina 1899-1905

Vuosi	Ainiaak- si lak- kautetut	Määrääjaksi lakkautetut			Aika: kk	vrk
		Lehtiä	Tapauk- sia			
1899	3	17	25	36	15	
1900	7	13	14	32		
1901	12	13	13	36	10	
1902	-	12	12	10	20	
1903	3 ¹	3	3		20	
1904	1	6	6	7	10	
1905	-	1	1	3		
Yhteensä	26	46 ²	74	146	15	

Lähde: Liite 4.⁸⁸ Taulukossa esitetyt luvut kuvaavat toteutettuja lakkautuksia. Tapaukset, jotka kumottiin tai muutettiin myöhemmin, on jätetty pois. Jos lehti lakkautettiin vuoden vaihteessa, se on merkitty lehti-sarakkeeseen päätöksentekovuoden kohdalle ja aika-sarakkeeseen todellisen lakkautusajan mukaan. Kuukaudet on laskettu aina 5 vrk:n tarkkuudella. Erillisinä lehtinä on taulukoitu Nya Pressenin viikkopainos, Viipurin Sanomien Supistus ja Uuden Savon 3-p. ja 6-p. painokset, joilla oli erilliset julkaisuluvat.

- 1 Kaikki kolme lehteä, Uusi Savo (3-p. painos), Sanomia Turusta ja Kotkan Sanomat, lakkasivat, koska niille ei hyväksytty uusia vastaavia toimittajia.
- 2 Luku osoittaa sen, monellako lehdellä oli vähintään yksi määräaikainen lakkautus.

88 Vrt. Routavaara 1949 B s. 10; Routavaara I s. 389-393 ja II s. 318-319, 325-328. V.I. kok. VA. Seuraavat Routavaaran laskelmat poikkeavat jonkin verran yllä esitetystä taulukosta:

Taulukko osoittaa selvästi lakkautuskehityksen yleis suunnan: kenraalikuvernööri pyrki ensin määräaikaisilla lakkautuksilla vaikuttamaan lehtien kirjoitteluun, ja jos se ei osoittautunut riittäväksi muuttamaan lehtien linjaa, hän siirtyi lopulliseen lakkautukseen. Vuonna 1899 annettiin lehdille juuri määräaikaisia lakkautuksia eniten, kun silloin lakkautettiin 17 sanomalehteä peräti 25 kertaa 36.5 kuukaudeksi. Tapausten lukumäärää lisäsi se, että Keski-Suomen ja Vasa Nyheterin lakkautusaikaa pidennettiin kerran ja Uleåborgsbladetin jopa kolmasti, jolloin niiden yhtäjaksoinen lakkautusaika kasvoi alkuperäistä huomattavasti pidemmäksi. Aiheen lakkautusajan lisäämiseen antoi tavallisesti jokin ensimmäisen lakkautuspäätöksen jälkeen julkaistu kirjoitus, joka vielä suututti sensuurikomiteaa ja kenraalikuvernööriä.⁸⁹ Saman vuoden aikana olivat lisäksi Vasa Nyheter, Viipurin Sanomat ja Kotka Nyheter kaksi eri kertaa lakkautettuina.⁹⁰ Vertaamalla määräajaksi lakkautettujen lehtien lukua lakkautustapausten määrään voidaan havaita, että vuoden 1899 jälkeen vain poikkeuksellisesti sama lehti lakkautettiin toistuvasti yhden vuoden aikana. Ainoastaan Hangö oli vuonna 1900 kaksi kertaa (yhteensä kolme kuukautta) lakkautettuna, mutta ensimmäinen päätös oli tehty jo vuoden 1899 lopussa.⁹¹ Viipurin Sanomat oli ilmestymät-

Vuosi	Ainiaaksi lakkautetut	Määräajaksi lakkautetut		Aika: kk
		Lehtiä	Tapauksia	
1899	4	18	26	43
1900	6	14	15	33
1901	12	17	17	43,5
1902	-	7	7	17,5
1903	2	4	4	1
1904	1	6	6	7,3
1905	-	2	2	3
Yhteensä	25	47	77	148,3

Taulukoiden välinen ero johtuu etupäässä siitä, että yllä esitetystä tapauksessa on kuvattu toteutunutta tilannetta ja Routavaaralla taas päätöksiä. Routavaaran taulukko on sikäli epälooginen, että ainiaaksi lakkautettujen lehtien lukumäärä on todellinen, mutta määräajaksi lakkautettuihin on sisällytetty myös ne tapaukset, joissa päätöstä myöhemmin muutettiin tai todellisuus ei muuten vastannut päätöstä. Ainiaaksi lakkautettuihin Routavaara on laskenut mukaan myös pilalehti Matti Meikäläisen v. 1899, mutta ei erottanut v. 1900 Nya Presseniä ja sen viikkopainosta. V. 1903 puuttuu Kotkan Sanomat.

89 PYH:N ptk. 20.9.1899 § 1, 4.10.1899 § 3, 12.10.1899 § 1 ja 20.10.1899 § 2. PYH III. VA; Routavaara 1949 A s. 17-18.

90 Ks. Liite 4.

91 Bobrikov PYH:lle 28.12.1899. KD 1/10 1900. PYH III. VA; ks. liite 4.

tä kesällä 1900 ja lakkautettiin uudelleen vielä saman vuoden syksyllä, mutta kenraalikuvernööri perui jälkimmäisen lakkautuksen, kun osoitettiin, että sen syyksi mainittu kirjoitus oli aikaisemmin julkaistu pietarilaisessa lehdessä.⁹²

Määräaikaiset lakkautukset alkoivat vähentyä vuoden 1902 helmi-maaliskuusta lähtien. Lisäksi viiden vuonna 1902 lakkautettuna olleen lehden osalta päätös oli tehty jo edellisen vuoden lopulla. Kaikkiaan kuusi lehteä lakkautettiin helmikuussa, jonka jälkeen ei enää vuonna 1902 uusia lakkautuksia tapahtunut.⁹³ Saman vuoden alussa oli tosin ilmestymättä Kokkola, joka oli vuoden 1901 lopussa lakkautettu ainiaaksi, mutta anomuksen perusteella se sallittiin uudelleen, koska voitiin osoittaa, että lakkautuksen aiheuttanut kirjoitus "Surman tiellä" kuvasi todella torpparien oloja eikä ollut allegorinen viittaus Venäjän ja Suomen väliseen suhteeseen.⁹⁴ Vuoden 1902 jälkeen määräaikaiset lakkautukset olivat melko harvoja ja lyhytaikaisia. Kun painoasioiden valvonta siirtyi sensuurikomitealta takaisin painoylihallitukselle, lakkautukset vähenivät. Bobrikov lakkautti enää vuonna 1904 Venäjän ja Japanin välisen sodan puhkeamista edeltäneessä jännittyneessä tilanteessa Vasa Postenin kolmeksi kuukaudeksi, koska lehti oli julkaissut sopimattoman maailmanpoliittisen vuosikatsauksen.⁹⁵

Obolenski käytti vain kerran määräaikaista lakkautusta, ja tämä tapahtui Turun ja Porin läänin kuvernööri Hj. Langen esityksestä, kun Björneborgs Tidning oli arvostellut tammi-kuussa 1905 Turun hovioikeuden toimintaa "sortokausikoonpanossa".⁹⁶ Viimeinen ensimmäisen sortokauden aikana määrätty lakkautuspäätös koski elokuussa 1905 viipurilaista Karjalaa, jonka kirjoittelusta kuvernööri oli valittanut useas-

92 KKK PYH:lle 3.10.1900/2742, Šipov Vil. kuvernöörille 29.9.1900/945. KKK akti 42 II/1900. VA: ViS 20.9.1900 Viipurin Sanomain lakkautuskäsky (uut.).

93 KKK PYH:lle 23.12.1901. KD 49/27 1901 ja 28.2.1902. KD 17/11 1902. PYH III. VA.

94 KKK PYH:lle 23.12.1901. KD 49/27 1901, Högbäcka, Kokkola, PYH:lle 5.1.1902. KD 405~~2~~/143 1902. PYH:n ptk. 16.4.1902 § 1, PYH Hautalalle (Kokkolan toim.) 16.4.1902/521. PYH III. VA: Kokkola 2.11.1901 Surman tiellä (novelli) ja 23.4.1902 Taipaleelle lähtiessä (pk.).

95 KKK PYH:lle 12.1.1904. KD 2/21 1904. PYH III. VA; VP 3.1.1904 Politisk öfversikt (pk.); Vl. kuvernööri Bobrikoville 9.1.1904/6. KKK akti 8~~2~~/1904, IV jaosto. VA.

96 TjaPl. kuvernööri KKK:lle 21.1.1905/7, KKK PYH:lle 28.1.1905/529. KKK akti 8~~2~~1/1905. IV jaosto. VA: BjT 12.1.1905 Bidrag till kännedom af Åbo Hofrätts nutida verksamhet (pk.); edust. A. Hammarström 12.4.1905. 1904-1905 vp. porvarissäädyn ptk. II s. 893-894; Routavaara II s.266. V.I. kok. VA.

ti sekä kenraalikuvernöörille että painoylihallitukselle. Ylihallitus päätti lakkauttaa lehden kahdeksi kuukaudeksi todettuaan sen esittäneen "sopimatonta moitetta maan korkeimmasta hallituksesta sekä kieroja ja vääristeltyä esitystä sen tarkoituksista ja toimenpiteistä, vieläpä uhkauksia ja yllytystä väkivaltaankin". Toimittaja E. Vuorinen valitti painoylihallituksen toimenpiteestä senaatin oikeusosastoon, joka totesi suurlakon jälkeen, ettei Karjala ollut syyllistynyt painoasetuksen vastaiseen kirjoitteluun, ja poisti lakkautuksen.⁹⁷ Siten vuoden 1905 alussa toteutettu Björneborgs Tidningin lakkautus jäi kauden viimeiseksi.

Bobrikov lakkautti ainiaaksi kaikkiaan 23 sanomalehteä ja vaiensi kolme kieltäytymällä hyväksymästä niille vastavia toimittajia. Östra Finlandin lisäksi lakkautettiin ainiaaksi vuonna 1899 Haminan Sanomat heinäkuussa ja marraskuussa Uuden Savon kuusipäiväinen painos. Vuodet 1900 ja 1901 olivat lukuisien lopullisten lakkautusten takia lehdistölle pahimmat, sillä tällöin lakkautettiin joukko johtavia vastarintalehtiä ja sama tuomio kohdistettiin yllättävästi myös moniin pikkulehtiin eri puolilla Suomea.⁹⁸ Nya Pressen viikkopainoksineen lakkautettiin kesäkuun lopussa 1900, kun lehti oli arvostellut ennen julkaisemista kielimanifestia, kokoontumisvapauden rajoituksia ja venäläisten oikeuksia. Pian sen jälkeen lakkautettiin Uleåborgsbladet, joka oli pohtinut mielipide-eroja kansan ja hallituksen välillä.⁹⁹ Syksyllä samana vuonna lakkautettiin vielä helsinkiläiset Aftonposten ja Isänmaan Ystävä, Vasa Nyheter sekä Kristinestads Tidning. Vuonna 1901 vaiennettiin ensin pieni hämeenlinnalainen Hämäläinen sekä tunnetut yhtenäistämispoliittikan ja hallituksen arvostelijat Viipurin Sanomat, Pohjalainen ja Viborgsbladet. Tämän jälkeen seurasikin kaksi joukkolakkautusta. Asevelvollisuusmanifestin julkaisemisen jälkimainingeissa kenraalikuvernööri lakkautti elo-syyskuun

97 PYH:n ptk. 15.8.1905 § 2. PYH III: Vuorisen valitus 29.9.1905. AD 1905 pag. 260. Sen.oik.-os. SA: päätös 13.11.1905. KD 53/11 1905. PYH III. VA: Karjala 27.5.1905 Vai niin (pk.), 23.7.1905 Terrori (pk.), 30.7.1905 Onkohan syytä? (pk.), 10.8.1905 Onko kansa hallitusta vai hallitus kansaa varten? (pk.), 12.8.1905 Tuomioko vai valtiollinen murha? (pk.).

98 Ks. liite 4.

99 KKK PYH:lle 29.6.1900/1845 ja 14.7.1900/2063. KKK akti 42 I/1900. VA: NPr 20.6.1900 Otroliga rykten (pk.) ja 22.6.1900 I hvilket syfte? (pk.); Ubl 7.7.1900 Olika åskådningar (pk.).

vaihteessa Dagligt Allehandan, Savo-Karjalan, Savonlinnan, Borgå Nya Tidningen, Vuoksen ja Tornion. Lakkautusten perusteiksi mainittiin useita saman lehden julkaisemia kirjoituksia, joiden yhteinen tekijä oli se, että niissä kommentoitiin Bobrikovin mielestä sopimattomalla tavalla joko asevelvollisuusmanifestia tai sen herättämiä mielialoja.¹⁰⁰ Joulukuussa 1901 Bobrikov lakkautti vielä Tornion, Jyrängön ja Kokkolan, joista Kokkolan lakkautus myöhemmin peruttiin.

Bobrikovin viimeiseksi lopulliseksi lakkautustuomioksi jäi Viipurin Sanomien Supistuksen lopettaminen helmikuussa 1902. Tämä Viipurin Sanomien kaksipäiväinen painos oli jo kerran lakkautettu keväällä 1901 "emolehtensä" kanssa, mutta päätös oli peruttu sillä ehdolla, että lehti ei jatkaisi Viipurin Sanomien edustamaa suuntaa. Uusi lakkautuskin onnistuttiin purkamaan, kun päätoimittaja Kaarlo Renström pystyi osoittamaan, ettei hän ollut lehden vastaava toimittaja vielä joulukuussa, jolloin lakkautuksen aiheuttanut runo julkaistiin.¹⁰¹ Viimeinen lopullinen lakkautus ennen suurlakkoa tuli nuorsuomalaisten johtavan äänenkannattajan Päivälehdessä osaksi, ja tämä toimenpide oli välittömässä yhteydessä Bobrikovin murhaan. Lakkautuksen aiheeksi valittiin juhannuksena julkaistu allegorinen kirjoitus, jossa kuvattiin tunnelmia Suomessa. Routavaara on kuitenkin todennut, että painoylihallitus lakkautti tämän jo useita varoituksia ja määräaikaista ilmestymiskieltoja saaneen lehden ikään kuin "sovintouhrina".¹⁰²

Edellä esitetystä taulukossa on ainiaaksi lakkautettujen sanomalehtien ryhmään sisällytetty myös ne kolme lehteä, jotka lakkasivat vuonna 1903 toimittajan puuttumisen takia. Nämä voidaan rinnastaa lakkautuksiin siksi, että lehdet pakotettiin vaikenemaan, koska kenraalikuvernööri kieltäytyi hyväksymästä niille uusia toimittajia. Ensimmäinen tällä tavalla päättynyt lehti oli kuopiolaisen Uuden Savon

100 KKK PYH:lle 30.8.1901/4108. KKK akti 146/1901, I jaosto. VA; ks. myös liite 4.

101 Kenr.kuv. päät. 22.2.1901, KKK Vil. kuvernöörille 21.3.1901/1168. KKK akti 146/1901, I jaosto; kenr. kuv. päät. 11.2.1902 (v.l.). KKK akti 70/1902, I osasto; KKK PYH:lle 28.2.1902. KD 17/11 1902, W. Lindellin ja K. Renströmin anomus 10.3.1902. KD 35/113 1902. PYH III; ks. myös PYH KKK:lle 7.11.1903/1681 liitteineen. KKK akti 124/1903; IV jaosto. VA.

102 PYH:n ptk. 27.6.1904 § 1. PYH III; Routavaara II s. 251-253. V.I. kok. VA; PI 24.6.1904 Juhannuksena (pk.).

kolmipäiväinen painos, jonka päätoimittaja Pekka Brofelt karkoitettiin maasta toukokuussa 1903 diktatuuriasetuksen nojalla. Pian Bobrikov määräsi, että lehteä ei saanut julkaista, ennen kuin uusi vastaava toimittaja hyväksyttäisiin. Tehtävään esitettiin välittömästi Brofeltin karkoitusmääräyksen jälkeen kirjapainon isännöitsijä E.J. Koposta, jonka Bobrikov kuitenkin hylkäsi. Syynä oli lehden perustuslaillinen suuntaus ja se, että paikallinen kuvernööri huomautti lehden jatkavan Koposen johdollaakin entistä linjaansa.¹⁰³ Sanomia Turusta oli siirtynyt vuoden 1903 aikana aktiivisten nuorsuomalaisien käsiin, ja lehden uusi linja alkoi olla yleisesti tunnettu. Kun päätoimittaja Kaarle Hemmi, myöhemmin Turun painoasiamies, ilmoitti kustantajalle halustaan erota lehden palveluksesta helmikuussa 1903, sille alettiin etsiä uutta vastaavaa toimittajaa. Kenraalikuvernööri halusi ilmeisesti lopettaa alkuunsa perustuslaillisen lehtihankkeen Turussa, koska hän ei hyväksynyt ketään tarjokkaista. Kun Hemmi erosi lopullisesti syyskuun alussa 1903, lehti myös lakkasi.¹⁰⁴ Kolmas lehti, joka samalla tavalla vaiennettiin vuoden 1903 lopussa, oli Kotkan Sanomat. Kun lehden toimittaja insinööri Alb. Collin halusi erota, uudeksi päätoimittajaksi esitettiin kansakoulunopettaja, toimittaja Yrjö Sirolaa, jota kenraalikuvernööri ei hyväksynyt. Bobrikov oli vuoden 1902 lopussa saanut tietoja, joiden mukaan Kotkan ruotsinmielinen ryhmittymä oli taloudellisilla toimenpiteillään ajanut Kotkan Sanomien kustantajan J. Nyleniuksen konkurssiin ja saanut näin lehden käsiinsä. Ilmeisesti Bobrikov uskoi, että lehti oli todellisuudessa ruotsinmielisten perustuslaillisten suomenkielinen bulvaani. Lehti oli herättänyt huomiota myös sosialismia ja työväenpuolueen Forssan kokousta käsittelevillä kirjoituksillaan, joiden takana Bobrikovin käsityksen mukaan oli juuri Sirola.¹⁰⁵

103 KKK PYH:lle 15.5.1903/3097 ja 25.5.1903/3330, PYH KKK:lle 4.6.1903/857. KKK akti 50/1903, I osasto; PYH:n diaari 1903 s. 20 (mainittu sähke Steniukselle Kuopioon 4.6.1903, Brofeltin anomus 11.5.1903, kuv. Berghin lausunto 5.6.1903 ja Steniuksen lausunto 12.5.1903. KD 102/216 1903, päätös 25.11.1903/1782. PYH III. VA.

104 Kustant. Wilenin anomukset KD 49/208, 144/222, 171/228, 193/232 ja 244/242 1903. PYH III. VA; Ekman-Salokangas 1979 s. 256-257. Lehden toimittajaksi tarjottiin K. Martolaa, S. Rosengreniä, G.W. Wileniä ja J. Aarniota.

105 Santarmiraportti s.a., s.l. KKK akti 87/1902, I osasto; PYH:n ptk. 11.11.1903, PYH:n kiertokirje 11.11.1903/1721, Drockilan anomus 12.12.1903. KD 280/248 1903, päätös 30.1.1904/107. PYH III. VA; KoS 20.10.1903 Sosialismin tarkoitus (art., Esko); Sirola 1914 s. 25-26; vrt. Rantakari 1919 s. 135.

Vaikka kenraalikuvernöörin lehdistöpolitiikka yleislinjaltaan eteni lievemmistä pakotteista lopullisiin lakkautuksiin, ei kehitys yksittäisten sanomalehtien kohdalla ollut aina näin systemaattinen. Niistä 17 lehdestä, jotka vuoden 1899 aikana olivat joitakin kuukausia lakkautettuina, vaiennettiin myöhemmin peräti yhdeksän ainiaaksi. Määrääjäksi lakkautettiin ensin voimakkaimmin vastarintahenkeä kannattaneita lehtiä, kuten Nya Pressen, Päivälehti, Viipurin Sanomat, Pohjalainen ym., ja kun näitä ei saatu muuttamaan suuntaansa, oli seurauksena lopullinen lakkauttaminen. Ainiaaksi lakkautettujen lehtien joukosta löytyy kuitenkin viisi sellaista lehteä, Isänmaan Ystävä, Uusi Savo, Tornio, Jyränkö ja Haminan Sanomat, joilla ei ollut ainoatakaan ennakoivaa varoitusta. Kristinestads Tidningillä ja Savonlinnalla oli vain yksi varoitus kummallakin.¹⁰⁶ Tällaisten lehtien lakkauttaminen tuntuu selittämättömältä toimenpiteeltä ja on saattanut johtua jopa kenraalikuvernöörin kanslian kielenkääntäjän virheestä, kuten heinolalaisen Jyrängön toimittaja K.E. Sonck omassa tapauksessaan epäili.¹⁰⁷ Voidaan myös ajatella, että pelotus ja varoitusvaikutus oli yleisön keskuudessa tehokkaimmillaan silloin, kun lakkautuksen kohteena oli pikkukaupungin ainoa lehti. Isänmaan Ystävän lakkauttaminen on ymmärrettävää sikäli, että tästä lehdestä pyrittiin tekemään Päivälehden sekundantti, joka korvaisi viimeksi mainitun aina tarpeen vaatiessa. Isänmaan Ystävän nuorsuomalainen päätoimittaja Tekla Hultin pyrkiikin syksyllä 1900 Päivälehden lakkautusaikana lisäämään lehtensä ilmestymistiheyttä.¹⁰⁸ Uuden Savon kuusipäiväisen painoksen lakkauttaminen selittyy taas sillä, että lehti oli jo syntymästään saakka ollut tunnettu lakkautetun Savon seuraajana ja perustuslaillisen linjan puolustajana. Sen jälkeen jäi eloon vielä lehden alkuperäinen kolmipäiväinen painos.

Kun kenraalikuvernööri lakkautti jonkin lehden ainiaaksi, oli tavallista, että sillä oli tilillään ainakin yksi 1-3 kuukautta pitkä lakkautusaika. Eniten määräaikaaisia lakkautuksia (kaikkiaan neljä ja yhteensä 11 kuukautta) ennätti kerätä

106 Ks. liite 4.

107 Sonckin anomus 30.1.1902. KD 17/111 1902. PYH III. VA.

108 Hultinin anomus 18.10.1900. KD 199/131 1900. PYH III; Routavaara II s. 104. V.I. kok. VA; Aho Erkolle 29.3.1900. J.A. kok., mf 1982:7. SKS; Vainio 1915 s. 173.

Päivälehti, joka siis lakkautettiin lopullisesti vasta kesäkuussa 1904. Kolme erillistä lakkautusta ennen lopullista saivat Vasa Nyheter (yht. 7 kk) ja Viipurin Sanomat (6 kk). Viborgsbladetilla taas oli kaksi (yht. 4 kk) tuomiota. Vain ajoittaisia lakkautuksia saaneista lehdistä Kotka Nyheter oli lakkautettuna neljästi (yht. 5 kk 10 vrk). Pisin lakkautusaika (yht. 9 kk) taas kertyi Pohjois-Karjalan kahdesta kerrasta. Itä-Suomen Sanomat oli vaiti yhteensä seitsemän kuukautta ja Björneborgs Tidning sekä Rauman Lehti kumpikin kuusi kuukautta. Pisin yhtäjaksoinen, määräaikainen lakkautustuomio - puoli vuotta - oli Pohjalaisella vuonna 1899 ja Uleåborgsbladetilla vuosien 1899 ja 1900 vaihteessa.¹⁰⁹

Lakkautusten syinä olivat samantapaiset ja jopa samat artikkelit, jotka aiheuttivat toisille lehdille painoesteitä tai varoituksia. Lakkautus kohtasikin lehteä monasti vain siksi, että painoasiamies ei ollut riittävän valppaasti poistanut lehdestä jo tarkastusvaiheessa sopimattomia kirjoituksia. Kun lehti lakkautettiin ainiaaksi, mainittiin yleensä syyksi yksi tai useampia artikkeleita, mutta tähän lisättiin usein, että lehden suunta oli ollut jatkuvasti vahingollinen. Tavallista oli, että lakkautuksen kohteeksi joutunut lehti oli puuttunut kirjoittelussaan "väärällä" tavalla Suomen ja Venäjän välisiin suhteisiin tai kehoittanut vastustamaan hallitusvaltan toimenpiteitä. Tornion lakkautuksen aiheena oli eräs allegoriseksi käsitetty kertomus "Aslak Jonko", jossa kuvattiin taistelua sortajia vastaan.¹¹⁰ Painoylihallitus saattoi pitää mielenosoituksena myös sellaista muotoseikkaa kuin keisarillisen manifestin sijoitusta lehteen, sillä oli määrätty, että ne piti taittaa aina tekstin alkuun. Päivälehti, Etelä-Suomi ja Kotkan Uutiset lakkautettiin kevättalvella 1904 tämän määräyksen rikkomisen takia, mutta kahdelta viimeksi mainitulta lakkautus poistettiin, koska niillä ei ollut aikaisempia rangaistuksia.¹¹¹

109 Ks. tarkemmin liite 4.

110 Tornio 2.11., 6.11. ja 9.11.1900 Aslak Jonko (novelli, kirj. Väinö Ensio). Sama kertomus julkaistiin ViS 3.8. ja 4.8.1899.

111 PYH:n ptk. 5.3.1904 § 12, 12.3. ja 23.3.1904; PYH:n kiertokirjeet 4.1.1902/26 ja 15.2.1904/163. PYH III; PYH kenraalikuvernöörille 9.3.1904/296-297, KKK PYH:n puheenjohtajalle 22.3.1904/1699. KKK akti 82/1904, IV jaosto. VA; Tommila 1979 C s. 146.

Taulukko 7. Lakkautetut sanomalehdet kielen mukaan jaoteltuna

Vuosi	Ainiaaksi lakkautetut			Määrääjaksi lakkautetut		
	Suom.	Ruots.	Yht.	Suom.	Ruots.	Yht.
1899	2	1	3	9	8	17
1900	1	6	7	7	8	13
1901	8	4	12	6	7	13
1902	-	-	-	9	3	12
1903	3	-	3	2	1	3
1904	1	-	1	3	3	6
1905	-	-	-	-	1	1
Yhteensä	15	11	26	26	20	46

Lähde: Liite 4.

Vuosina 1899–1905 ilmestyneistä 116 sanomalehdestä¹¹² lakkautettiin määrääjaksi 46 (39.7 %) ja ainiaaksi 26 lehteä (22.4 %).¹¹³ Kaikkien ilmestyneiden lehtien kielijakautuma oli seuraava: 78 suomenkielistä (67.2 %) ja 38 ruotsinkielistä (32.8 %). Vaikka lakkautetuista lehdistäkin enemmistö oli suomenkielisiä, ruotsinkielisten lehtien suhteellinen osuus oli suurempi. Ainiaaksi lakkautettiin koko aikana ilmestyneistä ruotsinkielisistä lehdistä 30 % ja määrääjaksi 52.6 %, kun taas vastaavat suomenkielisiä lehtiä koskevat luvut olivat 19.2 % ja 33.3 %. Joukkolakkautusten alkuvaiheessa huomio kohdistui erityisesti ruotsinkielisiin lehtiin, joista vuonna 1900 lakkautettiin kuusi, kun taas suomenkielisiä lakkautettiin vain yksi. Vasta seuraavana vuonna painopiste siirtyi suomalaisten lehtien puolelle. Se, että Bobrikov kiinnitti aluksi runsaasti huomiota ruotsinkielisiin lehtiin, johtui hänen negatiivisesta suhtautumisestaan ruotsinmielisiin. Hänen käsityksensä mukaan tähän separatististen svekomaa-nien joukkoon kuuluivat myös nuorsuomalaiset. Sanomaleh-

¹¹² Lukumäärää laskettaessa on otettu huomioon lehtien "sukulaisuussuhteet" niin, että esim. Päivälehti ja Helsingin Sanomat on laskettu yhdeksi lehdeksi.

¹¹³ Määrääjaksi lakkautettujen lehtien lukuun sisältyvät myös ne lehdet, jotka myöhemmin lakkautettiin ainiaaksi.

distön pahin ja kumouksellisin edustaja oli johtava ruotsinmielinen lehti Nya Pressen.¹¹⁴ Yleensä Suomen ruotsinkielinen sanomalehdistö asettuikin joko voimakkaammin tai lievemmin vastarinnan kannalle suhtautumisessaan Venäjän Suomessa harjoittamaan politiikkaan.

Mielipidehajaannus perustuslaillisiin ja myöntövyvyyksiin¹¹⁵ lehtiin tuli esiin suomenkielisen lehdistön piirissä, ja useimmissa lakkautuksissa yhteinen tekijä oli lehtien perustuslaillinen suunta. Johtavia tämän linjan kannattajia olivat Päivälehti, Viipurin Sanomat, Uusi Savo ja Pohjalainen, mutta myös lakkautettujen pikkulehtien, kuten Jyrängön, Tornion, Savonlinnan ja Hämmäläisen, ohjelmissa oli erikseen mainittu Suomen aseman tai sen omien lakien ja hallintolaitosten puolustaminen, vaikka tällaiset maininnat helmikuun manifestin jälkeen monien lehtien ohjelmakirjoituksista katosivat. Savo-Karjala oli ainaiseksi lakkautetusta lehdistä lähinnä myöntövyvyyksinjalle asettunutta suomalaista puoluetta, mutta senkin ohjelmassa vaadittiin vuonna 1900 suomalaisten pontevaa asennoitumista isänmaan asian puolesta.¹¹⁶ Huomattavia myöntövyvyyksinjän kannattajia taas olivat Uusi Suometar, Uusi Aura, Satakunta, Suomalainen, Hämeen Sanomat ja Viipuri, joista eräät saivat varoituksia ja määräaikaaisia lakkautuksiakin. Näistä vain Uusi Aura ja Satakunta selvisivät täysin ilman sanktioita. Uudella Suomettarella oli peräti 11 varoitusta, ja maaliskuussa 1904 se jopa lakkautettiin kahdeksi viikoksi erään virkanimityksiä koskeneen artikkelin takia, mutta lakkautus muutettiin kenraalikuvernöörin kehoituksesta varoitukseksi.¹¹⁷ Kotkalaisen myöntövyvyyksimielisen Etelä-Suomen helmikuussa 1904 saama lakkautustuomio vaihdettiin myös kenraalikuvernöörin suostumuksella varoitukseksi, joka oli lehden en-

114 Bobrikovin kertomus 1902 s. 26-27, 112-113; Borodkin 1905 B s. 242-248; Jussila 1979 s. 39; Bobrikovin kielipolitiikasta ks. tarkemmin Jussila 1980 s. 11-13 ja 1983 s. 115-117; Pogorelskin 1976 s. 237.

115 Venäjän-poliittisten mielipidesuuntien hahmottumisesta ks. Hyvämäki 1960 B s. 75-89; Rommi 1960 s. 93-117.

116 Tilausilmoitukset: Jyränkö 4.12.1900, Häm 15.12.1900, Sav 29.12.1900, Tornio 25.12.1901; Sa-Ka 5.2.1900 Kolme kuukautta (pk.); Kinnunen 1982 s. 169.

117 PYH:n ptk. 23.3.1904 § 11 ja 2.4.1904 § 7, Löfgrenin valitus 2.4.1904. KD 34/216 1904. PYH III. VA; UStar 18.3.1904 Virkanimitykset (pk.); ks. myös Kivikataja 1961 s. 116-117.

simmäinen.¹¹⁸ Myöntövyysmielisistä lehdistä muutamat, kuten Viipuri, jyvaskyläläinen Suomalainen ja porvoolainen Uusimaa, saivat lakkautuksia, mutta kokonaisuutena tämän ryhmän kannattajat selvisivät Bobrikovin sensuurista huomattavasti vähäisemmin rangaistuksin kuin perustuslailliset lehdet.

Taulukko 8. Sanomalehtien lakkautukset vuosina 1899-1905 suurimmissa kaupungeissa

Kaupunki	Lehtiä yht.	Lakkautettu ai- naaksi	Lakkautettu määrääjäksi		
			Lehtiä	Tapa- uksia	Lakk.aika kk vrk
Helsinki	17	6	5	11	22 5
Viipuri	8	3	5	8	13
Turku	8	-	1	1	2
Tampere	5	-	2	4	4 7
Vaasa	7	2	3	6	16
Kuopio	6	3	1	1	3
Oulu	5	1	3	3	10
Pori	3	-	1	2	6

Lähde: Liite 4. Muita kaupunkeja koskevat vastaavat tiedot selviävät liitteestä.

Jo painoesteitä koskevan selvityksen yhteydessä on todettu, että pääkaupungin lehdet, maan johtavat äänenkannattajat, olivat ankarimman tarkkailun alaisina. Ne joutuivat myös selvästi muita useammin lakkautusten kohteiksi. Muista kaupungeista erottuvat Viipuri, Vaasa ja Kuopio lakkautustilaston kärkipaikoille. Viipurin maantieteellinen asema ja venäläinen asujaimisto olivat mitä ilmeisimmin ne tekijät, jotka saivat Bobrikovin jo vuonna 1899 tarkkailemaan erityisesti viipurilaisten lehtien kirjoittelua, jonka hän epäili turmelevan suhdetta reuna-alueen ja keskusvallan

¹¹⁸ PYH:n ptk. 18.2.1904 § 2 ja 23.3.1904 § 1, KKK PYH:lle 22.3.1904. KD 14/23 1904. PYH III. VA; Etelä-Suomi 6.2.1904 (keis.manif. silla 4).

välillä.¹¹⁹ Vaasan lehtien rangaistusten määrää nostivat Vasa Nyheterin ja Pohjalaisen useat määrääkaikaiset lakkautukset, jotka lopulta johtivat ainaiseen tuomioon. Kuopio-laisten lehtien lakkautuksia seurasi se, että kaupunki jäi vähäksi aikaa ilman lehteä. Kuopion Uutiset oli lyhytaikainen tähdenlento vuonna 1903, ja vasta vuonna 1904 korvasivat Otava ja Pohjois-Savo lakkautetut lehdet.¹²⁰ Maan länsilaidalla Turku ja Pori olivat selvästi lievemmän sensuurin kaupunkeja. Turussa ei ennen Turun Sanomien perustamista vuoden 1904 lopulla ilmestynyt selvästi nuorsuomalaista, perustuslaillista lehteä.¹²¹ Myös tamperelaiset lehdet saivat olla melko rauhassa lakkautuksilta. Useiksi vuosiksi vaille säännöllisesti ilmestyvää omaa sanomalehteä jäivät lakkautusten seurauksena Heinola, Pietarsaari, Savonlinna ja Tornio. Eräissä kaupungeissa, kuten Hämeenlinnassa, Kotkassa ja Käkisalmissa, kenraalikuvernöörin suorittamat lakkautukset vahvistivat vanhasuomalaisen lehdistön asemaa.

Lakkautukset suoritti alkuun yksin kenraalikuvernööri, ja painoylihallitus toimi ainoastaan tiedottajan roolissa. Ensimmäinen ylihallituksen lakkautuspäätös koski toukokuussa 1901 Jakobstads Tidningin vaijentamista kuukaudeksi, kun lehti oli kirjoittanut, että Pietarsaaresta ei löytynyt asuntoa venäläiselle kauppiaille.¹²² Painopiste näissä asioissa oli Bobrikovilla aina kevääseen 1902 asti, minkä jälkeen hän oli vain muutaman lakkautuspäätöksen takana lukuunottamatta niitä kolmea lehteä, joille hän ei hyväksynyt uusia vastaavia toimittajia. Tästä lähtien lakkautusten määrä myös väheni, ja ajat lyhenivät. Painoylihallitus lakkautti ainiaaksi vain Päivälehdessä. Syy Bobrikovin mielenkiinnon vähenemiseen löytyy ajankohdan poliittisista tapahtumista ja osaksi myös siitä, että äänekkäimmät vastarinnan kannattajat oli jo hiljennetty. Poliittinen aktiviteetti Suomessa oli keväällä 1902 ratkaisevasti siirtynyt kirjoittelusta ja lehdistöpropagandasta käytännön toimintaan, sillä tällöin

119 Bobrikov Borodkinille 29.10.1899 (v.l.). GPB. NL mf 219, fotokopiot. VA.

120 Kinnunen 1982 s. 165, 169-172.

121 Ekman-Salokangas 1979 s. 254-258.

122 PYH:n ptk. 13.5.1901 § 32 ja 15.5.1901 § 1. PYH III. VA; JT 13.4.1901 En anmärkningsvärd bostadsbrist (uut.).

valmistauduttiin boikotoimaan ensimmäisiä uuden asevelvolisuuslain nojalla toimeenpantuja kutsuntoja. Bobrikov pyrki vastaamaan tähän tiukentamalla valvontaa yhteiskunnassa, mikä johti huhtikuussa 1903 oikeuteen karkoittaa maasta vastarinnan johtomiehet.¹²³ Lehdistön valvonnasta tuli toissijainen kysymys, joka voitiin jättää Bobrikovin lehdistötavoitteita ymmärtäneen keskusviraston ja kuvernöorien tehtäväksi. Vaikka lakkautusten väheneminen merkitsi lehdistölle helpotusta, jatkui tiukka sensuuri muuten entisellä tavalla.

3. Julkaisuluvat sensuurin aseena

Kun kenraalikuvernööri Heiden lakkautti vuonna 1891 Savon, hän ilmoitti samalla, ettei lehden julkaisijalle tai kenellekään sen toimittajalle saisi enää antaa lupaa julkaista aikakautisia painotuotteita.¹²⁴ Painoylihallitus oli vaikean ratkaisun edessä, sillä toimittaja A.B. Mäkelä oli jo anonut lupaa uudelle lehdelle. Ylihallitus halusi siirtää asian senaatin siviilitoimituskunnalle tiedustellen samalla, pitäisikö kenraalikuvernöörin käskyn perusteella evätä lupa myös saman kustantajan Savon Viikkolehdeltä. Siviilitoimituskunta puolestaan palautti asian takaisin, koska se katsoi, että päätöksenteko painolupa-asioissa kuului ylihallitukselle.¹²⁵ Huhu kenraalikuvernöörin tulkinnasta levisi Kuopioon, mistä lähetettiin lisää lupa-anomuksia. Savo julkaisseen kirjapainon faktori Emil Väinö pyysi lupaa Savotar-nimiselle lehdelle, ja kirjapainon omistaja Karolina Bergroth halusi laajentaa Savon Viikkolehden kolmipäiväiseksi ja seitsenpalstaisek-

123 Juva 1960 s. 66-72; Jussila 1979 s. 42-48.

124 Heiden sen.siv. tmk:ille 17.1.1891. KD 59/5 1891. PYH III. VA.

125 PYH:n ptk. 4.2.1891 § 5, PYH sen.siv.tmk:ille 4.2.1891/245 ja sen.siv.tmk. PYH:ille 7.2.1891. KD 166/14 1891. PYH III. VA.

si.¹²⁶ Painoylihallitus hyväksyi ensin Savottaren julkaisuluvan, koska sen anojan nimi ei ollut kompromettoinut. Helmikuun puolivälissä sai Uusi Savo luvan, ja samalla oikeutettiin myös Savon Viikkolehti laajenemaan.¹²⁷ Painoylihallitus asettui kenraalikuvernöörin näkemyksestä poikkeavalle kannalle, ja tällä seikalla näyttää olleen vaikutusta painoasetusten julkaisulupaa koskevien määräysten muuttumiseen kesällä 1891. Verrattuna senaatin esitykseen painoasetusta muutettiin julkaisulupien osalta. Painoylihallitus menetti oikeutensa päättää julkaisuluvista, mistä tehtiin yksin kenraalikuvernöörin asia.¹²⁸ Kuten useat muutkin vuoden 1891 painoasetuksen määräykset, myös julkaisulupien myöntämisoikeus sai merkitystä sensuurikeinona Bobrikovin kenraalikuvernöörikaudella.

Alunperin aikakautisten painotuotteitten julkaisuoikeus Suomessa kuului vain Suomen kansalaisille, mutta vuonna 1894 tehdyllä asetuksen muutoksella lupa saatettiin myöntää syntyperäisille keisarikunnan asukkaille sillä edellytyksellä, että vastaava julkaisija ja toimittaja asuisivat vakituisesti julkaisupaikkakunnalla. Vuodesta 1904 lähtien voitiin julkaisulupia antaa venäläisille samoilla ehdoilla kuin suomalaisillekin.¹²⁹ Finljandskaja Gazeta suomennoksineen jäi kuitenkin ainoaksi venäläisten julkaisemaksi lehdeksi Suomessa ennen vuotta 1905.

Vaikka lupa-asioissa päätöksenteko oli kenraalikuvernöörillä, anomukset kulkivat edelleen painoasiain ylihallituksen kautta, ja ylihallituksen puheenjohtaja esitteli ne kenraalikuvernöörille oman lausuntonsa kanssa. Ylihallitus myös tiedotti anojalle kenraalikuvernöörin päätöksestä.¹³⁰ Anomusten käsittely kahdessa elimessä hidastutti päätöksen saamista, ja sortovuosina asiat näyttävät yhä venyneen.

126 Vainion anomus 30.1.1891. KD 116/10 1891 ja Bergrothin anomus 26.1.1891. KD 155/10 1891. PYH III. A; Minna Canth tyttärelleen Ellille 24.1. ja 29.1.1891. Canthin kirjeet 1973 s. 442-444; Savon Viikkol. 13.2.1891 Savottaren synnystä (art.).

127 PYH Vainiolle 2.2.1891/210, PYH Mäkelälle 14.2.1891/291 ja PYH Bergrothille 14.2.1891/290. PYH III. VA; Minna Canth tyttärelleen Ellille 20.2.1891. Canthin kirjeet 1973 s. 449-450. Uudesta Savosta tuli Savon jatkaaja, sillä Savotar ilmestyi vain 7.2.-19.2.1891 eikä Savon Viikkolehteä julkaistu kertaakaan laajennetussa muodossa. Se ilmestyi vain vuonna 1891. Kaarna-Winter 1965 s. 67; USA 21.2.1891 "Uusi Savo" (pk.).

128 Ask 26/1891 § 12:1; asetuksen valmisteluun liittyvät asiakirjat VSV akti 27/1891. VA.

129 Ask 18/1894 ja 36/1904, 80.

130 Ask 26/1891 § 12:2.

Vuonna 1898 anomusten keskimääräinen käsittelynopeus oli 18.5 vuorokautta, mutta jo vuotta myöhemmin peräti 58 vuorokautta. Vuosina 1901 ja 1902 aika venyi yli 200 vuorokauteen, ja pisimmillään se oli lehdistön vaikeana vuonna 1901 keskimäärin 280 vuorokautta. Tämän jälkeen käsittelyaika jälleen lyheni niin, että vuonna 1905 se oli vain 47 vuorokautta. Bobrikovin tulo kenraalikuvernööriksi hidastutti siis selvästi lupaprosessia. Tämä johtui siitä, että ylihallitukselta alettiin vaatia lisäselvityksiä mm. aiottujen lehtien toimittajista.¹³¹

Kaikkiaan 126 myönnetystä julkaisuluvasta 57 oli annettu ennen vuotta 1899, ja tämän jälkeen myönnettiin 69 lupaa, joista runsas kolmannes vuonna 1905. Hylättyjä anomuksia oli 60, ja ne ajoituivat poikkeuksetta Bobrikovin aikaan. Hylkäystuomiot jopa vilkastuttivat alkuun lehtien perustamishankkeita, sillä lakkautettujen lehtien tilalle yritettiin saada uusia. Kun hylkäyspäätöksiä tuli jatkuvasti myönteisiä enemmän, sanomalehtien perustamisinto laimeni vuosina 1903–1904. Obolenski suhtautui anomuksiin myönteisemmin kuin edeltäjänsä, mikä taas lisäsi vuonna 1905 jätettyjen anomusten määrää. Näistä kuitenkin vain 10 anomusta hyväksyttiin ennen suurlakkoa ja 14 marras-joulukuussa 1905. Julkaisulupakysymystä autonomian aikana tutkinut Eeva-Liisa Aalto on todennut, että erityisesti vuosina 1901–1903 uusien lehtien perustaminen oli vaikeaa, mutta kokonaan tukossa tämä tie ei ollut edes Bobrikovin ajan ankarimpina vuosina.¹³²

Kaikista vuosina 1898–1904 käsitellyistä julkaisulupaanomuksista hylättiin 60 ja hyväksyttiin vain 50. Kun Bobrikov näin selkeästi käytti sensuuriaseena oikeuttaan myöntää julkaisulupia, on syytä selvittää tarkemmin niitä syitä, jotka johtivat lehtihankkeiden kariutumiseen. Menettelytapaa kuvaa hyvin jo ensimmäinen hylkäämistapaus, joka koski Uusi Suometar Oy:n anomusta lokakuussa 1898 perustaa Suometar-niminen sanomalehti, vaikka Uusi Suometar ilmestyi jatkuvasti. Yhtiö ilmoitti, että uuden lehtiluvan saami-

131 Aalto 1981 s. 20–21.

132 Aalto 1981 s. 22–23; Aalto 1980 s. 29–33.

Taulukko 9. Myönnetyt julkaisuluvat ja hylätyt lehti-hankkeet vuosina 1891-1905

Vuosi	Myönnetyt luvat			Hylätyt anomukset			Jätettyjä anomuksia
	Suom.	Ruots.	Yht.	Suom.	Ruots.	Yht.	
1891	4	3	7	-	-	-	10
1892	4	3	7	-	-	-	8
1893	3	7	10	-	-	-	9
1894	4	1	5	-	-	-	6
1895	3	5	8	-	-	-	8
1896	3	-	3	-	-	-	4
1897	8	4	12	-	-	-	10
1898	4	1	5	1	-	1	10
1899	6	3	9	4	7	11	22
1900	8	3	11	2	-	2	17
1901	-	1	1	5	8	13	34
1902	7	2	9	14	7	21	24
1903	4	1	5	8	2	10	14
1904	9	1	10	2	-	2	15
1905	19	5	24	-	-	-	20
Yht.	86	40	126	36	24	60	211

Lähde: Aalto 1981 s. 21 ja liite 1. Vuosittain jätettyjen lupa-anomusten kokonaismäärä ei vastaa myönnettyjen lupien ja hylättyjen anomusten yhteismäärää vuosittain, koska kaikista anomuksista ei tehty päätöstä jättövuonna. Lisäksi yhdellä anomuksella on saatettu pyytää lupaa kahdelle lehdelle.

sen jälkeen entinen lehti lopetettaisiin. Toiminnan taustalla oli Uuden Suomettaren toimittajien pelko siitä, että jo yhden varoituksen saanut lehti saatettaisiin lakkauttaa. Jos uusi lehti olisi saanut julkaisuluvan, olisi toimituksella mahdollisen lakkautuksen varalta ollut valmiina entistä ohjelmaa ajava lehti. Hanke ei onnistunut, eikä varalehteä tarvittu-

kaan, koska Uusi Suometar säilyi elossa.¹³³

Yksiselitteistä käsitystä hylkäämisten syistä on vaikea hahmotella, koska Bobrikovin päätöksiin ei yleensä sisällynyt perusteluja. Vaikuttimia voidaan kuitenkin selvittää anomusten liitteiksi kootun aineiston perustella, sillä Bobrikov alkoi vaatia entistä tarkempia tietoja anojan ja tulevien toimittajien poliittisista mielipiteistä, taustasta ja aikaisemmasta lehtimiestoiminnasta. Samalla pyrittiin selvittämään uuden julkaisun suhdetta paikkakunnalla ennen ilmestyneisiin, mutta lakkautettuihin lehtiin. Usein anomusten johdosta pyydettiin lausunnot sekä paikalliselta paino-asiamieheltä että kuvernööriltä.¹³⁴ Näiden lausuntojen perusteella on voitu päätellä ainakin melkoisella todennäköisyydellä useimpien hylkäyspäätösten syy:

korvaisi toista lehteä	32
aiotun toimittajan maine	13
työväenaate, sosialismi, radikalismi	3
paikallislehti maaseudulle	3
ei tietoa	9
<hr/>	
Yhteensä	60

Suurin osa hylkäävistä päätöksistä tapahtui sillä perusteella, että aiottu lehti suunniteltiin korvaamaan jotakin lakkautettua lehteä tai sillä haluttiin ennakoida, kuten edellä kuvatussa Uuden Suomettaren tapauksessa, mahdollista lakkautusta. On todennäköistä, että eräät tässä epäselviksi merkityt anomukset koskivat myös tapauksia, jotka herättivät kenraalikuvernöörissä epäilyksiä korvaavista lehdistä. KytKentä ainiaaksi lakkautetun ja uuden lehtiyri-tyksen välillä näkyy erittäin selvästi silloin, kun kohta lakkautuksen jälkeen sama kustantaja haki oikeuksia uudelle sanomalehdelle. Haminan Sanomien lakkauttamisen jälkeen heinäkuussa 1899 kirjapainon faktori F. Penger jätti jo samassa kuussa anomuksen Haminan Uutisten perustamises-

133 UStar Oy:n anomus 13.10.1898. KD 117/151 1898, päätös 26.10.1898/490. PYH III. VA; Star Oy:n yhtiökok. ptk. 9.10.1898 § 2. US ark.; Aalto 1981 s. 33. Päivälehdhen lakkautuksen pelossa Santeri Ingman hankki jo v. 1892 julkaisuluvan Uudelle Lehdelle, jota ei kuitenkaan tarvittu. Vainio 1915 s. 173; Aalto 1981 s. 56-57.

134 Aalto 1981 s. 36.

ta. Tämä anomus ei tuottanut tulosta, mutta vuoden 1900 alussa Bobrikov hyväksyi Haminan Sanomien perilliseksi Koittaren.¹³⁵ Myöhemmin lehden perustaminen lakkautetun tilalle ei enää tahtonut onnistua. Vaasassa kesällä 1901 lakkautetun Pohjalaisen toimitus teki kolme turhaa yritystä, ennen kuin Pohjan Poika alkoi ilmestyä vuonna 1905 Pohjalaisen perillisenä.¹³⁶ Jyrängön julkaisijat taas anoivat ensin lakkautuksen poistamista ja sen epäonnistuttua kahta uutta lehteä, mutta turhaan.¹³⁷ Kun lakkautetun lehden tilalle yritettiin saada uusi lehti, kenraalikuvernöörin päätökseen eivät vaikuttaneet kuvernöörien puoltolauseet, epäillyn julkaisun julistautuminen vanhasuomalaiseksi eikä sekään, että lehti lupasi ottaa palstoilleen venäjänkielisiä ilmoituksia.¹³⁸ Vuonna 1904 oli tilanne jo sen verran helpottunut, että heinäkuussa lakkautetun Päivälehdien tilalle saatettiin taloudellisiin ja sivistyksellisiin tekijöihin vetoamalla saada lupa Helsingin Sanomille. Painoviranomaiset olivat kuitenkin varuillaan, ja julkaisulupa annettiin lehdelle vain sillä ehdolla, että kysymyksessä ei olisi valtiollinen sanomalehti. Lehden jokaista numeroa piti lisäksi lähettää kaksi kappaletta painoylihallitukselle.¹³⁹

Etupäässä helsinkiläisten lehtien, mutta myös mm. Uleåborgsbladetin, Viipurin Sanomien ja Pohjalaisen toimitukset pyrkivät mitätöimään määräaikaisten lakkautusten vaikutuksiakin uusilla lehtihankkeilla. Kun Bobrikov lakkautti huhtikuun alussa 1899 Nya Pressenin ja Aftonpostenin joksikin aikaa, jätettiin painoylihallitukselle välittömästi anomus Annonsören-nimisestä lehdestä ja vuonna 1893 luvan

135 Haminan Uutiset, anomus 20.7.1899. KD 143/144 1899, päätös 21.10.1899/990, Koitar, anomus 31.10.1899. KD 215/151 1899, päätös 17.1.1900/43. PYH III. VA; Aalto 1981 liite 2.

136 Pohjan Kansa, anomus 11.7.1901. KD 146/275 1901, päätös 31.10.1901/1400, Pohjola, anomus 13.12.1901. KD 262/297 1901, päätös 31.12.1902/1688, Vaasan Kauppalehti, anomus 8.9.1902. AD 114/123 1902, päätös 5.2.1903/156, Pohjan Poika, anomus 17.11.1904. KD 220/204 1904 (akti kadonnut) ja 10.1.1905. KD 8/191 ja 9/192 1905 ja 22.5.1905. KD 128/210 1905, päätös 28.6.1905/780. PYH III. VA; Aalto 1981 liite 2.

137 Jyränkö, anomus 4.2.1902. KD 17/111 1902, Heinolan Sanomat, anomus 14.1.1902. KD 8/110 1902, päätös 25.4.1903/634, Heinolan Lehti, anomus 15.10.1902. KD 130/127 1902, päätös 25.4.1903/634. PYH III. VA; Aalto 1981 liite 2.

138 Kuvernöörien puoltolauseita esiintyi useissa anomuksissa. Esim. Pohjan Kansa KD 146/275 1901, Norra Finland KD 215/287 1901, Pedersöre KD 191/281 1901 ja Pohjolatar KD 22/112 1902, Hämeen Kansa, näyten:ro 23.3.1901 KD 52/161 ja 165/276 1901, Hämeenmaa KD 71/265 ja 188/280 1901. PYH III. VA.

139 K.J. Mannelinin (faktori) anomus PYH:lle 7.7.1904. KD 92/226 1904, päätös 20.9.1904/1291. PYH III. VA; HS 24.9.1904 Esittäytyminen (pk.).

saaneen, mutta taloudellisista syistä kariutuneen Dagens Nyheterin uudelleen perustamisesta. Nämä lehdet, kuten samoihin aikoihin vireillä ollut Helsingfors Tidningar, saivat ilmestymisluvan vain sillä ehdolla, että niissä ei otettaisi kantaa hallituksen toimenpiteisiin. Anojat valittivat senaatin prokuraattorille tällaisten painoasetuksen vastaisten ehtojen asettamisesta, jolloin Bobrikov kielsi minkään ehtojen asettamisen ja hylkäsi lehtihankkeet.¹⁴⁰ Kun Nya Pressen oli lakkautettu lopullisesti heinäkuussa 1900, jätettiin painoylihallitukselle välittömästi Helsingfors Allehandan sekä Helsingfors Handels- och Sjöfartstidningin julkaisulupa-anomukset, mutta nämäkään eivät johtaneet tuloksiin.¹⁴¹ Sen sijaan Aftonpostenin lakkautuksen jälkeen onnistui tunnetun arkkitehdin ja kirjailijan Jac Ahrenbergin nimissä tehty anomus Dagligt Allehandan perustamisesta, kun siinä vielä vedottiin voimakkaasti lehden kirjalliseen merkitykseen. Dagligt Allehandasta ei kuitenkaan tullut pitkäaikaista, sillä se julistautuikin perustuslailliseksi ja isänmaalliseksi. Kenraalikuvernööri lakkautti sen jo runsaan vuoden kulluttua, eikä sen tilalle enää onnistuttu saamaan uutta lehteä.¹⁴² Ilmeisesti lakkautusten varalle pyrki myös Hufvudstadsbladet, joskin tuloksetta, hankkimaan erilliset ilmes- tymisluvat puoliviikkopainokselleen ja iltalehdelleen.¹⁴³ Samoin Vasa Nyheterin toimitus yritti turhaan varautua uudella lehdellä mahdolliseen lakkautukseen huhtikuussa 1899, jolloin lehti sai ensimmäisen varoituksensa.¹⁴⁴

Hylkäämiseen johtaneiden anomusten liitteinä oli 13

-
- 140 Annonsören, anomus 6.4.1899. KD 101/139 1899, päätös 26.4.1899/377, Dagens Nyheter, anomus 18.4.1899. KD 86/137 1899, päätös 3.5.1899/379, Helsingfors Tidning, anomukset 11.2. ja 6.4.1899. KD 50/133 ja 102/139 1899, päätös 26.4.1899/378, prokuraattori PYH:lle 4.8.1899. KD 46/41 1899, PYH prokuraattorille 7.8.1899/757. PYH III. VA.
- 141 Helsingfors Allehanda, anomus 14.7.1900. KD 136/124 1900, päätös 18.5.1901/739, Helsingfors Handels- och Sjöfartstidning, anomus 29.8.1900. KD 164/127 1900, päätös 18.5.1901/738. PYH III. VA.
- 142 Helsingfors Nyheter. anomus 24.10.1900. KD 211/133 1901, päätös 18.5.1901/713, DA, anomus 15.11.1900. KD 269/139 1900, päätös 5.12.1900/1411, Helsingfors Posten, anomus 17.10.1901. KD 202/285 1901, PYH III. VA; DA 18.10.1900 (tilausilm.); ks. myös liite 4.
- 143 Hbl halvveckouppl., anomus 5.10.1899. KD 189/148 1899, päätös 11.11.1899/1053, Dagens Nyheter (aftonbil. till Hbl), anomus 13.9.1901. KD 180/281 1901, päätös 31.12.1902/1667. Hbl:n toimittaja A.R. Frenckell haki lupaa myös Tiden-nimiselle lehdelle, joka v. 1893 oli kaatunut taloudellisten vaikeuksien takia. Anomus 5.2.1901. KD 32/257 1901, päätös 1.4.1901/432. PYH III. VA; Aalto 1981 liitteet 2 ja 3.
- 144 Vasa Dagblad, anomus 26.4.1899. KD 96/139 1899, päätös 30.8.1899/790, PYH:n luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1885-1905. PYH III. VA.

tapauksessa aiotun toimittajan mainetta koskevia epäsuotuisia lausuntoja. Näistä kuudessa mainittiin poliittisia syitä, ja neljässä tapauksessa pidettiin toimittajan sivistystasoa liian alhaisena. Muina syinä oli mm. tuomio laittomasta oluen myynnistä.¹⁴⁵ Poliittisista syistä hylättyjä, jo edellä mainittujen Helsingfors Allehandan, Helsingfors Handels- och Sjöfartstidningin ja Helsingfors Postenin lisäksi olivat ainakin Kristinestads Tidningin, Jakobstads Nyheterin ja Uusien Viipurin Sanomien anomukset, jotka koskivat ilmiselvästi korvikelehtien perustamista.

Vaasaan aiotun Päivän Tietojen ja kuopiolaisen Savolaisen toimittajat arvioitiin poliittisesti epäluotettaviksi, mikä näissä tapauksissa tarkoitti sosialismia.¹⁴⁶ Tavallisesti kuvernöörit ja painoasiamiehet tyrmäsivät työväenaatetta ajamaan suunnitellut lehdet vetoamalla lausunnoissaan toimittajien puutteelliseen koulutukseen tai alhaiseen sivistystasoon.¹⁴⁷ Useasti voidaan kuitenkin epäillä poliittisia vaikuttimia merkittävimiksi. Hämeen läänin kuvernööri ja sensori Collin suhtautuivat hyvin kriittisesti Hämeenlinnaan aiottuun työväenlehteen, Päivän Uutisiin, katsoen, että yleistä äänioikeutta ajavaa työväenhenkistä sanomalehteä ei paikkakunnalle tarvittu, vaan entiset suomenkieliset lehdet tyydyttivät täysin tarpeen.¹⁴⁸ Kuvernöörin suosituksesta huolimatta Bobrikov ei myöntänyt vuonna 1900 lupaa Vaasan työväenyhdistyksen Aamuruskolle, joka oli suunniteltu linjaltaan maltilliseksi, wrightiläiseksi ja oli mahdollinen kilpailija Pohjalaiselle. Ilmeisesti Bobrikov epäili tässäkin korvikelehden perustamishanketta, sillä Vaasan työväenyhdistys oli suomalaisuusmielinen ja Ossian Ansas osallistui aktiivisesti sen toimintaan.¹⁴⁹ Työväenlehtihankkeiden

145 Hankoniemi, Hangon painoasiamiehen lausunto 16.9.1899. KD 372/118 1899. PYH III. VA; Salmelin 1967 s. 169-170; toiminnan tavoitteena oli paikallisen työväenlehden perustaminen.

146 Päivän Tiedot, Vaasan painoasiam. lausunto 27.12.1901. KD 267/297 1901, Savolainen, Kl. kuvernöörin lausunto 28.12.1903. KD 282/249 1903. PYH III. VA.

147 Lahden Uutiset, Hl. kuvernöörin lausunto 7.4.1900. KD 45/114 1900, Päivän Tiedot, Vaasan painoasiam. lausunto 27.12.1901. KD 267/297 1901, Pohjolan Työmies, Vaasan painoasiam. lausunto 25.4.1903. KD 84/214 1903. PYH III. VA; Salmelin 1967 s. 254-255.

148 Päivän Uutiset, Hl. kuvernöörin lausunto 9.3.1904 ja Hllinnan painoasiam. lausunto 3.4.1904. KD 27/215 1904. PYH III. VA.

149 Aamurusko, Vl. kuvernöörin lausunnot 18.7. ja 22.8.1900, Aamuruskon näyten:ro 21.6.1900. KD 121/123 1900. PYH III. VA; Salmelin 1967 s. 162-164.

hylkääminen liittyy osana työväenlehdistöön yleensä kohdistettuihin sensuuritoimenpiteisiin, joihin palataan tarkemmin seuraavassa luvussa.

Bobrikov hylkäsi myös eräitä paikallislehtianomuksia. On ymmärrettävää, että Tyrvään Sanomien kilpailijaksi vuonna 1903 tarkoitettu Tyrvää ei saanut julkaisulupaa, sillä maalaiskunnassa tuskin olisi ollut pohjaa kahdelle paikallislehdelle.¹⁵⁰ Tämän lisäksi estettiin Ilmajoki-nimisen lehden ja Forssan Utisten perustaminen vuonna 1902. Forssan Uutisia koskevassa Hämeenlinnan painoasiamiehen lausunnossa näkyy huoli tämän Hämeen Sanomien erilliseksi paikallisosastoksi tarkoitetun lehden toimittaja- ja lukijakunnasta, sillä Forssan väestö koostui valtaosaltaan teollisuustyöväestöstä, jonka asiat myös tulisivat hallitsemaan lehden palstoja. Olisi pelättävissä, että lehti sisältäisi luokkaristiriitoja korostavaa aineistoa. Niinpä anomus hylättiin, ja vastaava Forssan Sanomat voitiin perustaa vasta vuonna 1905.¹⁵¹ Kunnallislehti Ilmajokea taas saattelivat sekä Vaasan läänin kuvernöörin että painoasiamiehen puoltavat lausunnot, mutta nekään eivät julkaisulupaa edistäneet.¹⁵² Maaseutulehtiä ei Bobrikovin aikana Suomeen saatu perustaa lainkaan, mikä tietysti johtui siitä, että maaseudulla ei ase- tuksen mukaan ollut lupa harjoittaa kirjapainotoimintaa. Toisaalta oli myös pelättävissä, että toimittaja- ja lukijapiirin laajeneminen uusiin sosiaaliryhmiin voimistaisi vain entisestään hallituksen toimenpiteisiin kohdistettua kritiikkiä. Hiljaisuus oli Bobrikoville aina parempi vaihtoehto.

Suomessa oli Bobrikovin kenraalikuvernöörikaudella erittäin vaikea saada julkaisulupia uusille lehtiyrityksille. Lähes mahdotonta se oli silloin, kun anomus lähetettiin paikakunnalta, missä vastikään oli lakkautettu jokin julkaisu joko ainiaaksi tai määräajaksi. Toimitukset puolestaan pyrkivät juuri korvaamaan lakkautettuja sanomalehtiä hankki-

150 Tyrvää, anomus 21.12.1901. KD 279/299 1901, päätös 5.2.1903/152. PYH III. VA; Santonen 1968 s. 68-69.

151 Forssan Uutiset, anomus 11.1.1902, Hiihinnan painoasiamiehen lausunto 25.1.1902. KD 7/110 1902, päätös 30.6.1902/843, Forssan Sanomat, anomus 1.12.1904. KD 241/207 1904, päätös 3.1.1905/11.

152 Ilmajoki, anomus 9.1.1902, Vl. kuvernöörin lausunto 27.1.1902, Vaasan painoasiamiehen lausunto 20.1.1902. KD 5/110 1902, päätös 31.12.1902/1680. PYH III. VA.

malla uusia ilmestymislupia tai vähentämään lakkautusten vaikutuksia perustamalla samanhenkisiä rinnakkaisjulkaisuja. Bobrikov havaitsi tällaisten hankkeiden takana olleet motiivit ja esti lähes poikkeuksetta nämä yritykset. Koska päättöksiin ei tavallisesti sisältynyt mitään perusteluja, näyttävät eräät ratkaisut yllättäviltä ja antavat aiheen uskoa, että Bobrikovin epäluuloisuus lehtihankkeita kohtaan oli välistä jopa aiheettoman suuri. Koska joka vuosi kuitenkin joitakin julkaisulupia myönnettiin, merkitsee tämä sitä, että Bobrikov ei käytännön toimillaan sittenkään täysin estänyt lehtien perustamista tai tällä tavoin pyrkinyt tekemään tilaa lääninlehdille.

4. Työväenlehtien erikoissensuuri

Pentti Salmelin on todennut työväenlehdistön alkuvaiheita tutkivassa väitöskirjassaan, että Työmies oli alkamisestaan lähtien ainakin vuoteen 1901 saakka tiukimmin sensuroitu pääkaupunkilaislehti. Tarkkailuun vaikutti erityisesti sen esittämä sisäpoliittinen kritiikki. Tämä ei johtanut kuitenkaan useisiin varoituksiin tai lakkautuksiin, kuten Venäjänpoliittiset kirjoitukset, vaan Työmiehen kannanottoihin puutuivat erityisesti kotimaiset painoviranomaiset, joiden harjoittaman erikoissensuurin alaisena Salmelin katsoo työväenlehdistön olleen.¹⁵³ Pirkko Rommi on kritikoitunut tätä käsitystä huomauttaen, että vasta vertaamalla työväenlehdistä sensuroituja ja niissä julkaistuja kirjoituksia muun lehdistön sensuuriin, voitaisiin päätellä, kohdistuiko karsinta tietyn tyyppiseen lehtiryhmään vai muista lehdistä poikkeavaan kirjoitteluun.¹⁵⁴ Kysymyksen ratkaisemiseksi onkin syytä

153 Salmelin 1967 s. 254-255.

154 Rommi 1974 A s. 412-413.

tarkastella sitä, sensuroitiinko Työmiehestä ja sen seuraajista toisenlaisia artikkeleita kuin muista lehdistä ja miten painoviranomaiset suhtautuivat työväenlehtien Venäjän-poliittisiin kannanottoihin.

Kun Työmies oli perustettu Suomen ensimmäisenä varsinaisena työväenlehtenä vuonna 1895, se ilmoitti näytenuumerossaan pyrkivänsä tarjoamaan helppotajuista, etenkin työväestön oloja koskevaa lukemista. Erityisesti lehdessä oli tarkoitus kiinnittää huomiota työväestön taloudellisiin ja sosiaalisiin oloihin sekä henkisiin harrastuksiin ja yhdistystoimintaan.¹⁵⁵ Jo syntyessään lehti oli radikaalistuneen ja nuorsuomalaisista irtoamaan pyrkineen työväenliikkeen äänitorvi, jossa vaadittiin mm. yleistä äänioikeutta ja työlakko-oikeutta. Työmiehen ohjelmaa on vielä 1800-luvun lopulla pidettävä pikemminkin sosiaalireformistisena kuin sosialistisena, sillä tällöin sosialismi-sanakin pysyi vieraana sekä työväenpuolueelle että sen lehdille. Vasta Viipurin kokouksessa vuonna 1901 lehdistö sidottiin kiinteäksi osaksi puoluetta, ja vuonna 1903 puolueen omaksuessa ohjelmaansa sosialismin tuli sen lehdistä myös Suomen sosialidemokraattisen puolueen äänitorvia.¹⁵⁶

Työmies muuttui vuoden 1899 alussa viikkolehdestä 6-päiväiseksi sanomalehdeksi, ja uusia lehtihankkeita oli vireillä. Turkulainen Länsi-Suomen Työmies ja tamperelainen Kansan Lehti alkoivat ilmestyä keväällä 1899 juuri, kun Bobrikovin sensuuripolitiikka alkoi kiristää otettaan.¹⁵⁷ Kotkan työväenyhdistys anoi samoihin aikoihin julkaisulupaa Itä-Suomen Työmiehelle, mutta yritys kariutui aluksi toimitaja Vilho Pylkön maineesta annettuun todistukseen, jossa Kotkan maistraatti piti hakijan koulusivistystä puutteellisena ja kertoi hänen esiintyneen työväen kiihottajana. Lehden perustaminen onnistui vasta kolmannella yrityksellä vuoden 1900 alkupuolella. Siitä ei kuitenkaan tullut pitkäaikaista,

155 Työmiehen lupa-anomus 16.2.1895. KD 26/143 1895, päätös 23.2.1895/163, näytenro 14. 2.1895 Lukijalle (pk.). PYH III. VA; Tm 2.3.1895 Matkalle lähtiessä (pk.); Salmelin 1967 s. 86-87.

156 Salmelin 1967 s. 93-97, 240-243, 284-285, 322-331; Soikkanen 1961 s. 49-52, 85-91; Soikkanen 1975 s. 29-38.

157 Salmelin 1967 s. 149-152; L-ST:n ensimmäinen numero ilmestyi 14.1.1899 ja KL:n 2.3. 1899. Kaarna-Winter 1965 s. 31, 48.

vaan lehti kaatui taloudellisiin vaikeuksiin jo runsaan puolen vuoden kuluttua.¹⁵⁸ Kuten jo on todettu, Bobrikovin aikana uusien lehtien perustaminen oli vaikeaa, ja useat työväenlehdetkin kompastuivat julkaisulupakynnykseen. Viipurissa oli jopa yritetty työväenlehden nimikkeen alla perustaa Eteenpäin korvaamaan keväällä 1900 lakkautettua Viipurin Sanomia.¹⁵⁹ Bobrikovin kanta työväenlehdistöä kohtaan ei kuitenkaan ollut kokonaan kielteinen, sillä Itä-Suomen Työmiehen lisäksi hän antoi julkaisuluvan ruotsinkieliselle Arbetaren-lehdelle vuonna 1900, joskin sillä ehdolla, että lehden sisältö ei olisi "poliittinen". Julkaisulupa-anomus oli varovasti muotoiltu, ja siinä korostettiin erityisesti lehden merkitystä työväestön moraalisten ja taloudellisten etujen ajajana. Ohjelmaan sisältyi myös huomautus siitä, että ruotsinkielinen työväestö ei kuulunut ruotsalaiseen puolueeseen, mikä varmasti on puoltanut julkaisulupaa kenraalikuvernöörin silmissä, sillä tässä tarjoutui mahdollisuus lyödä kiilaa vankasti perustuslailliseen ruotsinmieliseen rintamaan.¹⁶⁰ Voidaan myös olettaa, että näiden työväenlehtien julkaisuluvat olivat kiitos niistä työväenliikkeen piirissä ja Työmiehenkin palstoilla esiintyneistä mielenilmauksista, jotka osoittivat, että työväenjohtajat eivät varauksetta liittyneet Venäjän hallituksen vastustajien riveihin. Sallimalla lehtien julkaiseminen oli mahdollista vahvistaa työväestön keskuudessa venäläisille suopeita mielialoja.¹⁶¹ Tutkittavan kauden lopulla alkoi Viipurissa ilmestyä vuonna 1905 Työ, jonka julkaisuluvan saanti ei enää helpottuneissa oloissa tuottanut vaikeuksia.¹⁶²

Venäjällä oli kielletty erityisillä sensuurimääräyksillä jo 1890-luvulla käsittelemästä painokirjoituksissa sosialismia ja kommunismia. Keisarikunnan painoylihallituksen salaisissa kiertokirjeissä oli määräyksiä kirjoituskelloista, jotka koskivat oloja tehdaslaitoksissa, kuten työläisten palkkoja, tietoja työpäivän pituudesta, työnantajan ja työläisten välisestä suhteista, lakoista ja epäjärjestyksistä työpaikoilla.

158 Salmelin 1967 s. 155-157, 184. I-ST ilmestyi 2.5.-7.11.1900. Kaarna-Winter 1965 s. 26.

159 Salmelin 1967 s. 165-166.

160 Arbetaren, anomus 2.8.1900. KD 150/126 1900, näyten:ro 1.8.1900 Anmälan (pk.), päätös 8.12.1900/1448. PYH III. VA; Salmelin 1967 s. 158-159; vrt. Jussila 1979 s. 39.

161 Soikkanen 1960 s. 121-122; Jussila 1979 s. 25-26, 39-40.

162 Kaarna-Winter 1965 s. 77.

Yhteiskuntaluokkien väliset ristiriidat kuuluivat myös kiellettyjen aiheiden piiriin.¹⁶³ Vaikka kenraalikuvernööri Heiden antoi juuri työväenasioita ajamaan pyrkinneelle Työmiehelle julkaisuluvan, on ymmärrettävää, että hän seurasi lehden kirjoittelua. Varsin pian löytyikin huomauttamisen aihetta. Työmiehen kahden ilmestymiskuukauden jälkeen kenraalikuvernööri lähetti huhtikuussa 1895 painoylihallitukselle kirjeen, jossa kehoitettiin sensuroimaan Työmiestä tarkemmin, koska siinä oli esiintynyt kirjoituksia, jotka olivat omiaan herättämään vihaa ja katkeruutta eri yhteiskuntaluokkien välillä ja vieläpä synnyttämään väkivaltaisen työväenliikkeen.¹⁶⁴ Tämän kirjeen perusteella painoylihallitus määräsi Työmiehelle varoituksen, joka tuolloin oli melko harvinainen sanktio. Varoituksen syynä mainitut artikkelit käsitelivät sisäpoliittisia kysymyksiä, ja tendenssinä niissä oli taloudellisen ja poliittisen eriarvoisuuden korostaminen eri yhteiskuntaluokkien välillä, mikä siis Venäjällä oli nimenomaan kiellettyä. Salmelinin mukaan varoitus tehoi, eikä lehdelle tullut vastaavia muistutuksia enää kenraalikuvernöörin taholta ennen Bobrikovin aikaa.¹⁶⁵ Painoylihallitus muistutti vielä vuonna 1897 sensori H.R. Wennerströmiä Työmiehen sensuroinnin terävöittämisestä vedoten kenraalikuvernöörin kirjelmään.¹⁶⁶ Suomalaiset painoviranomaiset olivat myös aktivoituneet tarkkailemaan Työmiehen kannanottoja.

Bobrikov ei aluksi puuttunut Työmiehen kirjoitteluun ilmeisesti siksi, että sen Venäjän-poliittinen kommentointi oli vähäistä. Lisäksi lehden päätoimittaja Matti Kurikka oli suuren adressin keräämisen yhteydessä sanoutunut irti vastarintahankkeesta.¹⁶⁷ Kun Työmies elokuussa 1899 käsiteli leipureiden lakkoa ja moitti niitä työnantajia, jotka käyttivät venäläisiä leipureita rikkurityövoimana, lehti sai

163 Rigberg 1965 s. 334, 337.

164 Heiden PYH:lle 25.4.1895. KD 8/6 1895, PYH:n ptk. 25.4.1895 § 1. PYH III; ks. myös KKK akti 42/1895. VA; Salmelin on olettanut, että Heidenin kantaan vaikutti Helsingin ruotsinkielisten lehtien kirjoittelu Työmiestä vastaan, mutta hän ei ole selvittänyt kieltojen liittymistä Venäjän sensuurimääräyksiin. Salmelin 1967 s. 244.

165 Varoituksen aiheet: Tm 23.3.1895 Kunnallisveroäyri Helsingissä (uut.), 13.4.1895 Työväen sivistyskantaa kohotettava (pakina, kirj. Kaapro Jääskeläinen = A.B. Mäkelä), 20.4.1895 Aftonposten (art.) ja Ketä me kunnioitamme (uut.); Salmelin 1967 s. 244.

166 PYH:n ptk. 29.3.1897 § 10, PYH Wennerströmille 29.3.1897/142. PYH III. VA.

167 Salmelin 1967 s. 141-142; Soikkanen 1960 s. 121-122; Soikkanen 1961 s. 67-68.

ensin varoituksen ja syyskuussa vielä kuukauden lakkautus-
tuomion sillä perusteella, että sen kirjoittelu oli omiaan
herättämään vihaa suomalaisten ja venäläisten välillä.¹⁶⁸
Rangaistusten aihe ja tausta olivat nyt oleellisesti erilaiset
kuin vuonna 1895. Vaikka kirjoituksiin sisältyi yhteiskunnal-
linen tendenssi, ratkaisevaa oli se, että Työmies oli negatii-
viseen sävyyn kirjoittanut venäläisten asemasta Suomessa.
Samantapaisista aiheistahan varoituksia ja lakkautuksia
saivat muutkin lehdet. Tämä jäi kuitenkin Työmiehen aino-
aksi lakkautukseksi, eikä kenraalikuvernööri enää varoitta-
nutkaan sitä.

Arbetaren ja Helsingin ulkopuolella ilmestyneet Länsi-
Suomen Työmies, Kansan Lehti ja Itä-Suomen Työmies eivät
koko aikana saaneet Bobrikovilta yhtään varoitusta, eikä
niitä lakkautettu kertaakaan. Näyttää siltä, että Venäjän-
poliittinen sensuuri ei suurestikaan koskettanut työväenleh-
distöä. Selitykseksi tälle ei riitä vain edellä esitetty totea-
mus työväenjohtajien haluttomuudesta liittyä perustuslaillis-
ten rintamaan, sillä tamperelaisen Kansan Lehden päätoi-
mittaja Yrjö Mäkelin kuului kansallisen vastarinnan kannat-
tajiin.¹⁶⁹ Sen sijaan näiden lehtien luonne työväestön herät-
täjänä ja kasvattajana sekä yhteiskunnallisten olojen arvostelijana vaikutti niiden sisältöön niin, että niissä painottui-
vat työväenasia ja sosiaaliset kysymykset sekä työväen omia
toimintoja koskevat uutiset. Vaikka lehdissä arvosteltiin
yhteiskunnan yläluokkia ja hallintojärjestelmääkin, eivät
Venäjän-poliittisesti arat kysymykset olleet juuri tulilinjalla.
Kritiikin kärki kohdistui kotimaisiin "herroihin" ja vallanpi-
tajiin.¹⁷⁰ Tämä puolestaan ei venäläisten näkökulmasta
ollut välttämättä vain kielteistä, kun korkeinta valtaa kos-
keva arvostelu Suomessa kiihtyi.

Salmelin korostaa kotimaisten painoviranomaisten in-
nokkuutta toimia työväenlehtien sensuroijina ja katsoo,
että he olivat valmiita ylläpitämään Heidenin vuonna 1895

168 PYH:n ptk. 24.8.1899 § 3 ja 13.9.1899 § 1, PYH Ul. kuvernööriille 24.8.1899/778 ja 13.9.1899/810. PYH III. VA; Tm 3.8.1899 ja 8.8.1899 Leipurien lakko (uut.), 8.8.1899 Leipurien työlakko (art., kirj. N.R. af Ursin) ja 12.8.1899 Leipurien työntekijäin lakkokomitea (uut.); Salmelin 1967 s. 248-249.

169 Soikkanen 1960 s. 123; Kujala 1978 s. 61-62.

170 Salmelin 1967 s. 261-264, 284-351 passim; Ratia 1981 liitteet 1-4.

antamaa erikoismääräystä vielä silloinkin, kun lehdistön vapautta muuten huomattavasti rajoitettiin.¹⁷¹ Käytännön tasolla sensurointi näkyy painoesteiden määrien kehityksessä.

Taulukko 10. Työväenlehtien painoesteet vuosina 1895-1905

Vuosi	Tm	Arb	L-ST	KL	I-ST	Työ
1895	4
1896	4
1897	11
1898	9
1899	32	.	-	2	.	.
1900	45	.	3	3	-	.
1901	15	16	1	3	.	.
1902	9	1	.	.
1903	34	24	-	5	.	.
1904	14	1	.	.
1905	28	19	3	5	.	2

Lähteet: Ks. liite 2; Pl 22.11.1899 B Painoestetilastoa (art.); Merikallio 1979 passim; Ratia 1981 s. 11.

Työmiehestä on ollut käytettävissä täydellisimmät painoestetiedot koko kymmenvuotiskaudelta, ja maan johtavana työväenlehtenä sen sensurointi myös parhaiten kuvastaa viranomaisten suhtautumista. Kaikkina niinä vuosina, joilta tietoja on kerätty, muiden kaupunkien lehtiä ei sensuroitu läheskään yhtä paljon kuin helsinkiläisiä. Turku ja Tampere olivat tosin muutenkin lievemmän sensuurin kaupunkeja. On kuitenkin mahdollista, että kaikki rettelöt sensoreiden ja toimittajien välillä eivät näy tilastossa, mihin viittaavat ainakin Kansan Lehden toimittajien Yrjö Mäkelinin ja Yrjö Sirolan muistot Tampereen painoasiamiehen pik-

¹⁷¹ Salmelin 1967 s. 249-254.

kumaisuudesta.¹⁷² Edellä esitetyt numerotiedot eivät missään tapauksessa anna aihetta sellaisen yleistyksen tekemiseen, että kaikki työväenlehdet olivat olleet erityisen tiukan sensuurin kohteina. Työväenlehtien painoesteiden määrä tosin edustaa useina vuosina Helsingin lehtien joukossa huipulukemia, mutta Tampereella taas perustuslailliset lehdet saivat keskimäärin enemmän painoesteitä kuin Kansan Lehti.¹⁷³

Työmiehellä oli vuonna 1897 peräti 11 painoestettä, kun samaan aikaan muilla pääkaupungin lehdillä niitä oli vain pari-kolme. Tämä oli seurausta sekä kenraalikuvernöörin että painoylihallituksen puuttumisesta lehden kirjoitteluun. Valtaosa näistä esteistä johtui sellaisista kirjoituksista, joissa käsiteltiin yhteiskunnallista eriarvoisuutta, kritikoitiin yläluokkaa tai kirjoitettiin lakoista.¹⁷⁴ Kenraalikuvernöörin ja painoylihallituksen samansuuntaista politiikkaa Työmiestä kohtaan osoittaa sekin, että kenraalikuvernööri hylkäsi Työmiehen toimituksen maaliskuussa 1897 jättämän lehden laajennusanomuksen. On myös väitetty, että toimenpiteen taustalla oli helsinkiläisten teollisuudenharjoittajien painostus.¹⁷⁵ Vaikka Bobrikov puuttui vain harvoin työväenlehtien kirjoitteluun, painoesteiden määrä jatkui 1900-luvun taitteessa edelleen runsaana. Niiden syynä olivat usein kirjoitukset yhteiskunnallisista kysymyksistä tai taistelusta yhteiskunnan muuttamiseksi, ja myös Venäjän-politiikka tuli vuonna 1899 mukaan kuvaan. Kansan Lehti taas ei saanut koko aikana ainoatakaan painoestettä Venäjän-poliittisista syistä.¹⁷⁶

Käsitys työväenlehtien erikoissensuurista pohjautuu paitsi Heidenin määräykseen etupäässä senaatin siviilitoimistuskunnan alkuvuodesta 1900 antamaan sensuuriohjeeseen. Painoasiamies Wennerströmin ja painoylihallituksen välillä puhkesi helmikuussa 1900 erimielisyyksiä Työmiehen sensu-

172 Mäkelin 1914 s. 18-19; Sirola 1914 s. 27. Tampereen painoasiamies E.A. Sjöström ei riidellyt ainoastaan työväenlehtien toimittajien kanssa, vaan jo edellä on kerrottu, että myös Tammerfors Nyheterin toimittaja nosti syytteen häntä vastaan vuonna 1900.

173 Ks. liite 2; Pl 22.11.1899 B Painoestetilastoa (art.); Ratia 1981 s. 11.

174 Merikallio 1979 liitteet 2 ja 3.

175 Salmelin 1967 s. 245-246; Merikallio 1979 s. 35-36.

176 Merikallio 1979 s. 48 ja liitteet 2 ja 3; Ratia 1981 s. 14.

roinnista, kun ylihallitus vapautti lehden eräästä Wennerströmin määräämästä painoesteestä. Sensori selitti, että hän oli karsinut Työmiehestä vain yhteiskunnan vastaisia lausuntoja, mutta ei halunnut estää asiallista keskustelua. Lopuksi hän huomautti, että Bobrikov kannatti lehden tiukkaa silmälläpitoa.¹⁷⁷ Painoylihallitus päätti jättää asian senaatin siviilitoimituskunnalle. Tämä vahvisti maaliskuussa, että Työmieheessä oli todella esiintynyt tietoja, jotka perustuivat yksipuolisiin ja vääristyneisiin käsityksiin ja olivat yhteiskunnalle vahingollisia. Esimerkkinä mainittiin artikkeli "Hyljätyt", jossa oli asetettu kyseenalaiseksi valtiopäivien päätöksiä. Siksi siviilitoimituskunta määräsi Työmiehen ja muut vastaavat "kansanlehdet" (folkblad) ankarasti tarkastettaviksi. Jollei tiukka ennakkosensuuri auttaisi, tällaiset lehdet olisi asetettava kirjoittelunsa takia lailliseen edesvastuuseen.¹⁷⁸ Sensurointiohje lähetettiin Helsingin, Tampereen ja Kotkan painoasiamiehille, mutta painoesteet lisääntyivät mainittavasti vain Helsingissä. Työmiehen vuonna 1900 saamasta 45 painoesteestä peräti yhdeksän tuli maaliskuussa. Sensuurin koveneminen oli kuitenkin ohimenevää, sillä painoesteiden määrä tasoittui jo loppuvuodesta, ja vuonna 1901 Työmiehellä ja Arbetaren-lehdellä oli niitä suhteellisen harvoin.¹⁷⁹ Kaikki johtavat sanomalehdet moittivat tätä kotimaisten viranomaisten yritystä tiukentaa sensuuria, vaikka ne eivät olisi hyväksyneetkään Työmiehen kirjoittelun henkeä ja tyyliä. Siviilitoimituskunnan kannanoton katsottiin Venäjän-poliittisessa kriisitilanteessa entisestäänkin kaventavan sananvapautta Suomessa.¹⁸⁰

Kun verrataan työväenlehtien ja muiden sanomalehtien vuosina 1900 ja 1901 saamien painoesteiden syitä, voidaan todeta, että työväenlehdistä sensuroidut kirjoitukset olivat

177 Wennerström PYH:lle 12.2.1900. KD 153/76 1900 ja 15.2.1900. KD 180/78 1900, PYH:n ptk. 12.2.1900 § 3. PYH III. VA; Tm 17.2.1900 Perustuslaillisten ristiriitaisuus (pk.); Salmelin 1967 s. 250.

178 Sen.siv.tmk. PYH:lle 8.3.1900. KD 14/3 1900, PYH Wennerströmille 15.3.1900/244. PYH III. VA; Tm 24.2.1900 Hyljätyt (pk.).

179 PYH Tampereen ja Kotkan painoasiamiehille 15.3.1900/245-246. PYH III. VA; Merikallio 1979 liitteet 2 ja 3; ks. myös liitteet 2 ja 3. Kirjettä ei lähetetty Turun painoasiamiehelle, koska L-ST painettiin v. 1900 joulukuuhun saakka Tampereella. Vrt. Salmelin 1967 s. 179-180, 250.

180 Salmelin 1967 s. 251.

aihepiiriltään aivan erilaisia kuin muista lehdistä poistetut. Ne käsittelivät yhteiskunnallista eriarvoisuutta, luokkaristiiriitoja ja sosialismia sekä vastustivat kirkkoa ja uskontoa. Sen sijaan työväenlehdistä sensuroidut kirjoitukset eivät useinkaan koskettelleet sellaisia ajankohtaisia Venäjän-poliittisia aiheita kuin uusien asetusten valmistelua, virkanimityksiä tai suomalaisten mielialoja. Kotimaista hallitusta arvostelivat kaikki lehdet, mutta eri näkökulmasta. Työväenlehdille kotimainen hallitus edusti "herroja" ja vastarinnan kannattajille taas venäläisen sortovallan myötäilijöitä. Sensuuri oli ainoa asia, jonka kaikki lehdet kokivat yksimielisesti negatiivisena ilmiönä. Vuoden 1900 jälkeen Työmiehestä sensuroitujen kirjoitusten sisältö hieman muuttui, ja yhteiskunnallisten aiheiden osuus väheni merkittävästi vuonna 1901. Tähän vaikutti tietysti senaatin siviilitoimituskunnan määräys, mutta Työmiehen kirjoittelun vaimenemiseen oli osuutta myös lehden päätoimittajan vaihtumisella. Syksyllä 1900 tehtävään valittu Edvard Valpas pyrki välttämään selaista kirjoittelua, joka saattaisi vaarantaa Työmiehen olemassaolon.¹⁸¹ Sen sijaan muiden kaupunkien työväenlehdistä poistetut kirjoitukset koskivat samantapaisia asioita kuin aikaisemminkin.¹⁸² Työväenlehdistä siis sensuroitiin erilaisia artikkeleita kuin muista, ja niiden kirjoittelun pääsisältökin oli erilainen. Silloin kun Suomessa puututtiin ankarasti sanomalehtien valtiollispoliittisiin mielipiteisiin, sensuuri kosketti työväenlehtiä, kun ne esiintyivät radikaaleina yhteiskunnallisten muutosten vaatijoina.

Syksyllä 1901 Työmies sai varoituksen painoylihallitukselta julkaistuaan artikkelin "Piispa sosialismia pieksemässä". Syynä tähän ei ollut niinkään sosialismin käsittely kuin korkea-arvoisen kirkonmiehen arvostelu.¹⁸³ Tämä varoitus myös hillitsi lehden kirjoittelua, sillä lokakuussa 1901 koontunut osakeyhtiön yhtiökokous piti lehden linjan lieven-

181 Soikkanen 1961 s. 164-165; Salmelin 1967 s. 199-200.

182 Ks. liite 3: Ratia 1981 s. 14.

183 PYH:n ptk. 15.6.1901 ja 31.8.1901, PYH Ul. kuvernööreille 31.8.1901/1152. PYH III. VA; Tm 12.6.1901 Piispa sosialismia pieksemässä (läh.kirje, N. Savander). Samoihin aikoihin julkaistiin mm. kaksiosainen artikkeli Tm 11.6. ja 12.6.1901 Mitä on sosialismi (pk., N.R. af U. = N.R. af Ursin), eikä se aiheuttanut mitään toimenpiteitä sensoreiden taholta.

tämistä parempana vaihtoehtona kuin lakkauttamista.¹⁸⁴

Lukuunottamatta yhtä painoylihallituksen varoitusta vuonna 1902 Työmiehen hiljaiseloa jatkui aina vuoteen 1903 saakka, jolloin painoviranomaiset alkoivat aikaisempaa aktiivisemmin puuttua työväenlehtien sosialismia käsitteleviin kirjoituksiin. Kun Työmies tammikuussa julkaisi ehdotuksen Suomen sosialidemokraattisen puolueen ohjelmaksi saamatta painoestettä, katsoi painoylihallitus puheenjohtajansa esityksestä aiheelliseksi muistuttaa painoasiamies K.A. Liliusta.¹⁸⁵ Niinpä sama artikkeli sensuroitiin helmikuussa Arbeitarenista, ja kun Kansan Lehti, Sanomia Turusta ja Viipuri onnistuivat julkaisemaan sen, vaati ylihallitus selitystä sensoreilta. Näyttää siltä, että myös kenraalikuvernöörin kansliassa oli herännyt kiinnostus työväenlehtiä kohtaan, sillä nämä painoasiamiesten selitykset käännettiin venäjäksi ja lähetettiin tiedoksi kansliaan.¹⁸⁶ Alkuvuodesta 1903 työväenlehtien painoesteiden määrä kääntyi jälleen kasvuun.

Työväenpuolueen Forssan kokouksessa elokuussa 1903 otettiin puolueen ohjelmaan ja nimeen sosialidemokratia. Painoylihallitus reagoi tähän antamalla alaisilleen ohjeita, joiden tarkoituksena oli jälleen vaimentaa työväenlehtien kirjoittelua. Ensimmäinen kiertokirje koski menettelytapakysymyksiä, ja siinä siteerattiin Kotkan Sanomien artikkelia "Sosialismin tarkoitus" esimerkkinä sopimattomasta kirjoittelusta: "Meidän on myönnettävä, että kerran on oleva Suomessakin yleinen ja välitön äänioikeus kaikilla kansalaisilla. Joko sen köyhälistö saavuttaa rauhallista tietä tai väkijoukko." ¹⁸⁷ Syksyllä 1903 Työmies sai runsaasti painoesteitä, ja näistä 34 painoesteestä vuoden viimeiselle neljännekselle sattui kaikkiaan puolet. Joulukuussa painoylihallitus taas puuttui voimakkaammin työväenlehtien kirjoitteluun, kun Kansan Lehdessä oli hyökätty kirkkoa ja koulujärjestelmää

184 Kujala 1978 s. 104; Merikallio 1979 s. 58.

185 PYH:n ptk. 30.1.1903 § 19. PYH III. VA; Tm 27.1.1903 Ehdotus ohjelmaksi sosialidemokraattiselle puolueelle Suomessa; Merikallio 1979 s. 79-80.

186 PYH:n ptk. 30.1.1903 § 20, 6.2.1903 § 10, 10.2.1903 § 16, 13.2.1903 §§ 14 ja 18, 17.2.1903 § 18 ja 24.2.1903 § 14. PYH III. VA; Kujala 1978 s. 105-106. Artikkelit sensuroitiin Arbeitarenista 14.2.1903. PYH KD 131/149 1903. PYH III. VA.

187 KoS 20.10.1903 Sosialismin tarkoitus (pk.). Lehti lakkautettiin tämän artikkelin takia kahdeksi viikoksi. PYH:n ptk. 11.11.1903 § 10, PYH:n kiertokirje 11.11.1903/1721. PYH III. VA.

vastaan ja Työmieheissä oli esiintynyt kehoituksia mielenosoituksiin sekä suoraan toimintaan. Puheenjohtajana toimineen A. Papkovin aloitteesta painoylihallitus lähetti Helsingin ja Tampereen painoasiamiehille uhkauksen, että Työmies ja Kansan Lehti lakkautettaisiin ainiaaksi, jos vastaavia kirjoituksia vielä esiintyisi. Sensoreiden tehtävänä oli välittää tieto lehtien toimittajille, ja myös kenraalikuvernöörin kansliaan lähetettiin jäljennökset kirjeistä. Painoylihallitus piti tätä uhkausta varoituksena, jonka tuli asetuksen mukaan edeltää ylihallituksen lakkautuspäätöstä.¹⁸⁸ Lähteistä ei ilmene, oliko Bobrikov näiden uhkausten takana, mutta Papkovin toiminta viittaa siihen, että kenraalikuvernöörin kansliassa ainakin oltiin asiasta tietoisia. Tiukentunutta asennetta työväenlehtiä kohtaan osoittaa se, että Bobrikov kieltäytyi samoihin aikoihin myöntymästä Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen toimitusten anomuksiin saada laajentaa lehdet kuusipäiväisiksi.¹⁸⁹ Maaliskuun alussa 1904 painoylihallitus kielsi vielä kiertokirjeellä kaikenlaiset työväestöä kiihottavat kirjoitukset ja sosialidemokraattista puoluetta koskevat maininnat, koska sellaista puoluetta ei Suomessa katsottu virallisesti edes olleen.¹⁹⁰

Lakkautusuhka otettiin niin Työmiehen kuin Kansan Lehdenkin toimituksissa todesta. Työmiehestä katosi poliittinen kommentointi alkuvuodesta 1904 lähes kokonaan, ja se muuttui uutis- ja ajanvietejulkaisuksi. Kansan Lehti taas korvasi poliittiset kysymykset monasti lisäämällä kunnallisten ja taloudellisten asioiden osuutta.¹⁹¹ Seurauksena oli myös, että painoesteiden määrä näissä lehdissä väheni vuonna 1904. Kun Obolenski oli tullut kenraalikuvernööriksi, tilanne helpottui vähäksi aikaa, ja vuoden 1905 alusta lähtien Arbetaren voitiin laajentaa viikkolehdestä kolmipäiväiseksi.¹⁹²

Viimeinen vaihe työväenlehtien sensuroinnissa ennen

188 PYH:n ptk. 9.12.1903 § 23 ja 24, PYH Liliukselle ja Sjöströmille 12.12.1903/1891-1892. PYH III; kirjeet myös KKK akti 82/1904, IV jaosto. VA; Kujala 1978 s. 103-104; Tm 23. 11.1903 Viipurista (uut.) ja Iltakatsaus (uut.); Kansan Lehti 19.11.1903 Tuleva sukupolvi ja sen kasvatus (pk.).

189 PYH:n ptk. 14.10.1903 § 7, 9, 25.11.1903 § 2z ja 30.1.1904 § 16o. PYH III. VA.

190 PYH:n kiertokirjeet 2.3.1904/227 ja 257. PYH III. VA.

191 Kujala 1978 s. 104; Ratia 1981 s. 20.

192 Kaarna-Winter 1965 s. 12.

suurlakkoa liittyy aikaisempaa kiinteämmin Venäjän-poliittiseen mielipidekehitykseen Suomessa. Suhde Venäjään ja venäläisiin ei ollut keskeinen kirjoittelun aihe työväenlehdissä, ja Merikallio onkin laskenut, että Työmies sai Venäjän-poliittikkaa koskeneiden kirjoitustensa takia vain 15 painoestettä ennen vuotta 1905. Nyt niitä tuli kuitenkin saman verran, ja Venäjän kärjistyneen sisäpoliittisen tilanteen käsitteleminen lisäsi esteiden määrää vielä viidellä.¹⁹³ Hallituksen vastaisen opposition voimistuminen Venäjällä sai myös Valppaan esittämään Työmieheissä toiveita olojen helpottumisesta Suomessakin. Tällaisia kirjoituksia julkaislessaan työväenlehdet olivat samassa asemassa muiden sanomalehtien kanssa. Painoesteiden aiheina olivat vuonna 1905 aikaisempaa useammin kirjoitukset, joissa puhuttiin Suomen asemasta tai arvosteltiin sensuuria ja poliisivoimia. Helsingin ulkopuolella aiheuttivat mielenosoituksia koskeneet uutisluontoiset selostukset runsaasti painoesteitä kaikille lehdistöille, sillä nämä mielenosoitukset olivat sekä perustuslaillista linjaa ajaneen porvariston että työväestön yhteisiä tapahtumia, vaikka työväestö olikin enemmistönä.¹⁹⁴ Vuonna 1905 oli myös äänioikeuskysymys ajankohtainen, koska valtiopäivät olivat koolla. Seurauksena oli, että Työmies ja Arbetaren yrittivät julkaista monia luokkaristiriitoja osoittelevia artikkeleita, jotka aiheuttivat painoesteitä. Työväenlehtien painoesteiden määrä kohosi vuonna 1905 jälleen pääkaupungin suurimmaksi.¹⁹⁵

Työväenlehtien sensuuri oli selvästi kaksijakoinen, sillä kaikkia sanomalehtiä koskeneiden Venäjän-poliittisten poistojen lisäksi niistä sensuroitiin vielä enemmän yhteiskunnallisia ja sisäpoliittisia artikkeleita. Viimeksi mainituille oli yhteistä se, että niissä arvosteltiin voimakkaasti jo ennen sortokautta vallinnutta sosiaalista, taloudellista ja valtiollista järjestelmää sekä vaadittiin tämän radikaalia muuttamista. Näihin kiinnittivät huomiota jo kenraalikuvernööri Hei-

193 Merikallio 1979 s. 77-78, liitteet 2 ja 3; ks. myös liite 3.

194 Ks. liite 3; esim. Tm 13.4.1905 Luopukaa isänmaan eduksi! (art.). PYH KD 142/143 1905. PYH III. VA; Merikallio 1979 s. 91; Jussila 1979 s. 63-64.

195 Ks. liitteet 2 ja 3. Arbetaren-lehdestä poistettiin mm. 18.2.1905 ruotsinnoisesta "Internationalen". Lilius PYH:lle 20.2.1905. KD 93/138 1905. PYH III. VA.

den ja painoylihallitus, ja niiden sensurointia voidaankin pitää Venäjän-poliittisesta kehityksestä riippumattomana. Tämän sisältönsä puolesta työväenlehdet myös erosivat muista sanomalehdistä. Huomattavaa on se, että erityisesti kotimaiset painoviranomaiset aina senaatin siviilitoimituskuntaa myöten olivat halukkaita tiukentamaan työväenlehtien sensuuria, ilman että Bobrikov olisi puuttunut asiaan. Hän taas rankaisi alkuun työväenlehtiä ainoastaan silloin, kun hän näki niissä jotakin Venäjän tai venäläisten kannalta arkaluontoista. Voidaankin ajatella, että Bobrikov pyrki hajoittamaan suomalaisten yhtenäisyyttä suosimalla työväenlehtien toimittajia heille tärkeissä ideologisissa kysymyksissä silloin, kun lehdissä ei puututtu arempiin poliittisiin asioihin.

Toisaalta syynä Bobrikovin linjaan oli varmasti se, että kenraalikuvernöörin kansliassa keskitettiin valvonta lehdistön Venäjän-poliittisiin mielipiteisiin, jolloin suomalaisen yhteiskunnan ristiriidat jäivät väistämättä taka-alalle. Jussila on myös todennut, että kenraalikuvernöörille lähetyksissä raporteissa kiinnitettiin huomiota lakkoihin vain silloin, jos valtakunnan edut olivat uhattuina.¹⁹⁶ Vasta sen jälkeen kun Bobrikov oli saanut vaiennettua kiivaimmat vastustajansa lehdistön keskuudesta, ja Venäjän-poliittinen kritiikki oli hiljentynyt lakkautusten ja muiden pakotteiden tuloksena, hän saattoi kääntää huomiotaan siihen uhkaan, minkä työväenlehdistön kirjoittelu aiheutti maan sisäiselle turvallisuudelle ja yhteiskuntarauhalle. Sosialismia ja yhteiskuntakritiikkiä koskevat kirjoitukset olivat kiellettyjä myös Venäjällä. Kun vuoden 1903 aikana niiden käsittely Suomen lehdistössä lisääntyi, oli sitä ryhdyttävä ehkäisemään.¹⁹⁷ Tässä Bobrikov sai liittolaisikseen suomalaiset painoviranomaiset, mikä oli seurausta työväenlehtien toimittajien ja sensoreiden ratkaisevasti erilaisesta maailmankat-

196 Jussila 1979 s. 40.

197 Ratia 1981 s. 51-54, liitteet 1-4; Merikallio liitteet 2-3; Salmelin 1967 s. 285-295. Salmelin on todennut, että sosialismi oli työväenlehdissä vielä melko vierasta ennen v. 1901. Kansan Lehteen tulivat mm. v. 1903 suorat sitaatit Marxin teoksista.

somuksesta.¹⁹⁸ Työväenlehtien erikoissensuuri olikin sitä, että venäläiset ja kotimaiset painoviranomaiset löysivät toisensa ja noudattivat ajoittain erityistä ankaruutta tarkastaessaan lähinnä helsinkiläisten työväenlehtien yhteiskunnallisia ja ideologisia kannanottoja. Venäjän-poliittisissa kysymyksissä työväenlehdet olivat muiden lehtien kanssa samassa asemassa.

5. Yhteenvedo

Bobrikovin ajan sensuuria voidaan vuoden 1898 lopulta lähtien aina vuoden 1902 alkupuolelle saakka luonnehtia lähinnä jatkuvaksi eskalaatioprosessiksi, jota toteuttamaan valjastettiin enemmän tai vähemmän vastahakoisesti joukko kotimaisia ja venäläisiä virkamiehiä. Yleinen kehitys eteni lievemmistä sanomalehtiin kohdistetuista sanktioista yhä ankarampiin rangaistuksiin, vaikka yksittäisten lehtien kohdalla ei aina noudatettukaan järjestelmällistä siirtymistä varoituksista lakkautuksiin.

Ensimmäisessä vaiheessa vuoden 1898 lopulla ryhdyttiin painoasiamiehille jakamaan usein kenraalikuvernöörin aloitteesta syntyneitä kiertokirjeitä, joiden vaikutukset tuntuivat välittömästi painoesteiden lisääntymisenä. Sensorit seurasivat toiminnassaan kohtalaisen hyvin näitä määräyksiä, ja uusi kiertokirje toi yleensä pian uudet aiheet sensuroinnin kohteiksi. Samaan aikaan otettiin käyttöön myös varoitukset, jotka aikaisemmin olivat olleet melko harvinaisia ja

198 Painoasiamiesten suhtautumista työväenlehtiin kuvaavat eräät heidän perustelunsa painoesteiden antamiselle. Wennerström kertoi kerran poistaneensa Työmiehestä "kaikkein tulkuttomimman kohdan täysin tulkuttomasta artikkelista". Lilius taas katsoi lehden kaikkien artikkelien sisältävän niin ilmeisiä valheita, että koko lehti tulisi lakkauttaa. Wennerström PYH:lle 2.2.1900. KD 125/75 1900, Lilius PYH:lle 11.7.1900. KD 480a/99 1900. PYH III. VA.

edustaneet Savon lakkautuksen ohella 1890-luvun ankarinta rangaistusmuotoa. Bobrikov vaati painoylihallitusta antamaan monia varoituksia, kunnes hän itsekin saattoi jakaa niitä kevästä 1899 lähtien.

Koska painoesteillä ja varoituksilla ei Bobrikovin mielestä ollut riittävää vaikutusta sanomalehtien kirjoitteluun, hän otti käyttöön lakkautukset. Ensimmäiset lakkautukset ainiaaksi suoritettiin lähinnä peloitusvaikutuksen aikaansaamiseksi, sillä ne kohdistuivat pienilevikkisiin ja koko Suomea ajatellen suhteellisen merkityksettömiin, joskin Venäjän rajan tuntumassa ilmestyneisiin lehtiin, Östra Finlandiin ja Haminan Sanomiin. Ensimmäisillä määräaikaisilla lakkautuksilla taas iskettiin suoraan vastarinnan ytimeen, johtaviin helsinkiläisiin ruotsinmielisiin Nya Presseniin ja Aftonposteniin. Uutena pelotuskeinona vuonna 1900 Bobrikov sovelsi käytäntöön myös oikeutta vaatia lakkautuksen uhalla lehden vastaavan toimittajan vaihdosta, ja toimenpiteen kohteena oli ensin tärkein suomenkielinen vastarintalehti, Päivälehti.

Varoittelu- ja pelotteluvaiheen jälkeen Bobrikov oli valmis lakkauttamaan ainiaaksi sellaiset lehdet, jotka yhä olivat halukkaita jatkamaan Venäjän hallituksen toiminnan arvostelua ja vastarintaa Suomessa. Lopullisen lakkautuksen saivat kokea niin huomattavat pääkaupunkilaislehdet kuin monet vaatimattomat pikkukaupunkien ainokaisetkin, jotka eivät olleet luopuneet vastarinnan linjasta tai piilottaneet sitä neutraalin kirjoittelun alle. Samaan aikaan jatkuivat määräaikaiset lakkautukset, mutta varoituksista kenraalikuvernööri näyttää lähes luopuneen siirryttyään kovempiin pakotteisiin.

Ainiaaksi lakkauttaminen kosketti aluksi ankarimmin ruotsinmielistä lehdistöä, jota Bobrikov myös piti päävastustajanaan. Sen sijaan vastaavia mielipiteitä esittänyt Päivälehti pääsi kerran toisensa jälkeen määräaikaisilla lakkautuksilla ja varoituksilla. Syynä on saattanut olla se, että Bobrikov pyrki hajoittamaan yhtenäistä perustuslaillista rintamaa suosimalla suomenkielisiä lehtiä ruotsinkielisten kustannuksella. Sama ilmiö näkyy suhtautumisessa työväenlehdistöön, jonka kirjoitteluun Bobrikov puuttui aluksi vain silloin, kun siinä osoitettiin arvostelun kärki suoraan Venäjään tai venäläisiin.

Kovimmin Bobrikovin järjestelmä ja painoasiamiesten valvonta koettelivat Helsingin lehtiä, joilla oli johtava asema Suomessa ja yleensä levikkiä myös ilmestymispaikkakunnan ulkopuolella. Toinen ankaran sensuurin kaupunki oli rajan läheisyydessä sijainnut Viipuri, kun taas Turun ja Tampereen lehdet pääsivät huomattavasti vähemmällä. Merkittävällä tavalla sensuuri kosketti myös niiden pienempien kaupunkien ja näiden ympäristön asukkaita, joilta lakkautettiin seutukunnan ainoa sanomalehti. Julkaisulupa-anomuksia eväämällä Bobrikov rajoitti useiksi vuosiksikin mahdollisuutta perustaa uusia lehtiä lakkautettujen tilalle.

Vuoden 1902 aikana Bobrikovin kiinnostus ja huomio kääntyivät pois sanomalehdistöstä kohti yhteiskunnan muilla sektoreilla tapahtuneita mielipiteiden ilmaisuja ja niiden kontrollointia. Äänekkäimmät vastarintalehdet oli jo vaiennettu, mutta vielä oltiin kaukana hallituksen politiikkaa myötäilevästä lehdistöstä. Tällöin kenraalikuvernöörin kansliassa alettiin aikaisempaa enemmän kiinnittää huomiota työväenlehdistön kirjoitteluun, jonka voitiin katsoa vaarantavan valtakunnan sisäistä turvallisuutta ja yhteiskuntarauhaa. Kaikkiaan painoesteiden, varoitusten ja lakkautusten määrät laskivat huomattavasti, ja myös uusia lehtiä voitiin perustaa entistä useammin. Tilanne ei kuitenkaan helpottunut ratkaisevasti ennen syksyä 1904 ja valtiopäivien kokoonkutsumista, mutta tällöin Bobrikov ei enää ollutkaan elävien joukossa.

Kenraalikuvernööri Obolenski pidättäytyi alkuun rankaisemasta sanomalehtiä ja sovelsi lakkautusoikeuttakin vain kerran antaessaan Björneborgs Tidningille kolmen kuukauden ilmestymiskiellon vuoden 1905 alussa. Keväällä 1905 valvontaa uudelleen kiristettiin. Painoesteet lisääntyivät, ja käyttöön otettiin uudet sanktiomuodot, yksityisten ilmoitusten ja irtonumeromyynnin kieltäminen, mutta käytännössä tästä kärsi vain Helsingin Sanomat. Kehityksen katkaisi loka-marraskuussa 1905 suurlakko, jonka jälkeen kaikki aikaisemmin määrättyt, mutta vielä toteutumattomat rangais-
tukset sanomalehdille mitätöitiin.

VI Pyrkimykset kiertää sensuuria

1. Tilapäisjulkaisut lakkautettujen lehtien korvikkeina

Tiukkeneva sensuuri ja erityisesti lakkautukset vaikeuttivat sanomalehtien mahdollisuuksia toimia jatkuvasti ja säännöllisesti tiedonvälittäjinä sekä vallinneiden olojen arvostelijoina. Siksi lehdistön piirissä pyrittiin heti ensimmäisten lakkautusten jälkeen etsimään keinoja minimoida niiden vaikutuksia. Koska uuden lehden perustaminen oli hidasta eikä edes ollut takeita sen onnistumisesta, tilapäislehtien julkaiseminen oli välitön vastaus Bobrikovin heittämään taisteluhaasteeseen.

Painoasetuksen mukaan erillinen julkaisulupa tarvittiin vain aikakautisille painotuotteille. Muiksi julkaisuiksi luokiteltiin mm. lentokirjaset, jotka käsittivät vähemmän kuin kolme painoarkkia, ja niitä voitiin julkaista, jos painoasiamies hyväksyi niiden sisällön. Sanomalehtien näyttenumerot rinnastettiin ei-aikakautisiin painotuotteisiin.¹ Tämä pelkäänsä ulkoisiin tekijöihin, kuten numerojärjestykseen ja säännölliseen ilmestymiseen perustuva tyypittely teki mahdolliseksi sen, että kiellettyjen sanomalehtien jatkoksi voitiin julkaista lakkautusaikana lehtisiä, jotka sisällöltään

1 Ask 26/1891 § 12 ja 19.

ja ulkoasultaan muistuttivat normaaleja sanomalehtiä. Ero-
na oli vain se, että jokaisella julkaisulla oli eri nimi ja että
ne eivät ilmestyneet numeroituna sarjana. Tilapäislehtiä
oli tehnyt jo vuonna 1894 Joensuussa ilmestyneen Karjalat-
taren toimitus, kun kenraalikuvernööri Heiden ei sairauden
takia ollut ennättänyt hyväksyä anomusta vaihtaa lehden
päätoimittaja.²

Tämän mahdollisuuden oivalsivat helmikuussa 1899
Östra Finlandin toimittajat, jotka näin onnistuivat jatka-
maan lehteä viidellä numerolla lakkautuksen jälkeen.³ Vii-
purin painoasiamies huomasi välittömästi julkaisujen yhtey-
den lakkautettuun lehteen ja tiedusteli painoylihallitukselta,
miten niihin tulisi suhtautua. Ylihallitus oli ilmeisen haluton
ottamaan kantaa asiaan ja ilmoitti vain, että painoasiamie-
hen tuli tarkoin seurata asetuksen määräyksiä. Tämän sen-
sori tulkitsi tarkoittavan julkaisujen hyväksyntää ja antoi
niiden ilmestyä edelleen.⁴ Santarmihallituksen päällikkö
kiinnitti kuitenkin helmikuun puolivälissä Bobrikovin huomio-
ta Viipurissa ilmestyviin korvikelehtiin, jolloin tämä vaati
välittömästi niiden kieltämistä. Määräys sähkötettiin paino-
asiamies Frankenhauserille, ja tilapäisjulkaisut loppuivat.
Niitä ei enää kauan olisi tarvittukaan, sillä helmikuun lopulla
samat toimittajat julkaisivat Viborgs Nyheterin näytenume-
ron.⁵

Bobrikov oli varautunut tilapäislehtien käyttämiseen
lakkautettujen lehtien korvikkeina, sillä edellä mainitussa
santarmipäällikön kirjeessä kerrottiin, että Hufvudstads-
bladetin ja Nya Pressenin toimituksissa suunniteltiin vastaa-
vaa lakkautusajan varalle. Kun Nya Pressen huhtikuun alus-
sa 1899 oli saanut kahden kuukauden ilmestymiskiellon,
puhkesi konflikti asian ympärillä. Toimittajat alkoivat jul-
kaista eri nimillä lehdelleen korviketta, jonka ensimmäisen

-
- 2 Vento 1974 s. 53-54. Tilapäislehdet olivat seuraavat: 2.1.1894 Karjalan tytär, ei päiv. Karjalan Kiusaus, 9.1.1894 Karjalan Kummitus, ei päiv. Karjalan Kuritus, 13.1.1894 Karja-
lan Kuiskausta ja 16.1.1894 Tuli ja leimausta Karjalasta. 18.1.1894 alkoi jälleen Karjalatar.
- 3 Lehdet ilmestyivät seuraavilla nimillä: 10.2.1899 Nyheter från Östra Finland, 11.2.1899
Nyheter från Karelen. 13.2.1899 Nyheter från Viborg, 14.2.1899 Karelska Nyheter ja 15.
2.1899 Nyheter från Viborg.
- 4 Frankenhauser PYH:lle 10.2.1899. KD 99/96 1899, PYH Frankenhauserille 14.2.1899/90.
PYH:lle Routavaara I s. 124. V.I. kok. VA.
- 5 Santarmihall. päällikkö Bobrikoville 3.2.1899/21 (v.l.). KKK akti 42 I/1899; Routavaara
I s. 124-126. V.I. kok. VA; Kaarna-Winter 1965 s. 86.

numeron, nimeltään Flygbladet, ilmestymisen painoasiamies esti erään artikkelin takia, mutta ylihallitus antoi sille hyväksyntänsä.⁶ Lehtisiä ilmestyi aina 16. huhtikuuta saakka, jolloin kenraalikuvernööri kielsi ne ilmeisesti suullisesti. Samana päivänä kuitenkin julkaistiin vielä yksi Bofinken-niminen numero, jonka yliasiamies Heimbürger päästi läpi tietämättä sitä, että painoasiamies Regnell oli jo alistanut asian ylihallitukselle. Kenraalikuvernööri vahvisti kiellon vielä kirjallisesti, ja se lähetettiin myös kiertokirjeenä kaikille painoasiamiehille.⁷ Se, että Bofinken oli kiellosta huolimatta päässyt ilmestymään, vihastutti Bobrikovia niin, että hän vaati painoylihallitusta selvittämään asian ja rankaisemaan sekä Heimbürgeriä että julkaisijakirjapainon omistajaa. Asia siirtyi senaatin prokuraattorin ja kaupunginviskaalin käsiin. Tutkittuaan sitä molemmat tulivat tulokseen, että mitään virkavirhettä tai rikkomusta painoasetusta vastaan ei ollut tapahtunut, ja juttu raukesi.⁸ Nya Pressenin päätoimittaja Axel Lille esitti myös valituksen prokuraattorille huomauttaen, että painoasetuksessa ei mainittu mitään tilapäisjulkaisuista verrattuna aikakautisiin painotuotteisiin, joten sisäisten yhtäläisyyksien perusteella ei kenraalikuvernöörillä ollut laillista oikeutta kieltää tilapäisjulkaisujen ilmestymistä, mihin kantaan prokuraattori nyt yhtyi.⁹ Tilapäisjulkaisuja koskeva kieltäminen menetti merkityksensä, ja Bobrikov oli hävinnyt ottelun ensimmäisen erän.

Tilapäisjulkaisujen ilmestymisen lakkautusten aikana jatkui, mutta niitä toimittivat ainoastaan innokkaimpien vastarintalehtien julkaisijat. Sitkeimmin Bobrikovin lakkautuskäskyä yritti vastustaa Vaasassa ilmestyneen Pohjalaisen päätoimittaja ja omistaja Ossian Ansas, joka alkuun vähät välitti koko lakkautusmääräyksestä. Saatuaan toukokuun

-
- 6 Regnell PYH:lle 5.4.1899. KD 129/21 1899, PYH Regnelille 5.4.1899/241. PYH III; Routavaara I s. 126. V.I. kok. VA. Julkaisut olivat seuraavat: Flygbladet 5.4.1899, Flyttfågeln 7.4.1899, Lärkan 9.4.1899, Tranan 10.4.1899, Staren 14.4.1899 ja Bofinken 16.4.1899.
- 7 Regnell PYH:lle 16.4.1899. KD 152/23 1899, Bobrikov PYH:lle 18.4.1899. KD 16/7 1899, PYH:n kiertokirje 21.4.1899/312. PYH III; Heimbürger prokuraattorille 8.5.1899. KD 353/60 1899. Prokur. tmk. SA; Routavaara I s. 130-131. V.I. kok. VA.
- 8 PYH prokuraattorille 21.4.1899. KD 353/60 1899. Prokur. tmk. SA; prokuraattori PYH:lle 25.9.1899. KD 59/42 1899, PYH Heimbürgerille 4.10.1899/900, Ul. kuvernööri PYH:lle 4.6.1899. KD 36/13 1899. PYH III; Routavaara I s. 130-132. V.I. kok. VA.
- 9 Lille prokuraattorille 28.4.1899. AD 348/59 1899, prokuraattori Lillelle 24.5.1899/126. Prokur. tmk. SA; Routavaara I s. 128-129. V.I. kok. VA.

puolivälissä virallisen tiedon asiasta Ansas jatkoi lehtensä julkaisemista ilman ennakkotarkastusta, kunnes kesäkuun alussa Pohjalaisen painattaminen estettiin poliisivoimin.¹⁰ Välittömästi tämän jälkeen hän julkaisi Kyrö-nimisen lehden näytenumeron, mutta kun painoylihallitus kielsi useampien näytenumerojen painattamisen, jatkoi Ansas lehtiään Pohjanmaan jokien mukaan nimetyillä tilapäislehtisillä kesäkuun lopulla alkaneeseen ulkomaan matkaansa saakka. Hän sai sakkoja uhmaavan toimintansa takia, ja kun Vaasan painoasiamies oli vaihdettu tiukempiotteiseen mieheen, Ansas saattoi loppukesällä julkaista vain ilmoituslehtiä. Nämä sisälsivät alkuun myös poliittisesti neutraaleja kirjoituksia, mutta syksyllä ne muuttuivat puhtaiksi ilmoituslehtisiksi.¹¹ Ansaan sakot olivat seurausta siitä, että hän ei ollut jättänyt kaikkia Pohjalaisen numeroita eikä tilapäisjulkaisujaan sensuroitaviksi, mikä oli vastoin asetuksen määräyksiä. Myöhempien ilmoituslehtien julkaiseminen taas oli kokonaan riippuvainen painoasiamiehen suostumuksesta.

Kesäkuusta elokuuhun vuonna 1899 vastaavia korvikelehtiä julkaisivat Itä-Suomen Sanomat¹², Kotka Nyheter¹³ ja Vasa Nyheter¹⁴. Lisäksi heinäkuun lopussa ainiaaksi lakkautettu Haminan Sanomat jatkoi ilmestymistään lukui-

-
- 10 Vaasan painoasiamies Laurén PYH:lle 10.5.1899. KD 216/106 1899, 17.5.1899. KD 233/107 1899, PYH:n ptk. 13.5.1899 § 8, 20.5.1899 § 17, 24.5.1899 § 4 ja 27.5.1899 § 6, PYH Ansaalle 13.5.1899/412. PYH III; Routavaara I s. 156-163. V.I. kok. VA; ks. liite 4. Ansas kirjoitti myös Bobrikoville ja kieltäytyi tunnustamasta lehtensä lakkautusta 10.5.1899. KKK akti 42 I/1899. VA.
- 11 Vl. kuvernööri PYH:lle 3.6.1899. KD 31/13 1899, PYH:n ptk. 5.6.1899 § 1 ja 14.6.1899 § 15, Laurén PYH:lle 14.6.1899. KD 267/110 1899, PYH Vl. kuvernöörille 27.5.1899/487 ja 5.6.1899/505. PYH III; Routavaara I s. 164-166. V.I. kok.VA. Tilapäisjulkaisut: 2.6.1899 Kyrö, 6.6.1899 II, 8.6.1899 Kemi, 10.6.1899 Kymi, 12.6.1899 Vuoksi, 14.6.1899 Virrat, 16.6.1899 Pyhä, 20.6.1899 Kala, 22.6.1899 Arra, 27.6.1899 Niska, 22.7.-9.9.1899 Ilmoituslehti (sis. myös uutisia ja artikkeleita) ja 13.9.-2.11.1899 Ilmoituksia.
- 12 Itä-Suomen Sanomien tilapäislehdet: 27.6.1899 Lappeenrannan Ilmoituslehti, 29.6.1899 Ilmoituslehti, 1.7.1899 Etelä-Saimaa, 5.7.1899 Kansan Ääni, 8.7.1899 Lappeenrannan Uutiset, 12.7.1899-Väliaikaiset Lappeenrannan Uutiset, 15.7. 1899 Uusi Ilmoituslehti, 19.7.1899 Itä-Suomen Uutiset, 22.7.1899 Lappeenranta, 26.7.1899 Lappeenrannan Lehti, 29.7.1899 Kansan Toveri, 2.8.1899 Imatran Kuohuja, 5.8.1899 Nykyinen Hetki, 9.8.1899 Valonsäteitä, 12.8.1899 Kansalainen, 16.8.1899 Väinölään Kaiku, 19.8.1899 Karsittu Petäjä ja 22.8.1899 Majava.
- 13 Kotka Nyheterin tilapäislehdet olivat: 8.7.1899 Novellbladet, 14.7.1899 Fredagens Nyheter, 19.7.1899 Onsdagsposten, 26.7.1899 Budkaflen, 2.8.1899 Annonsbladet, 9.8.1899 Dagbladet ja 16.8.1899 Nutidsbladet.
- 14 Vasa Nyheterin tilapäislehdet: 9.7.1899 Vasa, 18.7.1899 Annonsbladet (vain ilm.), 23.7.1899 Nyheter, 26.7.1899 Dagen, 28.7.1899 Dagens Nytt, 30.7.1899 Söndagsbladet, 2.8.1899 Notisbladet, 5.8.1899 Det sista Flygbladet. Lehden ollessa uudelleen lakkautettuna ilmestyi 26.9.-22.11.1899 Annonser, joka oli pelkkä ilmoituslehti.

silla eri nimillä aina vuoden loppuun saakka.¹⁵ Bobrikov etsi samaan aikaan keinoja tukahduttaakseen näiden korvikelehtien ilmestymisen, koska ne mitätöivät lakkautusten merkityksen. Heinäkuun lopussa 1899 hän esitti senaatille valmisteltavaksi muutoksen painoasetukseen, jotta tilapäisjulkaisujen ilmestyminen korvikkeina voitaisiin kieltää.¹⁶ Tämä tie oli kuitenkin liian hidas, ja Bobrikov katsoi parhaaksi määrätä, että lehtien lakkautusaika laskettaisiin vastaisuudessa alkamaan vasta siitä päivästä, jolloin viimeinen korvikelehti ilmestyi. Tämä päätös tiedotettiin kierto-
kirjeitse kaikille painoasiamiehille.¹⁷ Kun Viipurin Sanomat julkaisi syyskuussa sarjan tilapäislehtiä saatuaan kuukauden lakkautustuomion, seurauksena oli lakkautuksen pidentämisen vielä toiseksi kuukaudeksi.¹⁸ Haminan Sanomien jatko-
lehtiin ei tämäkään määräys vaikuttanut, koska lehti oli lopullisesti lakkautettu, ja painoasiamies salli niiden ilmestyt-
tä jatkuvasti.

Koska prokuraattori oli aikaisemmin todennut, että painoasetus ei antanut mitään tukea kenraalikuvernöörin

-
- 15 Haminan Sanomien jatko: 13.7.1899 Topi (ennen lehden lopull. lakkaamista), 22.7.1899 Karsittu Kataja, 25.7.1899 Sorretun Valitus, 27.7.1899 Haminan Rauha, 29.7.1899 Haminan Lehti, 1.8.1899 Sanomia Haminasta, 3.8.1899 Kuulumisia Haminasta, 5.8.1899 Uutisia Haminasta, 8.8.1899 Haminan Kuulumiset, 10.8.1899 Tietoja Haminasta, 12.8.1899 Sippolan Lehti, 15.8.1899 Vehkalahden Uutiset, 17.8.1899 Virolahden Sanomat, 19.8.1899 Miehikkälän Sanomat, 22.8.1899 Kymnlaakson Lehti, 24.8.1899 Haminan Tietosanomat, 26.8.1899 Viestejä Haminasta, 29.8.1899 Kymnlaakson Uutiset, 31.8.1899 Kymnlaakson Sanomat, 2.9.1899 Saviniemen Sanomat, 5.9.1899 Saviniemen Uutiset, 5.9.1899 Hietakylän Uutiset, 9.9.1899 Anjalan Lehti, 12.9.1899 Kouvolan Lehti, 14.9.1899 Uudet Sanomat, 16.9.1899 Utis-Sanomat, 19.9.1899 Tieto-Sanomat, 21.9.1899 Alakaupungin Sanomat, 23.9.1899 Julkiset Sanomat, 26.9.1899 Hietakylän Sanomat, 28.9.1899 Sippolan Sanomat, 30.9.1899 Anjalan Sanomat, 3.10.1899 Sanomat, 5.10.1899 Hamina, 7.10.1899 Sanomia, 10.10.1899 Tieto, 12.10.1899 Taito, 14.10.1899 Voima, 17.10.1899 Valo, 19.10.1899 Valta, 21.10.1899 Uutiset, 24.10.1899 Viesti, 26.10.1899 Ääni, 28.10.1899 Suru-Sanomat, 31.10.1899 Haminan Kuriiri, 2.11.1899 Hämärä, 4.11.1899 Ilmari, 7.11.1899 Uusi Aika, 9.11.1899 Ajanmuutos, 11.11.1899 Ajanhenki, 14.11.1899 Tynkä, 16.11.1899 Jatko, 18.11.1899 Usva, 21.11.1899 Sumu, 23.11.1899 Vuori, 25.11.1899 Mäki, 28.11.1899 Kukkula, 30.11.1899 Kunnas, 2.12.1899 Tunturi, 5.12.1899 Rinne, 7.12.1899 Vaara, 9.12.1899 Kumpu, 12.12.1899 Töyry, 14.12.1899 Penger, 16.12.1899 Latsarus, 18.12.1899 Juhla-Ukko, 19.12.1899 Iisakki, 21.12.1899 Tuomas, 23.12.1899 Joulurauha, 28.12.1899 Tahvo ja 30.12.1899 Hyvästi. Lisäksi ilmestyi päiväämätön Markkina-Jussi.
- 16 Bobrikov senaatille 27.7.1899. KD 267/23 1899. Sen.tal.os. SA. VA.
- 17 PYH:n kiertokirje 5.9.1899/800. PYHIII. VA. PYH:n arkistossa on kiertokirjeen yhteydessä Eero Erkon ja A.B. Mäkelän allekirjoittama ilmoitus siitä, että asia oli tiedotettu heille 16.9.1899.
- 18 Viipurin Sanomien tilapäislehdet: 3.9.1899 Viipurin Tieto-Sanomat, 5.9.1899 Viipurin Uudet Sanomat, 8.9.1899 Viipurin Utis-Sanomat, 10.9.1899 Viipurin Ilmoitus-Sanomat, 12.9.1899 Viipurin Tilapäis-Sanomat, 15.9.1899 Vastarannan Kiiski, 17.9.1899 Kaakkois-Karjala, 19.9.1899 Majavainen, 22.9.1899 Sanomia Viipurista, 24.9.1899 Pamaus, 26.9.1899 Okainen, 29.9.1899 Viipurin Kuulumisia ja 1.10.1899 Karjalan Kaikuja.

tilapäislehtiä koskeneille kielloille, Päivälehdien päätoimittaja Eero Erkkö yritti vielä syyskuussa 1899 vedota asiassa prokuraattoriin, mutta nyt hänen valitustaan ei otettu käsiteltäväksi.¹⁹ Synnä tähän oli ilmeisesti senaatissa vireillä ollut painoasetuksen muutos. Kenraalikuvernööri oli ehdottanut tarkistusta siihen pykälään, jossa määriteltiin lehden julkaisu-oikeudet, mutta senaatti sisällytti sen kirjanpainajaa koskevaan kohtaan. Uuden määräyksen mukaan kirjapaino ei saisi 500 markan sakon uhalla ryhtyä painamaan sellaista aikakautista kirjaa tai muuta painotuotetta, joka oli aiottu korvaamaan kiellettyä tai lakkautettua aikakausjulkaisua. Keisari vahvisti tämän muutoksen tammikuussa 1900, ja se merkitsi tilapäisjulkaisujen loppumista lakkautettujen lehtien korvikkeina.²⁰ Viimeinen useita tilapäisjulkaisuja tuottanut lehti oli haminalainen Koitar, joka sai julkaisuluvan tammikuussa 1900, mutta virallista lupaa odottaessaan toimitus alkoi lehden vuoden alusta lähtien eri nimillä.²¹ Tilapäisjulkaisuna hyväksyi yliasiamies Heimbürger Nya Pressenin jäähyväisnumeron "Afsked" vielä kesällä 1900, mutta tämä oli yksinäinen tapaus, eikä varsinaisia julkaisusarjoja enää tuotettu.²² Monet lehtien toimitukset tosin tekivät lakkautusaikanaan ilmoituslehtiä, mutta niitä ei voida pitää mielipidesisältönsä puolesta korvikelehtinä, koska ne rajoittuivat vain kuulutusten ja ilmoitusten painamiseen.

Tilapäislehtien julkaisumahdollisuus painoasetuksen "porsaanreikä" oli hyvin toimittajien tiedossa, koska näitä lehtiä alettiin julkaista välittömästi ensimmäisen lakkautuksen tapahduttua. Tämä oli lehdistölle myös mainio ja asetuksen sallima keino eliminoida lakkautuksen vaikutus. Alkuun Bobrikov oli voimaton, mutta valta sensuuriasioissa oli lopulta kenraalikuvernöörin puolella. Hankkimalla asetukseen tarpeelliset muutokset Bobrikov peri lopulta voiton tässä kiistassa. Suomalaisten oli ryhdyttävä etsimään uusia keinoja kiertää sensuuria ja puolustaa sananvapauttaan.

19 Erkkö prokuraattorille 30.9.1899. AD 701/112 1899. Prokur. tmk. SA. VA.

20 Ask 3/1900: Sen.tal.os. ptk. 2.10.1899. SA: senaatin lausunto myös VSV akti 40/1899. VA.

21 Tilapäislehdet olivat: 4.1.1900 Iltauskko, 9.1.1900 Pohjanpalo, 12.1.1900 Revontuli, 17.1.1900 Päivännuosu, 23.1.1900 Aamunkoi, 25.1.1900 Koi, 27.1.1900 Koit, 30.1.1900 Koita ja 1.2.1900 Koitto: Koittaren julkaisulupapäätös 17.1.1900/43. PYH III. VA; Kaarna-Winter 1965 s. 38.

22 Routavaara II s. 82. V.I. kok. VA.

2. Maanalainen lehdistö

2.1 Lehtien synty ja tavoitteet

Sensuurin jatkuva kiristyminen pakotti hallituksen vastustajat siirtymään sen ulottumattomiin, maanalaiseen lehdistöön ja pamflettikirjallisuuteen. Jo helmikuun manifestia seurannut suuren adressin kerääminen sekä tekstien monistaminen salaa ja nopeasti kouluttivat vastarinnan kannattajia maanalaiseen toimintaan ja osoittivat tällaisten yritysten onnistumismahdollisuuden.²³ Suhtautuminen salaiseen toimintaan ei laillisuutta korostaneiden perustuslaillisten keskuudessa ollut kiistaton, sillä vuoden 1867 painoasetus lisäyksineen oli yleisesti hyväksytty lailliseksi, ja sen määräysten rikkominen merkitsi siirtymistä laittomalle tielle. Useimmille kuitenkin tarkoitus pyhitti keinot.²⁴

Ensimmäinen illegaali lehtiyritys oli Nya Pressenin toimituksen vuonna 1899 lehden lakkautusaikana julkaisema silkkipaperille monistettu sarja Cirkulär-Bref, joka alkoi 6. huhtikuuta 1899. Nämä lehtiset olivat saman lehden toimituksen julkaisemien tilapäislehtien rinnakkaistuotteita. Niitä ilmestyi huhtikuussa kahdeksan, mutta toukokuussa enää vain kuusi numeroa, ja niitä sai erikseen tilata 10 markalla. Tilapäislehdet taas oli jaettu ilmaiseksi Nya Pressenin tilaajille.²⁵ Koska tilaushinta oli melko korkea, tilaajakunta jäi ilmeisesti pieneksi, ja lehdet loppuivat kokonaan Nya Pressenin jatkuessa jälleen kesäkuun alussa. Aika ei ollut vielä kypsä salaisten lehtien laajemmalle levikille. Sortokauden alkuvaiheessa salaiset monistajulkaisut näyttävät menestyneen paremmin pienten ryhmien keskuudessa, jolloin levikin organisoiminen ja lehden tekninen toteutus eivät käyneet ylikansoiksi. Huomattavaa

23 Esim. Parmanen I 1936 s. 97-104; Klinge III 1968 s. 184-186.

24 Estlander III 1930 s. 101.

25 Cirkulär-Bref ilmestyi aluksi em. nimellä, mutta toukokuun numeroilla oli jokaisella eri nimi: 3.5.1899 Korsnessa, 6.5.1899 Sigismund, 11.5.1899 Mamertus, 15.5.1899 Sofia, 19.5.1899 Emilia ja 25.5.1899 Urbanus. Reuter I 1928 s. 79-80; Estlander 1945 s. 27.

paikallista innostusta osoittaa Närpiössä Etelä-Pohjanmaalla ilmeisesti syksyllä 1899 aloitettu Venäjän hallituksen vastainen, osittain käsin monistettu sarja, joka ilmestyi lähes vuoden ajan.²⁶ Ylioppilasnuorisoseura teki myös Uudella- maalla paikallisia lehtiyhtymiä. Kirkkonummella oli jo 1880-luvulla julkaistu lähinnä kirkollisia kuulutuksia varten tiedotuslehtisiä, joiden palstoille nyt tuotiin poliittisia kannanottoja. Samantapainen pikkulehti oli Karjaalla nuorisoseuran piirissä syntynyt Karis Kungörelser, joka ilmestyi ainakin vuoden 1900 joulukuusta toukokuun loppuun vuonna 1901.²⁷ Nämä olivat varsin vaatimattomia yrityksiä, joilla oli merkitystä lähinnä toimittajien itsensä ja heidän lähiympäristönsä vastarintamielialan kasvattajana ja voimistajana.

Laajalevikkisen maanalaisen lehdistön syntyminen liittyy erottamattomasti suomalaisten propagandatoimintaan ulkomailla. Helmikuun manifesti ja sitä edeltäneet tapahtumat nostivat Suomen länsimaisen lehdistön "etusivuille". Tähän vaikutti erityisesti suomalaisten oma propagandatoiminta, joka suuntautui pääasiassa Saksaan, Englantiin ja Ranskaan. Suuri merkitys oli myös tunnettujen eurooppalaisten tiedemiesten, taiteilijoiden ja poliitikkojen kesällä 1899 allekirjoittamalla kulttuuriadressilla, jota keisari ei kuitenkaan ottanut vastaan.²⁸ Eurooppalaisten lehtien julkaisemia kirjoituksia pyrittiin maanalaisen lehtien ja erilaisten tilapäisjulkaisujen muodossa levittämään takaisin Suomeen. Kulttuuriadressin innoittamana alkoi toimittaja Eino Vallin (myöh. Voionmaa) julkaista Tukholmassa heinäkuussa 1899 Kaikuja Euroopasta, joka sisälsi suoria lainauksia ulkomailla julkaistuista Suomea koskevista kirjoituksista. Yritys ei muodostunut pitkäikäiseksi, vaan lehdet lakkasivat jo saman vuoden lokakuussa.²⁹ Samoihin

26 C.W. Carlsonin haast. 3.11.1932 (Närpiö). E.I.P. kok., kansio IX. VA; Parmanen I 1936 s. 382. Lehden ainoatakaan numeroa ei ole löytynyt, eikä haastateltu muistanut edes sen nimeä.

27 Landtman 1940 s. 172-173; Parmanen I 1936 s. 382; Karis Kungörelseriä koskevia tietoja KKK akti 57/1901, erikoisjaosto, VA.

28 Reuter I 1928 s. 38-40; Zilliacus I 1919 s. 15-43; Wiio 1960 s. 155-163; Paasivirta 1978 s. 333-339.

29 Kaikuja Euroopasta ilmestyi 9 numerona, joista ensimmäinen oli päivätty heinäkuulle 1899 ja viimeinen 15.10.1899. Lehteä sai tilata Eero Erkon välityksellä. Tilausilmoitus "K.K. Suurena lohdutuksena —". E.I.P. kok, kansio XXXIII. VA; Parmanen I 1936 s. 379, 383.

aikoihin alettiin Suomeen salakuljettua myös erityisesti tätä tarkoitusta varten ohuelle silkkipaperille painettuja sitaatteja tukholmalaisen Aftonbladetin Suomea koskevista kirjoituksista. Aftonbladet olikin ulkomaisista lehdistä ainoa, joka jo 1890-luvulla oli säännöllisesti seurannut Suomen asioita, ja lehden toimittaja Valfrid Spångberg toimi kirjeenvaihtajana Suomessa. Lainauksia lehdestä tuotiin Suomeen aina vuoteen 1903 saakka.³⁰ Koska Ruotsiin oli jo vanhastaan johtavilla suomalaisilla poliitikoilla paljon suhteita ja Tukholma sijaitsi liikenneyhteyksiensä puolesta tarpeeksi lähellä, mutta kuitenkin painoviranomais-ten ulottumattomissa, siitä tuli suomalaisten salaisen propagandatoiminnan keskus. Tukholmaan asettuivat asumaan myös useat vuonna 1903 poliittisista syistä karkoit-
tetut suomalaiset.³¹

Suomalaisten salainen julkaisutoiminta siirtyi monistei-
den ja tilapäisten julkaisusarjojen tasolta varsinaisiksi leh-
diksi Fria Ordin syntymisen myötä. Välitön tapahtuma,
joka synnytti tämän vastarintalehden oli Nya Pressenin lak-
kauttaminen kesällä 1900. Kun ruotsinmieliset perustuslail-
liset olivat menettäneet johtavan poliittisen äänenkannatta-
jansa, lehden toimittajat Konni Zilliacus ja Arvid Neovius
ryhtyivät suunnittelemaan salaisen sensuroimattoman sano-
malehden julkaisemista. He olivat kokeneita toimittajia,
joilla oli tietoja venäläisten vallankumouksellisten harjoit-
tamasta salaisesta julkaisutoiminnasta, mitä he todennäköi-
sesti pitivät myös esimerkkinään.³² Zilliacus matkusti elo-
kuussa 1900 Tukholmaan hoitamaan eräiden salaisten lento-
lehtisten julkaisemista, ja samalla hänen oli tarkoitus tutkia
siellä säännöllisesti ilmestyvän sanomalehden painatusmah-
dollisuuksia. Matkan tuloksena julkaistiin Aftonbladetin
kirjapainosta päiväämättömänä Fria Ordin ensimmäinen
numero.³³

Fria Ord ilmestyi syksystä 1900 aina suurlakkoon 1905
keskimäärin kerran viikossa useimmiten neli- tai kuusisivui-

30 Parmanen I 1936 s. 379; Estlander 1945 s. 26; Wiio 1960 s. 156.

31 Reuter II 1930 s. 123-134; Paasivirta 1978 s. 345-346.

32 Copeland 1973 s. 42-43; Leino-Kaukiainen 1979 s. 41.

33 Zilliacus I 1919 s. 67-68; Parmanen I 1936 s. 393.

sena, mutta formaatiltaan tavallista sanomalehteä huomattavasti pienempänä.³⁴ Sen ensimmäisen vuosikerran toimitamisen, painattamisen ja levittämisen hoiti Konni Zilliacus yksin, mutta syksyllä 1901 päätoimittajan tehtävät siirtyivät tohtori Arvid Neoviukselle. Hän toimitti lehteä alkuun Helsingissä, mutta siirtyi syksyllä 1903 karkoitettuna Tukholmaan.³⁵ Lehteä avustivat kirjoituksillaan kaikki huomattavat perustuslailliset poliitikot, ja käytännön tehtävissä auttoi välillä myös Nya Pressenin entinen päätoimittaja Axel Lille.³⁶ Ensimmäinen vuosikerta painettiin Aftonbladetin kirjapainossa, mutta syksyllä 1901 hankittiin Tukholmasta erityisesti suomalaisten julkaisutoimintaa varten O.L. Svanbäckin kirjapaino, jonne Fria Ordin painatus siirrettiin.³⁷ Fria Ordin talous oli muista salaisista lehdistä poikkeavalla pohjalla sikäli, että muutamaa pientä yksityistä avustusta lukuunottamatta lehti kannatti itseään tilaustuloilla, joista pystyttiin maksamaan palkat toimittajille ja pieniä kirjoituspalkkioitakin. Lehti oli salaisista lehdistä levikiltään vakain, joskaan ei suurin, ja sen painosmäärät vaihtelivat 2.300 ja 2.600 kappaleen välillä.³⁸ Fria Ordin lisäksi toimitus julkaisi vuosina 1901–1903 erikseen tilattavia lehtisarjoja, joiden sisältö koostui ulkomaiden lehdistöstä lainatuista Suomea koskevista kirjoituksista.³⁹

Syksyllä 1900 Fria Ordin toimittajat alkoivat tuottaa lehdestään suomennosta nimellä Vapaita Sanoja. Se kuitenkin loppui taloudellisten vaikeuksien takia syksyllä 1901, koska sen tilaajamäärä pysytteli pienenä.⁴⁰ Nuorsuomalaiset ryhtyivät puuhaamaan oman salaisen lehden perustamista, kun Päivälehti oli kesäkuussa 1901 jälleen lakkautettu

34 Lehteä julkaistiin yhteensä 281 numeroa. Toimittajat laskivat, että yksi nelisivuinen FO:n numero vastasi tekstialtaan n. 18 sivua Finsk Tidskriftiä. Fria Ord 13.10.1904; ks. myös Leino-Kaukiainen 1979 liite 1.

35 Estlander III 1930 s. 101; Leino-Kaukiainen 1979 s. 42.

36 Leino-Kaukiainen 1979 s. 42–43, 68–69.

37 Leino-Kaukiainen 1979 s. 57; Parmanen I 1936 s. 394. Parmasen mukaan suomalaisten työt ja rahoitus estivät kirjapainon konkurssin.

38 Leino-Kaukiainen 1979 s. 56–58. Lehden tilaushinta oli 30 mk ja v. 1903 lähtien 15 mk. Hbl:n postihinta oli v. 1900 17 mk 90 p. ja UStaren 18 mk.

39 Uttalanden rörande Finland ilmestyi joulukuusta 1901 toukokuuhun 1902, Censurfria Uttalanden toukokuusta 1902 syyskuuhun 1902, Censurfria Meddelanden lokakuusta 1902 maaliskuuhun 1903 ja Utländska Uttalanden elo-syyskuussa 1903.

40 Lehteä ilmestyi 30.10.1900–24.8.1901 kaikkiaan 49 numeroa, jotka olivat identtisiä Fria Ordin vastaavien numeroiden kanssa. Lehden painos oli 200–500 kpl. Leino-Kaukiainen 1979 s. 45.

neljäksi kuukaudeksi. Vapaita Lehtisiä alkoi ilmestyä 30. syyskuuta 1901 Fria Ordista täysin erillisenä. Formautiltaan lehti oli alkuun Fria Ordia hieman suurempi, mutta vuonna 1905 ne ilmestytivät ulkoasultaan täysin samannäköisinä.⁴¹ Lehden päätoimittajana oli Päivälehestä erotettu Eero Erkko, joka pysyi tehtävässä aina keväällä 1903 tapahtuneeseen karkoitukseensa saakka. Tämän jälkeen toimituksesta vastasi lyhyen aikaa Kuopiosta karkoitettu Uuden Savon päätoimittaja Pekka Brofelt, kunnes lehti siirtyi syksyllä 1903 oululaisen rehtori Mauno Rosendalin hoitoon. Kun karkoitettut saivat tammikuussa 1905 oikeuden palata kotimaahansa, jätti hän Vapaat Lehtiset turkulaisen, entisen palomestarin W. Sohlmanin toimitettavaksi.

Alkuvaiheessa Vapaiden Lehtisten toimitus ja painatus hoidettiin Käkisalmissa, missä lakkautetun Vuoksen kirjapainoa käytettiin jonkin aikaa perustuslaillisen kirjallisuuden painopaikkana. Tämä ei ollut pitkään turvallista, joten lehden toinen vuosikerta painettiin jo Ruotsin puolella, ensin Tukholmassa O.L. Svanbäckin kirjapainossa, välillä Haaparannassa ja lopuksi jälleen Tukholmassa. Lehden toimituskin siirtyi Ruotsiin karkoitusten seurauksena.⁴² Vapaiden Lehtisten levikistä ei ole yhtä hyviä tietoja kuin Fria Ordista, mutta se on arvioitu ruotsinkielistä lehteä suuremmaksi ja ainakin alkuun n. 3.000 kappaleeksi. Pyrkimyksenä oli pitää lehden tilaushinta mahdollisimman alhaisena, jotta vähävarainen rahvaskin voisi sitä tilata. Himnan pudottamisen 12 markasta viiteen markkaan vuonna 1903 teki mahdolliseksi vastarintajärjestö Kagaalin taloudellinen tuki. Päivälehdien lakkautuksen jälkeen kesällä 1904 pyrittiin lehden levikkiä Suomessa tehostamaan, jotta Uusi Suometar ei yksin pääsisi hallitsemaan mielipidekenttää.⁴³ Kuten ruotsinkielinen sisarlehtensä, Vapaita Lehtisiä ilmestyi suurlakkoon saakka. Vaikka näitä lehtiä toimitettiin syksystä 1901 lähtien erikseen, toimitusten välillä oli runsaasti yhteistyötä, ja samat artikkelit ja uutiset esiintyivät molempien leh-

41 Vapaita Lehtisiä ilmestyi 165 numeroa, ja lehden sivumäärä oli hieman Fria Ordia suurempi. Kesällä 1903 lehden ilmestyminen oli epäsäännöllistä karkoitusten ja toimittajanvaihdosten takia. Leino-Kaukiainen 1979, liite 1.

42 Parmanen I 1936 s. 397-407; Leino-Kaukiainen 1979 s. 45-46.

43 Reuter I 1928 s. 87; Leino-Kaukiainen 1979 s. 59-61. Esim. Työmiehen tilaushinta oli postitse vuonna 1900 9 mk 90 p.

tien palstoilla.⁴⁴

Pitkäaikaisista maanalaisista lehdistä kolmas oli vaati-mattomana monisteena alkanut Nyländska Posten, jonka synty liittyy Nya Pressenin ja erityisesti sen maaseudulle paljon tilatun viikkopainoksen lakkauttamiseen.⁴⁵ Syntynyt-tä puutetta korvaamaan perusti Espoossa asunut kirjailija Arvid Mörne koneella kirjoitetun lehtisen, jota monistettiin Kirkkonummella. Vuoden 1900 lopulla julkaistiin kaksi näyte-numeroa, ja säännöllinen ilmestyminen alkoi vuoden 1901 alussa. Nyländska Postenin taru jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä viranomaiset keksivät toukokuussa monistuspaikan. Vaikka suoritetussa kotitarkastuksessa ei löydettykään mitään tärkeää, jouduttiin lehti lopettamaan.⁴⁶ Nyländska Postenin tilaajamäärä oli suurimmillaan 743 henkilöä, joista pääosa asui Helsingissä, Espoossa ja Kirkkonummella.⁴⁷

Mörne ei kuitenkaan lannistunut, vaan syksyllä 1901 hän jatkoi yritystä samassa muodossa, mutta Veckans Nyheterin nimellä. Sille pyrittiin hakemaan kannatusta myös Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisseudulta, missä lehteä alettiin-kin pitää omana äänenkannattajana.⁴⁸ Toimituksen tavoitteena oli tehdä lehdestään kansanomaisempi kuin Fria Ord, mutta maisteri Herman Gummeruksen ryhdyttyä päätoimit-tajaksi vuonna 1902 hävisi lehdestä epäpoliittinen aines, ja se alkoi sisällöltään muistuttaa muita salaisia lehtiä. Hänen seuraajakseen tuli kesällä 1903 maisteri Arthur Ek-lund, mutta koko ajan lehdessä näkyy taustalla sekä erilais-ten artikkelien että runojen muodossa Arvid Mörnen vaiku-tus.⁴⁹ Suomessa löytyi aivan ilmeisesti pohjaa kolmannelle-kin maanalaiselle julkaisulle, koska Veckans Nyheteriä voi-tiin helmikuussa 1903 ryhtyä painamaan Tukholmassa O.L.

44 Leino-Kaukiainen 1979 s. 21.

45 Mörne 1921 s. 40. NPR:n viikkopainoksen levikki oli vuonna 1900 4.054 kpl ja jokapäiväisen painoksen 6.109. Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 28.

46 Mörne 1921 s. 39-40; Leino-Kaukiainen 1979 s. 43-44, liite 1; kotitarkastusta koskeva raportti 10.5.1901. KKK akti 198/1901, erikoisjaosto; ylliasiamies Vainio PYHille 10.5.1901. KD 399/201 1901. PYH III. VA. Nyländska Posten ilmestyi 1.1.-19.4.1901, yhteensä 16 numeroa.

47 Mörne 1921 s. 39; Nyländska Posten 22.2. ja 22.3.1901.

48 Mörne 1921 s. 41; Leino-Kaukiainen 1979 s. 44 ja liite 1. Veckans Nyheter ilmestyi monis-tettuna 1.10.-7.2.1903 ja painettuna 18.2.1903-29.2.1904, yhteensä 83 numeroa. Sen jat-koksi julkaistiin 20.4.-15.10.1904 eri nimillä yhdeksän tilapäislehteä.

49 Mörne 1921 s. 41; Gummerus 1935 s. 49-50.

Svanbäckin kirjapainossa. Tämän teki mahdolliseksi kagaalin taloudellinen apu myös Veckans Nyheterille, jonka tilaushinta saatettiin pitää 4–5 markkana. Lehden levikistä on tietoa ainoastaan monisteajalta, jolloin se näyttää vastanneen suunnilleen Nyländska Postenin levikkiä.⁵⁰

Veckans Nyheterin ilmestyminen loppui Tukholmassa yhtäkkiä, kun Ruotsin viranomaiset puuttuivat venäläisten painostuksesta lehden kirjoitteluun. Lehdelle oli hankittu Tukholmassa nimellinen ruotsalainen julkaisija, ja se oli sanomalehden tyyppinen. Muut suomalaisten salaiset lehdet taas ilmestyivät tilapäisjulkaisun muotoisina, eikä Ruotsin painoasetuksen mukaan niille vaadittu vastaavaa julkaisijaa. Fria Ord ja Vapaita Lehtisiä ilmoittivat harvoin nimiöissään julkaisusarjan koko nimen. Tavallisesti ne varustettiin vain päiväyksellä, eikä niitä tarjottu Ruotsissa tilattaviksi.⁵¹ Venäjän–Japanin sodan alettua Ruotsi pyrki säilyttämään neutraalin asemansa, jota suomalaisten avoin propagandatoiminta maan pääkaupungissa koetteli. Venäläiset ja Ruotsin hallitus olivat kiinnittäneet siihen jo aikaisemminkin huomiota.⁵² Veckans Nyheter joutui ruotsalaisen puolueettomuuden uhriksi, kun se oli 29. helmikuuta 1904 julkaisemassaan artikkelissa nimittänyt Venäjän keisaria valapatoksi sortajaksi ja hallitusta rosvojoukoksi. Artikkelin tulkittiin loukanneen vieraan valtion päämiestä ja hallitusta, ja sen johdosta nostettiin kanne lehden ruotsalaista julkaisijaa vastaan. Hänet tuomittiin painoasetuksen rikkomisesta kolmeksi kuukaudeksi vankeuteen.⁵³ Tämä tapahtuma merkitsi Veckans Nyheterin loppumista, vaikka lehteä julkaistiin syksyyn saakka Fria Ordin ja Vapaiden Lehtisten tapaan tilapäislehtisinä.⁵⁴

Näiden edellä esiteltyjen lehtien lisäksi ilmestyi vielä

50 Leino-Kaukiainen 1979 s. 44, 61–62, 66–67.

51 Sv. författningssamling 28/1845 § 1. Asetus oli annettu v. 1812, mutta sitä muutettiin vuosina 1844 ja 1845, jolloin se julkaistiin kokonaisuudessaan uudelleen.

52 Ministerivaltiosiht. KKK:lle 4.3.1903/451 (v.l.). KKK Hd 85, Seynin paperit. VA; Bobrikovin kertomus 1904 s. 134–135; Zilliacus I 1919 s. 140–141; Burgman 1965 s. 103–105.

53 Veckans Nyheter 29.2.1904 Folkets känslor (pk.); Burgman 1965 s. 106–107; Leino-Kaukiainen 1979 s. 54–55.

54 Tilapäislehdet olivat: 20.4.1904 Amalia, 2.5.1904 Athanasius, 19.5.1904 Emilia, 8.6.1904 Salomon, 24.6.1904 Johannes, 7.7.1904 Klas, 30.7.1904 Greta, 19.9.1904 Frederika ja 15.10.1904 Hedvig.

muutamia lyhytaikaisempia maanalaisia lehtiä. Tunnetuin niistä on Konni Zilliacuksen ja Axel Lillen vuonna 1903 aloittama aikakauslehden luonteinen Nordisk Revy, jossa oli tarkoitus käsitellä kaikkia Pohjoismaita koskevia poliittisia ja kulttuurikysymyksiä. Pääpaino oli kuitenkin Suomen asioissa, ja melko paljon kirjoitettiin myös Venäjän oppositio-
liikkeiden toiminnasta. Valtaosa lehden tilaajista oli suomalaisia. Sen julkaisemisesta luovuttiin syksyllä 1904, kun Zilliacus ryhtyi organisoimaan aktiivista vastarintaa ja yhteyksiä Venäjän vastustuspuolueisiin.⁵⁵ Keväällä 1903 ilmestyi lyhyen aikaa Veckans Nyheterin suomenkieliseksi vastineeksi suunniteltu Viikon Varrella, mutta tämä lehti ei ilmeisesti kyennyt kilpailemaan Vapaiden Lehtisten kanssa.⁵⁶ Yhtä lyhytikäiseksi jäi Suomen Aktiivisen Vastustuspuolueen toukokuussa 1905 aloittama salainen lehti Frihet-Vapaus, joka ennätti ilmestyä sekä ruotsin- että suomenkielisinä painoksina vain suurlakkoon saakka.⁵⁷ Konni Zilliacuksen helmikuussa 1904 aloittama sarja, Krigsnyheter, muistutti sisältönsä puolesta suuresti ulkomaisia kannanottoja välittäneitä lehtisiä. Siinä pyrittiin antamaan sensuroimatonta tietoa Venäjän ja Japanin välisestä sodasta, koska sotasensuuri kahlitsi suomalaisten lehtien uutisointimahdollisuuksia.⁵⁸ Näiden maanalaisina Suomeen levitettyjen periodijulkaisujen ohella ulkomailla ja osaksi kotimaassa ilmestyi vielä suuri joukko illegaalia, sensuroimatonta tilapäiskirjallisuutta, pamfletteja ja lentolehtisiä eri kysymysten ympärillä.⁵⁹

Vaikka maanalaisten lehtien floora oli runsas, voidaan niistä vain Fria Ordia, Vapaita Lehtisiä ja Nyländska Posten-Veckans Nyheteriä pitää varsinaista sanomalehdistöä korvaavina ja täydentävinä lehtinä jo yksin niiden pitempiäaikaisen, säännöllisen ilmestymisen takia. Kaikkien näiden lehtien tavoitteena oli laajentaa Venäjän hallituksen vastaista oppositiota Suomessa, mutta samalla tavoin kuin tämä vas-

55 Zilliacus I 1919 s. 142-145. Ensimmäinen numero ilmestyi 10.3.1903 ja viimeinen syyskuussa 1904.

56 Lehti ilmestyi vain kuutena erillisenä numerona 4.4.-26.5.1903.

57 Lehti alkoi 15.5.1905 ja lakkasi suurlakkoon. Sitä ilmestyi kuusi numeroa kummallakin kielellä. Ks. myös Kaarna-Winter 1965 s. 84; Lauerma 1960 s. 145.

58 Lehteä ilmestyi 15 numeroa 9.2.-4.6.1904.

59 Ks. Estlander 1945 passim.

tarinta jakautui eri ryhmittymiin, myös lehdet edustivat hieman erilaisia näkökantoja. Poliittiselta linjalta lähinnä toisiaan olivat Fria Ord ja Vapaita Lehtisiä, jotka myös alusta lähtien olivat johtavien helsinkiläislehtien ammattitaitoisten päätoimittajien tekemiä. Lehdet edustivat passiivisen vastarinnan linjaa, joskin niiden suhde sitä ajavaan järjestöön, kagaaliin, oli erilainen. Molempien lehtien toimittajat olivat kagaalin johtohenkilöitä, mutta vain Vapaita Lehtisiä nautti järjestöltä taloudellista tukea. Sekä Fria Ordin että Vapaiden Lehtisten kirjoittelussa korostui puoluepoliittinen taistelu myöntyvyysuuntauasta vastaan, sillä sen kannattajat nähtiin venäläisen sortovalan kotimaisina myötäilijöinä. Keskustelu menettelytapakysymyksistä ei ollut julkisessa lehdistössä sallittua, ja siksi myöntyvyyslinjan kritiikki olikin siirretty illegaalin lehdistön palstoille.

Erityisesti Fria Ord esiintyi syksystä 1902 lähtien Venäjän oppositioliikkeiden puolestapuhujana ja kannatti suomalaisten oikeustaistelun yhdistämistä Venäjän vapautusliikkeisiin. Maanalaisten lehtien välityksellä venäläiset vastustusryhmät ja niiden poliittiset vaatimukset tulivat ensiksi Suomessa tunnetuiksi. Erottavana tekijänä Fria Ordin ja Vapaiden Lehtisten välillä oli vain kielikysymys, johon Fria Ord ei näytä ottaneen aktiivisesti kantaa. Vapaiden Lehtisten toimitus puolestaan ilmoitti alusta lähtien, että se koostui puhtaasti suomenmielisistä miehistä, ja tämä lehti polemisoi innokkaimmin suomettarelaista myöntyvyyslinjaa vastaan. Nyländska Posten-Veckans Nyheter puolestaan omaksui kieli asiassa selvästi ruotsinmielisen kannan. Vaikka lehti sai taloudellista tukea kagaalilta, oli se kuitenkin mielipiteiltään kauimpana kagaalin passiivisen vastarinnan linjasta. Sen palstoilla radikaalin ylioppilasnuorison edustajat jopa kehoittivat lukijoita hätävarjeluksena turvautumaan vaikka väkivaltaan. Lehden toimituksella oli myös yhteyksiä Bobrikovin henkeä väijyneeseen salaliittoon ja syksyllä 1904 perustettuun Suomen Aktiiviseen Vastustuspuolueeseen. Puoluettaistelu suomettarelaisia vastaan ei juuri kiinnostanut Veckans Nyheterin toimittajia, jotka halusivat pikemminkin toimintaa ja kannattivat voimakkaasti asevelvollisuuslakkojen toteuttamista.⁶⁰

60 Leino-Kaukiainen 1979 passim, erit. s. 17-18, 217-222; Lauerma 1960 s. 137-144.

Maanalaiset lehdet erosivat normaalista sanomalehdistöstä monella tavalla. Niistä puuttuivat lehtien palstoja hallinneet ilmoitukset ja kuulutukset lähes täysin. Uutisia, jotka jo vuosisadan taitteessa muodostivat päivälehtien keskeisimmän sisällön, oli maanalaisissa lehdissä suhteellisesti vähemmän. Varsinkin alkuvaiheessa niiden sisältö painottui pääkirjoituksiin, artikkeleihin ja kommentteihin. Ulkomaan uutiset tulivat salaisiin lehtiin vasta Venäjän-Japanin sodan aikana.⁶¹ Useimmiten uutisia ei julkaistukaan niiden varsinaisen uutisarvon takia, vaan ne valittiin vastaamaan lehtien yleistä poliittista linjaa. Salaiset lehdet olivat vain yhden asian, vastarintahengen, lehtiä, joiden sisältö siksi oli yksipuolinen. Sellaisina ne täydensivät sensuurin kahlitsemaa sanomalehdistöä, mutta eivät voineet sitä korvata.

2.2 Salainen lehdistö ja painoviranomaiset

Ohjelmakirjoituksissaan kaikki salaiset lehdet ilmoittivat ensisijaisiksi tehtäväkseen kannattaa laillisuutta, edistää vastarintaa ja antaa "oikeita" tietoja venäläistämistoimenpiteistä. Ne halusivat samalla osoittaa, että valtiollista keskustelua Suomessa ei voitaisi voimakkein tukahduttaa.⁶² Lehdet pystyttiin toimittamaan ja painattamaan Tukholmassa melko esteettömästi, mutta niiden salakuljettaminen Suomeen ja saattaminen lukijoiden ulottuville vaati jatkuvasti uusien keinojen kehittelyä. Kun lehtien olemassaolo tuli painoviranomaisten tietoon, on luonnollista, että nämä pyrkivät löytämään tehokkaita menetelmiä maanalaisen lehdistön lopettamiseksi. Bobrikov mainitsi myös kertomuksessaan vuonna 1902 erityisen vahingollisten julkaisujen

61 Vain Nyländska Posten julkaisi keväällä 1901 joitakin helsinkiläisten liikkeiden ilmoituksia. Muiden lehtien "ilmoitukset" olivat esim. kehoituksia boikotoida joitakin liikkeitä, jotka saattoivat ilmoittaa Finljandskaja Gazetassa.

62 Fria Ord 1 & 2/1900 Hvad vi hvilja? (pk.); Vapaita Lehtisiä 30.9.1901 Lukijalle (pk.); Nyländska Posten 9.1.1901 Till våra läsare (pk.).

joukossa sekä Fria Ordin että Vapaita Lehtisiä.⁶³

Kun Fria Ord alkoi ilmestyä, ilmoitettiin, että lehteä voitiin tilata tallettamalla sen tilaushinta pääkaupunkilaisiin pankkeihin avatulle tilille. Tämä käytäntö ei voinut pitkään jatkua, sillä Bobrikov iski silmänsä pian näihin pankkeihin.⁶⁴ Siksi vuoden 1901 alusta lähtien tilauksia alettiinkin ottaa vastaan postitse Tukholmassa.⁶⁵ Samoihin aikoihin ryhdyttiin kehittämään salaisten lehtien asiamiesverkostoa Suomessa, ja kun postisalaisuus joutui uhanalaiseksi, kehoitettiin lukijoita tilaamaan lehtensä erityisten asiamiesten välityksellä, sillä he saattoivat lähettää tilaukset turvallista tietä Ruotsiin. Fria Ordin ja Vapaiden Lehtisten välinen yhteistyö toimi siten, että sama henkilö välitti molempien lehtien tilaukset. Vapaita Lehtisiä tilattiin vuosina 1902 ja 1903 myös eräästä haaparantalaisesta kirjakaupasta, ja vuoden 1903 jälkeen kerrottiin, että lisäksi kaikki karkoitettut välittäisivät tilauksia.⁶⁶ Veckans Nyheterin tilauksista on säilynyt vähemmän tietoja, mutta ilmeisesti senkin tilaaminen tapahtui luotettavien henkilöiden välityksellä.

Fria Ordin ensimmäinen vuosikerta lähetettiin tilaajille postitse, aluksi jopa tavallisina ristositeinä. Vuonna 1901 avoimia postilähetyksiä alettiin tutkia tarkemmin, minkä seurauksena siirryttiin suljettuihin kirjeisiin. Tämä taas lisäsi postituskustannuksia, jolloin pyrittiin lähettämään yhden paikkakunnan asiamiehelle kerralla mahdollisimman monta lehteä. Hän suoritti sitten jakelun omalla alueellaan.⁶⁷ Vaikka vain Fria Ordista on saatavissa tietoja lehti-

63 Bobrikovin kertomus 1902 s. 30; ks. myös Bobrikovin kertomus 1904 s. 126.

64 Fria Ord 1 & 2/1900 Hvad vi hvilja? (pk.) ja 8.9.1900 Till våra läsare; KKK PYH:lle 21.11.1900. KD 44/14 1900. PYH III; Routavaara II s. 305. V.I. kok. VA; Parmanen I 1936 s. 394. Tilinomitaja B. Bäckin henkilöllisyydestä ei ole löytynyt yhtään asiakirjaa, joten ei tiedetä, oliko hän todellinen henkilö.

65 Fria Ord 12.1.1901 Till våra läsare; Parmanen I 1936 s. 395. Tilauksia hoitanut Louise Norling oli ruotsalainen, jonka vakuutusyhtiö Thulén johtaja Sven Palme hankki avustamaan suomalaisia. Hän hoiti tehtäviä vuoden 1904 loppuun, jolloin ne siirtyivät A. Neoviuksen sisaren Dagmar Neoviuksen käsiin.

66 Fria Ord 30.11.1905 Återblick på Fria Ords tillvaro; Vapaita Lehtisiä 7.10.1901 Lukijoita —, 13.8.1902 Näitä lehtisiä, 28.10.1904 (tilausilm.); Leino-Kaukiainen 1979 s. 72-76. Lehtien asiamiesverkosto oli todennäköisesti ainakin osittain sama kuin kagaalin alueellinen organisaatio. Vapailta Lehtisillä tiedetään v. 1901 olleen 397 asiamiestä eri puolilla maata. Palkkiona asiamiehet saivat ilmaisen lehden.

67 Fria Ord 30.11.1905 Återblick på Fria Ords tillvaro; Zilliacus I 1919 s. 72-73; Leino-Kaukiainen 1979 s. 76-77.

en jakelusta, näyttää siltä, että muut lehdet toimitettiin tilaajille samalla tavoin ja osittain jopa saman asiamiesverkkoston välityksellä.

Lehtien postittaminen maaseudulle tapahtui vasta Suomessa. Varsinaiseksi ongelmaksi muodostui se, miten lehtien valmiiksi painetut numerot saatiin postin, tullin, poliisien ja santarmien valvonnan ohi maahan. Laittoman kirjallisuuden salakuljetukseen liittyvätkin sortokauden ajan värikäimmät ja jännittävimmät kertomukset viranomaisten harhauttamisesta kätkemällä lehtikääröjä vaatteiden sekaan, matkalaukkujen salalokeroihin, kukkakoreihin ym. mielikuvituksellisiin paikkoihin.⁶⁸ Laajamittaisinta salakuljetustoimintaa hoiti Konni Zilliacus, joka hankki tätä tarkoitusta varten vuonna 1901 jopa erikoisvalmisteisen purjeveneen.⁶⁹ Pienvenetä käytti salakuljetukseen kesällä 1904 myös kirjailija J.W. Nylander, joka kuljetti kirjallisuutta Merenkurkun yli Pohjanmaalle.⁷⁰ Kotimaiseen pursiseuraan rekisteröity vene sopi salakuljetukseen hyvin siksi, että sen kuljettamasta lastista piti tullisäännön mukaan selvittää ainoastaan kauppatavarat. Bobrikov kiinnittikin huomiota tähän seikkaan, mutta ei pystynyt muuttamaan määräystä.⁷¹ Talvisin lehdet tuotiin tavallisesti vuorolaivoilla joko Turkuun tai Hankoon, mistä ne lähetettiin rautateitse Helsinkiin. Välistä lehdet toimitettiin rahtitavarana ja toisinaan matkustajien mukana. Usein kuriireina käytettiin naisia, joita viranomaiset osasivat vähemmän epäillä.⁷² Silloin kun Vapaita Lehtisiä painettiin Haaparannassa, ne siirrettiin rautateitse Ouluun, missä talvella 1903-1904 suoritettiin lehtien jakelu. Kesällä 1905 taas tiedetään jonkin verran lehtiä tuodun vuorolaivoilla Pohjanlahden yli.⁷³ Salakuljetuksen ja toiminnan jatkuvuuden edellytyksenä oli, että

68 Esim. Parmanen I 1936 s. 403-404, 415-427. Parmasen kokoelmassa VA:ssa on runsaasti tallennettu haastattelutietoja, joissa kerrotaan salaisen kirjallisuuden maahantuonnista tai levittämisestä; ks. myös Hultin 1935 s. 47; Leino-Kaukiainen 1979 s. 76 n 2.

69 Zilliacus I 1919 s. 69-72, 78-103. Veneen nimi oli "Marsza", ja se oli nostoköyllä varustettu n. 20 m pitkä kaksimastoinen kuunari.

70 Parmanen III 1939 s. 134-141; C.W. Carlsonin haastattelu 3.11.1932 ja M.A. Mangsin haastattelu 30.11.1932. E.I.P kok., kansio VII. VA.

71 Ask 17/1887 § 186; Bobrikovin kertomus 1902 s. 30.

72 Zilliacus I 1919 s. 72, 103-105; Copeland 1973 s. 49; Gummerus 1935 s. 50-51.

73 Parmanen I 1936 s. 405-407 ja III 1939 s. 137. Junailija Emil Tång kertoi haastattelussaan 14.11.1932 levittäneensä salaisia lehtiä Vaasan ja Vilppulan välisellä rataosuudella. E.I.P. kok., kansio IX. VA.

reittejä koko ajan muuteltiin. Salaisen kirjallisuuden kokonaisuus on valtava, ja Zilliacus yksin arvioi kuljettaneensa kaikkiaan 16 tonnia illegaalia kirjallisuutta purjeveneellään. Tähän määrään sisältyy myös venäläisten laitonta kirjallisuutta, jota välitettiin maksusta, ja ilmeisesti näillä tuloilla rahoitettiin kotimaisen materiaalin tuontia.⁷⁴

Kilpajuoksu viranomaisten kanssa teki lehtien jatkumisen ja maanalaiseen toimintaan osallistuneiden henkilöiden aseman jännittäväksi, sillä Bobrikov ja painoylihallitus eivät jääneet toimettomina seuraamaan illegaalien kirjallisuuden tulvimista maahan. Jo runsaan kuukauden kuluttua Fria Ordin alkamisesta kenraalikuvernööri oli tietoinen sen ilmestymisestä, ja lokakuun alussa 1900 painoylihallitus kehoitti puheenjohtajansa esityksestä painoasiamiehiä takavarikoimaan lehden tulevatkin numerot, jos niitä tarjottaisiin myytäväksi julkisesti.⁷⁵ Toimittajat eivät pyrkineet mitenkään salaamaan lehtiä, vaan viranomaisille haluttiin pikemminkin osoittaa lehtien avulla sananvapauden voimakasta kannatusta. Tärkeämpää oli suojella niitä henkilöitä, jotka osallistuvat lehtien toimittamiseen ja levittämiseen, ja salata heidän henkilöllisyytensä.⁷⁶ Konni Zilliacus lähetti jopa provosoi-vasti Bobrikoville marraskuun 1900 lopussa kaikki siihen mennessä ilmestyneet Fria Ordin numerot antaen samalla hänelle neuvon: "Käyttäkää vaikutustanne hankkiaksenne painettavalle sanalle laillinen vapaus, joka voi suojella sitä mielivallalta, ja sen kirjallisuuden levittäminen, joka Teistä näyttää loukkaavalta, on ilman muita toimenpiteitä lakkaava."⁷⁷ Kenraalikuvernöörin kantaa tähän asiaan selvitti Borodkin jälkiviisaasti siten, että Bobrikov toki tajusi ankaran sensuurin lisäävän salaisen kirjallisuuden määrää, mutta hän valitsi kahdesta pahasta pienemmän. Maanalainen lehdistö aiheutti hänen mukaansa sittenkin vähemmän vahinkoa

74 Copeland 1973 s. 47-51; Zilliacus I 1919 s. 120-121; Zilliacus 1912 s. 70-71; Leino-Kaukiainen 1979 s. 81-82.

75 PYH:n ptk. 8.10.1900 § 10 ja kiertokirje 8.10.1900/1031. PYH III. VA. Keskustelua herätti erityisesti kysymys siitä, voitaisiinko lehden tulevatkin numerot kieltää, vaikka asetuksen (15/1867 § 47) mukaan takavarikko voitiin ulottaa vain jo ilmestyneisiin numeroihin.

76 Vrt. Hultin 1935 s. 45-46.

77 Fria Ord 30.11.1900 Öppet bref till generalguvernören i Finland; Parmanen I 1936 s. 410-412. HYK:ssä säilytettävään lehdessä on kirjoitettu jälkepäin, että alkuperäisen numero 30.11. oli takavarikoitu.

kuin valloilleen päästetty päivälehdistö jatkuvalla propagan-
dallaan.⁷⁸

Joka tapauksessa Bobrikov ryhtyi taistelemaan salaisen kirjallisuuden levitystä vastaan. Helmikuussa 1901 hän lähetti kuvernööreille kirjeen, jossa näitä kehoitettiin toimimaan Fria Ordin ja sen kaltaisen kirjallisuuden leviämisen estämiseksi.⁷⁹ Senaatti sai vuoden 1900 lopussa Bobrikovilta huomautuksen, että sen siihenastiset toimenpiteet tässä asiassa eivät olleet hänen mielestään riittäviä.⁸⁰ Vielä toukokuussa 1901 painoylihallitus lähetti esimiehensä esityksestä Fria Ordin takavarikointia koskevan kiertokirjeen painoasiamiehelle, eräille kuvernööreille ja kaupunkien maistraateille.⁸¹ Monisteena julkaistuja lehtiä painoylihallitus ei julistanut kielletyiksi todennäköisesti siksi, että niitä ei rinnastettu painotuotteisiin ja niitä oli vaikeampi valvoa. Veckans Nyheter kiellettiin vasta maaliskuussa 1903, jolloin sitä jo painettiin Tukholmassa.⁸²

Suomessa salaa painetuista sensuroimattomista julkaisuista puuttui yleensä kokonaan painopaikka, ja siksi painoylihallitus kehoittikin sensoreita erityisesti tarkkailemaan tällaisten asetuksen vastaisten julkaisujen esiintymistä ja ilmoittamaan niistä ylihallitukselle.⁸³ Alkuun Vapaita Lehtisiäkin kuului näihin, ja ilmeisesti hämäämistarkoituksessa lehteä julkaistiin Suomessakin vain ilmestymispäivän nimellä ja päiväyksellä varustettuna, jotta sitä saatettiin pitää tilapäisjulkaisuna. Lehti ennätti ilmestyä puoli vuotta, ennen kuin painoylihallitus kielsi ensin helmikuussa 1902 "Maanantaina"-nimisen sarjan ja pari kuukautta myöhemmin Vapaita Lehtisiä -sarjaan kuuluneet jo ilmestyneet ja tulevat numerot. Sitä pidettiin Fria Ordin tapaan ulkomaisena painotuot-

78 Borodkin 1905 B s. 344.

79 KKK PYH:lle 2.2.1901. KD 5/21 1900, PYH:n kiertokirjeenä lähetettiin 6.2.1901/167 painoasiamiehille kenraalikuvernöörin kirje kuvernööreille 29.1.1901. PYH III; Routavaara II s. 305. V.I. kok. VA.

80 Bobrikov senaatille 15.12.1900. Sen.sal. asiak., siv. tmk. N:o 60 C . SA. VA.

81 PYH:n ptk. 31.5.1901 § 12; PYH:n kiertokirje 31.5.1901/774. PYH III. VA.

82 PYH:n kiertokirje 17.3.1903/375. PYH III. VA.

83 PYH:n kiertokirjeet 29.10.1901/1381 ja 23.1.1902/124. PYH III. VA; Ask 15/1867 § 18. Kiertokirjeiden seurausta ilmeisesti oli, että useimmissa vuosina 1902 ja 1903 ilmestyneissä lentolehtisissä oli painajaksi merkitty G. Th. Jacob, Berliini, vaikka julkaisut todellisuudessa oli painettu Suomessa. Santarmiraportti, KKK akti 19/1902, erikoisjaosto. VA; Parmanen II 1937 s. 729-733; Estlander 1945 s. 385-386; Gardberg III 1973 s. 388.

teena.⁸⁴ Vuoden 1902 lopulla painoylihallitus uudisti vielä sensoreille lähettämänsä kehoituksen tarkkailla kielletyn kirjallisuuden esiintymistä ja lisätä kirjakauppojen tarkastuksia. Samalla painoasiamiehiä moitittiin siitä, että nämä eivät hoitaneet tehtäviään riittävän valppaasti, koska ylihallituksen kieltämää ja asetusten vastaista kirjallisuutta levisi jatkuvasti maassa.⁸⁵ Tyytymättömyyteen oli aihetta, sillä painoylihallituksen salaisiksi tarkoitettuja kiertokirjeitä saattoi löytyä jopa maanalaisten lehtien palstoilta. Myös yliasiamies totesi vuoden 1901 alkupuolella, että yksityinen yritteliäisyys salaisen lehdistön alalla oli nopeaa ja vilkasta ja että kirjallisuutta levisi kaikkiin yhteiskuntakerroksiin.⁸⁶

Maanalaisen kirjallisuuden vain lisääntyessä ja painoylihallituksen näyttäessä yhä voimattomammalta kenraalikuvernööri kehoitti senaattia uudelleen marraskuussa 1901 ryhtymään toimenpiteisiin ja tehostamaan kontrollia.⁸⁷ Samaan aikaan painoylihallitus pyrki yhteistyöhön posti- ja tullilaitoksen kanssa kielletyn kirjallisuuden paljastamiseksi. Postihallitukselle huomautettiin, että maanalaisia lehtiä oli levitetty postin välityksellä ja että tällaiset julkaisut oli aina ehdottomasti annettava painoasiamiesten tarkastettaviksi.⁸⁸ Painoylihallitus pyysi myös tullihallitukselta lupaa paikalliselle painoasiamiehelle olla läsnä kaikkien tavaroiden käsittelyssä tullikamarissa. Tullihallituskin lähetti alaisilleen asiaa koskevan kiertokirjeen.⁸⁹ Kun kenraalikuvernööri oli vielä kerran vuoden 1903 alussa kehoittanut senaattia ryhtymään toimenpiteisiin ja vaatinut erityisesti kiinnittämään huomiota tullin leväperäisyyteen, postilähetyksiin sekä kirjakauppojen ja -painojen valvontaan, senaatin siviilitoimituskunta päätti lähettää kehoituskirjeet

84 PYH:n kiertokirjeet 25.3.1902/317 ja 22.4.1902/547. PYH III. VA.

85 PYH:n kiertokirje 15.11.1902/1393. PYH III. VA.

86 Vapaita Lehtisiä 10.1.1903 Painoasiain ylihallitus valveilla (uut.), julk. kiertokirje 20.12.1902/1156; vrt. PYH:n kiertokirje 21.1.1903/33. PYH III; tp. yliasiamies Blumenthalin selvitys 9.2.1901. Sen.sal.asiak., siv. tmk. N:o 60^u. SA. VA.

87 Bobrikov sen.tal.osastolle 23.11.1901. Sen.sal. asiak., siv. tmk. N:o 73^u. SA. VA.

88 PYH:n ptk. 21.1.1902 § 14, PYH postihallitukselle 21.1.1902/177. PYH III. VA. Tietoja siitä, että postia käytettiin salaisten julkaisujen levitykseen ks. myös KKK aktit 13/1901, erikoisjaosto ja 10/1902, erikoisjaosto. VA.

89 PYH tullihallitukselle 23.1.1902/140, PYH:n kiertokirje 8.4.1902/231. PYH III; tullihallituksen kiertokirjeet 8.11.1901/122, 10.6.1902/151 ja 25.11.1902/173. THA. VA; Ask 17/1887 § 7:3.

asiasta tulli-, posti- ja painoylihallitukselle.⁹⁰

Postihallituksessa aiheutti vuoden 1902 aikana kriisin kysymys siitä, oliko postivirkailijoilla oikeus avata kirjelähetystyksiä. Viipurin läänin kuvernööri Mjasojedov oli vaatinut kirjesensuuria, sillä hänen lääninsä kautta virtasi salaista kirjallisuutta erityisesti Venäjälle. Bobrikov ja von Plehwe kannattivat asiaa, ja heinäkuun lopulla 1902 kenraalikuvernööri ilmoitti postihallitukselle, että venäläismallista postisensuuria alettaisiin noudattaa myös Suomessa. Postihallitus ei välittömästi suostunut tähän, ja se vetosi senaattiin, koska rikoslain mukaan postivirkamies ei saanut avata, hävittää tai salata postin kuljetettaviksi uskottuja lähetyksiä. Senaatti laati asiasta kirjelmän hallitsijalle, mutta se ei johtanut tuloksiin, minkä senaatti ilmoitti postihallitukselle tammikuun alussa 1903.⁹¹ Bobrikov syytti sensuurin viivyttämisestä postihallituksen puheenjohtaja Hj. Lagerborgia, joka epäsuosioon joutuneena anoi itse eroa virastaan joulukuussa 1902. Hänen tilalleen nimettiin Pietari Jamalainen, joka suostui allekirjoittamaan kiertokirjeen postivirkailijoiden oikeudesta avata vastaanottajan läsnäollessa epäilyttävät kirjelähetykset. Kehoitusta tehostaa salaisen kirjallisuuden valvontaa uudistettiin postivirkamiehille vielä syksyllä 1903.⁹² Näyttää siltä, että tullivirkamiehet eivät suhtautuneet suopeasti painoasiamiesten jatkuvaan läsnäoloon tullikamareissa, vaan tilaisuuden tullen heidän toimiaan moitittiin. Helsingin ja Tampereen painoasiamiehet puolestaan valittivat ylihallitukselle siitä, että toistuvista pyynnöistä huolimatta heille ei järjestetty tullikamarissa asianmukaisia työskentelytiloja eivätkä tullivirkamiehet antaneet heille riittävästi apua.⁹³ Uusia laittoman kirjallisuuden maahan- tuontia koskevia määräyksiä ei enää annettu, mutta oikeus tarkastaa ja sulkea kirjakauppoja, kirjastoja ja kirjavarastoja

90 Bobrikov sen.tal.osastolle 13.1.1903 ja sen.siv.tmk:n muistio 16.1.1903. Sen.sal.asiak., siv.tmk. N:o 73². SA; PYH:n kiertokirje 5.2.1903/119. PYH III. VA; Raekallio 1907 s. 39. Tullihallitus ei lähettänyt asiasta erillistä kiertokirjettä.

91 Osmonsalo III 1938 s. 308-309; Raekallio 1907 s. 35-36; Ask 39/1889 luku 40 § 14.

92 Osmonsalo III 1938 s. 309; Raekallio 1907 s. 36-37; Routavaara II s. 309-310. V.I. kok. VA; ks. myös Vapaita Lehtisiä 19.2.1903 Postin turvallisuus pantu altiiksi (pk.) ja Fria Ord 18.2.1903 Postens säkerhet blottställd (pk.).

93 Tullihallitus PYH:lle 24.10.1902 ja 28.10.1902, Tampereen painoasiamies Sjöström PYH:lle 24.11.1902 ja 24.1.1903, Helsingin painoasiamies af Björkstén PYH:lle 2.2.1903. KD 106/31 ja 110/32 1902. PYH III. VA.

sisältyi vuonna 1903 kenraalikuvernöörin ja kuvernöörien uusiin ohjesääntöihin. Tälläkin tavalla pyrittiin estämään sitä, että luvattomia julkaisuja olisi Suomessa salaa myytävänä.⁹⁴

Määräysten hidas antaminen osoittaa, että suomalaiset hallintoviranomaiset olivat ilmeisen haluttomia tehostamaan valvontaa. Huolimatta siitä että ohjeet lopulta saatiin aikaan, ei toiminta käytännössä johtanut Bobrikovin toivoimiin tuloksiin. Erityisesti postilaitosta ovat sen historian kirjoittajat jälkeinpäin kiittäneet. Osmonsalo ja Raekallio ovat osoittaneet, että postihallituksen johtaja Jamalainenkin salasi laitonta kirjallisuutta sisältäneitä postilähettyksiä. Sortovuosina onnistuttiin pidättämään vain n. 2.000 lähetystä, samaan aikaan kun kymmenettuhannet pääsivät perille.⁹⁵ Myös tullissa tapahtuneet takavarikot koskivat yleensä vain yksittäisiä tapauksia.⁹⁶ Valvonta ei siis näytä olleen kovin tehokasta. Vaikuttaa siltä, että posti- ja tullilaitoksen virkamiehet pyrkivät toiminnallaan pikemminkin edistämään salaisen kirjallisuuden leviämistä kuin aktiivisesti estämään sitä. Takavarikot olivat vain muodollisia valvonnan osoituksia. Salaiset lehdet pääsivät melko esteettömästi leviämään Suomessa ja tulivat jokseenkin säännöllisesti tilaajilleen. Samalla osoitettiin Bobrikoville, että valtiollista keskustelua voitiin jatkaa laittomin keinoin, jos lailliset kanavat tukittiin.

94 Ask 19/1903:33 s. 27 ja 36 s. 40. Ks. myös PYH:n esityslista 15.11.1902 § 18: salaista kirjallisuutta koskeva kirje päätettiin lähettää mm. kuvernööreille. PYH III. VA.

95 Osmonsalo III 1938 s. 309-310; Raekallio 1907 s. 38, 44.

96 Tullitarkastuksessa onnistuttiin takavarikoimaan vain yksi Fria Ordin kokonainen numero 24.8.1901, kun Turussa jäi kiinni 2.000 ruotsinkielistä ja 400 suomenkielistä kappaletta. Painoasiamies Wennerström PYH:lle 27.8.1901. KD 439/111 1901. PYH III. VA. Veckans Nyheterin joitakin numeroita joutui hukkaan v. 1903, kun salakuljettaja peloissaan heitti lehtikäärön laivasta mereen. Gummerus 1935 s. 51.

VII Sensuroitu sanomalehdistö

1. Toimitustyön vaikeudet

1.1 Toimittajat ja heidän asemansa

Sanomalehtien toimittajat kokivat Bobrikovin lakkautus- ja sensuuripolitiikan takia sekä lehtensä että oman asemansa uhatuksi. Jos lehti lakkautettiin, saattoi toimittajilla olla edessä ammatin menettäminen. Tämä kavensi merkittävästi toimintavapautta ja uskallusta ryhtyä käsittelemään arkaluontoisina pidettyjä kysymyksiä. Myös sensoreiden päätöksiä moitittiin monasti mielivaltaisiksi ja tarpeettomaksi rettelöinniksi. Tunnelmia Päivälehdessä toimituksessa kuvasi juuri vuosisadan vaihteessa toimittajaksi tullut Jaakko Laurila: "Meistä sen ajan toimittajista — tuntui, meillä oli sellainen syvä tunnelma, että me olimme haaksirikkoisessa laivassa, jossa touvit vinkuivat ja purjeet läpättivät ja että koko laiva voi milloin hyvänsä vaipua pohjaan."¹

Sanomalehtien toimitukset olivat 1800-luvun lopulla hyvin erilaisia. Suurissa helsinkiläislehdissä saattoi olla jo kymmenkunta toimittajaa, kun taas pikkukaupunkien lehdissä päätoimittaja hoiti yksin tai yhden aputoimittajan

¹ Laurila 1929 s. 162; vrt. myös Miesmaa 1916 s. 74-107, missä kuvataan tilannetta Uudessa Suomettaressa.

kanssa koko työn pääkirjoituksista aina oikolukuun saakka. Vaikka suuremmissa toimituksissa alkoi jo olla eriytyneitä osastoja ja niillä omat hoitajansa, työskentely oli vielä jäsentymätöntä ja tehtävät saattoivat vaihdella. Toimitussihteerit olivat yleistyneet suurimmissa lehdissä 1880-luvulla, ja seuraavalla vuosikymmenellä Hufvudstadsbladetilla, Uudella Suomettarella ja Päivälehdellä oli kaksi toimitussihteeriä. Ensimmäisiä erikoistoimittajia olivat ulkomaantoimittajat, joita 1890-luvulla oli Uudessa Suomettaressa, Päivälehdessä ja Hufvudstadsbladetissa. Niillä oli myös vakituisia kirjeenvaihtajia ulkomailla.² Seuraava taulukko osoittaa toimittajien määrän kehitystä Suomen sanomalehdissä.

Taulukossa esitetyt tiedot ovat hieman puutteellisia, mutta osoittavat kuitenkin kehityksen yleissuuntaa. Tutkimuskauden aikana sanomalehtien toimitukset kasvoivat, mikä näkyy erityisesti suomenkielisen toimittajamäärän lisääntymisenä. Kun vielä vuonna 1890 toimittajista oli suomenkielisiä n. 63 %, kasvoi vastaava luku vuoteen 1905 mennessä 76 %:iin. Raino Vehmas on lehtimieskunnan rakennetta koskevassa tutkimuksessaan todennut, että vuonna 1900 toimittajista oli suomenkielisiä 62 %.³ Vielä 1800-luvun lopulla he olivat suhteellisen korkeasti koulutettuja, sillä kirjoitusten lainaaminen ulkomaisista lehdistä vaati kielitaitoa ja lehtien sivistystehtävä koulutustaustaa. Sen sijaan työväenlehdillä Helsingin ulkopuolella oli pulaa koulutetusta työvoimasta.⁴

2 Keränen 1982 s. 32-37, 174-176 ja liite 1; Danielson 1924 s. 254: Åbo Underrättelserillä oli toimitussihteeri jo 1870-luvulla.

3 Vehmas 1963 s. 129-130.

4 Keränen 1982 s. 122-123; Vehmas 1963 s. 129-132.

Taulukko 11. Toimittajien määrä sanomalehdissä vuosina 1890, 1900 ja 1905

Vuosi	Suomenkieliset			Ruotsinkieliset			Yhteensä		
	pää- toim.	toim. yht.	yht.	pää- toim.	toim. yht.	yht.	pää- toim.	toim. yht.	yht.
1890	26	55	81	24	23	47	50	78	128
1900	41	91	132	30	40	70	81	121	202
1905	53	127	180	29	28	57	82	155	237

Lähteet: Suomenkielisten toimittajien määrää koskevat tiedot perustuvat SSLH-projektin toimesta kerättyihin matrikkelitietoihin. Ne ovat kuitenkin vielä puutteellisia, koska työ on osaksi kesken. Lukuihin on lisätty joitakin henkilöitä, jotka esiintyvät ruotsinkielisessä matrikkeliaineistossa, mutta ovat tutkimusaikana toimineet suomenkielisissä lehdissä. Tiedot ruotsinkielisistä toimittajista perustuvat pääasiassa Steinbyn matrikkeliin (1981) ja Kaarna-Winterin (1965) bibliografiatietoihin. Tilastoon on laskettu mukaan kaikki tutkimusvuonna päätoimittajina olleet henkilöt. Toimittajien vaihtumisen seurauksena päätoimittajien lukumäärä saattaa olla suurempi kuin lehtien kokonaismäärä. V. 1905 on otettu mukaan vain ennen suurlakkoa perustettujen lehtien toimittajat.

Painoylihallituksen vuonna 1899 suorittaman sanomalehtiä ja niiden toimittajia koskevan tiedustelun perusteella voidaan tarkastella tarkemmin toimittajien määrää erilaisissa lehdissä:⁵

	Suom. lehdissä	Ruots. lehdissä	Lehtiä yhteensä
1 toimittaja/lehti	21	11	32
2 toimittajaa/lehti	14	8	22
3 toimittajaa/lehti	7	5	12
us. toimittajia/lehti	9	4	13
Yhteensä	51	28	79

Tässä laskelmassa on mukana kaikkiaan 184 toimittajaa, joista päätoimittajia oli 79 ja muita toimittajia 105. Suomenkielisiä päätoimittajia oli 51 ja muita 62, ja vastaavat ruotsinkielisiä kuvaavat luvut olivat 28 ja 43. Vuosisadan taitteessa oli siis vielä n. 40 % kaikista ilmestyneistä sanomalehdistä yhden miehen lehtiä, joissa päätoimittajalla oli vain tilapäisiä apulaisia. Keränen on lisäksi todennut, että tyyppillistä suuremmillekin lehdille oli päätoimittajakokous. Lehden omistaja, jos hän ei itse toimittanut lehteään, pyrki yleensä hankkimaan sen johtoon kyvykkään päätoimittajan, jonka käsiin toiminta voitiin keskittää.⁶ Yhden ja kahden toimittajan lehdet ilmestyivät tavallisesti pikkukaupungeissa, joskin joukkoon mahtuu myös sellaisia vaatimattomia pääkaupunkilaislehtiä, kuten Isänmaan Ystävät. Suurimmassa helsinkiläislehdessä, Hufvudstadsbladetissa, oli kymmenkunta vakinaista toimittajaa, joukko kokousrefe-

5 Tietoja Suomen sanomalehdistä ja niiden toimittajista oli pyytänyt valtiosihteerin virasto. KKK PYH:lle 31.10.1899, PYH:n kiertokirje 4.11.1899/1027 ja painoasiamiesten vastaukset. KD 56/80 1899. PYH III. VA. Iisalmelaista Salmetarta koskevat tiedot puuttuvat, mutta niitä on täydennetty matrikkelitiedoilla, Suomen sanomalehtimiehet 1900 ja Steinby 1981.

Raino Vehmas on lehtimieskunnan kehitystä koskevassa tutkimuksessa esittänyt, että pienten ruotsinkielisten lehtien toimittajavahvuus näyttäisi suuremmalta kuin vastaavissa suomenkielisissä lehdissä. Oheinen asetelma ei kuitenkaan anna tukea tälle väitteelle, sillä suomenkielisten ja ruotsinkielisten lehtien välillä ei ilmene oleellisia eroja. Vehmasen tutkimustulos on ilmeisesti seurausta siitä, että pohjamateriaalina käytetty Suomen sanomalehtimiesvaltuuskunnan v. 1900 kokoama matrikkeli on pääkaupunkilaisvoittoinen, yhdistymishankkeeseen myönteisesti suhtautuneiden toimittajien luettelo, josta puuttuu pienten maaseutulehtien toimittajia. Vehmas 1963 s. 13-14, 129-131.

6 Keränen 1982 s. 35-36.

raatteja laativia tilapäistoimittajia sekä muutama ulko-
maankirjeenvaihtaja. Päivälehdien ja Uuden Suomettaren
henkilökuntaan kuului vuonna 1899 päätoimittajan ja toimi-
tussihteerien ohella 4-6 muuta toimittajaa.⁷ Edellä mainit-
tujen lisäksi enemmän kuin kolme toimittajaa oli Nya Pres-
senissä ja levikiltään suurehkoissa maakuntalehdissä, Aamu-
lehdessä, Viipurin Sanomissa, Viipurissa, Kaiussa ja Satakun-
nassa. Samaan ryhmään kuuluvat ruotsinkielisistä lehdistä
vielä Åbo Tidning ja Åbo Underrättelser, jotka ilmestyivät
joka päivä. Painoylihallituksen saamien tietojen mukaan
neljä toimittajaa oli myös Keski-Suomessa ja Rauman Leh-
dessä, mutta ainakin Keski-Suomen kohdalla tämä oli vain
tilapäistä.⁸ Varsinaisten toimittajien ohella lehtien ympäril-
lä oli tavallisesti runsas avustajakunta, joka lähetti lehtiin
kirjeitä, artikkeleita ja uutisia.⁹

Jo edellä on todettu, että Bobrikovin aikana kenraaliku-
vernööri saattoi puuttua sanomalehtien toimitusten kokoon-
panoon. Vuonna 1900 saamiensa valtuuksien nojalla hän vaati
Päivälehteä, Viborgsbladetia, Uleåborgsbladetia, Viipuria
ja Kotkan Uutisia vaihtamaan päätoimittajaansa. Kotka
Nyheter, Uusi Savo ja Sanomia Turusta taas lakkasivat,
koska Bobrikov ei kelpuuttanut ketään ehdotetuista henki-
löistä lehtien vastaaviksi toimittajiksi.¹⁰ Bobrikov käytti
myös sensuurikeinona sitä, että hän ei myöntänyt julkaisulu-
paa uudelle lehdelle, jos aiottua päätoimittajaa koskevissa
tiedusteluissa ilmeni jotakin poliittisesti epäedullista. Toi-
mitusten näkökulmasta tämä oli valitettavaa. Merkitsihän
päätoimittajan erottaminen, lehden lakkauttaminen tai jul-
kaisuluvan epääminen toimittajille ammatin menettämistä
ilman oikeudellista tutkintaa ja tuomiota, mihin useissa
yhteyksissä mm. valtiopäivillä kiinnitettiin huomiota.¹¹

Epävarmuus pakotti lehtien toimituksia etsimään suo-
jautumiskeinoja, mutta se ei ollut helppoa. Painoasetuksen
mukaan tuli aikakautisen julkaisun vastaavan toimittajan
tietää jokaisen kirjoituksen laatija voidakseen nimetä hänet

7 Ginström 1964 s. 121-123; Keränen 1982 s. 31, 243; UStar Oyn ptk. 9.4.1899. US ark.

8 Tommila II 1973 s. 101.

9 Tommila II 1973 s. 104-106; Rytönen II 1946 s. 111-112, 418-420; Arajärvi I 1956 s. 76-81.

10 Ks. liite 4.

11 Anomusmiet. N:o 11. 1900 vp asiak. V; anomusmiet. N:o 8. 1904-1905 vp asiak. V,2.

tuomioistuimen tai kenraalikuvernöörin sitä tiedustellessa.¹² Tämän perusteella kenraalikuvernööri alkoi jo vuonna 1899 vaatia painoylihallitusta tekemään tiedusteluja eräiden lehdistä esiintyneiden kirjoitusten alkuperästä. Erityisesti Bobrikovia näyttää kiinnostaneen paitsi uutiset vastalauseym. adresseista myös sotalaitosta koskevien tietojen vuotaminen lehtiin. Kun Aftonposten julkaisi marraskuussa 1899 pienen uutisen, joka koski elokuun manöövereissä käytetyn patruunaerän poistamista armeijan tileistä, painoylihallitus vaati tietoa uutisen kirjoittajasta. Päätoimittaja E. Gråsten kieltäytyi ilmaisemasta asiaa, jolloin ylihallitus nosti oikeusjutun häntä vastaan. Jutun käsittelyn aikana Gråsten ilmoitti itse kirjoittaneensa mainitun uutisen, mutta ei paljastanut tietolähdettään. Koska mikään laki ei häntä tähän velvoittanut eikä kysymys ollut painoasetuksessa erikseen kiellettyjen tietojen paljastamisesta, koko juttu raukesi.¹³ Samoihin aikoihin painoylihallitus nosti syytteen myös Nya Pressenin vastaavaa toimittajaa Axel Lilleä vastaan. Syynä oli uutinen siitä, että kenraalikuvernööri aikoi kieltää suomalaisia sotilassoittokuntia esittämästä julkisissa tilaisuuksissa isänmaallisia sävellyksiä. Lillekin ilmoitti itse kirjoittaneensa uutisen, mutta kieltäytyi mainitsemasta uutislähdettään, jolloin juttu tässäkin tapauksessa raukesi.¹⁴ Uutisessa esitetty tieto salaisesta kiertokirjeestä sen sijaan oli tosi, ja seurauksena olikin, että kenraalikuvernöörin vaatimuksesta painoylihallitus lähetti vielä Lillen oikeusjutun kestäessä alaisilleen kiertokirjeen, jossa kiellettiin lehdissä julkaisemasta

12 Ask 26/1891 § 12:12.

13 Ap 18.11.1899 En militär kanslifråga (uut.); Vainio PYH:lle 28.11.1899. KD 434/122 1899, PYH Blumenthalille 11.12.1899/1163, Blumenthal PYH:lle 19.11.1900. KD 57/71 1900. PYH III; Routavaara I s. 295. V.I. kok. VA. Viipurin painoasiamies tiedusteli v. 1899 lopussa ns. Kyyrölän adressin julkaisemista koskevia tietoja Vibln toimitukselta, ja Kuopion painoasiamies kyseli paikallisten lehtien lakkauttamista vastustaneista adresseista julkaisuja uutisia, mutta nämä tiedustelut eivät johtaneet mihinkään toimenpiteisiin. Lundgren PYH:lle 14.12.1899. KD 451/123 1899 ja Stenius PYH:lle 11.12.1899. KD 453/123 1899. PYH III. VA.

14 NPr 20.11.1899 Förbud för de finska bataljonsmusikkårenera att utföra fosterländska sångstycken (uut.); UStar 21.11.1899 Suomen sotilassoittokunnat ja isänmaalliset sävellyskappaleet (uut.); Regnell PYH:lle 7.12.1899. KD 442/122 1899, Wennerström PYH:lle 29.11.1899. KD 432/122 1899, PYH Vainiolle 11.12.1899/1164, Vainio PYH:lle 8.3.1900. KD 235/81 1900. PYH III; Routavaara I s. 295-296. V.I. kok; raastuvanoikeuden ptk.:jen kopiot ovat käännettyinä myös Valtakunnanneuvoston arkistossa. Ks. Fondi 1361 d. 176/1900. NL mf 98. TsGIAL. VA. Painoasiamies Sjöström oli poistanut saman uutisen Tammerfors Nyheteristä, mutta ylihallitus salli sen julkaisemisen. Sjöström PYH:lle 20.11.1899. KD 428/121 1899, PYH Sjöströmille 23.11.1899/1093. PYH III. VA.

artikkeleita tai uutisia armeijan sisäisistä asioista.¹⁵

Tiedusteluja toimittajien henkilöllisyydestä ja lehtikirjoitusten laatijoista ei tehty systemaattisesti, eikä varoituk- sen tai lakkautuksen aiheuttaneiden artikkelien taustaa tavallisesti tutkittu. Pikemminkin poikkeus oli kenraaliku- vernöörin pyrkimys selvittää, kuka oli laatinut useille lehdil- le rangaistuksia aiheuttaneen, allegorisena pidetyn kuvauksen "Ahdistuksen aikana". Kirjoituksen, jossa siteerattiin raama- tun Tuomarien kirjaa ja kerrottiin, kuinka israelilaiset hylät- tyään epäjumalansa olivat voittaneet paljon suuremman sotajoukon, olivat julkaisseet tammikuussa 1902 ainakin Rauman Lehti, Itä-Karjala Käkisalmissa, Perä-Pohjolainen Kemissä ja Jyväskyläläinen Suomalainen. Kiertoartikkelin kirjoittajaa tiedusteltiin kaikilta sen hyväksyneiltä sensoreil- ta, ja vastaukseksi saatiin yhtäpitävästi, että kirjoituksen oli lähettänyt Sortavalan evankeelinen seura.¹⁶ Kenraaliku- vernöörillä ei ollut mitään keinoja ennen karkoituksia ran- gaista yksityishenkilöitä kirjoituksista. Siksi Päivälehtikin saattoi piiloutua kirjoittajaa koskevassa tiedustelussa entis- en, jo erotetun päätoimittajansa Erkon selän taakse, kun toimitukselta tiedusteltiin erään kenraalikuvernöörin valtio- päiviä koskevan lausunnon kommentoijaa.¹⁷ Bobrikov näyt- tää vetäneen kirjoitusten laatijoita koskevissa tiedusteluis- saan lyhemmän korren, sillä toimittajilla oli keinoja salata kirjoittajansa ja uutislähteensä. Siksi Bobrikov saattoi tur- vautua vain päätoimittajan erottamiseen ja julkaisuluvan kieltämiseen, kun hän halusi vaikuttaa siihen, ketkä toimit- tivat Suomessa sanomalehtiä.

Kenraalikuvernöörin kiinnostus toimittajia kohtaan näyttää myös johtaneen siihen, että lehtikirjoitusten laati- joiden salaaminen tuli yhä tärkeämmäksi. Kirjoitusten va- rustaminen nimimerkeillä oli 1800-luvun lopulla varsin taval- lista, ja suurin osa pääkirjoituksista julkaistiin ilman signee- rausta silloin, kun ne olivat lähtöisin päätoimittajan kynästä

15 PYH:n kiertokirje 25.11.1899/1101. PYH III. VA.

16 KKK PYH:lle 29.3.1902, Kemin painoasiam. PYH:lle 15.4.1902, Jyväskylän painoasiam. PYH:lle 11.4.1902, Käkisalmen painoasiam. PYH:lle 15.4.1902 ja Rauman painoasiam. PYH:lle 12.4.1902 ja 24.4.1902. KD 29/12 1902. PYH III. VA. Tiettävästi asia ei aiheutta- nut seuraamuksia Sortavalan evankeeliselle seuralle.

17 Lilius PYH:lle 22.7.1900. KD 505/100 1900, ks. myös akti 501/100 1900. PYH III. VA.

tai toimituksen piiristä. Seuraava asetelma kuvaa nimimerkkien määriä Päivälehdessä, Helsingin Sanomissa ja Uusimaassa:¹⁸

Vuosi	N i m i m e r k k e j ä	
	PI-HS:ssa	Uusimaassa
1890	115	
1895	106	51
1900	57	38
1905	259	55

Tutkimusaineisto on tosin vähäinen, mutta sekä nuorsuomalaisessa, perustuslaillisessa että suomettelaisessa pienemässä lehdessä samansuuntainen. Kummassakin tutkitussa lehdessä nimimerkkien määrä oli sensuurin pahimpana aikana huomattavasti alhaisempi kuin aikaisemmin tai myöhemmin, kun olot jo olivat vapautuneet. Kumpikin lehti oli vuonna 1900 lakkautettuna kaksi kuukautta, mutta siitä huolimatta molemmissa nimimerkkien määrä oli laskusuunnassa. Pääkaupungissa ilmestyneen Päivälehdessä nimimerkit vähenivät niin paljon, että lakkautusaika ei ilmiötä yksin selitä. Pseudonyymien huomattava lisääntyminen vuonna 1905 on taas sen seurausta, että lehden sivumäärä ja palstatila olivat uuden kirjapainotekniikan ansiosta kasvaneet. Käsitystä siitä, että nimimerkkien väheneminen oli seurausta valvonnan lisääntymisestä, tukee myös se, että anonymisyys oli sortovuosina kaikilla aloilla yleistä. Vastarintatyöhön osallistuneiden mieliin teroitettiin: pitääkää salassa varsinkin nimet.¹⁹ Nimettömyydellä toimitus suojasi avustajiaan, ja vastuu lehden kirjoittelusta jäi yksin julkisesti tunnetun vastaavan toimittajan harteille. Esimerkiksi Aamulehden päätettiin vuonna 1903 edelleenkin ottaa maksua vastaan pääkirjoituksia toimituksen ulkopuolelta, mutta toimituksen vastuulla.²⁰

Bobrikovin sensuuripolitiikasta huolimatta toimittajien

18 Mainituista kahdesta lehdestä on laskettu joka viides vuosi kaikki nimimerkit, jotka esiintyvät pääkirjoitusten, artikkelien, poliittisten reportaasien ym. alla. Sen sijaan arvostelut, kirja- ym. esittelyt, pakinat, matkakuvaukset ja -kirjeet sekä maaseutukirjeet on jätetty laskelman ulkopuolelle.

19 Hultin I 1935 s. 46.

20 Tampereen Kirjapaino Oy:n johtok. ptk. 6.10.1903 § 2. Tamp. Kirjap. ark.

määrä Suomen sanomalehdissä lisääntyi tasaisesti. Erityisesti tämä tapahtui suomenkielisissä lehdissä, joiden toimitusvoimat, kuten koko suomenkielinen lehdistökin, kasvoivat ruotsinkielisiä nopeammin. Toimitusten kokoonpanoon Bobrikov ei juuri kyennyt vaikuttamaan päätoimittajia lukuunottamatta, sillä toimituksilla oli hyviä ja laillisia keinoja salata kirjoittajien todellinen henkilöllisyys. Samalla kun nimetömyys lehtien sivuilla lisääntyi, toimitustyön kollektiivinen luonne korostui.

1.2 Tiedonvälityksen esteet

Sensuurin kiristyminen ei vaikuttanut ainoastaan toimitusten kokoonpanoon, vaan se tuntui erilaisina kieltoina ja rajoituksina myös jokapäiväisessä toimitustyössä. Toimittajat eivät aina kyenneet ennakoimaan aavistamaan, mitä kirjoituksia kulloinkin pidettiin vahingollisina tai sopimattomina.²¹ Osittain tämä johtui järjestelmän epätasaisuudesta ja siitä, että eri paikkakunnilla sensorit päättivät omien mieltymystensä ja käsitystensä mukaan kirjoitusten sisällön hyväksymisestä. Toisaalta myös suuri joukko painoylihallituksen sensuuriohjeita oli määrätty salaisiksi, joten toimituksilla ei edes voinut olla aina tietoa siitä, missä sallitun ja kielletyn välinen raja kulki.

Vuoden 1891 painoasetuksen uusista määräyksistä sanomalehtiä puhutti erityisesti kieltö, että lehtiin ei saanut ottaa tietoja hallituksen päätöksistä, ennen kuin ne oli virallisesti julkaistu.²² Uusi Suometar ennusti, että ennenaikaisiksi tulkittujen tietojen määrä tulisi kasvamaan, mikä kaventaisi sananvapautta. Lehti kehoitti kuitenkin kollegojaan pitämään kielen hampaiden takana, jotta lehtien ilmestymistä ei ryhdyttäisi estämään. Päivälehti ja Nya Pressen olivat aivan toisella kannalla ja katsoivat, että lehtien velvollisuus

21 Miesmaa 1916 s. 74, 77-86; Laurila 1929 s. 156; Routavaara, R. 1949 s. 35.

22 Ask 26/1891 § 31; samaa asiaa koskeva kiertokirje lähetettiin painoasiamiehille jo 15.6. 1889/465. PYH III. VA.

oli antaa tietoja, jotta väärät huhut ja levottomuus yhteiskunnassa eivät pääsisi leviämään.²³ Päivälehti palasi kysymykseen vielä elokuussa 1892 kritikoiden sitä, että painoasiamiehet pitivät ennenaikaisina kaikkia uutisia hallituksen toimenpiteistä, jos niitä ei oltu painettu virallisissa lehdissä. Myös Hufvudstadsbladet vaati virallisia lehtiä nopeuttamaan tietojen julkaisemista.²⁴ Vuodesta 1886 lähtien viralliset lehdet olivat kehittyneet lähinnä palvelemaan hallinnollisia tarkoituksia ja julkaisivat etupäässä virallisia ja lakisääteisiä asioita. Koska niillä ei ollut varsinaisesti uutisvälitysfunktiota, ei myöskään tärkeiden valtiollisten päätösten julkaisemisella ollut kiirettä.²⁵ Ennenaikaisuuteen vedoten sensorit poistivat jo 1890-luvun alussa lehdistä muutamia uutisia, mutta erityisesti tämä peruste otettiin käyttöön vuoden 1901 asevelvollisuusmanifestin julkaisemisen edellä.²⁶ Suurilla helsinkiläislehdillä oli kontakteja valtion virastoihin, mistä ne saivat suoraan uutisia, mutta monissa poliittisissa kysymyksissä oli noudatettava määräyksiä ja ammennettava tiedot virallisista lähteistä.²⁷

Virallisten lehtien käyttäminen uutislähteenä oli sanomalehtien toimituksille tuttua, sillä pitkin 1800-lukua uutisia ja muita kirjoituksia saksittiin runsaasti sekä koti- että ulkomaisista lehdistä. Suuri osa paikallisuuksista taas tuli lehtiin ilmestymisalueen maaseutuavustajilta ja -kirjeenvaihtajilta.²⁸ Uudeksi uutiskanavaksi tuli vuonna 1887 perustettu Finska Telegrambyrån-Suomen Sähkösanomatoimisto, joka välitti useille lehdille uutissähkeitä kotimaasta ja ulkomailta.²⁹ Valtiovallan intressissä oli pyrkiä kontrolloimaan sanomalehdistön uutisvälitystä silloin, kun sensuuria muutenkin kiristettiin. Syyskuussa 1900 painoylihallitus määräsi kiertokirjeellä, että toisista lehdistä lainattuihin

23 UStar 25.9.1891 Ennenaikaisia ja perättömiä uutisia (pk.); Pl 26.9.1891 Vaietako vai puhua? (pk.); NPR 27.9.1891 Tiga eller tala? (art.).

24 Pl 18.8.1892 Viralliset lehdet (pk.); Hbl 25.8.1892 De officiella notiserna i allmänna tidningarna (pk.); ks. myös Miesmaa 1916 s. 53-54.

25 Apunen 1970 s. 130-131.

26 Ks. liite 3; myös Miesmaa 1916 s. 99.

27 Miesmaa 1916 s. 53-56; uutishankinnasta virastoissa ks. esim. Reijonen 1929 s. 111.

28 Sanomalehtien uutislähteistä 1800-luvulla ks. Takkala 1979 s. 81-102 ja Suomalainen 1979 s. 103-140; ulkomaan uutisten välityksestä Leino-Kaukiainen 1980 A s. 54-55; maaseutuavustajista on tietoja mm. O. Ansaan kirjekokoelmassa vuosilta 1890-1905. O.A. kok. VMA.

29 Berg 1952 s. 29; Mårtensson 1962 s. 3-6.

uutisiin ja artikkeleihin piti aina merkitä näkyviin lähde, mikä määräys pian ulotettiin koskemaan myös ulkomaisista lehdistä saksittua aineistoa.³⁰

Bobrikov vaati vuonna 1900 Uudenmaan läänin kuvernööriä tutkimaan Suomen Sähkösanomatoimiston ja vuonna 1897 perustetun Suomen Uutistoimiston toimintaa. Vanhemman toimiston ohjesäännössä oli kohta, jonka mukaan se sai välittää Suomeen uutisia vain Pietarin sähkösanomatoimiston kautta, ja Bobrikov epäili, että tätä määräystä oli rikottu. Toimiston omistaja Uno Wasastjerna ilmoittikin luopuneensa pietarilaisen toimiston palveluista, koska ne olivat epätyytyttäviä ja tiedot tendenssipitoisia. Lehdet eivät olleet näistä tiedoista kiinnostuneita, koska ne saivat Venäjää koskevat uutisensa muutenkin tietä. Vastaus suututti Bobrikovia, ja niinpä hän suosittelikin toimiston sulkemista. Seurauksena oli, että joulukuussa 1901 keisari kielsi Suomen Sähkösanomatoimiston uutispalvelun kokonaan, mutta ilmoitusosasto sai jatkaa toimintaansa. Samalla molemmilta toimistoilta evättiin kaikki maksuhelpotukset, koska oli käynyt ilmi, että Suomen Uutistoimiston johtaja Väinö Kahilainen oli osallistunut salaiseen propagandatoimintaan.³¹ Wasastjerna osti kuitenkin Suomen Uutistoimiston, joka yhtyi nyt Suomen Sähkösanomatoimistoon. Toimiston lakkaus ei sanomalehdistön kannalta merkinnyt kovin suurta muutosta, joskin toimiston välittämät uutiset pyrittiin tämän jälkeen muotoilemaan niin, että ne eivät ärsyttäneet sensuuriviranomaisia.³²

Erityisen tarkasti sensorit näyttävät tutkineen niitä uutisia, jotka koskivat Venäjää, hallitsijan toimenpiteitä tai keisarillista perhettä. Keisarin päätöksistä ei luonnollisestikaan saanut sanomalehdissä kirjoittaa, ennen kuin ne oli julkaistu virallisissa lehdissä. Sama koski keisarillisen perheen jäseniä, joita käsittelevät uutiset voitiin ottaa viral-

30 PYH:n kiertokirjeet 22.9.1900/933 ja 21.11.1900/1325. PYH III. VA.

31 KKK UL. kuvernöörille 30.4.1901/1964, UL. kanslia KKK:lle 15.8.1901/2659, KKK UL. kuvernöörille 12.10.1901/4862, UL. kuvernööri KKK:lle 9.11.1901/278, KKK:n muistio 11.9.1901, Plehwe Bobrikoville 19.12.1901/1270 (v.l.). KKK akti 202/1901, I osasto. VA; Berg 1952 s. 29-30; Mårtenson 1962 s. 13.

32 Mårtenson 1962 s. 13.

listen lehtien ohella vain Hallituksen Sanansaattajasta.³³ Tällä perusteella painoasiamies karsi Tampereen Sanomista uutisen eräiden keisariperheen jäsenten oleskelusta Langinkosken kalamajassa ja Tammerfors Nyheteristä uutisen suunnitellusta keisarivierailusta Tanskaan.³⁴ Venäjää koskevien uutisten sisältöä kontrolloitiin jatkuvasti, vaikka niissä ei kosketeltu Suomen ja Venäjän välistä suhdetta. Kuvaa Venäjän ulkopoliitikasta pyrittiin ohjailemaan mm. määräämällä vuonna 1896 - erään Hufvudstadsbladetin artikkelin johdosta -, että tietoja Venäjän sotavarustelusta Kauko-Idässä saatiin julkaista vain Russkij Invalid -lehdestä lainattuina.³⁵ Vuonna 1900 sensoreille teroitettiin sitä, että venäläisten sähkösanomatoimistojen kautta tulleet uutiset oli jo sensuroitu ja saatettiin hyväksyä sellaisenaan, mutta yksityisten toimistojen välityksellä ja muista maista saadut tiedot oli tutkittava mitä tarkimmin. Samoihin aikoihin huomautettiin vielä, että kaikki uutiset buurilähetystön käynnistä Venäjällä oli poikkeuksetta kielletty, vaikka buurisodasta muuten voitiinkin kirjoittaa suhteellisen vapaasti.³⁶

Todellinen koetinkivi Venäjän ulkopoliitikkaa koskevalle kirjoittelulle Suomen sanomalehdissä oli Venäjän ja Japanin välisen sodan syttyminen helmikuussa 1904. Kuten jo edellä on kerrottu, heti helmikuussa astuivat voimaan sotasensuurimääräykset, joiden mukaan kaikki sotaa koskevat, muualta kuin virallisista venäläisistä lähteistä saadut tiedot tuli tarkastuttaa erikoissensoreilla. Länsimaiset uutiskanavat tukkeutuivat lähes kokonaan, kun viranomaiset määräisivät tuontikieltoon useita merkittäviä ulkomaisia sanomalehtiä.³⁷ Tämän jälkeen saattoivat ainoastaan matkustajien mukanaan tuomat lehdet ohittaa satunnaisesti tullitarkastuksen. Venäläiset uutistoimistot ja lehdet jäivät sanomalehtien ainoiksi uutislähteiksi. Kun sensuurivalvonta kuitenkin Venäjällä riistäytyi viranomaisten käsistä, länsimaisten

33 PYH:n kiertokirjeet 11.12.1899/1150 ja 30.8.1899/786. PYH III. VA.

34 Sjöström, Tampere, PYH:lle 4.8.1900.KD 522/101 1900 ja 1.9.1900. KD 581/106 1900. PYH III. VA.

35 PYH:n kiertokirje 4.3.1896/137. PYH III. VA; Hbl 29.2.1896 Kanontransport (kotim. uut.).

36 PYH:n kiertokirjeet 11.8.1900/822 ja 1.9.1900/890. PYH III. VA.

37 Ks. edellä s. 65-66, 69.

informaatiolähteiden käyttö lisääntyi siellä. Suomalaiset lehdet alkoivat lainata sotauutisia venäläisistä lehdistä mainiten myös alkuperäisen tiedonantajan.³⁸ Suomen sanomalehtien Venäjän-Japanin sodasta julkaisema uutisaineisto oli varsinkin alkuvaiheessa Venäjän sensuurin suodattamaa ja antoi suomalaiselle lukijakunnalle tapahtumista vain sellaisen tulkinnan, jonka sodan toinen osapuoli hyväksyi. Lähes ainoiksi kanaviksi länsimailta Suomeen jäivät Tukholmassa painetut maanalaiset lehdet, jotka siksi julkaisivatkin runsaasti tietoja sotanäyttämöltä. Uutislähteisiin ja välitykseen tehokkaasti puuttunut sensuuri onnistui tämän tapahtumasarjan yhteydessä - maanalaisen lehdistön muodostamaa poikkeusta lukuunottamatta - melko hyvin, sillä käsitys sodasta oli suomalaisissa sanomalehdissä varsin yhdenmukainen.³⁹

Venäjää ja hallitsijahuonetta koskevan tiedonvälityksen kontrollointi tulee näkyviin siinäkin, miten painoylihallitus puuttui lehtien taittoon ja otsikointiin. Toimittajat saivat painoasiamiesten välityksellä kehoituksen kiinnittää huomiota sellaisiin muotoseikkoihin kuin keisarillisen perheen ja korkeiden virkamiesten arvonimiin. Hallitsijaa ei saanut kutsua Venäjän keisariksi, vaan oli käytettävä ilmausta Hänen Majesteettinsa, ja virkamiesten kaikki arvonimet oli uutisissa mainittava. Keisariperheen jäsenten nimiin tuli venäläisen tavan mukaan liittää myös isän nimi, ja kaikki piti painaa lehteen samalla kirjasintyyllillä kuin ympäröivä teksti. Arvohenkilöitä koskevat uutiset oli sijoitettava lehden uutisosastoon ensimmäisiksi. Hallitsijahuonetta koskevat uutiset eivät jättäneet mitään sijaa demonstroinneille, ja jos niitä esiintyi, seurauksena oli painoeste.⁴⁰ Kenraalikuvernöörin määräyksestä painoylihallitus huomautti sensoreille myös, että tiedot hallituksen toimenpiteistä ja korkeimpien virkamiesten toimista piti taittaa lehden alkuun.

38 Esim. UStar 15.6.1904 Pieniä tietoja sotanäyttämöltä (ulkom.): "Nov.Vremja' kertoo berliiniläisen 'Vossische Zeitungin' mukaan, jota se pitää puolivirallisena japanilaisena lehtenä —"; HS 10.11.1904 Kirje Port Arthurista (ulkom.): "Daily Mailin kirjeenvaihtaja on lokak. 27 p:nä — (Nov.Vremja)."; Hbl 18.11.1904 "Den ryska flottan, meddelar enligt N.Vremja Daily Telegraph —"; Leino-Kaukiainen 1980 A s. 55; Rigberg 1965 s. 341-342.

39 Salminen 1970 s. 115-116; Leino-Kaukiainen 1980 A s. 59-60.

40 PYH:n kiertokirjeet 4.1.1902/26, 15.2.1904/163 ja 25.9.1905/1227, esim. E. Wallit, vt., Kristiina, PYH:lle 21.9.1905. KD 423/161 1905. PYH III. VA.

Koska tätä ei aina toteltu, saivat monet lehdet mm. maaliskuussa 1903 varoituksen sijoitettuaan keisarillisen manifestin lehden loppupäähän.⁴¹ Määräys käskykirjeiden paikasta uudistettiin helmikuussa 1904, ja sen laiminlyömisestä seurasi Etelä-Suomelle, Päivälehdelle ja Kotkan Uutisille maaliskuussa 1904 kuukauden lakkautustuomio, jonka kuitenkin vain Päivälehti joutui kärsimään muiden selvityksessä varoitussilla.⁴²

Samalla kun painoylihallitus antoi määräyksen keisarillisten manifestien sijoittamisesta lehtiin, se jakoi painoasiamiehille ohjeet siitä, missä järjestyksessä asiat sanomalehdissä yleensä piti esittää. Pääkirjoitusta tuli seurata päivän uutiset omasta kaupungista, pitäjästä ja läänistä sekä kotimaan maaseutu-uutiset. Näiden jälkeen tulivat tiedot Pietarista ja "kotimaan uutiset", millä tarkoitettiin Venäjää koskevia asioita. Loppuun sijoitettiin ulkomaan uutiset, sähköet, viimeinen posti ja pikku-uutiset.⁴³ Nämä ohjeet eivät kovin suuresti eronneet sanomalehtien taitto-tyyliksi vakiintuneesta käytännöstä. Venäjän uutisten sijoittaminen kotimaan uutisten ja ulkomaanosaston väliin noudatti myös useiden lehtien omaksumaa tapaa. Ne otsikoitiin kuitenkin 1890-luvulla erikseen, ja ne oli tapana erottaa omaksi osastokseen. Kun Bobrikov halusi välttää Suomen erikoisaseman korostusta, hän kiinnitti tähänkin huomiota, ja seurauksena oli vuonna 1902 nimenomainen kieltö erottaa näkyvästi kotimaan uutiset Venäjän uutisista. Tiedot Venäjältä tuli tämän jälkeen sijoittaa kotimaan asioiden kanssa samaan osastoon ja painaa samalla kirjasintyyllillä.⁴⁴ Tämä määräys merkitsi Venäjän osaston ja samalla Venäjän uutisten katoamista sanomalehtien palstoilta joksikin aikaa.⁴⁵ Pian uutisia alkoi kuitenkin näkyä Helsingin lehtien sähköosastossa ja viimeisen postin joukossa. Kieltoa ei valvottu riittävän tehokkaasti, sillä painoylihallituksen piti muistut-

41 PYH:n ptk. 17.3., 4.4. ja 9.4.1903. PYH III. VA. Varoituksen saivat Mikkelin Sanomat, Louhi, Oulun Ilmoituslehti, Rauman Lehti, Aamulehti, Tampereen Uutiset, Viipuri, Borgå-
bladet, Vibergs Nyheter, Perä-Pohjolainen, Kotka Nyheter ja Itä-Suomen Sanomat. PYH:n
kiertokirje 4.1.1902/26. PYH III. VA.

42 PYH:n kiertokirje 15.2.1904/163, PYH:n ptk. 18.2.1904 § 2 ja 23.3.1904 § 1. PYH III. VA.

43 PYH:n kiertokirje 17.3.1903/383. PYH III. VA.

44 PYH:n kiertokirje 4.1.1902/26. PYH III. VA.

45 Venäjältä-osasto esiintyy viimeisen kerran Pl 4.1.1902, UStar 3.1.1902, Hbl 13.1.1902,
Tm 4.1.1902; Routavaara 1949 C s. 18.

taa siitä sensoreita joulukuussa 1902 ja uudelleen maaliskuussa 1903.⁴⁶ Helsingin lehdistä vain Työmies näyttää totelleen määräystä sijoittaa Venäjän uutiset kotimaan osastoon, kun muut lehdet yrittivät kiertää sitä. Näkyvimmin kieltoa uhmasi Päivälehti, joka edelleen sijoitti Venäjän uutiset omaksi osastokseen otsikoiden sen "Pietarista". Tämä osasto oli kotimaan ja ulkomaan uutisten välissä: Tällainen menettely ei ilmeisestikään sotinut määräyksen kirjainta vastaan, koska Päivälehdelle ei tästä koitunut mitään seuraamuksia. Muut pääkaupunkilaislehdet alkoivat otsikoida saman osaston nimellä "Venäläisistä lehdistä", ja myös Päivälehti omaksui tämän tavan syksyllä 1903, jolloin alettiin tiiviisti seurata Venäjän ja Japanin välisten suhteiden kehittymistä. Työmieheen vastaava otsikko tuli tammikuussa 1905, kun lukijakunnalle tuli tarpeelliseksi kertoa Venäjän sisäpoliittisista levottomuuksista.⁴⁷ Toimituksen kannalta kiellot ja ohjeet olivat kiusallisia ja merkittivät puuttumista sen työskentelyyn. Käytännössä nämä määräykset eivät kuitenkaan oleellisesti muuttaneet sanomalehtien taittoa, eikä niitä valvottu kovin tarkasti, mitä osoittavat jo sensoreille lähetetyt toistuvat kehoitukset.

Kun viranomaiset pyrkivät jatkuvasti vaikuttamaan sanomalehtien toimittamiseen, ilmeni lehtimiesten omassa keskuudessa tarvetta parantaa tiedonvälitystä pääkaupungin ja maaseudun välillä. Samaan suuntaan vaikutti myös pyrkimys osoittaa viranomaisille sanomalehdistön mielipiteiden yhtenäisyyttä. Siksi Lappeenrannan Uutisten entinen toimitaja C.G. Swan yritti järjestää vuonna 1900 Helsingin kirjeiden lähettämisen maaseutulehtiin. Kirjoittajiksi toivottiin nuorsuomalaisia kynämiehiä, joiden kirjoitukset voitaisiin julkaista useissa eri paikkakunnilla ilmestyneissä lehdissä.⁴⁸ Tämä kirjoitusten välitysjärjestelmä ei kuitenkaan alkanut toimia.

Suomettarelaiten offensiivi maaseutulehtiin onnistui

46 PYH:n kiertokirjeet 16.12.1902/1545 ja 17.3.1903/383, ks. myös kiertokirje 25.9.1905/1227. PYH III. VA.

47 Pietarista-osasto Pl 1.3.-9.10.1903. Venäläisistä lehdistä -osasto alkoi Pl 10.10.1903, UStar 4.4.1903, Hbl 12.4.1903, H-P 8.5.1903 ja Tm 23.1.1905. Tm:ssä otsikko esiintyi Venäjän-Japanin sodan sytyttyä pari kertaa helmikuussa 1904.

48 C.G. Swan Ansaalle 5.1.1900. O.A. kok. VMA.

paremmin. Suomalaisen Nuijan kokouksessa maaliskuussa 1901 asetettiin erityinen komitea järjestämään yhteyksiä sanomalehtiin, sillä tarkoituksena oli perustaa artikkelitoimisto, joka lähettäisi halukkaille lehdille kirjoituksia. Syyskesällä voitiin todeta jo 15 lehden osoittaneen kiinnostusta toimiston palveluita kohtaan, ja lokakuun alussa 1901 Kirjallisen Toimiston toiminta lähti käyntiin. Toimiston puheenjohtajana oli tohtori Väinö Wallin (myöh. Voionmaa) ja sihteerinä maisteri Yrjö Jahnsson. Kirjoittajien joukossa oli huomattavia myöntyvyyspoliitikkoja J.R. Danielsonista alkaen. Kirjoituksia olivat luvanneet laatia myös nuorsuomalaiset Heikki Renvall ja E.N. Setälä, jotka kuitenkin vuoden 1902 lopulla vetäytyivät eroon toiminnasta, koska heidän nimensä oli esiintynyt suomettarelaisen Uuden Auran avustajaluettelossa. Toimistosta tuli puhtaasti suomettarelaisen sosiaalireformistien tiedotustoimisto, jonka välittämät kirjoitukset käsittelivät ajankohtaisia yhteiskunnallisia ja taloudellisia kysymyksiä, kuten osuustoimintaa, verotusta, äänioikeutta ja tilattoman väestön asemaa. Ensimmäisen toimintavuoden aikana lähetettiin 18 kirjoitusta, jotka julkaistiin n. 30 sanomalehdessä. Seuraavana vuonna laadittiin 10 ja vuosina 1903-1904 25 artikkelia. Julkaisijalehtien joukossa näkyy sekä vanhasuomalaisia että nuorsuomalaisia. Kirjoitukset painettiin yleensä pääkirjoituksina, joista osa oli varustettu tekijän nimellä tai nimimerkillä ja osa taas oli anonyymejä, mutta Kirjallisen Toimiston nimeä ei lehdissä saanut esiintyä. Sen olemassaolo haluttiin ilmeisesti juuri sensuurin takia salata, ja se rekisteröitiin vasta huhtikuussa 1905.⁴⁹

Nuorsuomalaisten kiinteä, joskaan ei organisoitu yhteydenpito maaseudun ja pääkaupungin välillä ilmeni siinä, että Päivälehdien toimituksesta muodostui eräänlainen vastarintamiesten poliittinen klubi, johon Helsingin matkoilla tuli tavaksi poiketa. Työt toimituksessa voitiin monasti tehdä vasta iltamyöhällä, mutta henkilökohtaista vaikutus-

49 Zetterberg 1982 s. 141-148. Kirjallisen toimiston välittämiä artikkeleita julkaisivat: Viipurin Sanomat, Supistus, Uusi Savo, Uusimaa, Uudenkaupungin Sanomat, Laatokka-Itä-Suomen Sanomat, Kaiku, Louhi, Kaleva, Suomalainen, Keski-Suomi, Lahden Lehti, Salmetar, Pohjois-Karjala, Uusi Aura, Aamulehti, Mikkelin Sanomat, Mikkelin Lehti, Hämeen Sanomat, Perä-Pohjolainen, Karjalatar, Kansalainen, Satakunta, Rauman Lehti, Raahen Lehti, Suupohjan Kaiku, Kokkola, Kotkan Sanomat; ks. myös Vento 1974 s. 68.

tapaa pidettiin kuitenkin tärkeänä vastarintahengen ylläpitäjänä.⁵⁰ Sekä henkilökohtainen tiedonvälitys että organisoitu, mutta salainen artikkelien toimittaminen tarjosivat sanomalehdille valvotun tiedonvälitysjärjestelmän ohella materiaalia, jonka saaminen julkisuuteen riippui painoviranomaisista. Tietolähteittensä alkuperän toimitukset kuitenkin pystyivät säilyttämään salassa.

Lehtikirjoitusten ja muistelmien perusteella voidaan todeta, että sekä suomettarelaiset, nuorsuomalaiset, ruotsinmieliset että työväenlehtien toimittajat tuomitsivat yksimielisesti ennakkosensuurin, ja toimitusten yleisenä pyrkimyksenä oli kiertää määräyksiä sekä etsiä siihen tarvittavat "porsaanreiät". Viranomaiset taas eivät kyenneet valvomaan tehokkaasti toimituksia ja niiden tietokanavia juuri muulloin kuin vakavan ulkopoliittisen konfliktin, Venäjän-Japanin sodan puhjettua. Painoasioiden valvonnassa viranomaisten pitikin keskittyä lehtien ilmisissällön, lukijakunnalle osoitetun informaation valvontaan.

2. Lehtien sisältö: vertauksia ja vaikenemista

Kun Bobrikov tarttui ankaralla kädellä Suomen sanomalehdistön kirjoitteluun, hän mainitsi syyksi lehtien separatistiset ja valheelliset kirjoitukset etenkin Suomen ja Venäjän välisistä poliittisista kysymyksistä. Sanomalehdistö oli hänelle se ahjo, josta epäjärjestys Suomessa oli peräisin.⁵¹ Asevelvollisuuskysymys ja helmikuun manifestin nostattama

50 Hultin 1929 s. 59. Päivälehdien toimitus näyttää alusta lähtien olleen paikka, missä Helsingissä käyneet samanhenkiset ihmiset poikkesivat keskustelemaan. Ks. Minna Canth tyttärelleen Maijulle 15.-19.3.1891. Canthin kirjeet 1973 s. 456-457.

51 Bobrikovin kertomus 1902 s. 26-27; Borodkin 1905 s. 327.

poliittinen aktiviteetti puolestaan herättivät lehdistössä entistä suuremman tarpeen käsitellä nimenomaan ajankohtaisia poliittisia asioita. Jurvalainen kirjeenvaihtaja sai jopa aiheen valitella Pohjalaisen toimitukselle, että lehtien palstoille ei enää tuntunut mahtuvan pikkuasioita edes pals-tan täytteeksi.⁵² Tommila on puolestaan todennut sensuurin pitäneen huolen siitä, että Jyväskylän lehdistö ei juuri pääs-syt käsittelemään valtiollisia kysymyksiä. Siitä seurasi, että kuivuus leimasi niitä erityisesti vuosina 1901–1903.⁵³ Koska sensuuriviranomaiset kiinnittivät päähuomionsa kes-keisiin, ajankohtaisiin, poliittisiin asioihin ja lehtien toimit-tajat yhtä ymmärettävästi halusivat kirjoittaa juuri niistä, on selvää, että jatkuva konfliktitilanne pakotti toimittajat pohtimaan kysymystä: olisiko kuoltava kunniakkaasti vai vietettävä kituliasta elämää parempien aikojen toivossa?

Kun vuonna 1890 postimanifestin ympärillä puhkesi laillisuuskriisi Suomen ja Venäjän välillä, ajankohtaiset poliittiset kysymykset ja venäläistä hallitusvaltaa koskeneet kirjoitukset aiheuttivat sanomalehdille eniten painoesteitä. Tämä oli seurausta siitä, että lehtien kirjoittelua alettiin rajoittaa aikaisempaa konkreettisemmissä kysymyksissä. Tällöinhän painoylihallitus oli senaatin aloitteesta lähettänyt kiertokirjeen, jossa kiellettiin kirjoittamasta negatiivisesti tulli-, raha- ja postilaitoksen yhdistämisestä keisarikunnan vastaaviin laitoksiin.⁵⁴ Määräysten rikkomisesta johtuneet sanktiot jäivät kuitenkin vielä vähäisiksi.

Ensimmäinen vakavampi konflikti sensuuriviranomaisten ja erityisesti Helsingin ruotsinkielisten lehtien välillä syntyi vuoden 1891 valtiopäivien aikana, ja kysymys koski valtio-päivä uutisten julkaisemista. Vastoin aikaisempaa käytäntöä ja ilmeisesti demonstraatioiden pelossa painoylihallitus lä-hetti tammikuussa 1891 sensoreille kiertokirjeen, jossa huo-mautettiin, että vain valtiopäivillä syntyneet asiakirjat oli vapautettu ennakkosensuurista, kun taas muu materiaali,

52 A. Tarkkanen Ansaalle 20.4. s.a. (1899). O.A. kok. VMA.

53 Tommila II 1973 s. 178.

54 PYH:n kiertokirje 1.2.1890/184, Sen.siv.tmk.n pj. Sohlman PYH:lle 31.1.1890. KD 116/11 1890. PYH III. VA.

myös pöytäkirjat, oli etukäteen tarkastettava.⁵⁵ Ristiriita tuli päivänvaloon, kun Hufvudstadsbladet ja Nya Pressen aikoivat julkaista rikoslakia ja postimanifestia koskevia valtiopäivien lausuntoja ja painoasiamies esti ne. Kun myös säädyt saatiin taivuteltua varovaisen menettelytavan taakse, lausunnot jäivät näissä lehdissä julkaisematta. Samaan aikaan Päivälehti saattoi kuitenkin sensorin luvalla julkaista vastaavia referaatteja ilman, että kukaan olisi kiinnittänyt siihen suurempaa huomiota. Konfliktin johdosta vuoden 1891 painoasetuksessa täsmennettiin valtiopäiväasiakirjojen julkaisuutta siten, että ennakkosensuurista vapautettiin vain sellaiset valtiopäivien ja viranomaisten asia- ja pöytäkirjat, jotka julkaistiin näiden toimesta tai heidän valvontansa alaisina.⁵⁶

Sanomalehdet uhrasivat 1800-luvun lopulla varsin runsaasti palstatilaa valtiopäiväuutisille, ja säätykokouksen aikana ne julkaisivat monasti erillisiä lisälehtiä. Uusi Suometar ilmestyi vuosien 1897, 1899 ja 1900 valtiopäivien aikana poikkeuksellisesti seitsemän kertaa viikossa normaalin kuuden ilmestymiskerran asemasta. Silmiinpistäväänä piirteenä kaikkien lehtien valtiopäiväuutisissa oli se sanatarkkuus, jolla sekä senaatin esitykset että säätyjen lausunnot, mietinnöt ja anomukset painettiin. Myös lehtien omat valtiopäiväreferentit noudattivat tätä käytäntöä, ja tiedot valtiopäiviltä julkaistiin sellaisenaan.⁵⁷ Normaalit valtiopäivät 1890-luvulla ja vuoden 1899 ylimääräiset asevelvollisuusvaltiopäivät sujuivat ilman painoviranomaisten ja lehdistön välisiä yhteenottoja. Vuonna 1900 sensorit puuttuivat jälleen valtiopäiväuutisten julkaisemiseen, koska oli pelättävissä, että niiden varjolla voitaisiin lehdissä saada julkisuuteen muuten kiellettyjä mielipiteitä. Kenraalikuvernööri kiinnitti helmikuussa 1900 huomiota artikkeleihin, joissa käsiteltiin Suomen perustuslakeja ja tulkittiin niitä helmikuun manifestin vastaisesti. Siksi painoylihallitus kielsi myös säätyjen "sopimattomat" lausunnot.⁵⁸ Seurauksena

55 PYH:n kiertokirje 17.1.1891/71-101. PYH III. VA.

56 Rommi 1974 A s. 415-419; Ask 26/1891 § 19:2.

57 Rommi 1974 A s. 426, 429-434; Kaarna-Winter 1965 s. 81.

58 PYH:n kiertokirje 9.2.1900/148. PYH III. VA; Rommi 1974 A s. 419.

oli, että erityisesti Viipurin pikkutarkka painoasiamies Lundgren poisti säätyjen sanatarkat Venäjän-poliittiset anomusehdotukset viipurilaisista lehdistä. Vaikka painoylihallituksen kanta alkuun ei ollutkaan yhtä jyrkkä, sen oli kuitenkin Bobrikovin vaatimuksesta muistutettava toukokuussa sensoreita siitä, että vain valtiopäivien omat julkaisut olivat sensuurista vapautettuja.⁵⁹ Rettelöinti jatkui valtiopäivien loppuun saakka. Venäjän-poliittisen sensuurin lisäksi Työmiehestä poistettiin valtiopäivien paino-oloja koskevat pöytäkirjaotteet ja eräitä valtiopäivien inspiroimia, luokkaeroja korostaneita kirjoituksia.⁶⁰

Vuosien 1904-1905 valtiopäivien aikana ei enää karsittu valtiopäivä uutisia, vaan lehdet saivat lainata mm. valtiopäivien lausuntoja laillisen järjestyksen palauttamiseen tähtäävästä ns. suuresta anomuksesta.⁶¹ Vasta ennen valtiopäivien alkua ilmestymisluvan saanut Helsingin Sanomat joutui kuitenkin toteamaan, että taloudellisia ja sivistyspyrintöjä korostaen haettu lupa ei sisältänytkään oikeutta käsitellä sellaisia asioita kuin valtiopäiviä. Julkaisija K.J. Mandelin anoi luvan laajentamista koskemaan myös päivänpolitiikkaa, mutta kenraalikuvernööri Obolenski hylkäsi anomuksen. Lopulta valtiopäivien alkaessa joulukuun alussa 1904 myös Helsingin Sanomat sai oikeuden kirjoittaa tästä tapahtumasta.⁶²

Painoylihallitus antoi 1890-luvun aikana harvoin määräyksiä jotakin erityistä poliittista tapahtumaa koskevasta kirjoittelusta, ja jos tällaisia ohjeita annettiin, ne koskivat tavallisesti Venäjän asioita.⁶³ Yleensä toimittajat kirjoittivat ainoana ohjenuoranaan painoasetuksen määräykset, jotka periaatteessa sanelivat myös sensuuripremissit. Muutosta tilanteeseen enteili painoylihallituksen heinäkuussa 1898

59 Rommi 1974 s. 420-421; PYH:n kiertokirje 2.5.1900/428. PYH III. VA.

60 Wennerström PYH:lle 2.2.1900, 12.2.1900 ja 14.4.1900. KD 125/75, 153/76 ja 78/30 1900. PYH III. VA.

61 Rommi 1974 A s. 421-423.

62 K.J. Mandelin PYH:lle 29.9.1904. KD 156/237 1904, päätös 29.9.1904/1319, Mandelin PYH:lle 10.10.1904. KD 171/196 1904, päätökset 10.11.1904/1500 ja 13.12.1904/1754. PYH III. VA; HS 15.12.1904 Valtiopäiväkatsaus I (pk.). Tämä oli ensimmäinen artikkeli vp:stä; siihen mennessä oli julkaistu vain uutisia.

63 Esim. PYH:n kiertokirjeet 23.10.1894/1148 (keisarin terveys), 11.11.1895/717 (tullikomitea), 19.9.1896/401 (suunniteltu attentaatti keisaria vastaan), 28.11.1896/508 (uusi kenraalikuvernööri). PYH III. VA.

lähettämä kiertokirje, jossa sensoreita kehoitettiin huolellisesti tarkastamaan ylimääräisiä valtiopäiviä koskevat kirjoitukset.⁶⁴ Tätä seurasivat entistä tarkemmin yksilöidyt kiellot ja kehoitukset, joilla kenraalikuvernööri ja painoylihallitus yrittivät varmistaa lehdistön myönteisen kirjoittelun siirryttäessä yhtenäistämispolitiikan tielle. Useat painoylihallituksen kiertokirjeet pyrkivät ehkäisemään hallituksen toimenpiteiden arvostelua.⁶⁵

Kun helmikuun manifesti julkaistiin Suomessa, ei yksikään lehti jättänyt asiaa huomioimatta. Helsinkiläislehdet julkaisivat manifestin tekstin yleensä 19. helmikuuta, muualla jaettiin jo seuraavana päivänä lisälehtiä tapauksen johdosta ja tiedotettiin manifestin sisältö 21. helmikuuta.⁶⁶ On selvää, että useimmat lehdet pyrkivät pääkirjoituksissaan kommentoimaan syntyneitä kriisiä, mutta seurauksena oli painoesteitä. Hufvudstadsbladet, Nya Pressen, Päivälehti ja Uusi Suometar yrittivät julkaista 19. helmikuuta saman artikkelin, joka sisälsi lainauksia Suomen perustuslakeina pidetyistä asiakirjoista. Tarkemmin sensuroiduista ruotsinkielisistä lehdistä poistettiin osia, mutta suomenkieliset saivat heti julkaista kirjoituksensa.⁶⁷ Kuin yhteisestä sopimuksesta näyttävät kaikki sanomalehdet pian omaksuneen tavan kommentoida tapahtunutta erilaisten runojen, vertauskuvallisten kertomusten ja historiallisten muisteluiden muodossa. Kuuluisin näistä on Päivälehdessä 21. helmikuuta julkaistu Eino Leinon runo "Helsinki sumussa". Lehti jatkoi samaa linjaa vielä seuraavanakin päivänä painattamalla alakertana Santeri Ingmanin (myöh. Ivalo) novellin "Eräs helmikuun päivä" ja antiikin Rooman historiaan viittaavan runon "Voi konsuleita!", jotka kuuluivat muiden lehtien ahkerasti siteeraamaan aineistoon.⁶⁸ Paitsi vuoden 1809 hallitsi-

64 PYH:n kiertokirje 22.7.1898/320. PYH III. VA.

65 Esim. PYH:n kiertokirjeet 28.9.1898/420, 24.10.1898/478, 7.11.1898/520, 29.12.1898/691, 28.1.1899/46 ja 14.2.1899/87. PYH III. VA.

66 Esim. Pl 19.2.1899, UStar 19.2.1899, Ap 20.2.1899, HaS 21.2.1899, KoN 21.2.1899, Vibi 19.2.1899. Lisälehtiä julkaisivat mm. TaN 18.2.1899, RL 20.2.1899 ja Pohj 20.2.1899. Kaikista lisälehdistä ei kuitenkaan ole tietoa, koska ne ovat hyvin heikosti säilyneet kirjoistoissa; Tommila II 1973 s. 174; Salmeia 1979 s. 185.

67 Ks. PYH:n diari 1899 s. 16-17; Hbl 25.2.1899 Pressförhållandena (pk.).

68 Pl 18.2.1899 Helsinki sumussa (runo, E. Leino), 20.2.1899 Eräs helmikuun päivä (novelli, S. Ingman) ja 21.2.1899 Voi konsuleita! (runo); Ks. myös NPr 19.2.1899 Vid Alexander IIs staty (runo, F.) ja UStar 21.2.1899 Wyrktenberg (runo, Uhland); Rytkönen III 1949 s. 75-76, 250.

janvakuutusta ja samaan aikaan vahvistettua hallitusmuotoa sanomalehdet lainasivat erityisesti Snellmanin ja Topeliuksen kirjoituksia. Lisäksi esiintyy viittauksia Unkarin vapautustaisteluun ja kreikkalaisten sekä persialaisten välisiin sotiin.⁶⁹

Vertauskuvallisuus oli erittäin selvästi havaittavissa sekä suorasanaeisissa että runomuotoisissa kaunokirjallisissa tuotteissa ja lainauksissa, eikä se jäänyt myöskään kenraalikuvernööriltä huomaamatta. Hän kehoitti jo helmikuussa 1899 painoylihallitusta kieltämään kaikki valitukset helmikuun manifestin johdosta. Samalla huomautettiin, ettei runomuotoisia, historiallisia tai allegorisia viittauksia vänpoliittisiin tapahtumiin suvaittaisi.⁷⁰ Vertauskuvalliset kirjoitukset eivät tähän loppuneet, mutta niiden tyyli tuli entistä peitellymmäksi. Painoviranomaiset oppivat myös lukemaan "rivien välistä", ja kirjoitukset antoivat jatkuvasti aihetta painoesteisiin.⁷¹ Allegoriset kuvaukset olivat myös pari kertaa varoitusten ja lakkautuksen aiheena. Lähinnä uskonnollisen symboliikan piiriin kuuluva artikkeli "Ahdistuksen aikana" oli syynä Suomalaisen, Itä-Karjalan, Rauman Lehden ja Perä-Pohjolaisen määräaikaisiin lakkautuksiin vuonna 1902. Edellä on myös kerrottu, että Tornio lakkautettiin ainiaaksi allegoriseksi ymmärretyn novellin "Aslak Jonko" takia joulukuussa 1901.⁷²

Paitsi uskonnollisia ja historiallisia vertauksia lehdissä käytettiin usein luonnon aiheita kuvaamaan suomalaisten ja venäläisten välistä kamppailua. Tällaisia olivat mm. halla, lumimyrsky, ukkosmyrsky, itä- ja pohjoistuuli, kosken rajut kuohut tai ilmapuntarin lasku. Venäjää voitiin verrata myös pahaan, myrkylliseen eläimeen tai petoon, jonka vastakohtana oli hyvä ja kiltti eläin.⁷³ Helsingin lehtien musiik-

69 Esim. Pl 20.2.1899 Palanen Unkarin historiaa (pk:na, kirj. Antti Jalava), 22.2.1899 Kunnan mies (lain. Saimasta v. 1846). Viim. main. kirjoitus poistettiin Ap 23.2.1899; NPR 23.2.1899 Ett blad ur Ungerns historia (art.); Vibl 23.2.1899 Zakris Topelii ord till Finlands folk nyåret 1891; sama TaN 27.2.1899; TaN 24.2.1899 Topeliuksen runot Minnen ja Herr Meyer; Salmela 1978 s. 32; vrt. myös Kinnunen 1982 s. 237.

70 PYH:n kiertokirje 24.2.1899/126. PYH III. VA.

71 Ks. liite 3; Vainion päiväkirja 1901, ei päiv. E.V. kok. SKS.

72 PYH:n ptk. 4.3.1902 § 1. PYH III; KKK PYH:lle 21.12.1901/6236. KKK akti 146/1901, I jaosto. VA; Tommila II 1973 s. 293.

73 Salmela 1979 s. 185-186; esim. UStar 24.2.1899 Tyyneyttä kysytään myrskyssä ja koskia laskiessa (pk., Konrad Relander).

kiarvosteluissakin voidaan nähdä sortovuosina Venäjän-poliitikkaan viittaavia, vertauskuvallisia ilmauksia.⁷⁴ Oulun lehdistön runoaineistoa koskevassa tutkimuksessa on osoitettu, että sortovuosina ja etenkin vuonna 1899 ilmestyi aikaisempaa huomattavasti enemmän runoja, joista löytyy poliittinen tendenssi. Kaiun runoissa korostui lisäksi suomalaiskansallinen aines, kuten Suomen luonto, kansa ja kieli, sillä näillä runoilla pyrittiin kohottamaan kansallistunnetta ja isänmaanrakkautta.⁷⁵ Sen sijaan suorasanaiset kaunokirjallisuuden määrässä sortovuosien aika ei merkinnyt huippua; se oli sanomalehtien palstoilla tällöin jo ohitettu. Jyväskylässä ja Kuopiossa suomettarelaiset lehdet julkaisivat jonkin verran enemmän kaunokirjallisuutta kuin samojen kaupunkien nuorsuomalaiset lehdet. Jatkokertomuksilla ja novelleilla ei kuitenkaan ollut yhtä selvästi havaittavaa poliittista tendenssiä kuin runoilla, vaan ne olivat poliittisesti neutraalia, viihteellistä luettavaa.⁷⁶ Symbolinen ja allegorinen ilmaisu- ja kuvaustapa eri muodoissaan oli ensimmäisen sortokauden sanomalehdistölle hyvin ominaista, sillä helmikuussa 1899 annetusta kiellosta huolimatta sensuuriviranomaisten oli vaikeaa puuttua tällaisiin kirjoituksiin, koska niiden tulkinta ei läheskään aina ollut yksiselitteinen.

Sanomalehtien sisällön rakenteellista muuttumista vuosisadan taitteessa voidaan tarkastella lähinnä Jyväskylän, Kuopion ja Oulun lehtien tarjoamien esimerkkien valossa. Lisäksi vuodelta 1905 on tietoja Turun suomenkielisten lehtien sisällön jakautumisesta eri osastoihin. Kaikille näille yhteinen piirre oli se, että kuulutukset ja kaupalliset ilmoitukset täyttivät n. puolet lehtien palstatilasta. Uutisaineisto (yhteenlaskettuna koti- ja ulkomaan uutiset) muodosti melkein kolmanneksen lehden sisällöstä. Yleinen kehitystendenssi oli, että uutisaineisto kasvoi koko ajan pääkirjoitusten ja artikkelien kustannuksella. Ajanviette taas näyttää sortovuosina vähentyneen useissa lehdissä. Jyväskylän lehdistä

74 Esim. Oskar Merikannon arvostelu Lisztin Hungaria-teoksesta Pl 22.10.1902; Kempainen 1968 s. 14, 30.

75 Lassila 1979 s. 61-64, 70-73.

76 Tommila 1979 A s. 9; Kinnunen 1979 s. 14-17. Kaunokirjallisuuden neutraalia luonnetta koskeva johtopäätös perustuu myös Päivälehdien ja Uusimaan v. 1900 julkaiseman kaunokirjallisen aineiston laatuun.

voidaan todeta, että nuorsuomalaisessa Keski-Suomessa lisääntyivät asiapitoiset artikkelit, kun taas suomettarelaisessa Suomalaisessa kasvoi uutisaineisto. Kuopiolaisissa lehdissä puolestaan julkaistun kaunokirjallisuuden määrä lisääntyi jonkin verran juuri vuosisadan taitteessa, samaan aikaan kun myös valtiollis-poliittiset uutiset olivat valtaamassa enemmän palstatilaa.⁷⁷ Turussa ilmestynyt suomettarelainen Uusi Aura näyttää myös sensuurin kiristymisen jälkeen välttäneen aktiivista kommentointia, ja siinä julkaistiin pelkkiä selostuksia tapahtumista. Sama piirre näkyy tamperelaisessa Aamulehdessä.⁷⁸ Aivan ilmeisesti muidenkin lehtien uutisosastojen laajeneminen johtui juuri tarpeesta julkaista asiat sellaisenaan ilman kannanottoja, jotka yleensä sisältyivät pääkirjoituksiin. Kinnusen mukaan Kuopion lehdissä Suomen erikoisasemaan kohdistunut uhka alkoi leimata yhä selvemmin uutispalstoja. Tommila on kuitenkin todennut, että Jyväskylän lehdissä oli verrattain vähän tietoja sellaisista "sortouutisista" kuin kansalaisadresseista, karkoituksista ja poliittisista väkivaltaisuuksista.⁷⁹

Sanomalehtien pääkirjoitusten sisältöä on tarkasteltu Helsingin päälehdissä vuodelta 1903, jolloin sensuurin teho tuntui parhaiten. Pahin lakkautusaalto oli mennyt ohi, ja tutkituista lehdistä vain Hufvudstadsbladet oli viisi vuorokautta lakkautettuna. Siksi voidaankin olettaa, että lehtien ilmiasu yleensä pysyi viranomaisten sallimissa rajoissa. Vertailukohteena on käytetty Jyväskylän, Kuopion ja Oulun lehtien pääkirjoituksista tehtyjä tutkimuksia. Oheinen taulukko osoittaa pääkirjoitusten aihejakautuman vuonna 1903. Pääkirjoitusten aihepiirien tarkastelun taustaksi voidaan ottaa se käsitys, että poliittinen sanomalehti pyrkii aina keskittämään huomionsa ajankohtaisiin merkittäviin kysymyksiin.⁸⁰ Tämän aikakauden tärkein asia oli tietysti Suomen ja Venäjän välisen suhteen kehittyminen, ja tähän liittyen erityisesti vuonna 1903 aktuelleja olivat mm. kuvernöörien ja eräiden hovioikeuksien jäsenten erottamiset, kenraa-

77 Tommila II 1973 liitteet 1-3; Kinnunen 1982 s. 212, 233-234, 245, 248; Sappinen 1979 liitteet 1-4, s. 449-451.

78 Salmela 1979 s. 186-190; Aamulehden 50-vuotistaipaleelta 1931 s. 41.

79 Kinnunen 1982 s. 236-237; Tommila II 1973 s. 130, 271.

80 Tommila-Keränen 1973 s. 7-9.

Taulukko 12. Eräiden Helsingin, Jyväskylän, Kuopion ja Oulun lehtien pääkirjoitusten aiheet vuonna 1903

	Pl	Ustar	Hbl	K-S	Suom	USA ¹	Kaiku	Kaleva	Louhi	OIL										
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%										
1. Venäjän-poli- tiikka	-	7	2.6	-	16	16.3	3	3.1	-	-	1	2.9								
2. Puolueet, me- nett.tapa	4	1.6	35	13.3	13	4.9	7	7.1	1	1.0	-	-								
3. Hall. ja oik.- laitos	18	7.1	22	8.4	27	10.1	3	3.1	8	8.2	3	15.0	8	10.1	3	3.4	6	14.0	5	14.3
4. Kirkko, uskonto	7	2.8	12	4.6	8	3.0	1	1.0	9	9.2	-	4	5.1	2	2.2	1	2.3	1	2.9	
5. Opetus, kulttuuri	41	16.3	51	19.4	46	17.2	10	10.2	15	15.3	7	35.0	14	17.7	31	34.8	15	34.8	4	11.4
6. Taloudell. kysym.	90	35.7	61	23.2	89	33.3	31	31.6	25	25.5	3	15.0	26	32.9	26	29.2	9	20.9	13	37.1
7. Sos. kysym. ja terv.	64	25.4	43	16.3	67	25.1	23	23.5	27	27.5	7	35.0	10	12.7	15	16.9	6	14.0	5	14.3
8. Muut	28	11.1	32	12.2	17	6.4	7	7.1	10	10.2	-	3	3.8	4	4.5	6	14.0	4	11.4	
Yhteensä	252	100.0	263	100.0	267	100.0	98	100.0	98	100.0	20	100.0	79	100.0	89	100.0	43	100.0	35	100.0

Lähteet: Pl, Ustar ja Hbl v. 1903; SSLH-projektin hallussa oleva Oulun lehtiä koskeva aineisto; Tommila I 1970 liite 2 ja II 1973 liite 2; Kinnunen 1982 s. 214 ja Matti Kinnusen tekijän käyttöön ystävällisesti antama Kuopion lehtiä koskeva tutkimusaineisto. Pääkirjoitukseksi on katsottu tavallisesti tekstiilan ensimmäinen, monasti päivätty kirjoitus. Moniosaiset kirjoitukset on luokiteltu vain kerran. Mukaan on otettu myös ennen uutisosastoa sijoitettuja, kantaa ottavia artikkeleita tai lähetettyjä kirjoituksia. Arvostelut, kokousselostukset ja matkakuvaukset on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka sellainen olisi julkaistu pääkirjoituksen paikalla. Aiheiluokitukseen ei ole Helsingin lehdistä myöskään otettu mukaan ulkomaita koskevia kirjoituksia, joita Päivälehdessä oli 11, Uudessa Suomettarella 48 ja Hufvudstadsbladetissa 14 pääkirjoituksena. Tavallisesti nämä olivat luonteeltaan selostuksen omaisia tai katsauksia useisiin eri puolilla maailmaa sattuneisiin tapahtumiin.

1 Uusi Savo ilmestyi v. 1902 vain viisi kuukautta. Kuopion Uutisista, joka ilmestyi vain vuonna 1903, ei vastaavaa luokitusta ole tehty.

likuvernöörin ja kuvernöörien uudet ohjesäännöt ja maastakarkoitukset.⁸¹ Jopa johtavien helsinkiläislehtien Venäjänpoliittinen kirjoittelu vuonna 1903 oli lähes olematonta. Kaikista tutkituista lehdistä poikkeuksen tekee vain Keski-Suomi, joka sekkin kolmena aikaisempaa vuotena oli vaimennut tästä asiasta melkein kokonaan pääkirjoitussivuillaan.⁸² Pääkaupungin lehdistä Uusi Suometar puuttui jonkin verran valtiolliseen kysymykseen. Samana päivänä, 7. maaliskuuta 1903, kun se käsitteli tapahtumia Turun hovioikeudessa, Päivälehti kirjoitti maalaisväestön luotonsaantimahdollisuuksista ja Hufvudstadsbladet Suomen ulkomaankaupasta. Kuvaavaa on edelleen, että Uuden Suometaren pohtiessa diktatuuriasetuksen julkaisemisen jälkeen Suomen tulevaisuutta, Päivälehti käsitteli tulvavesikysymyksiä ja Hufvudstadsbladet pankkiasioita.⁸³ Venäjän-politiikkaan saumatomasti liittynyttä menettelytapakysymystä Uusi Suometar käsitteli myös pääkirjoituksissaan, kun taas Päivälehti ja Hufvudstadsbladet sivuuttivat sen lähes kokonaan. Näiden lehtien puolueita koskevat kirjoitukset käsittelivät pääasiassa Helsingin kunnallispoliittisia vaaliasetelmia.⁸⁴ Edellisen perusteella voitaisiin väittää, että Uusi Suometar oli Helsingin päälehdistä vireimmin toimitettu, käsitteli tärkeitä, ajankohtaisia asioita ja tarjosi lukijakunnalleen oman menettelytapamallinsa. Muiden lehtien vaikenemista ei kuitenkaan voida selittää kiinnostuksen puutteena, vaan se oli seurausta sensuurin toimenpiteistä.⁸⁵ Sekä Päivälehdellä että Hufvudstadsbladella oli vuonna 1903 melko useita painoesteitä, joilla karsittiin juuri valtiollisia kirjoituksia.⁸⁶ Tiukka sensuuri johti siihen, että lehdet pidättäytyivät

81 Juva 1960 s. 69-72.

82 Tommila II 1973 liite 2.1.

83 UStar 7.3.1903 Häiriön hetkellä (pk.) ja 18.4.1903 Tulevaisuutemme (pk., A.M.); Pl 7.3.1903 Maalaisväestön uusi luottolaitos III (pk., W.A.L.) ja 18.4.1903 Maalaisen mietteitä tulvavesistä (pk., J.K.); Hbl 7.3.1903 Utrikeshandeln II (pk., O.H.) ja 18.4.1903 Om centralbanken (pk., Gabriel Cronstedt).

84 Päivälehdessä pääkirjoituksissa Helsingin asioita käsiteltiin 23, Uudessa Suometareissa 12 ja Hufvudstadsbladissa 40 kertaa.

85 Lähteiden puuttuessa ei voida selvittää, saiko painoasiamies H.R. Wennerström, joka tarkasti sekä Pl:n että UStarin, yksityisesti joitakin erityisohjeita esim. suosia UStar:ita. Cronhjelm sen sijaan piti näistä lehdistä UStarin kirjoittelua asiallisena, ja hän katsoi, että myös yksi ruotsinkielinen lehti (Hbl) Helsinkiin tarvittiin. Vainion päiväkirja 1901, ei päiv. E.V. kok. SKS.

86 Ks. liite 2; Rytkönen III 1949 s. 268: Eero Erkkö valitti 30.7.1902 vaimolleen, että kirjoittelun aineksia oli niukalti, koska käsiteltävät asiat olivat rajoitettuja.

käsittelemästä Venäjän-politiikkaa, koska ne eivät voineet kirjoittaa siitä haluamallaan tavalla. Painoviranomaiset hyväksyivät Uuden Suomettaren myöntövyönsinjan, joka pääsi julkisuuteen, kun taas perustuslaillisen suuntauksen kannattajat pakotettiin vaikenemaan ja kääntämään huomi-
onsa muihin kysymyksiin.

Päivälehti ja Hufvudstadsbladet uhrasivat runsaasti palstatilaa taloudellisille asioille, jotka tosin näyttävät kiinnostaneen kaikkia lehtiä varsin paljon. Eroa näiden kahden välillä oli siinä, että Päivälehdessä käsiteltiin enemmän maaseudun asioita, kun taas Hufvudstadsbladet kirjoitti kauppaan ja teollisuuteen liittyvistä kysymyksistä, mikä johtui ilmeisesti lehtien erilaisesta kohderyhmästä. Normaali vuosina 1890-luvulla Jyväskylän lehdet käsitelivät taloudellisia asioita keskimäärin neljäsosassa pääkirjoituksistaan. Kuopiolaisissa lehdissä määrä oli hieman pienempi ja Oulussa se taas vaihteli 25-30 %:n välillä. Myös sosiaaliset ongelmat sekä kulttuurielämän piiriin kuuluneet kirjoitukset olivat lehdissä keskeisesti esillä. Jyväskylän lehdet käsitelivät sosiaali- ja terveystietoja 1890-luvulla n. 13-15 %:ssa pääkirjoituksistaan, ja Oulun sekä Kuopion lehtien pääkirjoitussisällöstä nämä muodostivat hieman pienemmän osan, 10-15 %. Opetus- ja kulttuuriasioista kuopiolaisissa lehdissä olivat keskeisiä kansanvalistukseen ja alempaan koulutukseen liittyvät kysymykset, jotka 1890-luvulla oli varsinkin Uudessa Savossa jatkuvasti esillä. Oululaisista lehdistä taas Kaiku oli poikkeuksellisen kiinnostunut taide- ja kulttuurielämästä. Lehtien pääkirjoitusten kokonaissisällöstä nämä asiat muodostivat 1890-luvulla Kuopiossa runsaat 20 % ja Oulussa Kaikua lukuunottamatta hieman vähemmän.⁸⁷

Sekä taloudellisten että varsinkin sosiaalisten kysymysten joukossa oli paljon sellaisia, jotka juuri vuosisadan taitteessa varsinkin työväenliikkeen voimistumisen seurauksena olivat hyvin ajankohtaisia. Tällaisia olivat mm. äänioikeusasia, työväestön olot, asuntokysymykset, naisasia ja kysymys

87 Tommila II 1973 liite 2; Kinnunen 1982 s. 214; Kuopion ja Oulun lehtien pääkirjoitusten sisältöä koskevat tilastotaulukot. SSLH-projektin hallussa.

tilattoman väestön asemasta, joten myös näiden asioiden käsittely lehtien palstoilla täytti hyvin ajankohtaisuuden vaatimukset. Jo edellä mainitun suomettarelaiten hallitsemien Kirjallisen Toimiston välittämät artikkelitkin käsittelivät yleensä taloudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä.⁸⁸ Kuitenkin näiden asioiden saama erittäin voimakas painotus lehtien pääkirjoituksissa juuri sortokauden aikana on selitettävissä Venäjän-poliittisen sensuurin avulla. Kun tärkeät valtiolliset asiat olivat kiellettyjä, huomio käännettiin muihin ajankohtaisiin aiheisiin. Työväenlehdet uhrasivat Venäjän-politiikalle varsin vähän palstatilaa, mikä voidaan ymmärtää paitsi lehtien ideologian kannalta keskittymisenä merkittäviin yhteiskunnallisiin epäkohtiin myös haluna välttää lakkautuksilta. Lakkautusuhkan edessä vuoden 1904 alussa poliittinen kommentointi katosi Työmiehestä lähes kokonaan, ja Kansan Lehdessä korvattiin valtiolliset asiat kunnallisilla ja taloudellisilla kysymyksillä.⁸⁹ Sensuuriolojen sanelemaa saattoi olla myös jyväsyläläisen Keski-Suomen kääntymisen pääkirjoituksissaan oman levikkialueensa puoleen, sillä vuosina 1901-1904 koko Suomea koskevia asioita käsiteltiin sen pääkirjoituksissa selvästi aikaisempaa vähemmän. Myös maaseutukirjeiden määrä Keski-Suomessa kasvoi verrattuna 1890-luvun loppuun.⁹⁰

Kun sanomalehtien mahdollisuuksia puuttua tärkeisiin valtiollisiin kysymyksiin rajoitettiin, tämä näkyi erityisesti lehtien kommenttiaineistossa. Useimpien lehtien uutisosastoissa sen sijaan valtiollis-poliittisten asioiden osuus kasvoi. Seuraava taulukko osoittaa näiden uutisten osuutta kaikista kotimaan uutisista.

88 Zetterberg 1982 s. 145.

89 Salmelin 1967 s. 300-304; Kujala 1978 s. 104; Ratia 1981 s. 20.

90 Tommila II 1973 liitteet 2 ja 4.

Taulukko 13. Valtiollisten uutisten prosentuaalinen osuus kotimaata koskevista uutisista eräissä lehdissä vuosina 1890, 1895, 1900 ja 1905

	1890 %	1895 %	1900 %	1905 %
Hufvudstadsbladet	5.5	3.7	9.1	9.4
Nya Pressen	7.2	7.3	16.3	.
Helsingfors-Posten	.	.	.	15.0
Päivälehti-Helsingin Sa- mat	7.8	5.2	10.8	11.5
Työmies	.	1.9	13.7	10.3
Keski-Suomi	8.9	4.0	7.5	10.4
Suomalainen	11.0	3.8	9.7	6.7
Björneborgs Tidning	5.5	6.5	15.3	18.3
Satakunta	9.5	4.9	10.3	14.6
Kansalainen	.	.	11.0	19.0
Kaiku	7.2	5.0	10.0	11.8
Kaleva	.	.	11.4	11.2
Savo-Uusi Savo-Otava	9.8	5.0	9.4	11.5
Savo-Karjala	8.7	10.2	13.8	.

Lähteet: Helsingin, Porin ja Oulun lehtiä koskeva uutisaineisto on kerätty SSLH-projektin toimesta, ja työn ovat suorittaneet Marketta Takkala, Anna-Maija Ortamo, Lars Landgren ja Kyösti Lamminpää. Otannassa on käytetty samoja kriteereitä kuin Jyväskylän lehtiä koskevassa tutkimuksessa. Tommila I 1970 liite 3 ja II 1973 liite 3; Kinnunen 1982 s. 232-235.

Vuosi 1890 oli Suomessa valtiollisen tapahtumakehityksen kannalta poikkeusvuosi, mikä näkyy myös poliittisia uutisia kuvaavana melko korkeana lukuna. Vuosikymmenen puoliväli taas oli rauhallista aikaa, kunnes Venäjän-politiikka aktualisoitui vuosikymmenen lopulla ja lisäsi jälleen valtiolisten asioiden käsittelyä sanomalehdissä. Vuosi 1905 oli myös poikkeuksellisen vilkas suurlakon ja valtiopäivien takia. Sekä Jyväskylän että Kuopion lehdissä valtiopäivien kokoon-tuminen kasvatti aina 1890-luvulla valtiollis-poliittisten uutisten määrää, sillä lehdet julkaisivat pitkiä asiakirjoja sellaisenaan paljonkaan niitä toimittamatta.⁹¹ Tutkimus-vuosista valtiopäivät sattuiivat sekä vuoteen 1900 että vuoteen 1905. Tämä ei kuitenkaan yksin riitä selittämään poliittisten uutisten suurta osuutta. Koska sensuuritoimenpiteet vaikuttivat merkittävästi kommentoivan aineksen sisältöön, oli sanomalehdissä turvallisempaa esittää asioita neutraalien uutisten muodossa. Valtiollis-poliittisten uutisten määrällinen kasvu osoittaa myös sen, että sensuurista huolimatta sanomalehtien toimittajat pyrkivät kohdistamaan lukijoitensa huomiota ajankohtaisiin tapahtumiin. Vaikka niitä ei voitukaan arvioida, oli kuitenkin sallittua kirjata tapahtuneet asiat ja tehdyt päätökset.

Sensuuri vaikutti ensimmäisellä sortokaudella sanomalehtien sisältöön niin, että lehdet joutuivat välttämään aktiivista ajankohtaisten poliittisten kysymysten kommentointia. Helmikuun manifestin jälkeen tosin kaikilla oli tähän halua, mutta mielipiteet jouduttiin pian kanavoimaan symboliseen ja monasti kaunokirjalliseen muotoon. Samalla korostettiin kansallisia arvoja ja pyrittiin pitämään vireillä kansallistunnetta, mikä näkyi Helsingin suomen- ja ruotsinkielisten lehtien musiikkiarvosteluissakin.⁹² Kun sensuuri alkoi purra lehtien sisältöön, se merkitsi erityisesti perustustaillisille lehdille kääntymistä lähes kokonaan taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin asioihin tai taide- ja kulttuurikysymyk-

91 Tommila II 1973 liite 3; Kinnunen 1982 s. 236; Rommi 1974 A s. 426-434.

92 Kempainen 1968 s. 4-42 passim.

siin. Ne sanomalehdet, jotka kirjoittelussaan valitsivat "kunniakkaan kuoleman" tien, kohtasivat matkansa pään yleensä vuoteen 1902 mennessä. Ne taas, jotka pyrkivät säilymään hengissä ja odottamaan tulevaa parempaa aikaa, joutuivat mukautumaan ja käsittelemään valtiollisesti neutraaleja asioita sekä käyttämään maltillista ilmaisutapaa.⁹³ Lukijakunnan mielestä poliittisesti jännittyneessä ilmapiirissä tällaiset lehdet saattoivat tuntua mielenkiinnottomilta ja kuivilta.

93 Julius Hirn selvitti Helsingforspostenia koskevassa julkaisulupa-anomuksessaan PYH:lle 17.10.1901 (PYH KD 202/285 1901) lehtensä linjaa seuraavasti: "Den uppfattning af lag och rätt, som utgör hela vårt folks gemensamma egendom, skall väl icke undgå att framträda i den nya tidningens spalter, men det skall härunder blifva redaktionens ärliga bemötande att undvika stötande och förståtligt förklenande uttryck så i artiklar som i notiser, öfvertygad som jag är att ett hofsamt, icke utmanande språk utgör den enda värdiga formen för en saklig och lidelsefri diskussion." Tästä huolimatta hän ei kuitenkaan saanut julkaisulupaa, koska lehdestä pelättiin Nya Pressenin ja Dagligt Allehandan politiikan jatkajaa.

VIII Sensuurin vaikutus sanomalehdistön kehitykseen

1. Lehdistön kasvu hidastui

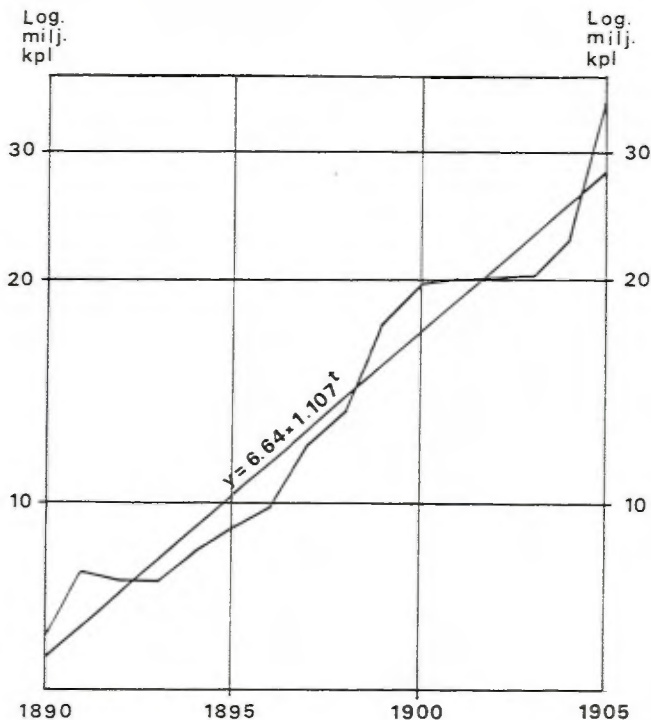
Ruotsalaiselle Aftonbladetille antamassaan haastattelussa Bobrikov julistautui vuonna 1899 sanomalehdistön ystäväksi, vaikka hän ei voinutkaan suvaita Suomen lehdistön hallituksen toimenpiteisiin kohdistamaa arvostelua. Myös kertomuksessaan vuodelta 1902 hän kiitteli Suomen sanomalehdistön määrää ja levinneisyyttä sekä totesi lehtien luvun jopa kasvaneen huolimatta siitä, että hän oli joutunut lakkauttamaan niistä villiityneimpiä.¹ Kuitenkin hänen suunnitelmissaan oli ajatus perustaa ns. lääninlehtiä, joiden tarkoitus oli hoitaa kuvernöörien valvonnassa alueen informaation tarve.² Kun lisäksi tiedetään, että vuosina 1899–1902 lakkautettiin ainiaaksi tai määrääjäksi varsin monia sanomalehtiä eikä uusien julkaisulupien saaminen ollut kovinkaan helppoa, voidaan Bobrikovin väite sanomalehdistön kasvusta asettaa epäilyksenalaiseksi ja kysyä, miten sanomalehdistön määrä ja laatu muuttuivat vuoteen 1905 mennessä ja mihin lehtiryhmiin lakkautuspolitiikka erityisesti vaikutti.

1 Spångberg 1899 s. 98 (julk. Abl 1.3.1899); Bobrikovin kertomus 1902 s. 25, 29.

2 Tommila 1973 s. 315–321.

Sanomalehdistön kasvun kannalta 1890-luku oli varsin suotuisaa aikaa. Kansakoululaitos oli vakiintunut suomalaiseen yhteiskuntaan, mikä luonnollisesti lisäsi lukutaitoisen väestön määrää. Lukuhaluja puolestaan kasvatti 1800-luvun loppupuoliskolla virinnyt laaja kansanvalistustyö ja vapaa

Kuva 1. Postin kautta kuljetettujen sanomalehtinumeroiden määrä vuosina 1890–1905.

Lähteet: STV 1892–1907 taulukko: Postiliikenne; STV 1906 s. 443. Lukuihin sisältyvät sekä sanoma- että aikakauslehdet. Mukana eivät ole Suomesta ulkomaille lähetetyt sanomalehdet.

kansalaistoiminta erilaisten yhdistysten ja järjestöjen piirissä. Edellisten vuosikymmenien kiivas kielitaistelu suomen- ja ruotsinkielisten välillä näkyi erityisesti lehdistössä ja aktivoi kansalaisten mielipiteenmuodostusta.³ Myös maaseudun taloudellinen vaurastuminen 1800-luvun loppupuoliskolla sekä elinkeinoelämän vilkastuminen loivat edellytyksiä sanomalehtien tilaamiselle.⁴

Yllä esitetyn diagrammin pohjatilastojen rajoituksena on se, että ne kuvaavat vain postin välityksellä lähetettyjen lehtinumeroiden lukumäärää. Sen sijaan muuta kautta tilaajille kuljetetut numerot eivät niihin sisälly, ja tämä merkitseekin varsin huomattavan numeromäärän puuttumista, sillä lehtien ilmestymispaikkakunnilla ja niiden lähiympäristöissä lehtiä ei kuljetettu postitse.⁵ Toinen postilaitoksen tilastojen käyttökelpoisuutta rajoittava tekijä on lehtien jakelujärjestelmässä vuonna 1898 tapahtunut muutos. Ennen sitä tilaaja joutui postin kautta lehden tilatessaan maksamaan melko korkeata kuljetusmaksua, joka saattoi jopa kaksinkertaistaa lehden tilaushinnan. Tämä myös selittää tarpeen välttää postin käyttöä. Sitkeiden neuvottelujen tuloksena vuonna 1898 päädyttiin lehdistön kannattamaan ratkaisuun, jonka mukaan lehdet tilattiin suoraan lehti-yhtiöiltä. Nämä taas maksoivat postilaitokselle halvemman ryhmäristisiteen postimaksua vastaavan korvauksen. Tällainen järjestelmä oli voimassa myös keisarikunnassa. Ryhmäristisiteinä lähetetyt lehdet eivät kuitenkaan ole mukana postilaitoksen tilastoissa.⁶ Näistä tekijöistä johtuen tilastoissa esiintyvät luvut eivät kuvaa Suomessa todella ilmestyneiden lehtinumeroiden määrää, mutta niiden avulla voidaan silti osoittaa kehityksen yleissuunta.

Suomen sanomalehdistö kasvoi voimakkaasti 1880-luvulla. Seuraavan vuosikymmenen alun taloudellisesta vaikeiden

3 Halila 1980 A s. 167-170; Halila 1980 B s. 295-298; Tommila 1980 s. 285-286.

4 Rasila 1982 s. 154-161; Pipping 1969 s. 22-35.

5 Aamulehden tilauksista välitettiin v. 1892 postitse vain alle 30 %. Valtaosa lehden numeroista haettiin suoraan konttorista tai jakelupaikoista tai lähetettiin rautateitse. Tamp. Kirjap. Oy:n johtok. ptk. 1.3., 26.4., 22.9., 12.12.1892 ja 19.1.1893 (sisältävät lehden levikkitietoja). Tamp. Kirjap. ark.; Uuden Suomettaren tilauksista taas välitettiin postitse vuonna 1894 52.3 %, ja sen levikkialue oli laajempi kuin Aamulehden. UStar Oy:n yhtiökok. ptk.:jen liitteet. US ark.

6 Löytönen, 1980 s. 43-44.

vuosien jälkeen kehitys kääntyi yhä kiihtyvään nousuun. Postitilaston lukujen perusteella voidaan väittää, että 1800-luvun viimeisen vuosikymmenen kuluessa Suomen lehdistön kokonaislevikki vähintäänkin kolminkertaistui. Vuonna 1899 kasvu kuitenkin pysähtyi, ja tämä huono aika jatkui aina vuoteen 1903 saakka. Vuonna 1904 alkoi jälleen uusi jyrkkä nousukausi. Voidaankin kysyä, aiheuttiko postin jakelujärjestelmän muutos juuri vuosisadan taitteessa tämän pysähdyskauden. Löytönen on todennut, että jo 1900-luvun ensimmäisinä vuosina tilattiin uuden järjestelmän mukaisesti useita miljoonia lehtinumeroita.⁷ Väite perustuu postivirkailijoiden palkkaus- ja eläkejärjestelmän parantamista koskeviin ehdotuksiin ja saattaa siksi olla liioiteltu. Vielä sanomalehtimiesten yleisessä kokouksessa vuonna 1900 huomautettiin, ettei uutta tilausjärjestelmää ollut saatu käyttöön.⁸ Kun lisäksi edellä esitetystä käyrästä näkyy, että vuonna 1904 sensuurin ja uusien julkaisulupien helpottamisen tapahduttua postin kuljettamien lehtinumeroiden määrä kääntyi nousuun, ei jakelujärjestelmän muuttuminen yksin selitä kasvun pysähtymistä. Tällä muutoksella pitäisi lisäksi olla kumuloituva vaikutus juuri edullisuutensa takia. Kun lehdistön kasvun pysähtyminen sattui 1900-luvun alkuvuosiin, jolloin lakkautukset koettelivat pahimmin Suomen sanomalehdistöä, voidaan pysähdyksen aiheuttajana pitää etupäässä kiristynyttä sensuuria. Kolmas tekijä, joka vaikutti samaan aikaan ja saattoi jonkin verran hidastaa lehdistön kasvua, oli katovuosi 1902 ja kansainvälinen lama, joiden vaikutukset eivät kuitenkaan jääneet pitkäaikaisiksi.⁹

Sanomalehdistön läpimurtokausi oli 1890-luvulle tultaessa jo takanapäin, mutta tänä aikana lehdistö laajeni jatkuvasti. Etenkin vuosikymmenen lopulla perustettiin uusia sanomalehtiä vilkkaasti.¹⁰

7 Löytönen 1980 s. 48.

8 Pl 18.4.1900 Sanomalehtimieskokous Turussa (selostus). Siirtyminen uuteen järjestelmään merkitsi postivirkamiehille palkkioiden menetystä.

9 Rasila 1982 s. 159.

10 Aalto 1981 liite 1.

Taulukko 14. Suomen- ja ruotsinkielisten sanomalehtien määrä vuosina 1890-1905

Vuosi	Suom.	Ruots.	Yht.	Vuosi	Suom.	Ruots.	Yht.
1890	35	23	58	1898	46	28	74
1891	33	24	57	1899	50	28	78
1892	36	24	60	1900	55	28	83
1893	34	25	59	1901	53	24	77
1894	34	25	59	1902	45	22	67
1895	37	24	61	1903	49	24	73
1896	36	26	62	1904	49	24	73
1897	43	27	70	1905	57	25	82

Lähde: Salokangas 1976 s. 5-12. Sanomalehdeksi on tässä tilastossa määritelty vähintään kuusi kuukautta ilmestynyt lehti. Vuosittain on huomioitu vain ne lehdet, jotka ovat ilmestyneet ko. vuonna vähintään kolme kuukautta. Paikallislehdet on jätetty laskelman ulkopuolelle. Julkaisun ilmestymisen jälkeen todetut pienet virheet on oheiseen tilastoon korjattu.

Koko tutkittuna ajanjaksona Suomen sanomalehtien lukumäärä kasvoi n. 41 %, mutta kasvu ei ollut tasaista. Aina vuoteen 1895 saakka lehdistö ei lisääntynyt juuri lainkaan, mutta tätä pysähdystä ei selitä sensuuri vaan yleinen suhdannekehitys ja vuonna 1892 sattunut kato. Tällöin eräät lehdet lakkasivat taloudellisista syistä, eikä niiden tilalle välittömästi pystytty perustamaan uusia. Julkaisulupa-anomukset hyväksyttiin vielä tällöin lähes poikkeuksetta.¹¹ Suhdanteiden käytyä edullisemmiksi vilkastui uusien sanomalehtien perustaminen, mihin ehkä houkutteli myös paino-olojen kannalta varsin rauhallinen kausi 1890-luvun loppupuoliskolla. Kehitys jatkui tasaisena aina vuoteen 1900, jolloin lakkautukset katkaisivat sen. Vielä vuonna 1899 korvattiin

¹¹ Rasilä 1982 s. 158-160; Pipping 1969 s. 8-11; Aalto 1980 s. 28.

neljä lakkautettua lehteä uusilla julkaisuilla, mutta tämän jälkeen se ei enää onnistunut, ja sanomalehtien kokonaismäärä kääntyi pariaksi vuodeksi laskuun. Vuonna 1903 onnistuttiin saamaan maltillisilla ohjelmilla julkaisuluvat jo muutamalle uudelle lehdelle.¹² Kasvu kiihtyi jälleen vuonna 1905, ja lehtien kokonaismäärä vastasi tällöin suunnilleen sitä, mihin lakkautusten alkaessa oli päädytty.¹³ Sensuuri Bobrikovin kaudella hidastutti selvästi sanomalehdistön kokonaiskasvuä, mutta sen vaikutus tuntui voimakkaana vain neljän vuoden ajan.

Vaikka sanomalehtien määrä ankarasta sensuurista huolimatta hieman kasvoi, tämä kausi merkitsi iskua ruotsinkieliselle lehdistölle. Sen kasvuvauhti oli tosin jo 1800-luvulla hidastunut, mutta lievää lisääntymistä riitti aina vuoteen 1898 saakka. Jo lehtien lakkautuksia käsiteltäessä on todettu, että ne koettelivat aluksi ankarammin juuri ruotsinkielisiä lehtiä. Tämä näkyy myös siinä, että ruotsinkieliset lehdet vähenivät vuonna 1901 suomenkielisiä enemmän. Vaikka ruotsinkielisten sanomalehtien määrä kääntyi jälleen kasvuun vuonna 1903, ei vielä vuonna 1905 oltu edes sortokautta ennenvallinneella tasolla. Siihen eivät ruotsinkieliset lehdet enää jatkossakaan päässeet, vaan niiden määrä vakiintui autonomian ajan lopulla runsaaseen 20 lehteen.¹⁴ Samaan aikaan kun ruotsinkielisen lehdistön määrä jäi paikoilleen, suomenkielisen sanomalehdistön kasvu jatkui lukuunottamatta 1890-luvun alkuvuosien yleistä pysähtymistä. Vuonna 1900 Suomessa oli jo noin kaksi kertaa niin paljon suomen- kuin ruotsinkielisiä lehtiä. Ero eri kieliryhmien välillä oli vuoteen 1905 mennessä vain suurentunut, ja sanomalehdistön jatkuva kasvu koitui myöhemminkin nimenomaan suomenkielisten lehtien hyväksi. Tätä kehitystä ei voida pitää ainoastaan sensuuripolitiikan aiheuttamana rakennemuutoksena. Kysymys oli itse asiassa siitä, että ruotsinkielisen väestöryhmän tarpeet tulivat lehtimarkkinoilla aikaisemmin tyydytetyiksi, ja suomenkielisen lukija-

12 V. 1903 alkoivat ilmestyä Etelä-Suomi, Hämetär, Kuopion Uutiset, Vaasa, Syd-Österbotten ja Helsingfors-Posten (alkoi jo jouluk. 1902). Lehtien julkaisulupa on voitu antaa jo v. 1902 puolella. Vrt. taulukko 9 s.

13 Tilastointiperusteista johtuen laskelmassa eivät ole mukana suurlakon jälkeen perustetut lehdet, koska ne eivät v. 1905 ennättäneet ilmestyä vaadittua kolme kuukautta.

14 Salokangas 1976 s. 8.

kunnan aktivoituminen tapahtui hieman myöhemmin. Vuosisadan taitteessa suomen- ja ruotsinkielisten lehtien määrällinen suhde ei täysin vastannut kieliryhmien väestösuhteita, vaan ruotsinkielisiä lehtiä oli edelleenkin enemmän.¹⁵ Sensuurin vaikutuksesta tämä jo aikaisemmin alkanut kehitys nopeutui 1900-luvun ensi vuosina, ja suomenkielinen lehdistö kohosi määrälliseen valta-asemaan.

Sanomalehtien ilmestymistiheyden tarkastelu osoittaa kuitenkin sen, että Suomen suurimmat lehdet olivat edelleen ruotsinkielisiä. Nya Pressen, Hufvudstadsbladet, Åbo Underättelser ja Åbo Tidning ilmestyivät jo 1890-luvun alussa joka päivä. Suomenkielisistä lehdistä ilmestyivät päivittäin ainoastaan Viipurin Sanomat vuosina 1896-1901 ja Uusi Suometar vuosien 1897, 1899 ja 1900 valtiopäivien aikana.¹⁶ Yleensä sanomalehtien ilmestymistiheys kasvoi 1890-luvulla. Kun vuonna 1890 yli puolet lehdistä ilmestyi kerran tai kahdesti viikossa, tällaisia lehtiä oli vuonna 1905 enää vain kolmannes, ja yli 40 % sanomalehdistä ilmestyi jo kolme kertaa viikossa. Koska ruotsinkieliset lehdet ilmestyivät useammin, se merkitsi myös sitä, että vuonna 1890 ruotsinkielisten lehtinumeroiden määrä oli suhteellisesti suurempi kuin näiden lehtinimikkeiden osuus sanomalehtien kokonaismäärästä. Ero kaventui 1890-luvun kuluessa, ja vuonna 1905 ilmestyneiden lehtinumeroiden osuudet vastasivat eri kielisten sanomalehtien lukumääriä.¹⁷ Sensuurilla oli tässäkin osuutta asiaan. Vuosina 1900-1905 erityisesti kuusi ja seitsemän kertaa viikossa ilmestyneiden sanomalehtien määrä väheni, mikä oli seurausta usein ilmestyneiden ruotsinkielisten lehtien, Nya Pressenin, Viborgsbladetin, Östra Finlandin ja Vasa Nyheterin, lakkauttamisesta. Aivan ilmeisesti sensuuriviranomaiset suosivat vaatimattomampia lehtiyri-tyksiä myöntäessään julkaisulupia.

Kun pyritään selvittämään sitä, oliko Bobrikovin lakkautustoimenpiteiden takana pyrkimys tehdä tilaa lääninlehdille, sanomalehdistön alueellinen kehitys on keskeinen. Jo 1890-luvun alussa monissa pienissäkin kaupungeissa ilmes-

15 STV 1903 s. 10-20: Henkikirjoihin pantu väkiluku v. 1900.

16 Kaarna-Winter 1965 s. 22, 51, 89. Myös Östra Finland ilmestyi jokapäiväisenä vuonna 1893.

17 Salokangas 1976 s. 6-12. Lehtinumeroiden määrät on saatu kertomalla viikottainen ilmestymistiheys 52:lla.

tyi oma lehti. Lehdistön leviäminen uusille paikkakunnille jatkui, kun Uuteenkaupunkiin, Hankoon, Heinolaan, Käki-salmeen, Maarianhaminaan ja Raaheen perustettiin 1890-luvun alkuvuosina sanomalehdet.¹⁸ Vuosikymmenen lopulla ensimmäiset lehtensä saivat Iisalmi, Kajaani, Kemi, Kristiinankaupunki, Pietarsaari ja Tornio. Sanomalehti puuttui tällöin enää vain Naantalista ja Kaskisista, johon se perustettiin vuonna 1904. Sanomalehtiverkko kattoi silloin Naantalia lukuunottamatta kaikki Suomen kaupungit. Maaseudulla sen sijaan ei ilmestynyt sanomalehtiä 1800-luvun lopulla Tyrväätä, Säkkijärveä ja Hämeenkyröä lukuunottamatta, mikä johtui siitä asutuksen määräyksestä, että kirjapainojen tuli sijaita kaupungeissa.¹⁹ Lisäksi Heinoassa alkoi ilmestyä Lahden Lehti vuonna 1900 ja Hämeenlinnassa Forssan Sanomat vuonna 1905.

Alueellisen laajenemisen ohella sanomalehtiverkosto tiheni 1890-luvun kuluessa, ja seuraavan vuosikymmenen alussa Suomen 38 kaupungista 18:ssa oli kaksi tai useampia lehtiä. Maakuntien johtavat lehdet ilmestyivät yleensä läänien pääkaupungeissa, ja siksi ei olekaan yllättävää, että monet lakkautustuomiot kohdistuivat juuri näihin. Jo edellä on todettu, että Helsingin ohella Viipuri, Vaasa ja Kuopio olivat ankaran sensuurin kaupunkeja.²⁰ Alueellisesti merkittäviä lehtiä ei kuitenkaan systemaattisesti kielletty. Mikkelissä ei lakkautettu yhtään lehteä ja Oulussakin vain ruotsinkielinen, melko pienilevikkoinen Uleåborgsbladet, kun taas kaikki Oulun neljä suomenkielistä lehteä saattoivat jatkua. Turkulaisistakin lehdistä lakkasi vain Sanomia Turusta, samaan aikaan kun kaupungin kaksi suomen- ja kaksi ruotsinkielistä lehteä ilmestyivät edelleen. Kuopion lisäksi Bobrikovin toimenpiteistä kärsivät pahimmin Heinola, Savonlinna ja Tornio, joista lakkautukset veivät sanomalehdet muutamaksi vuodeksi kokonaan. Kuitenkin moniin kaupunkeihin saatettiin perustaa uusia sanomalehtiä jo vuosina 1903-1904, mikä osoittaa, että Bobrikov ei lakkautuspolitiikallaan ajanut sittenkään alueellisia tavoitteita, vaan kiellot kohdis-

18 Raahen Sanomat ilmestyi vain 18.9.1889-28.6.1890. Raahen Lehti alkoi ilmestyä säännöllisesti vasta vuoden 1897 alusta lähtien. Ks. liite 4.

19 Ask 15/1867 § 14.

20 Ks. liite 4 ja taulukko 8 s. 168.

tuivat ensisijaisesti poliittiselta linjaltaan vahingollisina pidettyihin lehtiin. Myöskään määräaikaisten lakkautusten kohdalla ei voida havaita erityistä pyrkimystä alueellisen tiedonvälityksen rajoittamiseen.

Bobrikovin vuosina 1899–1901 suorittamat lakkautukset katkaisivat Suomen sanomalehdistön voimakkaan kehityksen. Lehdistön kokonaisvolyymien kasvu pysähtyi, ja lehtinimikkeiden lukumäärä kääntyi pariaksi vuodeksi laskusuuntaan. Bobrikovin vuonna 1902 esittämä väite sanomalehdistön kasvusta ei siis pidä paikkaansa, vaan juuri tuona vuonna sanomalehtien määrä oli alhaisimmillaan. Myös lehtien keskimääräinen ilmestymistiheys laski, kun lakkautusten kohteiksi joutuivat muutamat suuret, jokapäiväiset lehdet. Määräaikaiset lakkautukset supistivat lisäksi lehdistön käytössä ollutta palstatilaa. Merkittävää on kuitenkin se, että taantumakausi jäi suhteellisen lyhyeksi, ja heti paino-olojen vähän helpottuessa vuonna 1904 lehdistö alkoi lisääntyä nopeasti uudelleen. Tämä muutos koitui suomenkielisen sanomalehdistön hyväksi, kun taas ruotsinkielisille sanomalehdille sortovuodet merkitsivät määräaikaisen kasvun pysähtymistä. Vaikka "sanomalehdistön ystävä" Bobrikov hidastuttikin toimillaan Suomen sanomalehdistön kehitystä, hänen toimenpiteensä näyttävät kohdistuneen lehtien mielihiteisiin, eikä hän pyrkinyt lakkautuspolitiikkaansa avulla tekemään tilaa lääninlehdille.

2. Uudistuneet puolueasetelmat

Puolueryhmitys oli Suomessa 1880-luvun puolivälistä lähtien muuttumassa. Siihen saakka kenttää oli hallinnut ruotsin- ja suomenmielisten välinen kielitaistelu, mutta suomen kielen oikeuksien lisääntyessä se alkoi väistyä. Kielipuolueet saivat rinnalleen vapaamielisiä ajatuksia ja yhteiskunnallisia uudistuksia ajavia poliittisia ryhmiä. Suomalaiseen puolueeseen hahmottui jo 1880-luvulla nuorsuomalainen fraktio, joka julkaisi vuoden 1894 valtiopäivien alla oman ohjelmajulistuksensa eroamatta kuitenkaan emäpuolueesta. Nuorsuomalaiset kannattivat periaatteessa suomenmielisyyttä, mutta he katsoivat kielitaistelun jo menettäneen ajankohtaisuutensa ja yhteiskunnallisten ongelmien kohonneen sen tilalle.²¹ Radikaalimpaan sävyyn taloudellisia ja sosiaalisia uudistuksia lähti ajamaan 1890-luvun puolivälissä työväenliike, joka vuonna 1899 järjestäytyi Suomen työväenpuolueeksi.²² Vaikka 1890-luvun alun Venäjän-poliittinen laillisuus kriisi olikin aiheuttanut poliittisen kentän kuumenemista,²³ kielikysymys ja yhteiskunnalliset uudistukset olivat vuosikymmenen keskeisiä poliittisia vedenjakajia. Vuodesta 1899 alkaen suhde keisarikuntaan vaati kuitenkin eri ryhmittymiltä ja puolueilta uutta tilannearviota menettelytapakysymyksissä. Sanomalehdistö osallistui luonnollisesti aktiivisesti päivänpolitiikan seuraamiseen. Jo edellä on todettu, että painoasioiden valvonta ja sanktiot kohdistettiin erityisesti Venäjän-poliittisiin kannanottoihin, ja siksi voidaankin kysyä, miten nämä toimenpiteet vaikuttivat eri puolue- ja mielipideryhmiä kannattaneiden sanomalehtien kehittämiseen.

Nuorsuomalaisuus alkoi ensinnä näkyä sanomalehtien palstoilla Oulussa ilmestyneessä K.F. Kivekkään toimittamassa Kaiussa ja jyvaskyläläisessä Keski-Suomessa, jonka toimittajiksi vuonna 1886 olivat tulleet kirjailija Juhani

21 Pl 16.11.1889 ja 25.12.1894 (tilausilm.); Rytkönen I 1940 s. 225-242 ja III 1949 s. 55-58; Rommi 1964 s. 56-59.

22 Soikkanen 1961 s. 64-71; Salmelin 1967 s. 77-103.

23 Rommi 1964 s. 146-155.

Aho ja hänen veljensä Pekka Brofelt. Heitä seurasi vuosina 1887–1889 Päivälehdessä tuleva päätoimittaja Eero Erkkö Brofeltien siirryttyä kuopiolaiseen Savoön, josta tuli Keski-Suomen nuorsuomalainen aseveli. Taisteluasetelmat vanha-ja nuorsuomalaisen välillä alkoivat hahmottua, kun Kuopioon perustettiin vuonna 1888 Savo-Karjala ja Jyväskylään vuonna 1889 Suomalainen vanhasuomalaisen lipunkantajiksi.²⁴ Valtakunnallisesti sama asetelma tuli esiin, kun nuorsuomalaiset perustivat vuoden 1889 lopulla Helsinkiin Päivälehdessä Uuden Suomettaren kilpailijaksi. Nuorsuomalaiset saivat samoihin aikoihin voimakkaan äänenkannattajan Etelä-Pohjanmaalle, kun Ossian Ansaan perustama Pohjalainen alkoi ilmestyä Vaasassa vuonna 1890. Tosin sen kanta muuttui vuosikymmenen kuluessa maltillisemmaksi ja vanhasuomalaista linjaa ymmärtäväksi.²⁵

Sanomalehtien puoluepoliittista kantaa vuosisadan vaihteessa on monasti hieman vaikea määrittellä, sillä poliittiset puolueet eivät olleet vielä kiinteästi organisoituneita. Nuorsuomalaiset kuuluivat edelleen suomalaiseen puolueeseen, josta ryhmä erosi lopullisesti vasta vuonna 1906.²⁶ Vanhojen kielipuolueiden rinnalle syntyi erillisenä puolueena ainoastaan Suomen Työväenpuolue. Sanomalehtien suhde puolueisiin oli löyhä lukuunottamatta Helsingissä ilmestyneitä päälehtiä, joiden toimitukset olivat yleensä aikakauden johtavien poliitikkojen käsissä. Uudessa Suomettaressa vaikuttivat voimakkaana taustahahmoina puolueen johtaja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen sekä J.R. Danielson ja Agathon Meurman. Päivälehdessä taas toimi päivänpoliittinen klubi, ja koko puoluefraktio oli ryhmittynyt Päivälehdessä ympärille.²⁷ Sanomalehtien toimittajista myös monet osallistuivat poliittiseen päätöksentekoon valtiopäivämiehinä.²⁸ Vastaa-

24 Tommila II 1973 s. 43–76; Kinnunen 1982 s. 163, 168.

25 Rytkönen I 1940 s. 179–211; Kaarna-Winter 1964 s. 56.

26 Rommi 1974 B s. 393–395.

27 Rommi 1964 passim; Torvinen 1965 passim; Hultin 1929 s. 59. Eero Erkkö ja Pl:n toimittajiksi E.O. Sjöberg olivat myös vuonna 1899 perustetun Nuoren Suomen Klubin perustajajäseniä. Kopio perustamisasiakirjasta KKK akti 26 C/1902, erikoisjaosto. VA; Reijonen 1929 s. 122–123.

28 Valtiopäivämiehiä olivat mm. Päivälehdessä päätoim. Eero Erkkö (porv. 1894–1900), Hufvudstadsbladetin päätoim. A.R. Frenckell (porv. 1891, 1897), Nya Pressenin päätoim. Axel Lille (porv. 1885–1900) ja toim. Arvid Neovius (porv. 1900) sekä Uuden Suomettaren päätoim. V. Löfgren (tal. 1877–91, porv. 1897–1900). Ollila 1978 s. 93–99, liite 2.

Taulukko 15. Suomen sanomalehtien poliittinen kanta vuosina 1895-1905

	1895	1900	1905 (ennen suurlakkoa)
vanhasuomalainen	15	15	17
nuorsuomalainen	14	17	17
ruotsinmielinen	21	26	21
työväenlehdet	1	4	5
muut	11	18	19
yhteensä	62	80	79

Lähteet: Puoluekannan määrittelyn perusteena on käytetty etupäässä lehtien tavallisesti joulukuussa julkaisemissa tilausilmoituksissa painettuja ohjelmajulistuksia ja muita lehtien artikkeleita, joissa on kosketeltu linjakysymyksiä. Lisätietoja on hankittu käyttämällä kaikkia tämän tutkimuksen lähdeluettelossa mainittuja monografioita ja muita lehtien sisältöä koskevia tutkimuksia. Luvut eivät täsmää s:lla 253 esitettyjen Salokankaan (1976) tilastojen kanssa, koska laskelmaan on otettu mukaan kaikki ko. vuonna ilmestyneet lehdet riippumatta ilmestymisajan pituudesta. Viralliset lehdet ja paikallislehdet on jätetty pois.

valla tavalla olivat työväenlehdetkin aluksi puolueesta irrallisia, mutta jo vuonna 1901 Viipurin puoluekokouksessa ne otettiin kiinteästi puolueen ohjaukseen.²⁹

Porvarilliset sanomalehdet orientoituivat tavallisesti vuosittain julkaisemisissaan tilausilmoituksissa kannattamaan jonkin poliittisen pääryhmän linjaa. Tosin Suomessa ilmestyi monia lehtiä, jotka eivät selkeästi sitoutuneet mihinkään valtiollis-poliittiseen mielipidesuuntaan. Valtaosa näistä

²⁹ Salmelin 1967 s. 242-243.

oli suomenkielisiä. Ne ilmestyivät yleensä pienissä kaupungeissa, joissa ei ollut tilaajapohjaa useille sanomalehdille. Siksi lehdet pyrkivät välttämään puolueristiriitojen kärjistämistä ja korostivat etupäässä paikallisia tarpeita. Tällaisia olivat mm. heinolalainen Jyränkö, Iisalmessa ilmestynyt Salmetar, Kajaanin Lehti, Lahden Lehti, Raahen Lehti ja Laatokka.³⁰ Ruotsinkielisistä lehdistä taas eräät ajoivat ensisijaisesti esim. Pohjanmaan rannikkoseudun tai Ahvenanmaan paikallisia asioita, mutta ohjelmissaan nämä ilmoittivat useasti kiinnittävänsä myös huomiota ruotsinkielisen väestön aineellisen ja henkisen aseman parantamiseen. Vasabladet ja helsinkiläinen, lähinnä uutislehtenä ilmestynyt Aftonbladet (myöh. Helsingfors Aftonblad) julistautuivat kielipoliittisissa kysymyksissä tasapuoliseksi, ja jopa piilosuomalaisuudesta moitittiin Vasa Tidningiä.³¹ Puoluepoliittisesti sitoutumattomien lehtien ryhmään kuuluvat myös eräät paikallisten liikemiesten etuja ajaneet lehdet, kuten Tampereen Uutiset ja Kotkan Uutiset, sekä suunnaltaan piiloruotsalaisiksi todetut Turun Lehti ja Sanomia Turusta, joka tosin vuonna 1902 muuttui nuorsuomalaiseksi.³² Varsinaisesti riippumattomiksi näitä lehtiä ei voi luonnehtia, mutta ne eivät myöskään olleet sitoutuneet valtakunnalliseen puoluejärjestelmään tai eivät todellisuudessa edustaneet sitä, miltä ne näyttivät. Puoluejärjestelmän selkiintymättömyyttä korosti vielä 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa se, että erilaiset paikalliset intressit, kuten taloudelliset edut tai raittiuskysymys, hajoittivat valtiollisia puolueja mielipideryhmiä.³³ Paikalliset kysymykset vaikuttivat voimakkaasti sanomalehdistön kannanottoihin, ja sitoutuminen tällä tasolla näkyi monessa lehdessä mm. kieltäytymisenä julkaisemasta väkijuomailmoituksia.³⁴

30 Tilausilmoitukset esim. Jyränkö 7.1.1899, KJL 8.3.1899, Laat 10.12.1893, Lahden Lehti 4.7.1900, RaL 17.11.1896 ja Salmetar 3.7.1897.

31 Vbl 3.1.1897 (til.ilm.); JT 3.12.1898 Till läsasren!; Abl 5.12.1892 (til.ilm.); HAbl 21.6.1893 (til.ilm.).

32 Sinisalo 1970 s. 277-279; TaU 10.12.1897 (til.ilm.); KoU 25.6.1897 (til.ilm.) ja 3.6.1897 Lukijalle; Ekman-Salokangas 1979 s. 198-203, 254-256.

33 Rommi 1974 B s. 393-394; Poliittinen Tampere 1972 s. 5-6.

34 Suomalainen sanomalehtiluettelo 1904; esim. Tamp. Kirjap. Oy:n johtokunta keskusteli 21.5.1900 § 2 ja 11.6.1900 § 3 viinailmoitusten lopettamisesta, mitä päätoim. Viljakainen kannatti. Ilmoittajia ei kuitenkaan uskallettu suututtaa, ja siksi ilmoituksia päätettiin edelleen julkaista. Tamp. Kirjap. Oy:n ark; vrt. UStar Oy:n yhtiökok. ptk. 25.11.1900 § 4. US ark. Uusi Suometar kieltäytyi v. 1901 alusta lähtien julkaisemasta ko. ilmoituksia.

Venäjän-kysymyksen aktualisoituminen sotki täysin vanhat kieliryhmittymät, ja helmikuun manifestista lähtien alkoi suomalaisessa politiikassa hahmottua jako perustuslaillisiin ja myöntövyöisyysuuntauksen kannattajiin. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista lähteä selvittämään eri mielipidesuuntien kehitystä, mutta todettakoon, että näkemuserot olivat suomalaisen puolueen piirissä selvästi havaittavissa vuosien 1900 ja 1901 vaihteessa.³⁵ Samoihin aikoihin näkyi perustuslaillisen linjan omaksuneiden sanomalehtien tilausilmoituksissa mainintoja lakien ja oikeuksien puolustamisesta, kun taas suomettarelaisissa lehdissä korostettiin kansallisen omaleimaisuuden säilyttämistä.³⁶ Perustuslaillisuus ja myöntövyöisyysuunta eivät olleet koskaan valtakunnallisia puolueita, vaan ensin mainittua linjaa kannattivat lähinnä ruotsinmieliset ja nuorsuomalaiset ja myöntövyöisyysuuntauksen kannalle asettui etupäässä vanhasuomalaisia. Raja ei noudattanut ehdottomasti entistä puolue- ja ryhmäjakoa, vaan joukko suomenmielisiäkin lehtiä lähti avoimesti kannattamaan perustuslakien puolustamista.³⁷ Perustuslailliseksi ja myöntövyöisyysmieliseksi luokiteltujen lehtien lukumäärät näkyvät seuraavasta asetelmasta:³⁸

	1900	1905 (ennen suurlakkoa)
perustuslaillisia	56	48
myöntövyöisyysmielisiä	8	12
neutraaleja	18	21
<hr/>		
yhteensä	82	81

Tarkasteluvuosi on valittu vuodet 1900 ja 1905, koska silloin Suomessa ilmestyi jokseenkin sama määrä sanomalehtiä. Vuoden 1900 alussa lakkautukset eivät olleet vielä supistaneet perustuslaillisten lehtiä, mutta mielipiteet alkoivat jo olla selvillä. Aina vuoteen 1904 saakka sanomalehtien

35 Ks. tark. Rommi 1960 s. 93-117; Hyvämäki 1960 B s. 73-92; Rommi 1974 B s. 395-396.

36 Esim. tilausilmoitukset UStar 1.12.1900, UA 25.12.1900, ViS 23.12.1900, Pohj 29.12.1900, Hbl 19.12.1900. Päivälehti oli lakkautettuna v. 1900 lopussa.

37 Esim. tilausilmoitukset Al 1.12.1900; Louhi 3.12.1900; Sa-Ka 5.2.1900 Kolme kuukautta (pk.).

38 Lehtien tilausilmoitukset. Ks. myös taulukon 15 lähdemerkintä s:lla 260.

oli vaikeaa julkaista Venäjän-poliittisia ohjelmakirjoituksia, ja useimmat lehdet tyytyivätkin toistamaan aikaisempina vuosina julkaisemiaan tilausilmoituksia, koska ne olivat kerran läpäisseet sensuurin tarkastuksen. Valtiopäivävaalien luomassa vapaammassa ilmapiirissä vuonna 1904 saattoivat rohkeimmat lehdet jo julistaa laillisuuskantaansa tilausaikana, mutta melko monen lehden perustuslaillinen kanta tuli julkisuuteen vasta suurlakon seurauksena vuoden 1905 lopulla. Koska tarkoituksena on tutkia sanomalehtien mielipiteitä nimenomaan sortokauden aikana, on niiden kannanmäärittelyn lähtökohdaksi otettu ennen suurlakkoa julkaistut ohjelmat eikä yritetty projisoida suurlakon jälkeistä tilannetta aikaisempaan vaiheeseen.

Ruotsinmielisten sanomalehtien määrä Suomessa väheni Bobrikovin lakkautuspolitiikan seurauksena. Koska useimmat ruotsinmieliset lehdet olivat Venäjän-poliittiselta linjaltaan perustuslaillisia, näkyy tämä väheneminen myös perustuslaillisten lehtien määrän putoamisena. Tosin perustuslaillista linjaa edustaneita lehtiä hävisi enemmän kuin ruotsinmielisiä, joten nuorsuomalaisien lehtienkin joukossa oli katoa. Kokonaisuutena niiden lukumäärä näyttää pysytelleen entisenä, mutta uusista nuorsuomalaisiin tunnuksin alkaneista lehdistä eräät, kuten hämeenlinnalainen Hämetär ja Tornion Uutiset, eivät ennen suurlakkoa lausuneet julki Venäjän-poliittista asennettaan. Myöntövyyslinjalle asettuneet lehdet olivat siis yleensä kielipoliittiselta kannaltaan fennoomaanisia. Ainoa poikkeus tästä oli Oulussa ilmestynyt K.F. Kivekkään Kaiku, joka 1890-luvun alussa kuului vankimpiin päivälehteläisiin. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien konservatismi kuitenkin lisääntyi sen palstoilla. Sortovuosina se siirtyi seurailemaan Uuden Suomettaren linjaa, mikä ilmeisesti johtui Kivekkään kokemasta uskonnollisesta herätyksestä.³⁹ Myöntövyys-suuntausta ja vanhasuomalaisuutta edustaneiden sanomalehtien määrä kasvoi sortovuosina. Näitä lehtiä ei lakkautettu ainiaaksi lukuunottamatta Kokkolaa vuoden 1901 lopussa, mutta sen väärinkäsityksestä

39 NÄRVÄ 1979 s. 33-38; POKELA 1969 s. 85-91.

johtunut tuomio peruttiin parin kuukauden kuluttua.⁴⁰ Avoi-
mesti suomettarelaista linjaa kannattaneiden lehtien perus-
taminen onnistui sensuurin vaikeimpinakin aikoina. Vuonna
1903 alkoivat ilmestyä mm. Etelä-Suomi Kotkassa ja Vaa-
sa.⁴¹ Myöntyvyysuunnan kannattajien lukumäärää lisäsi
vuonna 1905 se, että Aamulehden johtokunta muuttui myön-
tyvyyksenemmistöiseksi. Välit perustuslaillisen päätoimittaja
Kaarlo Viljakaisen kanssa kärjistyivät, jolloin hän erosi teh-
tävistään. Uusi päätoimittaja Aug. Dahlberg (myöh. Alho-
vuori) luotsasi lehden suomettarelaiselle linjalle.⁴²

Erityisesti ns. sitoutumattomien ja Venäjän-politiikas-
saan neutraalien sanomalehtien määrä näyttää kasvaneen
Bobrikovin sensuuripolitiikan seurauksena.⁴³ Tällainen kuva
on ymmärrettävissä, koska lehden linjan määrittelyssä on
pyritty pitäytymään ennen suurlakkoa esitetyissä kannan-
otoissa, jolloin Venäjän-poliittisia mielipiteitä ei voitu avoi-
mesti ilmaista. Vanhat lehdet varmasti olettivat säilyvänsä
paremmin hengissä, jos ne eivät osoittaneet selvästi kanta-
taansa, ja uusille sanomalehdille julkaisulupa saatiin hel-
pommin mahdollisimman värittömien tunnusten avulla.
Vuonna 1905 neutraalia linjaa edustaneista lehdistä seitsemän
oli vanhoja, melko pieniä lehtiä, joista mm. Hangö, Kajaanin
Lehti, Västra Nyland ja Österbottniska Posten olivat paikka-
kuntansa ainokaisia. Sortovuosina alkaneesta 10 lehdestä
puolet lähti liikkeelle ottamatta lainkaan kantaa Venäjän-
politiikkaan, mutta ne julistautuivat suurlakon jälkeen perus-
tuslaillisiksi.⁴⁴ Toinen puoli taas oli luonteeltaan paikallisia
ja leimallisesti uutislehtiä vielä suurlakon jälkeenkkin. Työ-
väenlehdet on myös luokiteltu tähän ryhmään lukuunotta-
matta tamperelaista Kansan Lehteä, joka Yrjö Mäkelinin

40 Kokkolan painoasiamies Högbäck PYH:lle 5.1.1902. KD 405^a/143 1902, PYH:n ptk. 16.4. 1902 § 1, PYH Hautalalle 16.4.1902/521. PYH III. VA; Kokkola 23.4.1902 Taipaleelle lähti-
essä (pk.).

41 Kaarna-Winter 1965 s. 16, 82; Saarinen 1980; Laukkonen 1978 s. 27-30.

42 Arajärvi I 1956 s. 222-227.

43 Vrt. Salokangas 1976 s. 9. Laskelmien mukaan suomenkielisten sitoutumattomien lehtien
määrä näyttäisi suuresti laskeneen vuosina 1902-1905. Ristiriita tässä tutkimuksessa esi-
tettyjen lukujen kanssa johtunee Salokankaan lähteenään käyttämästä Kaarna-Winterin
bibliografiasta, jonka tiedot lehtien puoluekannoista ovat hyvin sattumanvaraisia. Usein
siinä on suurlakon jälkeen ilmaistu mielipide siirretty koskemaan myös aikaisempaa aikaa.
Salokankaan luvut koskevat lisäksi vain suomenkielisiä lehtiä.

44 Nämä lehdet olivat Itä-Häme, Hämetär, Pohjan Poika, Tornion Uutiset ja Helsingfors-
Posten.

johdolla ajoi kansallista yhteistyölinjaa.⁴⁵ Lehtien todellisen neutraalisuuden asettaa kuitenkin kyseenalaiseksi se, että aivan ilman sanktioita nämäkään lehdet eivät selvinneet sensuuriviranomaisten käsistä, joskin useimmat pääsivät varsin vähällä. Ainiaaksi lakkautettiin vain vuonna 1901 paikallisten asioiden ajajaksi julistautunut Jakobstads Tidning. Kaikkiaan kahdeksan näistä sitoutumattomiksi mainituista lehdistä sai määräaikaisia lakkautustuomioita, joista Borgåbladetin osalle tuli pisin, viisi kuukautta kestänyt aika. Useimmat lehdet pystyivät säilyttämään puolueettoman Venäjän-poliittisen leimansa kohtalaisen hyvin sensuurin vaikeinakin vuosina. Pääkaupungissa ilmestynyt, myöhemmin uuteen Nya Presseniin sulautunut Helsingfors-Postenkin sai vain neljä varoitusta ja keväällä 1905 myöhemmin kumotun kiellon julkaista yksityisiä ilmoituksia.⁴⁶ Aroista Venäjän-poliittisista asioista vaikeneminen oli juuri sitä, mitä Bobrikovin kaudella tavoiteltiinkin. Mutta on toki selvää, että neutraalisuuden kyltin alle kätkeytyi myös "piiloperustuslaillisuutta", joka tuli ilmi heti, kun poliittinen tilanne antoi siihen mahdollisuuden.

Vaikka perustuslaillisten ja myöntövyvyysmielisten väliset vastakohtaisuudet johtivatkin monasti kiivaisiin taisteluihin, kuten mm. asevelvollisuuskysymyksen ympärillä, on kuitenkin syytä korostaa sitä, että molempien kannattajat pyrkivät periaatteessa samaan päämäärään: Suomen erikoisoikeuksien puolustamiseen ja säilyttämiseen. Keinot vain olivat erilaiset. Perustuslaillisten ohjelma oli ihanteellinen, yksinkertainen lain ja oikeuden ohjelma, kun taas myöntövyvyysmielisten leirissä puhuttiin maltista ja pyrkimyksistä päästä uhrauksien kautta sovintoon suuriruhtinaan kanssa Suomen aseman rajoista.⁴⁷ Alistumisen puolesta sanomalehdissä puhuminen oli suomettarelaisille kuitenkin vaikeaa, ja siksi heidän lehtiensä ohjelmakirjoituksissa korostettiin ensisijaisena asiana kansallisuuden säilyttämistä, kun taas perustuslaillisille arvokkain, mutta painoasiamiesten helposti sensuroi-

45 Soikkanen 1961 s. 133-135; Salmelin 1967 s. 297-305; Kujala 1978 s. 61-62.

46 JT 3.12.1898 Tiil läsaren (pk.) ja 16.12.1899 (tilausilm.); Liite 4.

47 Hyvämäki 1960 s. 83-86; Rommi 1960 s. 103-107; Torvinen 1965 s. 227-256; Paasikivi 1957 s. 62-63.

ma teesi oli lakien ja oikeuksien puolustaminen.⁴⁸ Sensuuri oli kummankin linjan kannattajille yhteinen vastustaja, jota jokseenkin varauksettomasti vihattiin. Varsin tavallisia olivat lehtien ohjelmakirjoituksissa toistuneet valitukset siitä, että sananvapauden jatkuvilla rajoituksilla heikennettiin sanomalehdistön koko toimintamahdollisuutta.⁴⁹

Sensuurin vastustaminen näyttää jopa yhdistäneen voimia yli mielipiderajojen ainakin vuonna 1901 taistelussa Pohjalaisen puolesta. Kun lehti oli lopullisesti lakkautettu, koko eteläinen Pohjanmaa jäi ilman suomenkielistä sanomalehteä, sillä Pohjalainen oli varsin laajalle levinnyt koko alueella.⁵⁰ Saatuaan tiedon lakkautuksesta päätoimittaja Ansa kääntyi suomalaisessa puolueessa lähinnä sovittelevaa linjaa edustaneen Agathon Meurmanin puoleen ja pyysi tältä apua lakkautuksen kumoamiseksi. Meurman otti yhteyttä Yrjö-Koskiseen, joka suhtautui asiaan suopeasti ja yritti vaikuttaa ongelman ratkaisemiseksi senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Constantin Linderin kautta. Linder ja Cronhjelm olivat ilmeisesti aikaisemmin onnistuneet pelastamaan Hufvudstadsbladetin puolen vuoden lakkautustuomioilta, mutta Pohjalaisen jo sinetöidyille kohtalolle ei voitu mitään. Vanhasuomalaiset johtomiehet ehdottivatkin nyt, että Ansa pyrki hankkimaan julkaisuluvan uudelle lehdelle, jonka päätoimittajaksi otettaisiin joku paikallisen kuvernöörin luottamusta nauttinut henkilö. Ansaan nimeä tuli välttää, samoin kuin valtiollisten kysymysten korostamista lehden näytenumerossa. Erikoista tässä tapahtumassa on se, että myöntövyysmieliset poliitikot lähtivät ristiretkelle perustuslaillisen lehden puolesta huolimatta siitä, että Vaasassa puuhattiin samaan aikaan uutta, suomettarelaista lehteä. Tästä hankkeesta jopa vältettiin mainitsemasta Linderille, koska pelättiin, että se vaikuttaisi epäedullisesti

48 Tilausilmoitukset: UStar 1.12.1900, UA 25.12.1900, Umaa 3.12.1900, Vri 14.12.1901, USA 5.12.1899, Vuoksi 5.12.1899, Pohj 30.12.1899, Hbl 16.12.1898, NPR 28.12.1899; ÄU 8.12.1899, Vibl 17.12.1899, Vbl 17.12.1899.

49 Esim. tilausilmoitukset: UStar 1.12.1900, Hbl 15.12.1901, Jyräkö 4.12.1900, Kaiku 17.12.1900; Miesmaa 1916 passim; Lounasmaa 1910 s. 212; Laurila 1929 s. 156-157; ks. myös suom. puolueen kok. ptk. 13.12.1899, erit. Löfgrenin alustus. SPA. VA.

50 Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 30-31, 83-84.

Ansaan asiaan.⁵¹ Vanhasuomalaisten johtajien motiiveja voidaan vain arvailla, mutta kirjeenvaihdosta käy selville, että oli tarve saada pian suomenkielinen ja -mielinen lehti Etelä-Pohjanmaalle. Ehkä Ansa oli saanut Meurmanin ja Yrjö-Koskisen vakuuttuneiksi Pohjalaisen vankasta suomalaisuuslinjasta. Joka tapauksessa he pitivät epäoikeudenmukaisena sitä, että Pohjalainen oli lakkautettu etupäässä lainattujen kirjoitusten takia ilman ennakoivia varoituksia.⁵² Lisäksi suomettarelaisetkin kokivat lakkautusten vaikeuttavan koko lehdistön asemaa ja tekevän perustuslailliset marttyyrit yhä suositummiksi yleisön keskuudessa. Välittäjänä toimineen Meurmanin voidaan myös ajatella pyrkineen välttämään ristiriitojen kärjistymistä poliittisesti vaikeana aikana.⁵³

Lehtikentällä kiristyneen Venäjän-poliittisen tilanteen vaikutus näkyy kahdella tavalla. Toisaalta esiintyi pyrkiä yhteistoimintaan eri mielipidesuuntien välillä ja toisaalta taas kilpailu kiristyi. Sortokauden alkuvaiheessa näyttää siltä, että suomettarelaiset eivät aktiivisesti käyttäneet hyväkseen perustuslaillisten lehtien vaikeuksia, sillä merkkejä lehtikilpailun lisääntymisestä ei ole. Monissa kaupungeissa perustuslailliset ja myöntövyysmieliset toimivat samoissa suomenmielisisä yhdistyksissä ja olivat ryhmittyneet yhden lehden ympärille. Yhteiset kunnallispoliittiset intressit saattoivat painaa vaa'assa niin paljon, että Venäjän-poliittiset erimielisyydet pyrittiin painamaan takalalle.⁵⁴ Tällaista yhteistoimintaa esiintyi Tampereella, missä paikalliseen Suomalaiseen Klubiin kuului sekä perustuslaillisia että myöntövyysmielisiä vuoteen 1904 saakka. Yhdessä he myös miehittivät Tampereen Kirjapaino Oy:n (Aamulehden) johtokunnan. Paikkakunnan tunnetuin myöntövyyspoliitikko Eino Sakari Yrjö-Koskinen tosin kieltäytyi

51 Meurman Ansaalle 18.6.1901, 20.6.1901 ja 14.7.1901, Yrjö-Koskinen Meurmanille 19.6.1901, jonka kirjeen Meurman välitti Ansaalle. O.A. kok. VMA; Linder Yrjö-Koskiselle 20.7.1901. Y.S. Y-K. kok. VA; Vainion päiväkirja 1901, ei päiv. E.V. kok. SKS.

52 Ehkä Yrjö-Koskinen halusi myös puhdistautua nimettömän kirjoittajan syytöksestä, että hän olisi ollut Pohjalaisen lakkautuksen takana. Nimetön kirje Yrjö-Koskiselle Vaasasta kesäk. 1901, allekirj. En f.d. vän - nu ej mera. Y.S. Y-K. kok. VA; ks. myös Meurman Ansaalle 18.6.1901. O.A. kok. VMA.

53 Rommi 1964 s. 282-283.

54 Rommi 1974 B s. 396-397; Leino 1972 s. 154-161.

vuonna 1900 esiintymästä Aamulehden avustajaluettelossa, mutta jatkoi silti kirjoittamistaan lehteen. Yhteistyön onnistumiseen melko pitkään vaikutti todennäköisesti se, että päätoimittaja Viljakainen ei kuulunut vastarinnan kiivaimpaan siipeen.⁵⁵ Koska kaikki suomenmieliset saattoivat pysyä Aamulehden ympärillä, ei ollut tarpeen pelastaa kesällä 1900 taloudellisiin vaikeuksiin joutunutta Tampereen Sanomia, vaikka tällaisia hankkeita ilmassa olikin.⁵⁶ Porvoossa taas Uusimaan Venäjän-poliittinen linja vaihteli sen mukaan, kumpi ryhmittymä kulloinkin hallitsi lehtiyhtiön johtokuntaa. Perustuslaillisten ja myöntövyysmielisten välisiä linjariitoja näkyy lisäksi ainakin Hämeen Sanomien, Kotkan Sanomien, Raahan Lehden ja Kajaanin Lehden taustalla.⁵⁷

Lehtikilpailun laimeuteen sortokauden alussa vaikutti myös se, että myöntövyysmielisten rivit olivat hajalla. Kun Yrjö-Koskinen julkaisi vuoden 1900 lopulla tunnetun avoimen kirjeensä, vain Viipuri, Uusimaa ja Uusi Aura asettuivat kannattamaan hänen jyrkkää myöntövyyslinjaansa. Sen sijaan Uusi Suometarkin arvosteli puolueen johtajaa, ja erityisesti vuoden 1902 alusta lähtien se oli lähinnä danielsonilaisen, maltillisemmän suunnan takana.⁵⁸ Huolimatta myöntövyyspoliitikkojen yrityksistä pelastaa Pohjalainen, eri suuntausten välinen lehtikilpailu lähti ensinnä liikkeelle Vaasassa, missä Pohjalaisen seuraajaksi puuhattiin kesällä 1901 suomettarelaista Vaasaa ja perustuslaillista Pohjan Kansaa. Kilpa ratkesi vasta vuoden 1902 lopulla, kun Bobrikov suostui Vaasan julkaisulupa-anomukseen. Lehtikilpailun alkamiseen juuri Vaasassa vaikutti varmasti Ossian Ansaan persoona, sillä hänen esiintymisensä herätti Pohjalaisen kannattajissakin kritiikkiä. Lisäksi Pohjalainen oli hallinnut pitkään yksin voittopuolisesti suomettarelaista Etelä-Pohjanmaata, jonne Pohjalaisen lakkauttamisen jälkeen alkoi

55 Arajärvi I 1956 s. 62-63; Leino 1972 s. 139.

56 Vainio Reijoselle 8.5., 11.5., 22.5. ja 30.7.1900. E.R. kok. HYK; Sinisalo 1970 s. 276-277.

57 Järnefelt Yrjö-Koskiselle 6.8.1902. Y.S. Y-K. kok. VA; Rantakari Järnefeltille 16.7.1902, K. Aalto Järnefeltille 20.12.1902, Hj. Räisänen Järnefeltille 24.12.1902. A.R. kok. HYK; Enävaara 1969 s. 53-54; HS 20.7.1905 Kajaanin Lehti (uut.).

58 Rommi 1964 s. 273-274; Torvinen 1965 s. 256.

tunkeutua Jyväskylästä Suomalainen.⁵⁹ Hämeenlinnassa taas Hämeen Sanomia toimittanut Väinö Andelin (myöh. Hämeen-Anttila) erosi toukokuussa 1902 lehden toimituksesta ja ryhtyi heti perustamaan uutta lehteä, koska Hämeen Sanomissa perustuslaillisuus oli sanut jalansijaa. Nopeasti hän saikin luvan Hämeen Lehdelle, mutta hankaluudet kaa-toivat yrityksen heti alkuunsa, ja Andelin siirtyi Mikkelin Sanomien päätoimittajaksi. Ilmeisesti Hämeenlinnan kokoi-
 sessa kaupungissa ei ollut tilaa toiselle lehdelle, varsinkin kun Hämeen Sanomat pysytteli linjaltaan maltillisena.⁶⁰ Lehtikilpailua jarrutti luultavasti vielä se, että suomettare-laistenkaan ei ollut kovin helppoa saada julkaisulupia uusille, valtiollis-poliittisin tunnuksin perustetuille lehdille.

Hufvudstadsbladet yritti maaliskuun alussa 1901 sodan-julistusta myöntövyysmielisille esittämällä, että kaikki yh-teydet Yrjö-Koskisen kannattajien ja Uuden Suomettaren kanssa pitäisi katkaista ja lehtien ilmoittajien tulisi lakata antamasta ilmoituksia Uuteen Suomettaren. Boikotti pantiin toimeen, ja se aiheutti Uudelle Suomettelle sekä tilaus-että etenkin ilmoitustulojen menetyksiä.⁶¹ Perustuslaillisten keskuudessa ei kuitenkaan kannatettu vastapuolen leh-tien boikotointia yleisesti vielä vuonna 1901, vaan pian Hufvudstadsbladetin esittämän kehoituksen jälkeen useiden sanomalehtien toimituksille lähetettiin 20 tunnetun henkilön allekirjoittama vetoamus, jossa kehoitettiin välttämään puolueriitojen lietsomista sanomalehdissä. Tavoitteena oli korostaa yksimielisyyttä, ja toimittajia kehoitettiin neu-vottelemaan eri puolueiden edustajien kanssa tärkeistä kan-nanotoista sekä välttämään henkilökohtaisia syytöksiä epä-
 isänmaallisesta mielenlaadusta ja haluttomuudesta puolustaa

59 Laukkonen 1978 s. 27-30; Tommila II 1973 s. 260-261; Aalto 1981 liite 2; ks. myös Alkio Ansaalle 22.3.1901. O.A. kok. VMA.

60 Rantakari Järnefeltille 21.8.1902. A.R. kok. HYK; Aalto 1981 s. 64; Kaarna-Winter 1965 s. 23; Havumäki 1953 s. 140-141. Hämeen Lehden näytenumero ilmestyi 23.5.1902. Käyte-tyt lähteet eivät anna tarkkaa käsitystä Hämeen Sanomien takana tapahtuneista muutok-sista, mutta lehden kirjoittelu vaikuttaa maltilliselta. Hämeen Sanomat ei myöskään kuu-lunut perustuslaillisten boikottilistalla olleisiin lehtiin.

61 Hbl 28.3.1901 En broskyr om våra partistrider III (pk.); Rommi 1964 s. 303-304; Yrjö-Kos-kinen pojalleen E.S. Yrjö-Koskiselle 15.4.1901, 15.11.1901 ja 10.4.1902. Y.S. Y-K. kok. VA. UStar Oy:n yhtiökok. ptk. 27.4.1902 § 3. US ark. Tilaus- ja irtonumeromyyntin tulot vähenivät 6.6 %, mutta ilmoitustulot peräti 25 %.

Perustuslailliset ryhtyivät avoimeen sotaan myöntövyysmielisiä vastaan Helsingissä marraskuussa 1902 pitämässään kokouksessa. Hyväksytyissä päätöslauselmissa todettiin, että myöntövyysuuntaa ajaville henkilöille ja sanomalehdille tuli osoittaa, että näillä ei ollut kannatusta kansan keskuudessa. Päätökset levitettiin useissa lentolehtisissä ympäri maata, ja monilla paikkakunnilla järjestettiin myös kokouksia, joissa käsiteltiin mm. sanomalehtien boikotointia.⁶³ Tilaa- ja ilmoittajia kehoitettiin joulukuussa 1902 - juuri parhaana tilausaikana - luopumaan sellaisista lehdistä kuin Uusi Suometar, Uusi Aura, Viipuri, Suomalainen, Satakunta, Vaasa, Etelä-Suomi ja Kaiku. Listaan lisättiin vielä suurlakon jälkeen Aamulehti, kun se oli muuttunut myöntövyysmieliseksi ja sille oli kilpailijaksi herätetty eloon Tampereen Sanomat.⁶⁴ Perustuslaillisten heittämään taistelu-hansikkaasen reagoi voimakkaimmin Yrjö-Koskinen, joka julkaisi vastineeksi lentolehtisen "Herää Suomi!" ja aloitti vuosien 1902 ja 1903 vaihteessa propagandaoffensiivin maaseudulle suomalaisen puolueen rivien kokoamiseksi. Tässä toiminnassa häntä tukivat erityisesti J.H. Kala Uudesta Aursta ja Viipurin päätoimittaja Akseli Järnefelt (myöh. Rauanheimo).⁶⁵ Boikotti vaikutti lehtien taloudelliseen tulokseen, sillä seurauksena oli ilmoitustulojen putoaminen. Samalla se kuitenkin tiivisti suomettarelaiten rivejä, mikä taas näkyi lehtien tilaajamäärien kasvuna.⁶⁶

Kiihtyneen puoluetistelun uutena hedelmänä syntyi

62 Toimituksille 19.4.1902 (yksityisesti, ei julk.). Kagaalin Arkistoa 1939 s. 790-793. Allekirjoittajien joukossa olivat mm. L. Mechelin, K.J. Ståhlberg, R.A. Wrede, Th. Rein, C. Man-nerheim, E.N. Setälä ja P.E. Svinhufvud.

63 Parmanen II 1937 s. 106; Reuter I 1928 s. 370-373.

64 Keskusasemille (ei levitettäväksi). Kagaalin Arkistoa 1939 s. 387-390 ja 259-263; Parmanen II 1937 s. 155-184; Reuter I 1928 s. 373-377; Lahtinen 1972 s. 179-180, 182-184; Gard-berg III 1973 s. 342.

65 Rommi 1964 s. 330-334; UStar Oy:n yhtiökok. ptk. 23.11.1902 § 8. US ark.

66 UStaren ilmoitustulot putosivat vuodesta 1902 vuoteen 1905 21.9 % ja Aamulehden vuo-desta 1904 vuoteen 1905 18.2 %. UStar Oy:n yhtiökok. ptk. 26.4.1903 § 2 ja 29.4.1906 § 3. US ark; Tamp. Kirjap. Oy:n pääkirja v. 1904-1905. Tamp.Kirjap.ark.; Vaasallekin sen ensi vuodet olivat tappiollisia, ja esim. v. 1903 ilmoitustulot jäivät tilaustuloja alhaisem-miksi. Könni 1953 s. 42-53; vrt. myös Ikonen Järnefeltille 27.3.1905. A.R. kok. HYK. Tilausten kehittämisestä ks. Yrjö-Koskinen E.S. Yrjö-Koskiselle 2.1.1903 ja 6.1.1903, Järnefelt Yrjö-Koskiselle 16.12.1902, 27.1.1903 ja 23.5.1903, Rantakari Yrjö-Koskiselle 9.4.1903. Y.S. Y-K. kok.; suom. puolueen ptk. 3.2.1906: keskustelu sanomalehtien boikotoinnista SPA. VA.

ja kasvoi Kotkassa Etelä-Suomi. Kaupungin lehdistä lähinnä maltillista suuntaa edustanut Kotkan Sanomat siirtyi vuonna 1902 perustuslaillisten haltuun, jolloin toimittaja K.N. Rantakari joutui myöntövyysmielisenä eroamaan lehden toimituksesta. Hän oli samana vuonna hävinnyt taistelun Uusimaan päätoimittajan paikasta, ja nyt näytti siltä, että koko itäinen Uusimaa ja Kymenlaakso jäisivät ilman suomenmiehlistä lehteä.⁶⁷ Joulukuun alussa Rantakari ryhtyi puuhaamaan Kotkaan uutta sanomalehteä ja saikin jo saman kuun lopussa julkaisuluvan Etelä-Suomelle ilmeisesti senaattori W. Enebergin joudutettua asian käsittelyä.⁶⁸ Lehti sai kannatusta maaseudulla ja Kotkan työväestön keskuudessa, mikä merkitsi tilaajamäärän laajenemista taloudellisissa vaikeuksissa kamppailleen Kotkan Sanomien kustannuksella. Huolimatta lehteä vastaan välittömästi sen perustamisen jälkeen aloitetusta boikotoinnista taistelu oli kääntymässä Kotkan Sanomien tappioksi. Lopullisesti tilanteen ratkaisi Etelä-Suomen eduksi Bobrikov, joka sai Kotkan Sanomat lakkaamaan vuoden 1903 lopussa toimittajan puutteeseen. Lehtikilpailu Kotkassa oli ainutlaatuinen sikäli, että tämä oli ainoa kerta, jolloin kenraalikuvernöörin lakkautustoimenpide aivan välittömästi edisti myöntövyysmielisen lehden menestymistä. Vaikka Kotkan Sanomien lakkautuksen motiivi ei lähdeaineistosta suoraan ilmene, on todennäköistä, että Rantakarin kertomukset lehden poliittisesta ja taloudellisesta tilasta vaikuttivat asiaan. Anoessaan lupaa Etelä-Suomelle hän selitti, että hänet oli poliittisista syistä vastoin tilaajien ja kustantajan toiveita pakotettu eroamaan Kotkan Sanomien toimituksesta ja että koko lehti oli konkurssikypsä.⁶⁹

Samoihin aikoihin kun Etelä-Suomi ja Vaasa saivat julkaisuluvat, vanhasuomalai-
sten toiveet virisivät myös Kuopiossa, missä Savo-Karjalan lakkauttamisen jälkeen Uuden Savon

67 Rantakari Yrjö-Koskiselle 16.12.1902, Y.S. Y-K. kok. VA; Rantakari Järnefeltille 16.7. ja 21.8.1902, K. Aalto Järnefeltille 15.7., 12.8., 6.9. ja 20.12.1902. A.R. kok. HYK; Saارين 1980; Rantakari 1919 s. 134-135.

68 Rantakarin anomus PYH:ille 6.12.1902 ja 22.12.1902. KD 174/135 1902, päätös 27.12.1902/1572. PYH III. VA; Kivikataja 1961 s. 118. Etelä-Suomen näytenumerot ilmestyivät 8.12.1902 ja 3.1.1903.

69 Yrjö-Koskinen E.S. Yrjö-Koskiselle 6.1.1903. Y.S. Y-K. kok.; Rantakari PYH:ille 6.12. ja 22.12.1902. PYH KD 174/135 1902. PYH III. VA; Saارين 1980; Rantakari 1919 s. 136.

kolmipäiväinen painos jäi hallitsemaan kenttää. Suometta-relaisen Kuopion Uutisten lupa-anomus oli jätetty painoyli-hallitukselle jo lokakuussa 1901, mutta vastausta ei kuulu-nut. Kun se joulukuussa 1902 tuli, se oli epäävä. Bobrikov saatiin ilmeisesti vakuuttuneeksi uuden lehden linjasta, kos-ka hän kuitenkin muutti mielensä ja myönsi helmikuussa 1903 Kuopion Uutisille julkaisuluvan. Lehdestä ei tullut pitkäikäistä, vaan jo kymmenen kuukauden kuluttua se lak-kasi huolimatta siitä, että se jäi kaupungin ainoaksi lehdeksi Uuden Savon lakkauttamisen jälkeen kesäkuussa 1903. Syynä olivat kustantajan ja toimittajan väliset erimielisyydet sekä ilmeisesti kuopiolaisten liikemiesten lehteen kohdistama ilmoitusboikotti. Aktiivisen äänenkannattajan saaminen Kuopioon näyttää olleen vanhasuomalaisille todella vaikeaa, sillä kaupungista ei tuntunut löytyvän taloudellista eikä henkistä pohjaa sille. Kuopion Uutisten julkaisijan, kirjan-painaja K. Malmströmin uusi, marraskuussa 1904 luvan saa-nut lehti, Pohjois-Savokin, osoittautui melko värittömäksi ja oli sittenkin linjaltaan lähempänä perustuslaillisia kuin myöntövyvyssuuntausta.⁷⁰ Kilpailu eri mielipidesuuntausten välillä oli Yrjö-Koskisen propagandatoiminnan ja perustus-laillisten julistaman ilmoitusboikotin seurauksena käynyt kireäksi. Onnistuneiden Etelä-Suomen ja Vaasan sekä epäon-nistuneen kuopiolaisen yrityksen jälkeen näyttää taistelu keskittyneen lähinnä ilmoitusboikotin jatkamiseen ja sen vaikutusten minimointiin.

Sensuuriolojen helpottuminen niin, että vuonna 1905 ei enää evätty lainkaan julkaisulupia,⁷¹ ja poliittisten ryh-mien toimintaa kiihdyttänyt valtiopäivien kokoontuminen herättivät lehtikilpailun eri puolilla Suomea uudelleen eloon. Tampereella tapahtui pesäero Suomalaisessa Klubissa myön-tyvyysmielisten ja perustuslaillisten kesken marraskuussa 1904 valtiopäivävaalien vaikutuksesta. Sen seurauksena perustuslailliset vetäytyivät eroon myös Aamulehdestä, joka jäi myöntövyvyysmielisten käsiin, ja perustivat uudelleen

70 Kinnunen 1982 s. 169-172: Walle Järnefeltille 30.6.1904. A.R. kok. HYK. Kuopion Uutiset ilmestyi 2.3.-30.12.1903.

71 Aalto 1981 s. 37.

syksyllä 1905 äänenkannattajakseen Tampereen Sanomat.⁷² Turussa alkoi vuoden 1905 alussa Turun Sanomat, ja seurauksena oli samalla vanhasuomalaisen Uuden Auran boikotoinnin tehostuminen.⁷³ Tornioon perustettiin vuoden 1905 alussa kaksi lehteä, Tornion Lehti ja Tornion Uutiset, mutta suurlakon jälkeen ne molemmat julistautuivat nuorsuomalaisiksi ja perustuslaillisuuden kannattajiksi. Suomettarelaiset eivät saaneet jalansijaa myöskään uudessa kuopiolaisessa lehdessä, nuorsuomalaisessa Otavassa, joka siirrettiin Kuopioon Savonlinnasta helmikuussa 1904.⁷⁴

Selvimmän patoutunut tilanne tuli esiin eräissä pienissä kaupungeissa, joissa aikaisemmin oli ilmestynyt vain yksi lehti. Porvoolainen Uusimaa oli horjunut pitkään eri suuntausten välillä, ja yhtiökokouksessa kesällä 1905 käytiin niiden kesken ankara kamppailu. Se päättyi nuorsuomalaisten häviöön. Tämän jälkeen he myivät omistamansa lehden osakkeet voittajille ja ryhtyivät perustamaan uutta lehteä. Uusmaalaisen näyttenumero ilmestyi jo syyskuussa 1905, mutta säännöllisesti lehti alkoi ilmestyä vasta vuoden 1906 alussa.⁷⁵ Samoihin aikoihin taisteltiin kovasti myös Kajaanin Lehden hengestä. Heinäkuun alussa 1905 pidetyssä yhtiökokouksessa suomettarelaiset kärsivät selvän tappion ja alkoivat vetäytyä lehden omistajakunnasta. Marraskuussa ilmestyi uuden suomenmielisen lehden, Kaikuja Kajaanista, näyttenumero. Seuraavassa tilausilmoituksessaan Kajaanin Lehden toimitus saattoi ilmoittaa, ettei lehden enää tarvinnut horjua puolueiden välillä ja että se oli päässyt irti suomettarelaiden "lamauttavasta ja hajoittavasta" vaikutuksesta.⁷⁶ Venäjän-poliittisissa kannanotoissaan varsin maltillisena pysytellyt Raahan Lehti näyttää Uusimaan tavoin tasapainoilleen kummankin linjan välillä. Perustuslaillisten

72 Tamp. Kirjap. Oym johtok. ptk. 13.3.1905 § 2, 28.4.1905 § 1, 3, 5, 6 ja 1.5.1905 § 2-4. Tamp. Kirjap. ark.; Arajärvi I 1956 s. 62-63, 222-226.

73 Ekman-Salokangas 1979 s. 258; Suom. puolueen ptk. 3.2.1906; keskustelu sanomalehtien boikotista, Jalavan puheenvuoro. SPA. VA.

74 Kaarna-Winter 1965 s. 76; Tornion Lehti 6.12.1905 (tilausilm.); Tornion Uutiset 3.1.1906 (tilausilm.); Kinnunen 1982 s. 165, 171-172.

75 HS 23.6.1905 Sanomalehti Osakeyhtiö Uusimaan — (uut.) ja 2.9.1905 Uusi suomenkielinen äänenkannattaja Uttamaata varten (uut.); Kaarna-Winter 1965 s. 82. Uusmaalaisista painettiin Helsingin Uudessa Kirjapaino-osakeyhtiössä (= HS:n kirjapaino). Gardberg III 1973 s. 385.

76 HS 20.7.1905 Kajaanin Lehti (uut.); KJL 9.12.1905 (tilausilm.); Kaarna-Winter 1965 s. 29.

painostuksen takia vanhasuomalainen toimittaja Hj. Räisänen oli joutunut eroamaan vastaavan toimittajan tehtävästä vuoden 1901 lopussa, jolloin julkaisija Rob. Rossander oli ryhtynyt itse toimeen. Vielä vuonna 1905 perustuslailliset syytivät lehteä liian suomenmieliseksi ja ryhtyivät suunnittelemaan uuden lehden perustamista. Rossander oli kuitenkin halukas luovuttamaan lehden nuorsuomalaisille syyskuun alussa 1905. Vanhasuomalaiset puolestaan perustivat seuraavan vuoden alussa Raahan Sanomat uudeksi äänenkannattajakseen.⁷⁷ Suurlakon jälkeen syntyi muissakin kaupungeissa puoluejärjestelmän selkiytyessä uusia lehtiä, joiden juuret luonnollisesti olivat sortokauden ajan poliittisissa taisteluissa. Niiden perustamisolosuhteet olivat kuitenkin ennakkosensuurin poistamisen jälkeen oleellisesti erilaiset kuin aikaisemmin.

Sensuurin vaikutukset ensimmäisen sortokauden lehdistöoloihin liittyvät läheisesti aikakauden mielipidekehitykseen, puolueitaisteluihin ja sanomalehtien ryhmäsidonnaisuuteen. Koko lehtikentällä tiukka painoasioiden valvonta hillitsi puoluesidonnaisuuden kehittymistä painamalla poliittisen keskustelun maan alle. Sitoutumattomuus, paikallinen luonne ja neutraali, maltillinen esiintyminen olivat tunnuksia, joiden avulla saatiin julkaisulupia lehdille ja joita korostamalla lehdet myös parhaiten selvisivät sensoreiden käsistä. Ankara puolueitaistelu alkoi vuoden 1902 lopulla. Se pyrki nostamaan esiin poliittisia kysymyksiä ja lisäsi sanomalehtien välistä kilpailua. Bobrikov ei kuitenkaan näytä aktiivisesti osallistuneen tähän kilpailuun, sillä ainoastaan Kotkan Sanomien lakkautus vuoden 1903 lopulla antaa aihetta uskoa, että sen tarkoituksena oli tehdä tilaa uudelle myöntyvyysmieliselle sanomalehdelle. Samaan aikaan myös vanhasuomalaisen lehtien luvansaanti helpottui. Kun sensuuri hellitti otettaan, ryhmäambitiot astuivat pian esiin ja heijastuivat eri paikkakunnilla lehdistön kehitykseen. Suurlakko repi lopullisesti rikki poliittisen neutraalisuuden verhon, ja uudet valtiolliset olosuhteet vaativat sanomalehdiltä entistä avoimempaa sitoutumista ja kannanottoja jonkin puolueen tai mielipideryhmän orgaanina.

77 HS 5.9.1905 Raahan Lehti (uut.); Kaarna-Winter 1965 s. 60; Hj. Räisänen Järnefeltille 24.12.1901. A.R. kok. HYK.

3. Levikki ja taloudelliset vaikutukset

Sanomalehden levikillä on keskeinen merkitys sen toimintaedellytysten kannalta, sillä tullakseen toimeen lehdellä pitää olla riittävä tilauspohja. Levikki ja lehtien taloudenhoito liittyvät läheisesti yhteen, sillä levikin kasvu ei merkitse ainoastaan lisää tilaustuloja vaan myös ilmoittelun kasvua, mikä puolestaan saattaa tuoda lehdelle huomattavia lisätuloja ja vahvistaa sen kilpailuasemia.⁷⁸ Lehden taloudelliset vaikeudet taas ovat yleensä seurausta levikin ja ilmoittelun vähenemisestä. Siksi on ymmärrettävää, että sortovuosina pelättiin sanomalehtien lakkautusten ja muiden painostustoimien johtavan tilaajien ja ilmoittajien katoamiseen ja tätä kautta vaikuttavan lehtien taloudelliseen tilaan. Suoraan niiden talouteen iskeviä rangaistusmääräyksiä olivat kiellot myydä irtonumeroita ja julkaista yksityisiä ilmoituksia. Seuraavassa selvitetään sitä, millaisia sensuurin taloudelliset vaikutukset olivat ja kärsikö Suomen sanomalehdistö sortovuosina merkittäviä taloudellisia menetyksiä.

Sanomalehtien levikkiä koskeva lähdeaineisto on 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun osalta varsin aukollinen, eikä mistään lehdestä ole säilynyt yhtenäisiä vuosittaisia tilaustietoja. Vuoteen 1900 saakka levikkimateriaalia oli kerätty Suomen sanomalehdistön historia -projektin toimesta. Päälähteinä ovat tällöin olleet sanomalehtien itsensä ilmoittamat tiedot, joita on täydennetty kirjallisuuden ja arkistolähteiden avulla.⁷⁹ Aineisto jää kuitenkin puutteelliseksi. Vuosien 1899 ja 1900 osalta löytyvät senaatin ja painoyhdistyksen arkistoista lähes täydelliset tiedot kyseisinä vuosina ilmestyneiden lehtien levikeistä (tai painoksista), ja tietoja vertailemalla voidaan saada varsin hyvä käsitys sanomalehdistön levinneisyydestä tänä aikana.⁸⁰ Myöhemmin tiedot

78 Furhoff 1967 passim, erit. s. 30-33.

79 Tommila-Raitio-Aalto 1977, erit. s. 4-6; Tommila-Keränen 1974 s. 91-93.

80 Sen.sal.asiak. Siv.tmk. 60a/1900. SA. VA. Akti sisältää senaatin kuvernöörien välityksellä pyytämiä tietoja maan lehdistöstä; PYH KD 56/80 1899. PYH III. VA. Akti sisältää painoasiamiesten antamia tietoja paikkakuntansa lehdistöstä, jotka tiedot lähetettiin edelleen ministeriäntuomioille; ks. liite 5. On huomattava, että em. lähteissä esitetään välillä levikkiä ja välillä painosmäärää tarkoittavia lukuja.

muuttuvat jälleen katkelmallisiksi. Eräät levikki- tai painostiedot saattavat olla liioiteltuja, mainostarkoituksessa ilmoittajia varten julkaistuja lukuja.⁸¹ Samantapaista liioittelua esiintyy myös aikaisempaa vaihetta kuvaavissa levikki-tiedoissa, sillä lehdet ilmoittivat lukumääriä mielellään silloin, kun painos jostakin syystä oli tavallista suurempi.⁸²

Samat ongelmat, mutta vielä suuremmassa määrin, koskevat tietoja sanomalehtien taloudesta. Yhtenäisiä lähdesarjoja löytyy yleensä vain lehtien omista arkistoista, mutta niiden säilyminen vuosisadan vaihteen ajalta on pikemminkin poikkeus kuin sääntö.⁸³ Arkistojen yksityiskokolemista tietoja voi löytyä sattumanvaraisesti, ja niiden heikkoutena on yleensä ylimalkaisuus ja katkelmallisuus. Kun näitä tietoja on täydennetty kirjallisuuden ja lehtien itsensä julkaisemien taloustietojen avulla, voidaan kuitenkin hahmotella yleiskuva sensuurin vaikutuksista sanomalehtien taloudelliseen tilaan.

Suomen sanomalehtien levikki näyttää 1890-luvun lopulla jatkuvasti kasvaneen. Poikkeuksen tästä yleiskuvasta muodostavat vain viralliset lehdet, joiden tilaajamäärät olivat vakiintuneet 500-650 tilaajan vaiheille. Kehitys jatkui uuden vuosisadan alussa samansuuntaisena Venäjän-poliittisen tilanteen aiheuttamista vaikeuksista huolimatta. Tosin näyttää siltä, että eräät myöntyvyyteen taipuneet lehdet, kuten Kaiku ja Uusimaa, hieman menettivät tilaajiaan.⁸⁴ Tämä ei kuitenkaan välttämättä johtunut lehtien poliittisesta linjasta, vaan siitä, että samalle alueelle oli vuoteen 1905 mennessä ilmaantunut kilpailijoita. Lisäksi mm. Uusi Suometar, Satakunta, Suomalainen ja Uusi Aura pystyivät jopa kasvattamaan painoksiaan, ja uudet myöntyvyyshennot lehdet lähtivät myötätulessa liikkeelle.⁸⁵ Viitteitä kasvu-

81 Esim. Vri 31.5.1905 etusivulla tiedonanto ilmoittajille. Tässä julkaistiin kaikkien vanhasuomalaisten lehtien painosmäärät. Sama ilmoitus julkaistiin kaikissa muissakin suomettarelaisissa lehdissä.

82 Tommila-Raitio-Aalto 1977 esim. silla 33 Salmettaren painos mainittu juuri silloin, kun lehteä jaettiin lakkautetun Savo-Karjalan tilaajille ja s:lla 23 Kansalaisen painos ajalta, jolloin sitä jaettiin lakkautetun Rauman Lehden tilaajille.

83 Tietoja lehtiarkistoista 1979 pssim.

84 Ks. liite 5.

85 Ks. liite 5; Saarinen 1980. Vuonna 1903 Etelä-Suomella oli kaksi kertaa niin paljon tilaajia kuin Kotkan Sanomilla oli koskaan ollut. Vaasan painos oli v. 1903 lopussa 3.500, v. 1904 5.600 ja v. 1905 7.600 kpl. Könni 1953 s. 146.

tappioista sen sijaan antaa postin kuljettamien lehtinumeroiden määrän vertaaminen koko tutkittavan ajanjakson kehitystä kuvaavaan trendiin.⁸⁶ Jos kasvu olisi jatkunut edelleen tasaisena 1890-luvun lopun viitoittamaan suuntaan ilman taloudellisia lamakausia tai muita häiriötekijöitä, postin kuljettamien lehtinumeroiden määrä olisi ollut vuonna 1902 ainakin 5 % ja vuosina 1903 ja 1904 n. 15 % suurempi, kuin mitä se todellisuudessa oli. Todettakoon vielä, että kuvioista ei ilmene sanomalehdistön koko levikkikehitys, koska postin välityksellä kuljetettiin vain osa sanomalehtinumeroista. Kehityksen yleiskuva näyttää kuitenkin siltä, että sortovuosinakin sanomalehdistön levikki kasvoi jatkuvasti, mutta normaalioloissa se ilmeisesti olisi kasvanut vielä nopeammin.

Sensuuritoimenpiteet eivät aina merkinneet lehdille levikin pienenemistä, vaan marttyyrikruunua voitiin käyttää myös levikin lisääjänä. Lakkautus toimi hyvänä mainoskeinona jo Savon tapauksessa vuonna 1891. Uusi Savo julkaisi alkuun varsin tiheästi tietoja tilaajamäärästään, ja ne ylittivät välittömästi usealla sadalla ne lukemat, joihin Savo oli viimeisinä aikoinaan yltänyt.⁸⁷ Useat julkaisut saivat lakkautusaikanaan tukitilauksia. Nya Pressenin toimitus kertoi huhtikuussa 1899, että erään helsinkiläisen pankin henkilökunta oli tilannut lehteä yhtensä 165 kappaletta lakkautusajan alusta lähtien.⁸⁸ Vielä vuonna 1900, kun Päivälehti oli toistamiseen lakkautettu, se sai Santeri Ingmanin organisoiman kampanjan tuloksena niin runsaasti uusia tilaajia, että johtokunta ei katsonut taloudellisista ongelmista huolimatta olevan mitään syytä lopettaa lehden julkaisemista. Viipurin Sanomat taas ilmoitti huhtikuussa 1900 saaneensa lakkautusajaksi peräti 1.500 uutta tilausta, ja saman vuoden heinäkuussa kasvoi lakkautetun Vasa Nyheterin tilaajamäärä 660 henkilöllä.⁸⁹ Näissä tapauksissa kysymys oli vain lakkautusaikaa koskeneista tukitoimista, jotka eivät nostaneet lehtien levikkiä pysyvästi. Tällä tavoin tilaajat eivät pit-

86 Ks. s. 250, kuva 1.

87 Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 34.

88 Lärkan (NPr) 9.4.1899 (uut.); ks. myös Flyttfågeln (NPr) 7.4.1899 (uut.).

89 Pl:n johtok. kirje asiamiehille 1901 (yksit.). E.R. kok. VA; ViS 4.4.1900 (uut.); VN 18.7.1900 (uut.) Ylioppilaat keräsivät Päivälehdelle tukitilauksia Helsingissä. Parmanen I 1936 s. 286 n 2; Rytönen II 1946 s. 56.

kään jaksaneet tukea lehtiä, vaan useista lakkautuksista kärsineen Päivälehdien johto valitteli joulukuussa 1901 lehden asiamiehille osoitetussa kirjeessä tilaajien väsymistä. Vuotta myöhemmin tilanne vaikutti entistä huolestuttavammalta. Taloudenhoitaja Emil Vainio totesi, että levikki ei ollut kasvanut juuri ollenkaan, eikä hyväuskoisuudessa oltu huolehdittu riittävästi levikkityöstä.⁹⁰

Nya Pressenin toimitus laski vuoden 1899 lopulla, millaisia menetyksiä lakkautukset olivat Suomen sanomalehdistölle vuoden aikana merkinneet. Ainiaaksi lakkautettuina oli menetetty 380 lehtinumeroa, joilla oli yhteensä n. 10.000 tilaajaa. Määräaikaisten lakkautusten seurauksena taas oli jäänyt ilmestymättä kaikkiaan 720 erillistä lehtinumeroa, joiden yhteenlaskettu tilaajamäärä oli n. 44.000. Kaiken kaikkiaan tämä merkitsi sitä, että ilmestymättä oli jäänyt n. 2.8 miljoonaa erillistä lehteä, ja kun laskettiin, että jokaisella lehdellä oli keskimäärin viisi lukijaa, päädyttiin siihen, että n. 270.000 ihmistä oli jäänyt vaille tilaamaansa ja lukemaansa sanomalehteä. Samoja laskentaperusteita käyttäen Konni Zilliacus on esittänyt, että vuonna 1900 jäi lakkautuksen takia ilmestymättä kaikkiaan 900 lehtinumeroa, mikä tarkoitti sitä, että 82.000 tilaajaa ja 450.000 lukijaa jäi ilman lehteä.⁹¹ Käyttämällä apuna tunnettuja levikkitietoja voidaan arvioida menetettyjen lehtien määrä vuonna 1899 2.9 miljoonaksi, vuonna 1900 vajaaksi 4 miljoonaksi ja lakkautusten pahimpana vuonna 1901 lähes 6 miljoonaksi kappaleeksi. Tämä laskelma osoittaa kuitenkin vain sen, paljonko lakkautettuja lehtiä jäi ilmestymättä - olettaen, että ne eivät olisi muista syistä kuolleet - mutta siinä ei ole otettu huomioon aikaisempien vuosien kumulatiivista vaikutusta. Todellisuudessa monien lakkautettujen sanomalehtien tilalla ilmestyi tilapäisjulkaisuja ja myöhemmin uusia lehtiä.

Lakkautusten vaikutuksia pyrittiin monilla tavoilla minimoimaan. Östra Finlandia seurasi jo kahden kuukauden

90 Pl:n johtok. kirje asiamiehille 1901 (yksit.), Vainio Reijoselle 9.1.1903. E.R. kok. VA; Ryt-könen II 1946 s. 56. Pl:llä oli v. 1900 4.177 tilaajaa, v. 1901 yli 7.000 tilaajaa, mutta viimeistä numeroa 3.7.1904 painettiin vain 5.800 kpl.

91 NPR 10.11.1899 Tidningsindragningarna (pk.); Zilliacus II 1901 s. 150-153.

kuluttua Viborgs Nyheter, jota tuskin olisi perustettu ilman ensin mainitun lehden lakkauttamista. Haminan Sanomat taas julkaisi koko loppuvuoden 1899 tilapäislehtiä, ja tammi-kuussa 1900 Koitar alkoi ilmestyä sen seuraajana. Ilmestymiskatko oli tässäkin tapauksessa olematon. Vuonna 1899 ainiaaksi lakkautetuista sanomalehdistä siis vain Uuden Savon kuusipäiväinen painos todella lakkasi. Vasta kun tilapäislehdet kiellettiin ja uusien lehtien julkaisulupia lakattiin myöntämästä, lakkautukset alkoivat todella vaikuttaa. Tämän jälkeen voitiin vain ilmoituslehtien avulla varmistaa edes osa lehden tuloista.⁹² Pitkäaikaisin näistä oli Ossian Ansaan Vaasassa vuosina 1902–1905 julkaisema Ilmoituslehti, joka tulkittiin ei-aikakautiseksi painotuotteeksi, koska se ei ilmestynyt säännöllisesti. Lehti oli syntynyt Pohjalaisen lakkautuksen seurauksena, kun Ansaalle oli selvinnyt, että hän ei voisi perustaa normaalia sanomalehteä.⁹³ Kun Hufvudstadsbladet oli lakkautettuna kesällä 1900 kuukauden ajan, päätoimittaja A.R. Frenckell hankki nopesti julkaisuluvan sen korvikkeeksi tarkoitetulle Notis- och Annonsbladetille, jota ilmestyikin 26 numeroa.⁹⁴ Ilmoittelun lisäksi näillä lehdillä voitiin palvella myös yleisön uutistarvetta. Varsinaisia sanomalehtiä ne eivät kuitenkaan korvanneet, sillä niiden sisältö oli yksipuolinen eikä niissä voitu julkaista mielipideartikkeleita.

Lakkautusten vaikutusta voitiin lieventää jakamalla tilaajille lakkautusaikana toista saman alueen lehteä, jossa kannatettiin samansuuntaisia mielipiteitä kuin lakkautetussa lehdessäkin. Jo keväällä 1899, kun Nya Pressen lähti tilapäisjulkaisujen ja sensuroimattomien lehtisten tielle, samaan aikaan lakkautetun Aftonbladetin toimitus sopi, että tilaajille jaettiin lakkautuskauden kuluessa Hufvudstadsbladetin numeroita.⁹⁵ Huhtikuussa 1900 Porissa ilmestynyt nuorsuomalainen Kansalainen ilmoitti painoksensa kasvaneen n.

92 Ilmoituslehtiä julkaisivat mm. Pl 2.9.-7.9.1899, 12.6.-6.10.1901, KJL 12.3.-10.5.1902, P-P 6.3.-6.5.1902, USa kesäk.-jouluk. 1903, Mikkeli 8.1.-5.2.1902, Kaleva 4.9.-4.12.1901, Louhi 5.3.-5.4.1904, Bbl 22.9.-21.11.1900 ja 16.3.-15.6.1901, TaN 11.7.-9.8.1899, VN 26.9.-22.11.1899.

93 Aalto 1981 s. 67; Kaarna-Winter 1965 s. 24; PYH Vaasan painoasiamiehelle 10.1.1903/11. PYH III. VA.

94 Aalto 1981 s. 62.

95 Flyttfågeln (NPr) 7.4.1899 (uut.).

3.500:sta aina 6.000 kappaleeseen, koska lehteä jaettiin myös Rauman Lehden tilaajille. Salmetar kertoi myös vuoden 1900 alussa painosmääränsä kohonneen siksi, että lehti lähetettiin kolmeksi kuukaudeksi lakkautetun Savo-Karjalan tilaajakunnalle.⁹⁶ Kun Uleåborgsbladet lakkautettiin pysyvästi vuonna 1900, sen toimitus ilmoitti, että koko vuosikeran tilaajille jaettaisiin vuoden loppuun saakka Oulun Ilmoituslehteä, johon otettaisiin myös ruotsinkielisiä ilmoituksia.⁹⁷ Päivälehteläisten vaikutuspiiriin hankittiin vuoden 1900 alussa hätävaralehdeksi Isänmaan Ystävä, jonka toimittajaksi istutettiin Tekla Hultin Päivälehdestä. Mahdollisen lakkautuksen aikana tämän julkaisun oli tarkoitus korvata Päivälehteä, kuten tapahtuikin vuonna 1900. Suhde ei kuitenkaan muodostunut pitkäaikaiseksi, sillä Isänmaan Ystävä lakkautettiin joulukuussa 1900.⁹⁸ Sopimusten solmiminen lehtien välille ei ollut aina ongelmatonta. Kun Uuden Suomettaren toimitus pelkäsi keväällä 1899 lakkautusta, se tiedusteli Tampereen Kirjapaino Oy:n johtokunnalta, voitaisiinko Aamulehteä jakaa Uuden Suomettaren maaseututilaajille mahdollisena lakkautusaikana. Periaatteessa johtokunnalla ei ollut mitään ajatusta vastaan, mutta se totesi, että kirjapainon kapasiteetti ei riittäisi niin suureen painoksen lisäykseen. Kun Aamulehteä varten hankittiin myöhemmin samana vuonna uusi painokone, luvattiin Uutta Suometarta auttaa tarvittaessa, jos sen taholta korvattaisiin ylimääräiset kulut. Samalla tavoin Tampereen Kirjapaino Oy:n johtokunta suostui keväällä 1904 lisäämään Aamulehden painosta 4.500 kappaleella, jotta sitä voitiin jakaa kuukaudeksi lakkautetun Päivälehden maaseututilaajille.⁹⁹ Aamulehden taustavoimathan olivat sekä vanha- että nuorsuomalaisia, ja sen linjan vankkaa suomenmielisyyttä, mutta maltillista Venäjän-politiikkaa kuvastaa hyvin se, että lehti kelpasi korvikkeeksi niin Uudelle Suomettarelle kuin Päivälehdellekin.

96 Kansalainen 20.4.1900 (ilm.); Salmetar 27.1.1900 (ilm.); Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 23, 33.

97 Ubl 21.7.1900 Uleåborgsbladets indragning (pk.).

98 Vainio 1915 s. 173; Pl 2.11.1900 Päivälehdessä ja Isänmaan Ystävän välillä — (ilm.); IY 21.12.1900 Lukijoillemme (pk.).

99 Tamp.-kirjap. Oy:n johtok. ptk. 29.4.1899 § 1, 29.6.1899 § 1 ja 9.3.1904 § 2. Tamp. Kirjap. Oy:n ark.

Koska myös postin kautta kuljetettujen lehtinumeroiden määrässä näkyy sortovuosina ainoastaan kasvun keskeytyminen, mutta ei vähenemistä, osoittaa tämä sitä, että lakkautetut lehdet korvattiin yleensä jollakin toisella lehdellä. Yhden lehden tappio siis koitui toisten voitoksi. Sanomalehtien tilaamiseen oli totuttu Suomessa, ja niinpä lakkautuksen kautta menetetyt lehden tilalle hankittiin jokin toinen. Hyvänä esimerkkinä tästä on Uuden Auran levikin voimakas kasvu vuonna 1904, jolloin sen tilaajamäärä lisääntyi peräti kolmella ja puolella tuhannella, kun samasta lukijakunnasta kilpaillut Sanomia Turusta lakkasi ilmestymästä. Tilaajat olivat Uudella Auralla vain "lainassa", sillä Turun Sanomien perustamisen jälkeen vuonna 1905 Uuden Auran levikki laski parissa vuodessa suunnilleen aikaisemmalle tasolle.¹⁰⁰

Sanomalehtien talouspuolella sensuurin ja lakkautusten vaikutukset saattoivat tuntua tilaus- ja ilmoitustulojen vähenemisenä. Tämä oli lehden koko olemassaolon kannalta merkittävää, sillä lehtien tulot koostuivat etupäässä näistä lähteistä. Ilmoitustulot muodostivat n. 2/3 ja tilaukset 1/3 kaikista lehden tuloista. Menopuolella taas suunnilleen puolet käytettiin toimituksen ja kirjapainon palkkoihin ja runsas neljäsosa raaka-aineisiin.¹⁰¹ Kun ilmoitustulot lakkautuksen seurauksena supistuivat, mutta toimittajat ja kirjapainon työntekijät pyrittiin väliaikanakin pitämään yrityksen palveluksessa, se merkitsi tulopuolen supistumista verrattuna menoihin. Tukitilaukset ja yleisöltä saadut rahalahjoitukset saattoivat jonkin verran auttaa asiaa, mutta pysyvää apua niistä ei ollut lehdelle, joka sai useita lakkautuksia. Jos toimitus ei julkaissut korvikelehtiä tai jakanut tilaajille muita julkaisuja lakkautusaikana, oli tilausaikaa mahdollisesti pidennettävä seuraavan vuoden puolelle. Vaikka näin

100 Ekman-Salokangas 1979 s. 293, 295.

101 Sanomalehtien tilirakenteesta ks. esim. Tamp.Kirjap. Oy:n pääkirja v. 1893-1905. Tamp. Kirjap. ark.: Reijonen Järnefeltille 11.2.1896 ja 29.4.1897 (käs. Pl:n taloutta), Ikonen Järnefeltille 27.3.1905 (koskee Viipuria). A.R. kok. HYK: Hgin Suomal. Sanomal. Oy:n johtok. kirje 31.10.1903 (moniste) ja toim.kert. 1903. E.R. kok. VA. UStar:n tilaus- ja irtonumeromyynnin tulot olivat peräti puolet tuloista: menoista taas toimitus ja painatus muodostivat runsaasti puolet. UStar Oy:n yhtiökok. ptk.:t vuosilta 1890-1905. US ark. Jyväskylän lehtiä koskevat tilitiedot perustuvat teollisuustilaston tietoihin liikeyritysten tuotannosta, raaka-aineista ja palkoista, ja ne koskevat koko yhtiön kirjanpitoa. Niissä ei ole mahdollisuutta erottaa lehden ja kirjapainon muiden töiden osuutta toisistaan. Tommila II 1973 liite 8.

ei olisikaan tehty, tilaajat eivät yleensä solidaarisuussyistä vaatineet rahojaan takaisin.¹⁰² Ainiaaksi lakkauttaminen merkitsi useiden henkilöiden jäämistä vaille työtä, ja lehteen sijoitettujen pääomien valumista hukkaan. Kun Nya Pressen lakkautettiin kesällä 1900, lehden johtokunta päätti kaikesta huolimatta maksaa toimittajille palkat vuoden loppuun saakka ja kirjapainon latojille syyskuun loppuun.¹⁰³ Konni Zilliacus on arvioinut sanomalehtien lakkautuksista koituneita taloudellisia menetyksiä ja päätynyt siihen tulokseen, että menetykset olivat vuonna 1899 yhteensä n. 350.000 ja vuonna 1900 n. 500.000 markkaa.¹⁰⁴ Luotettavien tiliasia-kirjojen puuttuessa arvioita on vaikea verifioida, mutta ne ovat ilmeisesti liian suuria, koska laskelmissa ei mitenkään huomioitu uusia lehtiä ja korvikejulkaisuja.

Yksityiskohtaisempia tietoja lakkautusten vaikutuksesta sanomalehden talouteen on säilynyt Päivälehdessä osalta, joskin nämä tiedot ovat katkelmallisia. Eero Erkkö on lehteä koskeissa muistelmissaan kertonut yhtiön talouden kohentuneen 1890-luvun lopulla, ja Päivälehti oli tuottanut ensimmäisen kerran voittoa vuonna 1897. Parin vuoden kuluttua tilanne kääntyi kuitenkin jälleen tappiolliseksi, ja vuonna 1899 myös Päivälehdessä ilmoitustulot vähenivät. Vuoden 1900 lopussa toimittajien, konttorihenkilökunnan ja latojien palkkoja oli maksamatta yhteensä 6.300 markkaa. Tappioita seurasi aina vuoteen 1902 saakka, jolloin lehden tulot suunnilleen kattoivat menot. Vuosina 1899–1901 Päivälehti olikin ilmestymättä yhteensä 10 kuukautta. Toimintakertomuksessaan vuodelta 1902 yhtiön johtokunta totesi taloudellisen tilan huomattavasti parantuneen, ja että Päivälehdessä keskeytymätön ilmestyminen antaisi toiveita tappioiden vähenemisestä. Menetysten kokonaissumma oli kuitenkin vuoden 1902 lopussa peräti 107.000 mk, sillä lehtiyhtiön alkuvuosien tappioitakaan ei oltu vielä kokonaan saatu katettua.

102 UudSan 31.12.1901 Tilaaajillemme!: NPR 10.11.1899 Tidningsindragningarna (pk.); Routavaara I s. 279. V.I. kok. VA.

103 ViS 8.9.1900 Mitä sanomalehtien lakkautukset maksavat? (uut.); erit. valitusvaliok.miet. N:o 6. 1904-05 vp. Asiak V,2. NPR:n toimitukseen ja konttoriin kuului 31 henkeä. Syyskuun lopussa yritys joutui sanomaan irti 13 kirjapainon työntekijää, joita ei pystytty sijoittamaan muihin töihin. Gardberg III 1973 s. 153.

104 Zilliacus 1901 s. 150-153; NPR 10.11.1899 Tidningsindragningarna (pk.). On arvioitu, että samaan aikaan sanomalehtien yhteiset bruttotulot Suomessa olivat n. 5 milj. mk.

Menetykset oli syöty yhtiön osakepääomasta, joka pieneni vuosi vuodelta. Osakepääoman korottaminen oli vaikeaa, sillä taloudellisesti epävarman yrityksen osakkeet eivät juuri käyneet kaupaksi. Kun Päivälehti vuonna 1904 lopullisesti lakkautettiin, sen osakepääoma oli kulutettu loppuun.¹⁰⁵ Viipurin Sanomat puolestaan tiedotti vuonna 1900 nelikuukautisen lakkautuksen merkinneen n. 20.000 markan menetystä siitäkin huolimatta, että Supistus oli saanut ilmestyä koko ajan.¹⁰⁶

Kun paino-olot olivat vapautuneet suurlakon jälkeen, Pohjalaisen omistaja O. Ansa ja Tornion kustantaja J.V. Heickell anoivat senaatilta korvauksia niistä menetyksistä, joita lehtien lakkauttaminen oli heille aiheuttanut. Ansaan korvausvaatimus oli 49.600 markkaa, jota hän piti pienenä, sillä hän katsoi kokonaismenetyksensä korkoineen nousseen n. 100.000 markkaan. Vaasan taksoitusluettelo osoitti, että Ansaan tulot olivat olleet vuonna 1898 vielä 13.600 mk vuodessa, mutta ne olivat pudonneet vuosina 1902-1903 Pohjalaisen lakkautuksen jälkeen 4.000 markkaan. Heickell puolestaan vaati korvauksena ajalta 1902-1904 9.000 markkaa. Tornion maistraatti piti arviota kuitenkin kohtuuttomana, koska Heickell oli julkaissut ilmoituslehteä, johon Tornion kaupunki oli kustantanut ilmoituksia 500 markalla vuosittain. Lisäksi hänelle oli lehden menetyksen jälkeen koetettu hankkia aikaisempaa enemmän muita painotöitä. Senaatti ei maksanut mitään korvauksia näiden anomusten johdosta.¹⁰⁷

Painoesteet aiheuttivat sanomalehdille taloudellisia menetyksiä silloin, kun lehteä oli ryhdytty painamaan, ennen kuin sensorin hyväksymismerkintä oli saatu. Näin tapahtui helsinkiläislehdissä usein, sillä lehtien ensi painoksilla oli kiire aamujuniin. Jos lehti kuitenkin sai painoesteen, oli

105 Hgin Suomal. Sanomal. Oyn johtok. kirje 31.10.1903 (moniste) ja toim.kert. v:ta 1903 tilinpäätöksineen. E.R. kok. VA; Vainio, Nuorsuomalaisen pää-äänenkannattajan kullissien takaa s. 9-14 (käsikirj.). E.V. kok. SKS; Erkko 1929 s. 26-27; Rytönen II 1946 s. 58-66. Vuonna 1899 yhtiön tappio oli 6.464,62 mk, mutta vuosilta 1900 ja 1901 summaa ei tiedetä, sillä kokonaissummiin sisältyvät myös vuosina 1890-1896 kertyneet tappiot. Tarkempia tietoja löytyy todennäköisesti Sanoma Oyn arkistosta, jota tekijä ei toistuvista yrityksistä huolimatta ole saanut käyttöönsä.

106 ViS 8.9.1900 Mitä sanomalehtien lakkautukset maksavat? (uut.).

107 Ansaan anomus 16.2.1907. Sen.tal.os. AD 538/2 1907, Heickellin anomus. Sen. tal. os. AD 1315/107 1907, päätökset: sen tal.os. ptk. 14.2.1908. SA. VA.

koko siihen mennessä painettu erä makuloitava. Uuden Suomettaren toimitussihteeri J.V. Messman oli laskenut, että vuoden 1901 aikana - lehdellä oli tällöin ennätysmäärä (49) painoesteitä - jouduttiin tuhoamaan kaikkiaan n. 163.000 kappaletta Uutta Suometarta. Tämä tarkoittaa sitä, että painoluvan tullessa lehteä oli yleensä valmiina n. 3.300 kappaletta eli runsas neljäsosa painoksesta. Paperia meni näin hukkaan 9.600 kiloa, mikä merkitsi n. 3.500 markan menetystä. Tähän oli luonnollisesti lisättävä vielä painomusteen ja ylimääräisten työtuntien aiheuttamat kustannukset.¹⁰⁸ Tällaisilta menetyksiltä välttyivät kuitenkin ne, tavallisesti pienemmät lehdet, jotka odottivat sensorin päätöstä, ennen kuin painaminen aloitettiin.

Huolimatta taloudellisista vaikeuksista sensoreiden toimet eivät muodostuneet lehdille täysin kohtalokkaiksi, sillä vuosina 1899-1905 "luonnollisen kuoleman" koki vain kolme sanomalehteä: Pohjola Kristiinankaupungista, Tampereen Sanomat ja Kuopion Uutiset. Näiden ongelmat eivät olleet sensuurin aiheuttamia, sillä niillä ei ollut ainoatakaan lakkautustuomiota.¹⁰⁹ Voidaankin hyvällä syyllä kysyä, mikä taloudellisten vaikeuksien rasittamia lehtiyhtiöitä piti pystyssä. Lahjoittajien yksityisesti antamat avustukset olivat varsin pieniä, eivätkä myöskään vastarintajärjestö kagaalin mahdolliset avustukset voineet olla riittäviä kattamaan tuhansien markkojen menetyksiä.¹¹⁰ Pääasiallinen syy konkurssien välttämiseen oli se, että lehtiyhtiöt harjoittivat tavallisesti lehden julkaisemisen ohella muuta kirjapaino- ja kustannustoimintaa. Eräille yrityksille lehden julkaiseminen oli primaari asia, kun taas toisille kirjapainon kannattavuus oli tärkeintä. Lehti kuitenkin tarjosi kirjapainolle jatkuvasti ja säännöllisesti työtä.¹¹¹ Näitä ns. siviilipainon töitä Helsingin Suomalaisen Sanomalehtiosakeyhtiön taloudenhoitaja Erkki Reijonen piti jo 1890-luvulla varsin tuottoisina. Myös Kuopion Uudessa Kirjapainossa korvattiin Uuden

108 Miesmaa 1916 s. 105-106; Ivalo 1909 s. 21.

109 Ks. liite 4.

110 Kagaalin tilit ovat erittäin katkelmallisia. Sen tiedetään kuitenkin tukeneen taloudellisesti maanalaisten lehtien julkaisemista.

111 Kirjapainon ja sanomalehden suhteista ks. tark. Tommila II 1973 s. 113, 252-254; Kinnunen 1982 s. 182-185; Rytkönen II 1946 s. 57-58.

Savon kuusipäiväisen painoksen tuottamia menetyksiä kirjapainon muilla tuloilla. Helsingin Suomalaisen Sanomalehti Oy:n toimintakertomus vuodelta 1903 osoittaa, että kirjapaino tuotti voittoa sanomalehden tappioista huolimatta. Saman yhtiön kustantama tunnettu vuosialbumi, Nuori Suomi, toi myös yhtiölle tuloja.¹¹² Vaikka niinkään yksityiskohdaisia tilitietoja kuin Päivälehdessä ei muiden lakkautettujen lehtien osalta olekaan säilynyt, voidaan olettaa, että vaikeinkin vuosina sanomalehtiä saatettiin ylläpitää siviilipainon tuotoilla.

Koska sanomalehtien jatkuvat lakkautukset aiheuttivat taloudellisia menetyksiä, heräsi lehtimiesten keskuudessa marraskuussa 1899 ajatus muodostaa keskinäinen vakuutusyhtiö sensuurivahinkojen varalle. Tarkoituksena oli, että kaikki maan sanoma- ja aikakauslehdet osallistuisivat yhtiön perustamiseen ja maksaisivat sille vuotuisena maksuna 5-6 % kokonaistuloistaan. Yhtiö puolestaan korvaisi lehtien julkaisijoille ja toimittajille aina 60 %:iin saakka lakkautusten aiheuttamat vahingot. Tämä laskelma perustui siihen käsitykseen, että sanomalehtien yhteiset bruttotulot vuonna 1899 olivat n. 5 miljoonaa markkaa, joista 350.000 markkaa katsottiin menetetyksi lakkautusten seurauksena. Hankkeen takana olivat ainakin kaikki maan johtavat sanomalehdet, sillä yhtiöjärjestyksen vahvistamista anoivat senaatilta 1. joulukuuta 1899 Axel Lille, Eero Erkko, A.R. Frenckell, Ernst Gråsten ja J.W. Messman.¹¹³ Pohdittuaan asiaa senaatti kuitenkin katsoi, että aiottu yhtiö ei ollut tarkoitettu ainoastaan korvaamaan työttömiksi jääneille henkilöille heidän menetyksiään, vaan sen varsinainen tavoite oli vastustaa painoasetuksen määräämiä rangaistuksia ja vähentää niiden vaikutuksia. Vain senaattori F.W. Schauman katsoi, että uuden yhtiön perustaminen olisi suomalaisen vakuutusjärjestelmän hengen mukaista, koska lakkautus saattoi koh-

112 Reijonen Järnefeltille 11.12.1896 ja 20.6.1897. A.R. kok. HYK; Hgin Suom. Sanomal. Oy:n toim.kert. v:ita 1903. E.R. kok. VA; Kinnunen 1982 s. 182. Nuoren Suomen kustannusoikeudet olivat vuoteen 1903 Eero Erkolla, joka myine karkoituksensa jälkeen kirjapaino-osakeyhtiölle. Vainio, Nuorsuomalaisen pää-äänenkannattajan kulissien takaa s. 8, 17-18 (käsikirj.). E.V. kok. SKS.

113 Anomus 1.12.1899. Sen.taLos. AD 2073/419 1899. SA.VA; UStar 2.12.1899 Suomen sanomalehtien sensuurivakuutusosakeyhtiö (uut.); Routavaara I s. 274-276. V.I. kok. VA; Zilliacus II 1901 s. 158-159.

data julkaisua yllättäen ilman ennakoivaa varoitusta.¹¹⁴ Sensuurivakuutusjärjestelmän luominen kariutui, vaikka vuonna 1900 lehtimiesten kokouksessa Turussa suunniteltiin uutta yhtiöjärjestystä, jolla turvattaisiin vain työväen asema, ja Uudessa Savossa esitettiin joulukuussa 1899 vakuutusjärjestelmän luomista myös tilaajia varten lakkautusten varalle.¹¹⁵ Kustantajat, toimittajat, kirjapainojen työväki ja sanomalehtien tilaajat saivat siis itse nuolla taloudelliset haavansa.

Ensimmäinen sortokausi oli taloudellisesti vaikea koko Suomen sanomalehdistölle, eikä syynä ollut ainoastaan vuosisadan alkuun sattunut kato ja lamakausi. Erityisesti linjataan perustuslaillisten sanomalehtien kassakirstuja koetteliivat sensuuritoimenpiteet, joiden seurauksena lehtien tulot supistuivat. Ainiaaksi lakkauttaminen saattoi merkitä useille henkilöille koko toimeentulon ja ammatin menettämistä, ainakin joksikin aikaa. Myöntövyysmielisten lehtien taloutta taas koskettivat perustuslaillisten syksyllä 1902 julistamat boikottitoimet, jotka vähensivät myös niiden ilmoitustuloja. Sanomalehdet selvisivät kuitenkin kriisiajan yli kaatumatta, sillä niiden aatteellista arvoa pidettiin poliittisesti kiihkeänä aikana niin suurena, että taloudellisista uhrauksista huolimatta niiden julkaisemisen uskottiin kannattavan.

114 Sen.tal.os.ptk. 1.2.1900 ja 8.2.1900, vakuutustark. A. Ramsayn lausunto 19.1.1900. AD 2073/419 1899. SA; Routavaara I s. 276-277. V.I. kok. VA.

115 Zilliacus II 1901 s. 159; Pl 18.4.1900 Sanomalehtimieskokous Turussa (uut.); USa 9.12.1899 Uusi tärkeä yritys! (art., kirj. Kiln).

IX Sortovuosien sanomalehdistö ja yleisö

1. Myötätuntoa taistelevalle lehdistölle

Eräs vaikeimmista lehdistöhistoriallisen tutkimuksen kohteista on tiedotusvälineen ja lukijakunnan välisen suhteen selvittäminen. Ongelmallinen tämä on siksi, että kysymystä valaisevaa luotettavaa ja monipuolista lähdeaineistoa ei juurikaan ole olemassa. Kuitenkin jo 1800-luvun puolivälistä lähtien sanomalehtien toimitukset olivat harjoittaneet yhteydenpitoa tilaajakenttäänsä kanssa lähinnä luodessaan maaseutukirjeenvaihtajien verkostoa, ja näiden kirjeiden kautta kuului lukijakunnan ääni myös lehtien palstoilla.¹ Sortovuosina maaseutukirjeiden spontaanisuus oli laimentunut, mutta tältä ajalta on säilynyt tietoja monista lukijoiden ja kannattajien sympatian ilmauksista lehtiä kohtaan silloin, kun ne joutuivat sensuurirangaistusten kohteiksi. Näiden tietojen perusteella voidaan tutkia yleisön reaktioita ja tarkastella sitä, mitä ne lehdistön ja lukijakunnan välisestä suhteesta kertovat.

Selvitettäessä sensuurin vaikutusta sanomalehtien taolouteen on todettu, että lakkautuksen sattuessa lehti saattoi saada varsinkin vuosina 1899 ja 1900 runsaasti tukitilauksia

1 Tommila 1979 B s. 2-14.

lakkautusaikanaan. Monet lehdet myös kehoittivat tähän, sillä tilaajamäärän kasvulla voitiin osoittaa sensuuriviranomaisille, että kansa seiso i sanomalehtien takana. Tällä tavalla pyrittiin myös torjumaan Bobrikovin väite siitä, että sanomalehdet syyllistyivät kansan kiihottamiseen hallitusta vastaan.² Viipurin Sanomat kirjoittikin: "Eipä tarvitse olla muuta kuin päivän jonkun Suomen sanomalehden toimittajana niin tajuaa, että täällä kansa itse toimittaa lehtensä. Toimituksella ei useinkaan ole muuta tekemistä kuin antaa kansan äänen kaikua."³ Päivälehti taas totesi, että antamalla sanomalehdistöstä kuvan kiihottajana hallitus sai aiheen sen täydelliseen kukistamiseen. Vetoamalla kansaan tämä voitaisiin kuitenkin estää.⁴ Osoituksia kansan tuesta sanomalehtien toimittajat siis erityisesti kaipasivat.

Marraskuussa 1899 eri puolilla Suomea vietetyt sanomalehdistön päivät muodostuivat merkittäväksi demonstraatio-tilaisuudeksi sanomalehdistön puolesta. Tilaisuuden taustalla oli jo vuonna 1896 Helsingissä pidetyssä sanomalehtimiesten kokouksessa tehty päätös perustaa erityinen sanomalehtimiesten eläkekassa. Sen sääntöehdotus hyväksyttiin vuonna 1899, ja kassan pohjarahaston kartuttamiseksi lehtimiesten yhteistyöelin, sanomalehtimiesvaltuuskunta, ehdotti, että syksyllä järjestettäisiin erityinen sanomalehtien päivä.⁵ Tästä ajatuksesta kehkeytyi kokonainen "sanomalehdistön viikko", jonka päätapahtumat keskittyivät marraskuun 3.-5. päiviin. Kaikissa kaupungeissa ja useissa maalaiskunnissa pidettiin arpajaisia, puhetilaisuuksia ja iltamia eläkerahaston kartuttamiseksi. Valtakunnallisesti tapahtumien keskipiste oli Helsingissä, missä järjestettiin suuret arpajaiset arvokaine ja runsaine voittoineen, urheilujuhla Siltasaaren maneesissa, kansalaisjuhla ylioppilastalolla sekä seurapiirien kermalle iltajuhla Ruotsalaisessa teatterissa ja illalliset Seurahuoneella. Järjestelyihin osallistuivat useat huomattavat kulttuurielämän edustajat. Dekoratiivisesta puolesta

2 Bobrikovin kertomus 1902 s. 25-26; ks. myös Borodkin 1905 B s. 327-328.

3 ViS 2.9.1899 Lakkauttakaa, lakkauttakaa! (pk.), sama kirjoitus julk. MS 7.9.1899 Sanomalehdistö ja kansa (pk.); ks. myös USa 7.11.1899 Suuret kiitokset!

4 Pl 29.8.1899 Yleisö ja sanomalehdistö (pk.).

5 Pl 8.4.1896 Yleinen sanomalehtimiesten kokous, 1.6.1898 Yleinen sanomalehtimiesten kokous Helsingissä; UStar 4.4.1899 Suomen sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikokous ja Suomen sanomalehtimiesten eläke- ja säästökassa.

huolehtivat mm. arkkitehdit Eliel Saarinen ja Armas Lindgren, musiikkiesityksistä säveltäjät Robert Kajanus ja Oskar Merikanto, ja Suomen historiaa koskevan kuvaelman oli sommitellut teatterinjohtaja Kaarlo Bergbom Eino Leinon ja Jalmari Finnen tekstien pohjalta. Musiikkiesitysten merkittävyttä korostaa se, että edellä mainitun kuvaelman musiikkiin sisältyi Jean Sibeliuksen säveltämä Finlandia, joka sai ensi esityksensä pääjuhlassa Ruotsalaisessa teatterissa. Liput tilaisuuksiin, samoin kuin arvatkin myytiin hetkessä loppuun, ja yleisö sai osoittaa kannatustaan ostamalla juhlaulkaisuja ja erityisiä "sanomalehdistön paperosseja". Juhlissa esitettiin useaan kertaan isänmaallista musiikkia, kuten Maamme-laulua, ja huudettiin eläköötä isänmaalle, sanomalehdistölle ja vapaalle sanalle. Helsingin juhlien taloudellinen tuotto oli n. 42.500 mk.⁶ Kaupunkilaisille järjestetyt juhlat olivat yleensä luonteeltaan viihdyttäviä, kun taas monin paikoin maaseudulla kokoonnuttiin vakavammalla mielellä muistamaan sanomalehdistöä ja lehtimiehiä. Kuopion pitäjässä juhlatilaisuus alkoi virrellä "Jumala ompi linnamme", ja juhlapuheen jälkeen keskusteltiin kysymyksestä: mitä nykyinen asema vaatii? Rahaa eläkekassaan kerättiin vain vapaaehtoisten lahjoitusten muodossa.⁷ Pääkaupungin ulkopuolelta varoja kertyi eläkekassaan runsaat 100.000 mk, joten koko päivien tuotto kohosi kunnioitettavaan 145.000 mk:n loppusummaan. Sanomalehdistön päiviä voidaan siis pitää kautta maan melkoisena huomionosoituksena lehdistöä kohtaan, ja tilaisuuksien lukuisuus sekä tulojen runsaus yllättivät juhlien suunnittelijatkin.⁸ Bobrikovkin pani merkille laajat demonstraatiot ja katsoi, että niiden kärki oli suunnattu hallitusta vastaan, koska se rankaisi sanomalehtiä. Tapahtumien seurausta oli, että hän hankki itselleen oikeuden vastaisuudessa päättää kaikista arpajais-

6 UStar 4.11., 5.11. ja 7.11.1899 Sanomalehdistön päivät, 13.12.1899 "Sanomalehdistön päivät" (tilitys Helsingin juhlasta); ks. myös Pl 26.11.1899 Kirje Helsingistä (kirj. Tuomas), missä kritisoitiin juhlien suuria menoja. Juhlien tapahtuma-aikaan Päivälehti oli lakkautettuna.

7 USA 7.11.1899 Sanomalehdistön päivä maaseudulla (uut.).

8 Pl 18.4.1900 Sanomalehtimieskokous Turussa (selost.); Zilliacus II 1901 s. 154. Toimittajien palkat olivat samoihin aikoihin esim. Aamulehdessä: päätoim. 5.000 mk/vuosi, toim.siht. 3.500 mk, reporterit 2.000 mk ja kokousreferentti 1.500 mk. Tamp. Kirjap. Oyn johtok. ptk. 22.9.1899 § 1. Tamp. Kirjap. Oyn ark.

Kuopiossa sanomalehdistön päivien vietto sai dramaattisen käänteen, kun kesken juhlinnan kaupunkiin saapui tieto, että molemmat paikkakunnan lehdet oli lakkautettu. Uuden Savon kuusipäiväinen painos oli saanut lopullisen tuomion, ja Savo-Karjalan ilmestyminen oli keskeytetty kolmeksi kuukaudeksi. Juhlien ohjelmaa muutettiin nyt niin, että viihteen sijasta vietettiin isänmaallinen tilaisuus. Kaupunkilaiset kulkivat soihtukulkueena kummankin lehden päätoimittajien luokse, ja heille pidettiin puheita sekä huudettiin eläköötä. Paikalliset kirjanpainajatkin osallistuivat tervehdyksiin, vaikka lakkauttaminen merkitsi heille töiden ja ansioiden vähenemistä. Tervehdyskäynneillä esitettiin musiikkia, kuten Maamme-laulu ja Savolaisten laulu, joista varsinkin ensin mainittu sai sortovuosina huomattavan merkityksen vastarinnan kannattajien isänmaallisten tunteiden tulkkina.¹⁰ Molemmille kuopiolaisille lehdille lähetettiin eri puolilta maata runsaasti sähkö- ja kirjetervehdyksiä, joissa korostettiin sympatiaa ja tulevaisuuden toivoa.¹¹

Kuopiossa järjestetyt tilaisuudet eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia ja vain sanomalehdistön päivän inspiroimia, vaan muuallakin oli tapana osoittaa vastaavalla tavalla huomiota lakkautettujen lehtien toimittajille. Myös tilaisuuksien muodot olivat paljolti samanlaisia: kulkue toimittajan asunnolle tai toimituksen edustalle, puheet, hurraa-huudot sekä musiikki- ja kukkatervehdykset.¹² Sähköitä päätoimittajalle tuli tavallisesti myös ympäri maata, ja sanomalehdet muistivat toisiaan kieli- tai mielipidesuunnasta riippumatta. Esimerkiksi Porin kaikki lehdet lähettivät yhteisen sähköen Axel Lillelle, kun Nya Pressen oli lakkautettu ensimmäisen kerran huhtikuussa 1899.¹³ Kun Päivälehdessä päätoimittaja Eero Erkko erotettiin huhtikuussa 1900, järjestettiin hänen

9 Ask 3/1900 s. 3; Bobrikovin kertomus 1902 s. 35; Borodkin 1905 B s. 189; UStar 30.11.1899 Luvan anto-oikeus arpajaisten pitämiseen (uut.); Routavaara I s. 260-261. V.I. kok. VA.

10 USA 6.11.1899 Sanomalehdistön päivät (selost.); Maamme-laulun merkityksestä ks. Klinge 1981 s. 187, 196.

11 Ks. USA:n 3-p.p:n uutisosastoa marrask. 1899.

12 Esim. Pt 18.8.1899 Päivälehdessä lakkautuksen johdosta, 8.4.1900 Rauman Lehden lakkautus; UStar 3.1.1900 Hangö-lehden lakkautuksen —; Flygbladet (NPr) 5.4.1899 Nya Pressen indragen; Parmanen I 1936 s. 286, 292-293; Routavaara I s. 166-167, 220-221. V.I. kok. VA; Spångberg 1899 s. 136-138.

13 Tommila 1967 s. 138.

kunniakseen paitsi tällaiset "normaalit" huomionsoitukset myös kansalaispäivälliset "aistikkaasti laakereilla ja vaakunoilla" koristetussa Seurahuoneessa. Tilaisuuteen osallistui suuri joukko Päivälehdien ystäviä sekä Helsingistä että maaseudulta.¹⁴ Nämä tilaisuudet osoittivat selvästi lehdistön nauttimaan kannatusta yleisön keskuudessa, sillä tervehdyksiä esittänyt kansanjoukko saattoi kohota useisiin satoihin, mainittiinpa Vaasassa toukokuussa 1899 Pohjalaisen toimitalon ulkopuolelle kerääntyneen jopa tuhansia kansalaisia.¹⁵ Nämä olivat juuri sellaisia mielipiteen ilmauksia, joita lehtien toimittajat Bobrikovia varten kaipasivatkin. Niiden spontaanisuus sen sijaan oli varsin kyseenalainen. Yleensä ne olivat järjestettyjä, sillä jo soitukulkueitten, laulukuo-rojen ja soittokuntien saaminen paikalle vaati suunnittelua, ja organisaattoreina olivat todennäköisesti paikalliset vastarintaliikkeen johtohenkilöt. Joukkojen runsaus kuitenkin osoitti, että asia koettiin yleisön keskuudessakin marssimisen arvoiseksi.

Maaseutuväestön ja kansan käsityksiä sanomalehdistöstä ja lehtien lakkautuksista pyrittiin tuomaan julkisuuteen ja painoviranomaisten tietoon myös erilaisten lähetystöjen ja adressien muodossa. Kuopiolaisten lehtien lakkautuksen jälkeen marraskuussa 1899 kaupunkiin kokoontui runsaasti maaseutuväestöä meijerikokoukseen, jossa sai kannatusta ajatus talonpoikaislähetystön varustamisesta Bobrikovin puheille anomaan lakkautusmääräysten peruuttamista. Matkaan lähti 15 talollista Kuopion ympäristökunnista.¹⁶ He kävivät senaatin talousosaston jäsenten ja kenraalikuvernöörin luona, jolle he esittivät anomuksensa vedoten mm. sanomalehdistön suureen merkitykseen kunnallisten ilmoitusten ja kuulutusten välittäjänä. Lähetystö sai kuitenkin palata kotiin tyhjin toimin, ja Bobrikov ilmoitti Kuopion läänin kuvernöörille, ettei hän voinut peruuttaa päätöstään, koska se oli syntynyt yksimielisesti sensuurikomitean kanssa. Samalla hän huomautti, että hän oli valmis harkitsemaan

14 Pl 28.3.1900 Suomen sanomalehdet ovat kansan; UStar 27.4.1900 Kansalaisjuhla toimittaja E. Erkon kunniaksi; Routavaara II s. 22-24. V.I. kok. VA. Pl 27.4.1900 sai painoesteen juhlaa koskevan selostuksen takia. PYH KD 87/31 1900. PYH III. VA.

15 Pl 7.5.1899 Taas lehti lakkautettu (uut.); Routavaara I s. 166. V.I. kok. VA.

16 Lähetystön jäsenet olivat kotoisin seur. kunnista: Kuopion mlk., Maaninka, Iisalmi, Piela-vesi, Niisiä, Karttula, Suonenjoki, Rautalammi ja Leppävirta.

julkaisuluvan myöntämistä uudelle sanomalehdelle, jolla olisi "järkevä" ohjelma ja joka ei puuttuisi hallituksen määräyksiin. Kuopiolaiset eivät ryhtyneet perustamaan uutta lehteä tältä pohjalta, eikä Bobrikov peruuttanut lakkautusmääräyksiään Kuopion läänin kuvernöörin puoltavasta lausunnosta huolimatta.¹⁷ Savolaisten esimerkkiä seurasivat pian Haminan seudun talolliset, koska paikkakunnan ainoa suomenkielinen lehti oli lakkautettu lopullisesti eikä Bobrikov ollut hyväksynyt uuden lehden julkaisulupa-anomusta. Toista anomusta tehostamaan lähetettiin viisimiehinen lähetystö joulukuussa 1899 kenraalikuvernöörin puheille.¹⁸ Anomuksessaan Haminan lähetystö vetosi aivan samoihin sanomalehden puuttumisesta aiheutuneisiin haittoihin kuin savolaisetkin. Bobrikov ei ensin aikonut ottaa lähetystöä lainkaan vastaan, mutta suostui sitten 14. joulukuuta tapamiseen, jolloin hän ilmoitti, ettei enää tulevaisuudessa ottaisi tällaisia lähetystöjä vastaan. Hän vetosi turhaan ajan hukkaan ja kustannuksiin, sillä hän uskoi, että lähetystöjen takana ei suinkaan ollut kansa vaan kansan kiihottajat. Samalla hän kehoitti kansalaisia jättämään kirjelmänsä paikalliselle kuvernöörille.¹⁹ Haminalaisten yritys osoittautui kuitenkin tulokselliseksi, ja Koitar sai vuoden 1900 alussa julkaisuluvan.²⁰

Lähetystöjen invaasiota Bobrikovin puheille ei tullut, mutta myöhemminkin häntä lähestyttiin erilaisin adressein ja henkilökohtaisin anomuksin. Kun Uusimaa oli maaliskuussa 1900 toistamiseen lakkautettu, nyt kahdeksi kuukaudeksi, sen kannattajat pyrkivät Bobrikovin luokse, mutta tämä ei ottanut heitä vastaan. Silloin he kääntyivät kirjelmällään suoraan hallitsijan puoleen ja selittivät, että Uusimaa oli nimenomaan kansan omistama ja kannattama lehti, johon

17 USa 14.11.1899 Savolaisten lähetystö pääkaupungissa (uut. ja anomuksen teksti), 16.11.1899 Kenraalikuvernöörin vastaus savolaisten lähetystölle; KKK Kuopion läänin kuvernöörille 13.11.1899/337 ja 2.3.1900/642, Kuopion läänin kuvernööri KKK:lle 15.2.1900/290. KKK akti 42 II/1900; Routavaara I s. 265-269. V.I. kok. VA.

18 Lähetystön jäsenet olivat kotoisin Virolahdelta, Luumäeltä, Miehikkälästä, Venkalahdelta ja Sippolasta.

19 Borodkin 1905 B s. 341.

20 Pl 15.12.1899 Haminalaisten sanomalehtianomus (uut.); Routavaara I s. 273. V.I. kok. VA; Aalto 1981 liite 2.

kohdistettu rangaistus, olisi rangaistus sen lukijoille.²¹ Anomus ei johtanut Uusimaan lakkautuksen peruuttamiseen, ja yhtä tuloksettomaksi jäi Hämeen läänin Koskelta Bobrikovin luokse pyrkinyt torpparien ja pientilallisten lähetystö, joka halusi lausua paheksuntansa Eero Erkon erottamisen takia. Bobrikov ei ottanut sitäkään vastaan, vaan sen kirjelmä toimitettiin hänelle kuvernöörin välityksellä. Vastaukseksi hän ilmoitti, että Erkon saama rangaistus vastasi syyllisyyden määrää ja lain vaatimuksia.²² Lähetystön avulla pyrittiin vielä syksyllä 1902 tehostamaan pyrkimyksiä saada Savonlinnaan uusi sanomalehti, sillä Savonlinnan lakkauttamisen jälkeen alueella ei ollut vuoteen ilmestynyt lainkaan lehteä. Kaksi julkaisulupa-anomusta oli jätetty, mutta vastauksia ei kuulunut. Nyt Savonlinnan kaupungin ja Säämingin sekä Kerimäen kuntien edustajat halusivat kiirehtiä uuden lehden saamista perustellen sitä samoilla hallinnollisilla ja taloudellisilla tarpeilla, joita aikaisemminkin anomuksissa oli korostettu. Yritys jäi tehottomaksi, ja Keski-Savo sai ilmestymisluvan vasta vuonna 1904.²³

Kaikille näille lähetystöille oli yhteistä se, että niiden avulla pyrittiin korostamaan maaseutuväestön, kansan, laajaa kannatusta sanomalehdistöä kohtaan. Edellisiä vielä laajapohjaisempi kannanilmaus kerättiin maaliskuussa 1900 Viipurin Sanomien puolesta, kun lehti oli lakkautettu kolmannen kerran, nyt neljäksi kuukaudeksi. Viipurin läänin kuvernöörille jätettiin useita pitäjiä edustaneiden talollisten yhteinen kirjelmä, jossa jälleen korostettiin sanomalehdistön merkitystä maaseudun tiedonvälittäjänä.²⁴ Lisäksi kerättiin Viipurin kaupungissa, Muolaassa, Räisälässä, Virolahdella, Kurkijoella, Ruskealassa ja Uudellakirkolla Viipurin Sanomi-

-
- 21 Uusimaan kannattajien kirjelmä keisarille 23.3.1900 ja kenraalikuvernöörille 3.4.1900. VSV akti 156/1900. VA. Allekirjoittajia oli 10, ja heidän kotipaikkansa olivat Porvoo, Loviisa, Porvoon mlk., Orimattila, Mäntsälä ja Pornainen.
- 22 UStar 22.4.1900 Torpparilähetystö (uut.) ja 24.5.1900 Kenraalikuvernööri Bobrikoffin vastaus torpparilähetystölle (uut.); Routavaara II s. 24. V.I. kok. VA. Lähetystössä oli kuusi jäsentä.
- 23 Savonlinnan, Säämingin ja Kerimäen edustajien kirjelmä 5.11.1902, ptk.:t Savonlinnassa 25.10.1902, Kerimäellä 2.11.1902 ja Säämingissä 2.11.1902 pidetyistä kokouksista, joissa edustajat valittiin. KKK akti 369/1902, I osasto. VA.
- 24 Vil.kuvernööri KKK:lle 28.3.1900, kirjelmä ViS:n puolesta 28.3.1900. KKK akti 42 II/1900. VA. Allekirjoittajia oli 14 ja he olivat Jääskestä, Koivistolta, Valkjärveltä, Galitsinasta, Säkijärveltä, Antreasta, Parikkalasta, Muolaasta ja Viipurin maalaiskunnasta.

en puolesta erilliset kannatusadressit, joihin kertyi kaikkiaan 1.596 nimeä. Noin puolet allekirjoittajista ilmoitti myös ammattinsa, ja siten tiedetään, että enemmistö allekirjoittajista oli maaseudun talollisia ja Viipurissa taas käsityöläisiä ja ammattitaitoista työväestöä. Erityisesti vähävaraiset henkilöt ilmoittautuivat Viipurissa lehden kannattajiksi, sillä kaupungissa ei ilmestynyt varsinaista työväenlehteä. Sivistyneistöä edustivat lähinnä opettajat ja Virolahden kappalainen, kirjailija Juho Reijonen, mutta Viipurissa on aivan selvästi vältetty keräämästä nimiä kaupungin sivistyneistön keskuudesta. Allekirjoitusten perusteella voi hyvin todeta, että ammatittomat kuuluvat sosiaalisesti samaan ryhmään muiden kanssa.²⁵ Adressin tendenssi on ilmeinen. Sillä pyrittiin osoittamaan kenraalikuvernöörille, kuinka laajaa kannatusta erityisesti kansan keskuudessa Viipurin Sanomat nautti, ja täten kumoamaan väitteet vastarinnasta vain "herrojen" kiihotuksena.

Nämä kirjelmät ja adressit eivät kuitenkaan olleet syntyneet ilman herroja. Tähän viittaa jo se, että kirjelmien tekstit eivät olleet tyyllillisesti kaikkine asiaankuuluvine puhuttelumuotoineen "kansan miesten" käsiä. Lisäksi tiedetään, että monilla lähetystöillä oli jo Bobrikovin puheille pyrkiessään mukana kirjelmänsä venäjänkielinen käännös.²⁶ Joissakin, kuten Kosken torpparien lähetystössä, on selvä tilauksen maku. Vastarintajohtajien ohjailuun viittaa myös Santeri Ingmanin syksyllä 1904 Erkki Reijoselle Tampereelle lähettämä kirje, jossa hän ehdotti, että Helsingin Sanomien julkaisuluvan edistämisen kannalta saattaisi olla hyödyllistä organisoida maaseudulta uudelle kenraalikuvernöörille maltilliseen sävyyn kirjoitettu kannatuslausunto lehden puolesta.²⁷ Tietävästi mitään lähetystä ei kuitenkaan käynyt pyrkimässä Obolenskin puheille. Lehtien alueellista levikkiä koskevien tietojen puutteellisuuden takia ei voida varmasti tietää kannatettujen lehtien levikkiä niissä

25 Adressit ovat KKK:n aktissa 42 II/1900. VA. Allekirjoittajia eri paikkakunnilta oli seuraavasti: Viipuri 582, Muolaa 65, Räisälä 127, Virolahti 503, Kurkijoki 161, Ruskeala 41, Uusi-kirkko 117. Naisia joukossa oli 247 ja miehiä 1.349.

26 UStar 22.4.1900 Torpparilähetystö (uut.); USA 14.11.1899 Savolaisten lähetystö pääkaupungissa (uut.).

27 Ingman Reijoselle 1904 (ei päivystä). E.R. kok. VA.

pitäjissä, mistä lähetystöjä ja adresseja toimitettiin. Eräiden esimerkkien perusteella kuitenkin näyttää siltä, että kannatusta ei välttämättä aina lausuttu sieltä, missä lehden levikki oli suurin.²⁸ Siksi voidaankin väittää, että toimeliaiden vastarinnan kannattajien panos mielenilmaisujen synnyttäjänä on ollut ratkaiseva.

Vaikka lehtien puolesta esitettyjä kannatuskirjelmii ja -lähetystöjä ei voidakaan pitää spontaaneina kansan mielihiteiden osoittajina, ne todistavat johdettuinkin sitä, että sanomalehdistö oli Suomessa jo vakiinnuttanut asemansa myös maaseudun tärkeänä tiedotusvälineenä. Sen palstoilla julkaistiin viralliset kuulutukset ja tärkeät yksityiset ilmoitukset, ja sen puuttuminen teki sekä taloudellisen että hallinnollisen kanssakäymisen paikkakunnalla jokseenkin vaikeaksi. Siksi tutuiksi käyneiden sanomalehtien menetyksen pelossa tai juuri sen takia koettiin arvokkaaksi lähteä Helsinkiin pitkienkin matkojen takaa tuomaan julki kannanottoja. Lähetystöt kuitenkin loppuivat lyhyeen, kun Bobrikov kielsi ne kiusallisina häiriöinä. Niillä ei myöskään käytännössä mitään voitettu, sillä kenraalikuvernööri ei ollut halukas painostuksen edessä muuttamaan määräyksiään. Ainoa tulos näistä demonstraatioista oli se, että sanomalehdet saivat niistä kaipaamiaan tunnustuksen osoituksia.

28 Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 74, 86. Esim. Viipurin Sanomia levisi kaikkiin adressipitäjiin Ruskealaa lukuunottamatta, mutta esim. sellaisista pitäjistä kuin Terijoelta, Valkjärveltä, Sakkolasta tai Ruokolahdelta ei kannanilmauksia kerätty, vaikka näihin levisi runsaasti lehteä.

2. Sanomalehdistön merkitys

2.1 Suhtautuminen lääninlehtien perustamishankkeeseen

Bobrikovin lehdistöpolitiikkaan kuului tehokkaan valvonnan ohella levittää Venäjän hallituksen kannalta positiivista propagandaa Suomessa. Näitä molempia tavoitteita palvelemaan hän kehitti jo edellä selostetun suunnitelman luoda Suomeen ns. läänilehtien verkosto. Ajatuksen hallituksen valvonnassa julkaistavista sanomalehdistä hän esitti senaatille maaliskuussa 1900, ehkäpä juuri sanomalehdistön suurta merkitystä tiedonvälittäjänä korostaneiden maaseutulähetystöjen inspiroimana. Nämä lehdet tarjoaisivat mahdollisuuden tiedon jakamiseen ilman kiusallisia mielipiteitä. Senaatti tulkitsti Bobrikovin suunnitelman kuitenkin siten, että tarkoituksena oli sanomalehdistön korvaaminen lääninlehdillä. Siksi se lähettikin kaikkien läänien kuvernööreille tiedustelun sanomalehdistön tilasta maassa, lääninlehtien tarpeellisuudesta ja mahdollisuuksista siirtyä uuteen järjestelmään. Tommila on todennut, että senaatin kysymyksenasettelut oli jo tarkoitettu torjumaan hanketta, vaikka kenraalikuvernöörin kirjelmässä ei mainitakaan mitään siitä, mikä tulisi olemaan tavallisen sanomalehdistön kohtalona.²⁹ Kuvernöörien vastaukset olivat hyvin monipuolisia, ja ne sisälsivät runsaasti tietoja sanomalehtien tilaamisesta ja suhtautumisesta lehdistöön. Niiden perusteella voidaan tarkastella lukevan yleisön käsityksiä sanomalehdistä.³⁰

Kuvernöörit suorittivat alueillaan tiedustelut kyselemällä kaupunkien maistraattien ja kihlakuntien kruununvoutien käsityksiä sanomalehtien levinneisyydestä ja merkityksestä sekä lääninlehtien toteuttamismahdollisuuksista. Ke-

29 Tommila 1973 s. 315-317.

30 Vastaukset sisältyvät senaatin salaisiin akteihin. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA. Vastauksiin sisältyviä tietoja sanomalehtien levikistä on julkaistu teoksessa Tommila-Raitio-Aalto, Suomen sanomalehdistön levikki 1861-1900. (1977).

vään 1900 aikana keräämänsä vastaukset monet kuvernöörit liittivät omiin senaatille lähettämiinsä yhteenvetoihin osoitukseen esitettyjen mielipiteiden laajuutta. Tällä tavalla pyrittiin antamaan myös hallitukselle kuva siitä, kuinka suuri osa suomalaisista kuului jo sanomalehdistön vaikutuspiiriin. Monissa lausunnoissa kerrottiin, että syrjäkylilläkin aina Lappia myöten lehdet olivat löytäneet tiensä lähes joka mökkiin. Kaikissa lääneissä sanomalehtien kirjo oli moninainen, ja kansa oli tottunut valitsemaan useiden lehtien joukosta sen, joka parhaiten vastasi kunkin mielipiteitä. Valinnan mahdollisuuden korvaaminen vain muutamalla lääninlehdellä olisi mahdotonta. Yleisesti uskottiin, että virallista propagandaa jakavien julkaisujen tilaajamäärä jäisi hyvin pieneksi. Tämä taas johtaisi siihen, että lehdet eivät saisi riittävästi ilmoituksia, jolloin niiden taloudellinen pohja olisi kestävämpi, ja siten aiheuttaisi kohtuuttomia menoja julkisista varoista.³¹ Uudenmaan läänin kuvernöörin kirjeessä oli arvioitu, mitä tulisi maksamaan kuudesti viikossa ilmestyvän, n. 3.000 kappaleen painoksena leviävän sanomalehden kustantaminen. Painatus- ja levityskulujen osuus olisi 53.050 markkaa, ja toimitukseen menisi avustajien ja korrehtuurinlukijoiden palkkiot mukaan laskettuna 31.600 markkaa, jos vastaava toimittaja itse huolehtisi samalla toimitussihteerin tehtävistä. Kun tilaajamääräksi arvioitiin korkeintaan 500 henkilöä, tilaustulot tekisivät 5.000 markkaa, jos lehden hinta olisi 10 markkaa. Ilmoitustulojen arveltiin olevan 12.000 markkaa, jolloin tulokseksi jäisi 67.650 markan suuruinen ero vuodessa tulojen ja menojen välillä.³²

Taloudellisten tekijöiden ohella lääninlehtiajatus torjuttiin etupäässä siksi, että lehti olisi liian virallinen ja välittäisi vain hallituksen näkökulman asioista. Se estäisi kansalaisten mahdollisuudet ilmaista omia mielipiteitään lehtien palstoilla. Samalla vedottiin siihen, että viralliset lehdet, *Finlands Allmänna Tidning* ja *Suomalainen Virallinen Lehti*, levisivät vain 500–650 kappaleen painoksina eikä kansa luke-

31 Esim. Sortavalan kihlak. kruununvoudin lausunto 30.4.1900. Kurkijoen kihlak. kruununvoudin lausunto 26.4.1900, Sortavalan maistraatin lausunto 6.5.1900, Heinolan kihlak. kruununvoudin lausunto 27.4.1900. Sen.sal.asiak. Siv.tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

32 Ul. kuvernöörin lausunto 23.7.1900, vrt. myös Hl. kuvernöörin lausunto 28.5.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

nut niitä.³³ Edelleen korostettiin sitä, että suomalaiset kustantajat eivät luopuisi kovinkaan helposti julkaisuoikeuksistaan, koska toimittajat, kustantajat ja kirjapainojen työväki jäisivät silloin vaille toimeentuloa ja oikeutta elinkeinon harjoittamiseen. Varsin epätodennäköisenä pidettiin mahdollisuutta, että toimittajat vapaaehtoisesti siirtyisivät virallisten lehtien palvelukseen. Täydellisen lakkauttamisen seurauksena sanomalehdistä tulisi marittyrejä, mikä taas olisi omiaan herättämään vastustusta hallitusta kohtaan, ja hallitus menettäisi vain kansan kannatusta. Luotettavan informaation puuttuessa kaikenlaiset huhut leviäisivät yhteiskunnassa, ja yleinen turvattomuuden tunne lisääisi levottomuutta.³⁴ Ainoassakaan lausunnossa ei esiintynyt lääninlehtiajatusa tukevia mielipiteitä, vaan kautta koko maan Lapista aina Karjalan Kannakselle saakka vallitsi täydellinen yksimielisyys. Jopa argumenttivarastokin oli samanlainen. "Läänin lehti" olisi saraheinä, joka ei menestyisi hiellä ja työllä muokatussa Suomen maassa. Ja vapaan itsetietoisien kansalaisen rakkaus ei sellaista ikinä vaalisi ja lämmittäisi", lopetti Sortavalan maistraatti lausuntonsa.³⁵ Tämän konsensuksen muotoutumiseen on vaikuttanut jo senaatin tiedustelun lähtökohta, jossa lääninlehdet ja normaali sanomalehdistö asetettiin toistensa vastakohtiksi. Myös lehdistössä esiintyneillä vastustavilla kannanotoilla oli mitä todennäköisimmin vaikutusta vastausten sisältöön.³⁶

Tiedustelun tulokset sisälsivät myös epäsuorasti vastauksen lääninlehtien mahdollisuuteen tavallisen sanomalehdistön rinnalla. Niiden todettiin jäävän samaan asemaan kuin muidenkin virallisten lehtien, ja niitä tulisivat tilaamaan vain virkamiehet olosuhteiden pakosta. Tiedot Finljandskaja Gazetan ja sen suomenkielisen laitoksen, Suomen Sanomien, levikistä osoittavat hallituksen propagandalehtien heikkoa menekkiä. Venäjänkielistä lehteä tilasivat etupäässä upsee-

33 Senaatin mietintö 26.3.1902. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA; Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 17, 36.

34 Esim. Isonkyrön piirin nimismies 28.4.1900, Lappajärven nimismies 22.4.1900. Vaasan lääninkanslia KD 27/31 1900. I os. VMA; Sortavalan kihlak. kruununvouti 30.4.1900, Savonlinnan kihlak. kruununvouti 12.5.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA; Tommila 1973 s. 318-320.

35 Sortavalan maistraatin lausunto 6.5.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

36 Vrt. esim. UStar 13.3.1900 Viralliset lehdet (pk.); PI 10.3.1900 Lääninlehdet (pk.).

rit, virkamiehet ja kauppiaat, ja sitä levisi myös Venäjälle. Suomen Sanomilla taas oli vuonna 1904 enää vain 64 tilaajaa, joten ei ollut mitään syytä jatkaa sen julkaisemista.³⁷ Lääninlehtien perustaminen torjuttiin vielä maaliskuuhun 1900 keisarille ja kenraalikuvernöörille osoitetuissa Uusimaan lakkauttamista vastustaneissa kirjelmässä. Kansan vakuutettiin tilaavan vain sellaisia lehtiä, jotka nauttivat sen luottamusta. Viittaus samaan mielipiteeseen näkyy Viipurin Sanomien puolesta Räisälässä kerätyn adressin tekstissä.³⁸

Lääninlehtihankkeen torjuminen yksimielisesti osoittaa varsin selvästi Suomen sanomalehdistön nauttimaa periaatteellista kannatusta. Vastauksissa, joissa sanomalehtien korvaamista virallisilla julkaisuilla pidettiin täysin mahdottomana, korostettiin laajasti sanomalehdistön merkitystä. Vaasan maistraatti totesi, että lehdistön tehtävä ei ollut vain tyydyttää yleistä uteliaisuutta ja jakaa yleisölle informaatiota ilmoitusten ja virallisten kuulutusten muodossa. Näitä tärkeämpänä pidettiin sivistyksen ja tiedon levittämistä, kiinnostuksen herättämistä yleisiä kysymyksiä kohtaan, näkökulman laajentamista kotikulmien ulkopuolelle sekä kansan henkisen valveutumisen vahvistamista. Lisäksi todettiin, että sanomalehdistö vaikutti kansan yritteliäisyyden ja elinkeinojen edistäjänä sekä sivistys- ja raittiustyön tehostajana. Hallituksen tietoon sanomalehdet toivat kansan odotukset ja toiveet sekä osoittivat epäkohtia.³⁹ Kaikissa vastauksissa korostettiin erityisesti sanomalehdistön merkitystä kansan sivistäjänä, minkä Kuusamon nimismies ilmaisi seuraavasti: koulu on kasvattanut lapsia, sanomalehdistö taas sivistänyt nuorisoa ja kehittänyt miehiä.⁴⁰ "Myöskin se seikka, että mikä kansan mies tahansa on tilaisuudessa kirjoittamalla sanomalehtiin lausumaan niissä mielipiteitään, huomauttamaan paikkakuntansa hyvistä ja huonoista puolista sekä esilletuomaan kansan ajatuksia, vaikuttaa suurella määrällä kansan haluun ja rakkauteen sanomalehtiinsä,

37 Torvinen 1976 s. 245-248; ks. myös liite 6.

38 Uusimaan kannattajien kirjelmä 3.4.1900. VSV akti 156/1900; Räisälän adressi 17.4.1900. KKK akti 42 II/1900. VA.

39 Vaasan maistraatin lausunto 30.4.1900. Vaasan lääninkanslia KD 27/31 1900. VMA; Tommila 1973 s. 318.

40 Kuusamon nimismies 25.4.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

jotka todella ohjelmansa mukaan ovat kansan äänenkannattajia”, Pudasjärven nimismies kirjoitti lausunnossaan.⁴¹

Juuri sitä, että lukijoilla on ollut mahdollisuus osallistua lehtien välittämän sanoman muovaamiseen, pidettiin monissa, etenkin maaseudulta lähetetyissä vastauksissa lehdistön ja yleisön välisen luottamuksen synnyttäjänä. Sanomalehdistön merkitys paikallisten asioiden kertojana tuotiin esiin monissa, varsinkin pikkukaupungeista ja maaseudulta tulleissa kirjeissä, sillä lukijakunnalle läheiset kysymykset pääsivät parhaiten esiin paikallisten sanomalehtien sivuilla. Juuri 1890-luvulla pieniinkin kaupunkeihin oli perustettu sanomalehti, ja myös ensimmäiset maalaiskuntia varten tarkoitetut paikallislehdet olivat syntyneet.⁴² Vaikka voidaankin ajatella, että tavoite osoittaa lääninlehdet mahdottomiksi kultasi tavallisen sanomalehdistön kuvaa vastaajien silmissä, tiedustelujen lopputulokseksi kuitenkin jää, että suomalaiset seisovivat sanomalehdistönsä takana ja olivat halukkaita kehittämään sitä vapaan yritteliäisyyden pohjalta ilman valtiovalan holhousa.

Senaatti sai siis toivomansa vastaukset, ja Bobrikov veti senaatilta saamastaan lausunnosta johtopäätöksensä. Seurauksena oli koko lääninlehtihankkeen raukeaminen, eikä lähteissä näy tietoja siitä, että asiaan olisi myöhemminkään enää palattu. Suomen eriasteisten virkamiesten yksimielinen vastustus osoitti Bobrikoville, että suunnitelman toteuttaminen tulisi kohtaamaan vaikeuksia. Käytetyistä lähteistä ei kuitenkaan käy eksplisiittisesti ilmi, että Bobrikovin tavoitteena olisi ollut korvata Suomen normaali sanomalehdistö lääninlehdillä. Myös Venäjällä julkaistiin virallisia kuvernementtilehtiä yksityisen sanomalehdistön rinnalla. Ilmeisesti tiedustelun tulokset osoittivat sen, että lääninlehdet eivät vaihtoehtoisinakaan saisi lukijoita, mikä tekisi ne ajan mittaan hyödyttömiksi. Siksi Bobrikovin hallitussuunnan ainoaksi viralliseksi orgaaniksi jäi Finljandskaja Gazeta, jonka suomenkielinen laitos kuoli vuoden 1905 alussa kannatuksen puutteeseen.⁴³

41 Pudasjärven nimismies 7.5.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

42 Esim. Heinolan kihlak. kruununvouti 30.4.1900, Savonlinnan kihlak. kruununvouti 12.5.1900, Sortavalan kihlak. kruununvouti 30.4.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

43 Borodkin 1905 B s. 342; vrt. s. n. 55; Torvinen 1976 s. 245; UStar 14.1.1905 Lakannut sanomalehti (uut.). UStar huomautti, että Suomen Sanomat oli alusta lähtien ilman lukijakuntaa.

2.2 Sanomalehdistön käsitys tehtävästään

"Sanomalehdistö valon ja tiedon levittäjänä sekä kauppaynnä muiden ilmoitusten välittäjänä on nykyaikana niin suuresta merkityksestä ja tšekäläisen väestön nykyiseen sivistyskantaan nähden ehdottoman tarpeen vaatima, jotta sen ehkäiseminen eli supistaminen olisi tuottava kansan sivistyksen kehitykselle sekä sen aineelliselle ja henkiselle edistymiselle suurinta haittaa ja vaikeutta, jopa aiheuttaisi suorastaan edistyksen taantumista sanotussa suhteessa", Oulun maistraatti kirjoitti vastauksessaan lääninlehtitiedusteluun.⁴⁴ Kuten edellä jo on osoitettu, sensuurin kiristyessä sanomalehtien lukijat ja kannattajat osoittivat monin tavoin pitävänsä lehtiään jo vakiintuneena ja merkittävänä instituutiona yhteiskunnassa. Myös sanomalehdissä esiintyi 1800-luvun lopulla useita kirjoituksia, joissa toimittajat analysoivat omia käsityksiään sanomalehdistön tehtävästä ja merkityksestä. Ne kuvastavat varsin hyvin sitä, mihin lehtimiehet toiminnallaan pyrkivät ja miten lehdistön tehtävä erityisesti sortovuosina ymmärrettiin.

Jo J.V. Snellman oli virittänyt Saiman palstoilla 1840-luvulla keskustelua lehdistön roolista. Hän katsoi, että sanomalehden tuli olla selvästi ohjelmallinen, yhteiskunnallisesti valveutunut ja sen tuli osallistua aktiivisesti yleisten asioiden pohtimiseen sekä polemiikkiin. Saiman koko sisältö palvelikin tätä ihannetta ohjelmanaan suomalaishkansallisen tietoisuuden herättäminen.⁴⁵ Tämä käsitys lehdistön yhteiskunnallisesta asemasta ei saavuttanut jakamatonta kannatusta, ja niinpä vielä 1800-luvun lopulla sanomalehdillä nähtiin muitakin tehtäviä. Tärkeimpiä näistä olivat uutisvälitys, kansansivistys ja mielipiteiden muodostus. Monet varsinkin Helsingin ulkopuolella ilmestyneet pienet sekä suomen- että ruotsinkieliset lehdet pitivät keskeisinä juuri kahta ensin mainittua tehtävää. Sen sijaan kielitaistelun kuumentuessa nuorfennomaani- ja svekomaanilehdet pyrkivät nimenomaan poliittiseen vaikuttamiseen, ja myös tun-

44 Oulun maistraatin lausunto 19.4.1900. Sen.sal.asiak. Siv. tmk. N:o 60a/1900. SA. VA.

45 Kinnunen 1981 s. 87-88, 93-99, 138-146.

nettu liberaalilehti Helsingfors Dagblad asetti mielipiteiden muodostamisen keskeiseksi päämääräkseen. Hufvudstadsbladet taas alkoi jo 1870-luvulla laajentamalla ilmoitusosastoaan kehittyä kaupalliseen suuntaan. Tähän aikaan asetettiin hyvän sanomalehden vaatimuksiksi ajankohtaiset pääkirjoitukset, kunnolla toimitettu uutisosasto, hyvin valittu kaunokirjallisuus ja kehittynyt ilmoitusosasto.⁴⁶

Viipurin Sanomat julisti syksyllä 1892 lukijoilleen kilpailun aiheesta: mikä on sanomalehti? Vastauksia saapui runsaasti, ja näistä toimitus valitsi parhaaksi seuraavan: "Joka päivä uudistettu 'tulkoon valkeus'".⁴⁷ Tämä kuvastaa varsin sattuvasti sitä käsitystä, mikä monilla sanomalehtien toimittajillakin edelleen lehdistön tehtävästä oli. Tärkeäksi koettiin erityisesti uuden tiedon jakaminen. Voittaneeseen vastaukseen sisältyy myös implisiittisesti toinen keskeiseksi koettu asia, kansan valistaminen, jota hyvin monissa vastauksissa pidettiin jopa tärkeimpänä. Lehdistön tuli heijastella ja jalostaa lukijakuntansa kristillis-siveellistä arvomaailmaa. Nuorsuomalaiisten lehtien toimittajat herättivät kuitenkin uudelleen keskustelua lehdistön tehtävästä, sillä he katsoivat, että toimittajien tulisi kulkea kehityksen etunenässä ja tulkita sekä ajan vaatimuksia että omaa vakaukseen. Tämän käsityksen mukaisesti sanomalehdistössä tulisi korostaa yhteiskunnallista kritiikkiä, jonka Viipurin Sanomat korottikin vuonna 1892 suorastaan lehdistön päätehtäväksi.⁴⁸

Vilkkaan keskustelun sanomalehdistön roolista nosti kirjallisuuden tutkija Valfrid Vasenius alustamalla yliopiston lomakursseilla elokuussa 1894 aiheesta: sanomalehdistön suhde yleisöön. Hän suhtautui Suomen sanomalehdistöön melko kriittisesti, ja toi esiin jo Snellmanin esittämät teesit siitä, että sanomalehdistön tärkein tehtävä oli aatteiden palveleminen. Tämän tulisi korostua erityisesti artikkeleissa, mutta myös uutisaineistossa ja koko toimitustyössä. Muina tehtävinä Vasenius mainitsi tietojen antamisen koros-

46 Landgren, käsikirjoitus 1983 s. 346-349. SSLH-projekti.

47 ViS 17.12.1892 Henkistä kilpailua (pk.).

48 ViS 20.1.1892 Sanomalehtien tehtävä (pk.); ks. myös USA 5.12.1893 Kirje Helsingistä (kirj. R.); ViS 29.11.1893 Sanomalehtiolojen alalta ennen ja nyt (pk., kirj. A-n.); TaS 2.1.1891 Sanomalehtien merkityksestä (pk.); K-S 11.7.1896 Epäselvyyttä (pk., kirj. M.K.).

taen oikean tiedon merkitystä ja henkilöitten sekä tekojen arvostelun, mutta hän ei hyväksynyt lehdistön asettumista tuomariksi "yleisenä mielipiteenä".⁴⁹ Alustusta seuranneessa keskustelussa ja myöhemmin myös sanomalehtien palstoilla tuli esiin se, että vanhasuomalaiset asettivat tiedonvälityksen arvostelujen ja mielipiteiden edelle, kun taas nuorsuomalaiset korostivat lehtien merkitystä enemmän oikeana pidetyn asian ajajana ja puolustajana. Ruotsinmielisissä lehdissä sen sijaan korostettiin nopean ja ajankohtaisen tiedonvälityksen merkitystä senkin uhalla, että tieto jouduttaisiin myöhemmin erheellisenä kumoamaan.⁵⁰ Erityisesti jo kaupallistunut Hufvudstadsbladet piti sanomalehdistöä kirjallisena kommunikaatiovälineenä, jonka tehtävänä oli antaa yleisölle tietoja sitä kiinnostavista aiheista ja heijastella kaikkia lukijakunnan kannalta merkityksellisiä asioita. Ajatuksen ytimenä oli käsitys sanomalehdestä liikeyrityksenä, jonka oli pyrittävä vastaamaan eri yhteiskuntakerrosten vaatimuksia ja makua, jotta se pystyisi lisäämään levikkiään.⁵¹ Tällainen ajatus sanomalehdestä tietoja jakavana ja viihdyttävänä kaupallisena yrityksenä ei kuitenkaan saavuttanut laajempaa kannatusta, vaan sanomalehdistö pysyi vielä 1890-luvulla yleisesti edistyksen, sivistyksen ja poliittisten aatteiden palvelijana.⁵² Eino Leino ivaili sanomalehtien kirjoittelua virkanimityksistä ja "lankkuaidoista" pakinoissaan Päivälehdessä vuonna 1902 antamatta kuitenkaan vastausta kysymykseen, tulisiko sanomalehdistön ensisijaisesti palvella kulttuuritarpeita vai toimia valtiollisena organoina.⁵³ Vuosisadan taitteessa antoivat alkeisohjauksen yhteiskunnallisen tiedostamisen ja sivistyksen polulla pienet maaseutulehdet, ns. kansan lehdet, joihin lukijat saattoivat lähettää parhaiten myös omia kirjallisia tuotteitaan. Suurempia lehtiä sen sijaan luki arvostelukykyisempi yleisö,

-
- 49 Vasenius 1894 s. 360-369. Artikkelin julkaistiin myös sarjassa Yhteiskunnallisia kysymyksiä N:o 4 v. 1894.
- 50 Pl 23.8.1894 Sanomalehdistön suhde yleisöön (selost.), 28.8.1894 Sanomalehdistön suhde yleisöön (pk.); UStar 23.8.1894 Sanomalehdistön suhde yleisöön (selost.); NPr 26.8.1894 Krönika; ÅT 26.8.1894 Krönika, 29.8.1894 Tidningarna och allmänheten (pk., af ÅT:s Helsingforskorrespondent).
- 51 Hbl 29.8.1894 Tidningarna och allmänheten (pk.).
- 52 ViS 9.7.1895 Suomen sanomalehdistö (pk., X.), 8.10.1897 Sanomakirjallisuuden merkitys (art., W.), 22.1.1899 Sanomalehtien merkitys kodeissa (pk., S.); MS 16.11.1897 Sanomalehtien juttufereaatit (pk.), 14.12.1895 Tilaa sanomalehti! (pk., Teppo.).
- 53 Pl 24.10.1902 Mikko Vilkastuksen mietteitä maailman menosta 5. Sanomalehtemme. (pakina, kirj. Eino Leino).

jolla jo oli edellytykset suhtautua kriittisesti lehtien esittämisiin mielipiteisiin ja arviointeihin.⁵⁴

Sortovuosina näyttää käsitys sanomalehdistön tehtäväs-
tä avartuneen. Sitä ei koettu enää vain ylhäältä päin ohjaa-
vana kansan sivistäjänä ja mielipidejohtajana, vaan poliittisen
paineen kasvaessa ja vastarinnan noustessa tuli suomalaisille
tärkeäksi korostaa yksimielisyyttä ja kansallista yhtenäisyyttä.
Sanomalehdistön piti torjua Bobrikovin väitteet siitä, että lehdet
kiihottivat kansaa hallitusta vastaan, ja tämä tapahtui parhaiten
osoittamalla, että kansa seisoi sanomalehtiensä takana. "Meidän
sanomalehdistömme on vapaa ylös- ja alaspäin ja kun se kansan
nimessä tuopi esille mielipiteitä, voidaan olla varmat siitä, että
semmoiset mielipiteet todella ovat kansassa valloillaan. — Suomen
kansaa ei muuta tahdo, ei muuta ajattele kuin oikeuksiensa, lakien-
sa, kansallisen itsenäisyytensä puolustamista. Mitä hyödyttää
tukkia sen suuta?" kirjoitti Viipurin Sanomat vuonna 1899.⁵⁵

Erittäin painokkaasti ja mahdollisimman arvovaltaiselta taholta
tuotiin esiin käsityksiä sanomalehdistöstä kansan mielipiteiden
tulkkina syksyllä 1899 sanomalehdistön päivien juhlaulkaisussa,
Voxissa. Julkaisun tavoitteena oli tietysti korostaa lehdistön
merkitystä, ja siksi siihen kootut lausunnot kuvastavatkin juuri
sitä, mikä kyseisenä aikana koettiin oleelliseksi ja tärkeäksi.
Kirjailija Kauppi-Heikki huomautti, että sanomalehtiä lukeva
yleisö ei ollut mikään lapsi, joten sen velvollisuuskin oli
osallistua sanomalehtensä suunnan ja hengen määräämiseen.
Kuopiolainen kunnallis- ja sivistyselämän edustaja, myöhemmin
valtiopäivämies Kustaa Killinen puolestaan katsoi, että
sanomalehdistön tuli toimia kansan silmänä, korvana ja suuna
ja siten ilmaista kansan henkeä. Useissa lausunnoissa
korostettiinkin sanomalehdistöä terveen, totuutta rakastavan
ja oikeudentuntoisen kan-

-
- 54 Sa-Ka 12.12.1894 Maaseutusanomalehdistön asema ja tehtävä I, 21.12.1894 sama, osa II (pk., O.H. = O. Hannikainen); USA 27.4.1893 Kehittymättömille sanomalehden lukijoille (art., J.W.); Sa-Ka 14.8.1899 Maaseutukirjeet ja kirjeenvaihtajat (art., J.R.).
- 55 ViS 2.9.1899 Lakkauttakaa, lakkauttakaa! (pk.); MS 7.9.1899 Sanomalehdistö ja kansa (pk., lain. ViS:sta); vrt. myös UStar 27.3.1900 Neljä sanomalehteä lakkautettu ja kaksi toimittajaa viralta pantu (uut.); K-S 21.1.1899 Maamme sanomalehdistö ja sananvapaus (pk.); PI 29.8.1899 Yleisö ja sanomalehdistö (pk.); Mikkeli 19.3.1900 Uusia lehtiä (pk.); Pohjois-Savo 2.12.1905 Päiväpakinaa (Tuukka); USA 22.4.1899 Paino-olomme (pk.).

san luomuksena.⁵⁶

Sanomalehdistön tarkasteleminen kansan mielipiteiden tulkitsijana johti hyvin pian siihen, että niiden välittämä sanoma käsitettiin yleiseksi mielipiteeksi, kuten Mikkeli kirjoitti kesällä 1900: "Vaikka Suomen kansa suureksi osaksi saakin kiittää sanomalehtiään siitä valppaudesta, jolla se on käynyt viime aikuisia kokemuksiaan vastaan, niin eivät sanomalehdet sentään ole määränneet yleistä mielipidettä, vaan ovat sitä ainoastaan edustaneet, kuten useasti olemme huomauttaneet. Yleisen mielipiteen muodostaa meillä samoin kuin muuallakin koko meidän yhteiskunnallinen ja sivistyselämämme, josta sanomalehtemme ovat vain yksi ilmiö."⁵⁷

"Yleinen mielipide" on paljon käytetty, merkityssisällöltään epämääräinen ja kiistelty käsite, joka Suomessakin on esiintynyt poliittisena iskusanana jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Tässä yhteydessä ei ole syytä ryhtyä pohtimaan käsitteen sisältöä ja kattavuutta. Todettakoon vain, että tämä alun perin liberaalin porvariston käyttämä ilmaus levisi 1800-luvun lopulla Euroopassa myös aatelin ja alempien yhteiskuntaluokkien piiriin, ja siitä tuli poliittisessa keskustelussa yleisesti hyväksytty käsite.⁵⁸ Jo Snellman oli esittänyt, että sanomalehdistön tuli toimia yleisen mielipiteen puhutorvena. Sen piti muokata mielipiteitä, mutta myös sisällöltään vastata yleistä mielipidettä, sillä vain täten lehdistö saattoi vaikuttaa yhteiskunnassa. Varhaisliberalistisen ajattelutavan mukaisesti yleinen mielipide merkitsi Snellmanille kuitenkin vain asioista kiinnostuneiden ja tiedostavien ihmisten, siis sivistyneistön käsityksiä.⁵⁹ Näyttää siltä, että viimeistään sortovuosina Suomessa "yleinen mielipide" sai laajemman merkityssisällön, sillä nyt sen katsottiin ilmentävän yksimielisyyttä, kansan tahtoa ja vernaläistämisen vastustusta. Perustuslaillisten maanalaisissa lehdissä tätä käsitettä käytettiin varsin runsaasti, kun haluttiin perustella jonkin toimenpiteen tai arvostelun oikeutusta

56 Vox 1899 s. 16-21 Sanomalehti-tiedustelu.

57 Mikkele 30.7.1900 Kyllä kansa valvoo (pk.).

58 Yleisen mielipiteen synnystä ja käsitteen sisällöstä ks. tarkemmin Waller 1960 s. 121-143; Kinnunen 1980 s. 30-38.

59 Kinnunen 1980 s. 36-37; Kinnunen 1981 s. 148-150.

vastarintataistelun kannalta merkittävänä. Useasti sillä tarkoitettiin aivan samaa kuin "kansan mielipiteellä".⁶⁰ Myös Tommila on todennut, että sortovuodet merkitsivät Suomessa "yleisen mielipiteen" kehitykselle erityisesti sitä, että kansan mielialat pyrittiin samaistamaan "yleisen mielipiteen" kanssa.⁶¹

Suomalaisten mielipidekehitykseen sortovuosina vaikutti voimakkaasti poliittinen tapahtumakehitys. Sensuuritoimpiteet olivat tässä osana ja saattoivat sanomalehtien lukijoiden keskuudessa sekä muokata mielialoja että vahvistaa jo omaksuttuja käsityksiä. Ankarana sensuurin vastarintahenkä vahvistavaa merkitystä Nya Pressen kuvasi alkaessaan lakkautuksen jälkeen uudelleen ilmestyä kesällä 1899: "Joka kerran kun vapaata sanaa sorretaan, yleinen mielipide vain voimistuu ja laajenee, ja yleinen valveutumisen, jota useillaakaan artikkeleilla ei ehkä koskaan olisi voitu herättää, on ankarasti sovelletun sensuurin aikana puhjennut esiin valtavana, taipumattomana voimana."⁶² Samat ajatukset Eino Leino ilmaisi balladissaan "Mykkä laulaja", jonka hän runoili Päivälehdessä lakkautuksen johdosta syksyllä 1900: "Ja ulkona kaikki kansa huus:/'Älä murehdi, laulaja mykkä!/Sa ennen haastelit sanoilla/nyt haastat sa tulella, leimulla./Ja kansasi sydän sykkää!"⁶³

Snellmanin ajatuksia sanomalehdistön poliittisesta roolista toteuttivat 1890-luvulla erityisesti nuorsuomalaiset lehdet, joissa yhteiskuntakriittisten ajatusten seurauksena korostui pyrkimys nousta neljännen valtiomahdin asemaan.⁶⁴ Sivistävän, valistavan ja viihdyttävän sanomalehdistön palstoilta alkoi kuulua yhä terävöityvää arvostelua vallinneita oloja kohtaan ja halua vaikuttaa myös valtiolliseen päätöksentekoon. Vastoin etenkin vanhasuomalaisten näkemyksiä Päivälehti katsoi suorastaan velvollisuudekseen käsitellä

60 Leino-Kaukiainen 1979 s. 208-209, liite 12.

61 Tommila 1973 s. 323-324; Tommila-Keränen 1974 s. 28.

62 NPR 5.6.1899 Nya Pressens indragning (pk.).

63 Eino Leino, Mykkä laulaja. Julk. teoksessa Päivälehdessä muisto 1929 s. 46-48. Runo aiheutti Päivälehdelle painoesteen 21.10.1900. PYH KD 728/146 1900. PYH III. VA.

64 Sanomalehdistön asemasta valtiomahtina ks. mm. TaS 2.1.1891 Sanomalehtien merkityksestä (pk.); Sa-Ka 12.12.1894 Maaseutus-sanomalehtien asema ja tehtävä I (pk.); P. Päivärinän lausunto. Vox 1899 s. 20.

säädyissä esiin tulevia asioita ja vaikuttaa niiden ratkaisuun.⁶⁵ Lehdistön merkitys nähtiin mielipidejohtajana, kunnes tiukka sensuuri pakotti lehdet hiljentämään arvosteluaan. Poliittisen järjestelmän ja yhteiskunnan arvomaailman säilyttämiseksi käydyssä taistelussa sanomalehdistön oli muutettava kurssiaan, ja mielipidejohtajat tunnustautuivat nyt ponnekkaasti lukijakuntansa, kansan, käsitysten ja mielialojen kuvastajiksi. Samalla yleisen mielipiteen käsite laajeni ja se siirtyi sivistyneistön suppeasta piiristä kansan pariin.

65 Pl 20.2.1891 Sanomalehdet valtiopäivillä (pk.).

X Sensuurin toteutuminen ja merkitys

Sensuuri on keino, jota monet hallitukset ovat käyttäneet turvallisuuspolitiikkansa jatkeena. Se on vallanpitäjien ase, jolla voimakkaampi on pyrkinyt alistamaan heikomman, yhtenäistämään mielipiteitä ja estämään julkisen kritiikin. Sensuuri on osa sisäpoliittista turvajärjestelmää, jonka avulla hallitukset ovat yrittäneet varmistaa asemansa ja valtansa säilymisen. Konformistista järjestelmää luotaessa ja vahvistettaessa tiedotusvälineiden hallinta on ollut tärkeätekijä. Sotien ja kansainvälisten kriisien aikana taas sotasensuuria on käytetty ulkopoliittisen turvallisuuden parantamiseen. Paljon keskustelua herättänyt itsesensuuri, vapaaehtoinen arkaluontoisten asioiden syrjään jättäminen, on myös - ainakin Suomessa - koettu ulkopoliittista turvallisuutta edistävänä. Sensuurin rinnalla hallitukset ovat tavallisesti käyttäneet positiivista propagandaa luodakseen itsestään myönteistä kuvaa ja suosineet niitä tiedotusvälineitä, jotka ovat antaneet tukensa hallituksen harjoittamalle politiikalle.

Venäjällä pyrittiin 1800-luvulla sensuurin avulla juuri sisäpoliittisen turvallisuuden ylläpitämiseen ja yhteiskunta-rauhan säilyttämiseen. Lehtien toivottiin pidättäytyvän kritikoimasta hallitusta ja tukevan vallanpitäjien toimenpiteitä. Suomessa hallituksen tavoitteet olivat periaatteessa samansuuntaisia. Itsevaltaisesti ja byrokraattisesti hallituksessa valtiossa suomalaisten toistuvat painovapausanomukset ja vaatimukset päästä osallistumaan painolain säätämiseen

eivät saavuttaneet vastakaikua. Periaatteellinen näkemys-ero aiheutti kuitenkin sen, että liberalistisia käsityksiä omaksuneiden suomalaisten ja tsaarihallituksen välillä vallitsi asiassa jatkuvasti ristiriitainen tilanne.

Jo 1890-luvun alun laillisuuskriisin aikana Suomen sanomalehdistö omaksui kenraalikuvernööri Heidenin ja ilmeisesti myös Aleksanteri III:n mielestä liian aktiivisen ja arvostelevan roolin, sillä seurauksena oli painolainsäädännön kiristäminen ja keskittäminen Venäjän intressejä edustaneen kenraalikuvernöörin käsiin. Vuodesta 1891 lähtien hän ratkaisi yksin lehtien julkaisuluvat ja saattoi ilman edeltävää varoitusta lakkauttaa kaikki loukkaavina tai sopimattomina pitämänsä aikakautiset julkaisut. Myös painoasiain ylihallitus tuli aikaisempaa riippuvaisemmaksi kenraalikuvernööristä. Tämä asetuksen muutos oli tulevaisuutta ajatellen merkittävä sikäli, että se antoi kenraalikuvernöörille lähes diktatoriset oikeudet suhteessa Suomen sanomalehdistöön. Hänen sensuurivaltuutensa olivat jopa laajemmat kuin Venäjän sisäministerin.

Heiden ei soveltanut uusia oikeuksiaan aikaisemmasta käytännöstä poikkeavalla tavalla, ja Savon lakkauttaminen tammikuussa 1891 jäikin hänen aikanaan ainoaksi voimatoimenpiteeksi. Postimanifestin ja rikoslakikysymyksen ympärillä syntynyt luottamuspuola suomalaisten ja Venäjän hallituksen välillä ohitettiin, ja 1890-luvun puolivälissä Suomen sanomalehdistö saattoi melko vapaasti käsitellä sitä kiinnostavia aiheita. Kenraalikuvernöörin sensuurivaltuudet jäivät taka-alalle, kunnes vuosikymmenen lopulla Venäjän hallituspiireissä virisi uusi kiinnostus Suomen autonomista asemaa kohtaan. Kenraalikuvernööri N.I. Bobrikov ottikin pian käyttöönsä koko sen sensuuriarsenaalin, jonka painoasetus hänelle salli. Hänen valtansa lujittamiseksi tarvittiin painoasetukseen enää suhteellisen vähäisiä muutoksia, jotka tosin olivat omiaan myös lähentämään Suomen valvonta- ja sensuurijärjestelmän muotoja keisarikunnan vastaavan organisaation kanssa. Painoasioita hoitavien virkamiesten määrää lisättiin perustamalla kenraalikuvernöörin kansliaan erityinen sensuurikomitea, joka koostui sekä suomalaisista että venäläisistä virkamiehistä. Venäläiset kuitenkin muodostivat komitean enemmistön. Tämä neuvottelevaksi tarkoitettu elin sivuutti

muutamaksi vuodeksi asioiden esittelijänä ja kenraalikuvernöörin neuvonantajana painoylihallituksen, josta tuli lähinnä toimeenpaneva virasto. Samalla tehostettiin sensoreiden valvontaa, minkä seurauksena painoesteiden määrä kasvoi nopeasti. Muistutusten ja rangaistusten lisääntyessä tilanne kävi lehdistölle tukalaksi. Sen toimintamahdollisuuksien jatkuva kaventuminen oli omiaan herättämään epävarmuutta ja katkeruutta sekä lehtien julkaisijoiden, toimittajien että myös lukijakunnan keskuudessa. Yleisön ja lehtimiesten kannanotot eivät kuitenkaan vaikuttaneet kenraalikuvernöörin päätöksiin.

Bobrikovin ankarasti soveltaman sensuuripolitiikan taustalla oli se käsitys, että Suomen sanomalehdistö koostui toinen toistaan pahemmista separatisteista, jotka pyrkivät vain kiihottamaan kansaa hallitusta vastaan. Pahimpia valtakumouksellisia hänen mielestään olivat ruotsinmieliset lippulaivanaan Nya Pressen. Hän totesi myös, että lehdistö oli Suomessa laajalle levinnyt ja vaikutusvaltainen propagandaväline. Kansa taas - etenkin maaseudulla - oli mahdollinen liittolainen, joka tuli pitää rauhallisena. Siksi Bobrikoville olikin tärkeää ryhtyä pian mielialojen tasoittamiseen, mutta valtakautensa alussa hänellä oli käytettävänä varsin vähän keinoja tähän. Sensuuri oli yksi näistä, ja siksi Bobrikov alkoi jo ennen helmikuun manifestia rajoittaa voimakkaasti julkisen sanan käyttöä. Ankaran sensuurin ohella hän perusti venäläisen lehden, Finljandskaja Gazetan, jonka tarkoitus oli herättää myötämielisyyttä keisarikuntaa ja sen intressejä kohtaan. Lehdistön ohjailuun hän pyrki myös esittämällä ajatuksen perustaa jokaiseen lääniin hallituksen virallinen äänenkannattaja, joka ilmestyisi venäläisen mallin mukaisesti paikallisen kuvernöörin valvonnassa. Hanke kaatui suomalaisten virkamiesten monin argumentein perusteltuun vastustukseen, sillä suomalaiset olettivat Bobrikovin tavoitelleen ehdotuksellaan normaalin sanomalehdistön korvaamista lääninlehdillä. Tätä hän ei kuitenkaan missään yhteydessä selvästi ilmaissut. Finljandskaja Gazetakaan ei menestynyt kovin hyvin, ja sen suomenkielinen painos jouduttiin lopettamaan lukijoiden puuttuessa.

Ensimmäisen sortokauden sensuurihallinto jakautui kolmeen jaksoon sen mukaan, kuinka keskeinen osa lehdistön

valvonnalla hallituksen politiikassa oli. Bobrikovin kenraalikuvernöörikauden alussa sensuurin merkitys oli suuri, ja siksi kenraalikuvernööri keskittikin kaiken vallan omiin käsiinsä. Tälle jaksolle on ominaista sensuurin jatkuva tiukkeneminen ja rangaistusten koveneminen muistutuksista ja varoituksista lopullisiin lakkautuksiin. Päivälehteä ja kolmea toimittajan puuttuessa lopetettua lehteä lukuun ottamatta kaikki ainiaaksi lakkautetut lehdet saivat tuomionsa ennen vuoden 1901 loppua. Tänä aikana oli myös uusien sanomalehtien perustaminen vaikeaa. Muutos sensuuripolitiikassa tapahtui vuonna 1902, jolloin lehdistön valvonta alkoi jäädä Bobrikovin hallinnossa toisarvoiseen asemaan. Lehtiä ei enää tarvinnut rangaista yhtä ankarasti, koska niiden kirjoittelu oli vaimentunut ja huomio kääntynyt aikaisempaa enemmän taloudellisten, kunnallispoliittisten ja kulttuurikysymysten pariin. Bobrikovin rautainen ote sanomalehdistöstä hellitti hieman, kun hän sai oikeuden puuttua hallinto- ja oikeuslaitoksen piirissä esiintyneisiin vastarinnan ilmauksiin ja vuonna 1903 erikoisvaltuuksiensa nojalla karkoittaa oppositiojohtajat maasta. Sensuurihallinnon painopiste palasi vähitellen kenraalikuvernöörin kansliasta takaisin painoasiain ylihallitukselle, ja sensuurikomitea totesi roolinsa tarpeettomaksi. Sen valvonta- ja neuvontavaltuudet siirrettiin kuvernööreille, jotka eivät kuitenkaan saaneet sensuuriasioissa itsenäistä päätäntävaltaa. Tämä vaihe, jota kesti Bobrikovin kuolemaan saakka, ei merkinnyt sensuurin oleellista kevenemistä vaan vain tiukkenemisen loppua. Ainoastaan työväenlehtien sensuuria kiristettiin vielä vuodesta 1903 lähtien. Sanomalehdistön kannalta tämä oli sopeutumisen ja vaikenemisen aikaa. Bobrikovin voidaankin katsoa onnistuneen pyrkimyksessään hillitä sanomalehtien palstoilla esiintynyttä arvostelua ja agitaatiota, mutta siitä oli vielä pitkä matka hallituksen poliitikalle myötämieliseen lehdistöön.

Kun Obolenski tuli kenraalikuvernööriksi, sensuuri alkoi selvästi helpottua, rangaistukset lehdille vähenivät ja uusien lehtien perustaminen sallittiin jälleen. Vuoden 1904 loppupuoliskolla Päivälehdessä lopullinen ja Aamulehden kuukauden lakkautus jäivät ainoiksi rangaistuksiksi, ja niidenkin takana oli Bobrikovin murhan pelästättämä painoylihallitus. Keveneminen oli kuitenkin vain tilapäistä. Sisäpoliittisen rauhat-

tomuuden ja opposition kasvu keisarikunnassa tappiollisen Japanin sodan seurauksena vaati kenraalikuvernööriä tehostamaan sisäisen turvallisuuden ja yhteiskuntarauhan säilytyspyrkimyksiä Suomessakin, sillä hallituksen vastaiset mielenosoitukset olivat lisääntyneet ja poliittisia sekä yhteiskunnallisia oikeuksia koskeneet vaatimukset tulleet äänekäämmiksi. Nämä asiat olivat nyt myös sensuurin erityiskohteina, ja demonstraatioita käsitelleitä kirjoituksia poistettiin sekä porvarillisista että työväenlehdistä. Patoa ei kuitenkaan enää onnistuttu tiivistämään, ja tilanne riistäytyi hallituksen käsistä suurlakoksi niin keisarikunnassa kuin Suomessakin.

Bobrikovin sensuuripolitiikka voidaan nähdä prosessina, joka eteni vastarinnan kasvaessa lievemmistä rangaistuksista kohti ankarampia. Siksi on ymmärrettävää, että hän lakkautti ainiaaksi sellaiset opposition johtavat äänitorvet kuin Nya Pressenin, Aftonpostenin, Viborgsbladetin, Viipurin Sanomat, Uuden Savon ja Pohjalaisen. Sitä vastoin ei tunnu johdonmukaiselta, että Päivälehti selvisi aina vain määrääkäsillä lakkautuksilla, mutta välttyi Bobrikovin aikana lopulliselta tuomiolta. Tämä voidaankin nähdä osoituksena hajoituspolitiikasta, joka kohdistui ensisijaisesti pahimpina separatisteina pidettyihin svekomaanilehtiin. Tällaisesta näkyi myös merkkejä työväenlehtien rangaistuskäytännössä, kun Bobrikov alkuun puuttui vain harvoin niiden kirjoitteluun ja jopa salli ruotsinkielisen työväenlehden perustamisen. Suomalaisen puolueen lehdistä taas tunnetut myöntövyys-suunnan kannattajat Uusi Suometar ja Uusi Aura selvisivät kokonaan ilman lakkautuksia. Bobrikovin suopeutta myöntövyysmielisiä lehtiä kohtaan osoittaa myös se, että hän vuoden 1903 lopulla sai Kotkan Sanomat lakkaamaan uuden, suomettarelaisen Etelä-Suomen tieltä.

Eräiden pienten lehtien kohdalla Bobrikovin lakkautustoimet näyttävät epäloogisilta, kun hän lakkautti ainiaaksi sellaiset kuin esim. Tornio, Jyränkö tai Savonlinna. Voikin kysyä, miksi ei yhtä hyvin lakkautettu Perä-Pohjolaista, Östra Nylandia tai Rauman Lehteä, jotka myös olivat vastarinnan kannalla. Mitä todennäköisin syy siihen, että lakkautus sattui vain joidenkin osaksi, oli byrokraattisen hallintojärjestelmän ja sattumanvaraisen tiedonvälityksen luomassa

tilanteessa. Bobrikov ja sensuurikomitean venäläiset jäsenet saivat tietonsa Suomen sanomalehtien kirjoittelusta ainoastaan käännöksinä, eikä kenraalikuvernöörin kansliassa kyetty tuottamaan täydellistä tietoa kaikista lehdistä. Tietojen satunnaisuutta seurasi myös systemaattisuuden puute rangaistuksissa. Ilmeisesti tämän asiantilan oivaltaminen johti siihen, että kuvernöörien asemaa alueensa lehdistön valvojina pyrittiin parantamaan.

On selvää, että Bobrikovin energisesti toteuttama sanomalehdistön valvonta ei mennyt ohi jälkiä jättämättä. Vaikka lehdet alkuun pyrkivätkin tuomaan jollakin tavalla julki käsityksensä muuttuneesta Venäjän-poliittisesta tilanteesta ja julkaisivat rangaistuksista välittämättä mm. poliittisia runoja ja allegorioita, lukuisia määräaikaisia ja lopullisia lakkautuksia seurasi väistämättä hiljeneminen. Yleiskuvaan vaikutti luonnollisesti se, että johtavat vastarintalehdet olivat poissa, mutta lakkautusten aiheuttamat taloudelliset ongelmat ja pelko tilaajien katoamisesta saivat monet toimitukset pitämään vaikenemista ja parempien aikojen odotusta edullisempänä kuin kunniakasta kuolemaa. Vuosina 1902-1903 valinta näyttää monasti ratkenneen taipumisen puolelle. Olihan lisäksi yleisesti tunnettua, että hallituksen arvostelu ja vastarinta-agitaatio olivat painuneet maan alle salaisten, sensuroimattomien lehtien palstoille. Lehdistöllä oli lisäksi monipuolinen tehtäväkenttä tiedottajana, valistajana ja sivistäjänä, ja se saattoi käsitellä tärkeitä taloudellisia, sosiaalisia ym. asioita, jotka tänä aikana olivat ajankohdaisia, joskin painoltaan ja merkitykseltään Venäjän-politiikkaan verrattuna sekundaarisia. Taipuminen merkitsi lehdille kuitenkin vain vaikenemista, ja heti tilaisuuden tarjoutuessa opposition ääni sekä kritiikki palasivat sanomalehtiin.

Ankarasti sovellettu sensuuri merkitsi sanomalehdistön kokonaiskehityksen kannalta vilkkaan kasvukauden katkeamista. Lehtinimikkeiden määrä Suomessa kääntyi laskuun vuosiksi 1901 ja 1902, sillä uusia sanomalehtiä voitiin perustaa niin vähän, että ne eivät korvanneet lakkautusten aiheuttamia tappioita. Kohtalokkaat iskut annettiin ruotsinkieliselle lehdistölle, jonka osuus vuonna 1899 kaikista sanomalehtinimikkeistä oli vielä 36 %, mutta vuonna 1905 enää n. 30 %. Ruotsinkielisten sanomalehtien luku ei palannut

myöhemminkään sortovuosia edeltäneelle tasolle. Uusia suomenkielisiä lehtiä perustettiin sen sijaan innokkaasti, kun olot Obolenskin kaudella vapautuivat, ja menetykset saatiin pian korvattua. Sanomalehdistön rakennemuutoksesta ei kuitenkaan pidä syyttää yksin Bobrikovia, sillä jo 1890-luvun kuluessa näkyi merkkejä ruotsinkielisten lehtimarkkinoiden kyllästymisestä. Näiden lehtien lukumäärän kasvu pysähtyi samaan aikaan, kun suomenkielisellä puolella riitti tilaa vielä uusille yrittäjille. Lehtinimikkeiden kokonaisuusmäärä kohosi jo vuoden 1905 aikana sortovuosia edeltäneelle tasolle, joten sensuurin vaikutus ei ollut kovin pitkäaikainen. Lehdistön merkitystä lukijakunnalleen osoittaa se, että lakautettujen lehtien tilaajat eivät luopuneet kokonaan sanomalehdistä, vaan korvasivat menetyksensä jollakin toisella lehdellä. Sanomalehdestä oli tullut monille suomalaisille välttämätön tiedotusväline.

Tarkasteltaessa sanomalehdistön politisoitumis- ja sitoutumiskehitystä kysymys sensuurin vaikutuksista on huomattavasti komplisoidumpi. Uusien yhteiskunnallisten kysymysten tulo julkisen keskustelun piiriin 1890-luvulla loi myös uusia lehtiä sekä valtakunnallisella että paikallisella tasolla ja edisti niiden sitoutumista eri mielipideryhmiin. Varsin monet sanomalehdet kuitenkin palvelivat ensisijaisesti alueellisia intressejä ja paikallisen tiedonvälityksen tarpeita. Sortovuosina toimitukset joutuivat ristiriitaiseen asemaan, kun valtiollisen tilanteen muuttuminen vaati kannanottoja, mutta sensuuri pyrki estämään niitä. Selkeästi poliittisin tunnuksin ei juuri julkaisulupaa tullut, ja avoimesti vastarinnan kannattajaksi tunnustautunut sanomalehti saattoi odottaa kuolemantuomiotaan milloin tahansa. Nämä seikat saivat monet lehdet turvautumaan etenkin ohjelmajulistuksissaan neutraaliin ulkokuoreen, jonka taakse saattoi silti kätkeytyä perustuslaillisia mielipiteitä. Kun sanan aseet olivat kiellettyjä perustuslaillisten ja myöntövyysmielisten lehtien välisessä kilpailussa ja propagandataistelussa, joka lehtikentällä alkoi vuoden 1902 lopussa, perustuslailliset turvautuivat mm. ilmoitus- ja tilausboikottiin vastapuolen lehtiä kohtaan. Bobrikov taas helpotti samaan aikaan myöntövyysmielisten lehtien julkaisulupien saantia. Tilanne puoluetistelujen rintamalla alkoi purkautua vuoden 1904 vaalitaistelun yhteydessä, mutta aina suurlakkoon saakka keskus-

telu pysyi julkisessa sanomalehdistössä vielä suhteellisen vaimeana. Vasta lakkoa seurannut vapautuminen ja ennakkosensuurin poistaminen merkitsivät sulkujen aukeamista sanomalehdistön politisoitumisen ja sitoutumisen tieltä. Vanhat kaunat kaivettiin esiin, ja sortokauden jälkimainingeissa lehdet ottivat voimakkaasti kantaa joko perustuslaillisiin tai vanhasuomalaisiin tunnuksiin. Tätä kehitystä edisti myös eduskuntaudistusta seurannut puoluejärjestelmän uudelleen organisoituminen ja selkiintyminen. Suurlakkoa seuranneet tapahtumat merkitsivät neutraalin ja sitoutumattoman sanomalehdistön vähenemistä, ja tämän kehityksen juuret olivat sortokauden mielipideristiriidoissa.

Painovapaudesta oli keskusteltu Suomessa jo 1800-luvun puolivälistä lähtien, ja liberaalien valtioajatusten yleistyminen sekä hyväksyminen ihanteiksi aiheuttivat sen, että asia tuotiin monasti valtiopäiville, joskin tuloksetta. Painovapautta vaativat ponnekkaimmin ne ryhmät, jotka olivat vailla poliittisia ja valtiollisia oikeuksia ja halusivat päästä osallistumaan päätöksentekoon. Sanomalehdistö oli yksimielisesti painovapauden periaatteen takana. Sen merkityksen tiedostaminen ja arvostaminen tekivätkin lehdimiesten kannalta sortovuosien sensuuri-iskut kovin kirveleviksi, jopa niin, että negatiivinen suhtautuminen väritti pitkään kuvaa Suomen lehdistöoloista autonomian kaudella. On varsin luonnollista, että painovapautta vaadittiin myös suurlakon aikana. Sen seurauksena toteutettu ennakkosensuurin poistaminen ei kuitenkaan merkinnyt vielä painovapauden toteutumista. Vuoden 1867 painoasetus jäi muilta osiltaan voimaan, mikä johti pian viranomaisten ja lehdistön edustajien välillä ristiriitoihin vapauden rajoja koskevista tulkinnoista. Seurauksena oli sensuurin uusi kiristyminen vähitellen toisella sortokaudella, mihin vaikutti osaksi myös sotasensuurin voimaantulo ensimmäisen maailmansodan sytyttyä. Vuoden 1867 painoasetus kumottiin vasta itsenäisessä Suomessa ja korvattiin vuonna 1919 painovapauden periaatteelle rakentuvalla lainsäädännöllä.

Liitteet

LIITE 1.

Painoylihallituksen jäsenet ja sen alaiset asiamiehet vuosina 1891—1905¹

PAINOYLIHALLITUS

Puheenohjajat

Edvard Leopold Blumenthal (1888-1895)	s. 1837	ent. ylimetsänhoitaja
Alfred Wilhelm Cajander (1895-1899)	s. 1859	kapteeni, KKK:n toimituspäällikön apulainen
Alexander Cronhjelm (1899-1905)	s. 1844 k. 1905	kreivi, oik.kand., kamarijunkkari, KKK:n toimituspäällikkö (-1904)
August Magnus Welin (1905)	s. 1862	Hämeen lääninsihteeri (1903-1905)
Volmari Kanninen (1905-1917)	s. 1860	fil.maist., Helsingin normaalilyseon ent. venäjän kielen lehtori

Vakinaiset jäsenet

Johan Elfving (1868-1891)	s. 1808	kamarineuvos, Helsingin revisio-oikeuden asessori
Emil Edvard Efraim Randén (1880-1895)	s. 1835	tullilaitoksen kanneviskaali
Karl Otto Utter (1891-1895)	s. 1840	senaatin registraattori, kollegiasessori, PYH:n kanslisti (1885-91)
Fredrik Mannert Danielsson (1892-1895)	s. 1838	yl. revisio-oikeuden asessori
Edvard Leopold Blumenthal (1895-1904)	s. 1837	ent. metsänhoitaja, PYH:n ent. puheenjohtaja
Karl Albert Lilius (1905-1906)	s. 1857	fil. maist., Jyväskylän painoasiamies 1897- 1900, Helsingin painoasiamies 1900-05

Yliasiamiehet

Ludvig Heimbürger (1865-1878, 1888-1900)	s. 1822	ent. KKK:n toimituspäällikön apulainen (-1878), PYH:n puheenjohtaja 1878-88, tod. valtioneuvos, toimitti pilalehti Kurrea 1870
Edvard August Vainio (1901-1918)	s. 1853	fil.tri, botaniikan dosentti, Helsingin paino- asiamies 1891-1901

¹ Tiedot perustuvat pääasiassa Suomen Valtiokalenteriin vuosilta 1891-1906 ja PYH:n ansio-
luetteloihin vuosilta 1865-1905. PYH III. VA.

VAKINAISET PAINOASIAMIEHET

1. HAMINA

Edvard Joakim Fredrik Streng (1884-1891)	s. 1828	rehtori
Johan Kaldén (1892-1899)	s. 1827 k. 1899	opettaja
Frans Edvard Wikberg (1899-1905)	s. 1838	kaupunginviskaali

2. HANKO

Georg Sergejeff (1888-1891)	s. 1839	varakonsuli
Johan Alexander Gabriel Gillberg (1891-1905)	s. 1864	kaupunginviskaali

3. HEINOLA

Edvin Gottlieb Leonard Colliander (1890-1891)	s. 1847	lehtori
Wilhelm Törnblom (1891-1905)	s. 1859	lennätinosaston johtaja, nimineuvos

4. HELSINKI

Karl Vilhjalmar Regnell (1885-1900, 1901-1905)	s. 1828	kamarikirjuri, PYH:n kanslisti 1902-1908
Matti Rautio (1887-1895)	s. 1847	opettaja, Sortavalan painoasiamies 1881-1887
Hans Brynolf Hollmen (1888-1891)	s. 1855	kouluhallituksen notaari
Edvard August Vainio (1891-1901)	s. 1853	fil.tri. botaniikan dosentti, PYH:n yliasiamies 1901-1918
Henrik Mikael Grenman (1893-1905)	s. 1846	fil.maist., lehtori, Tampereen painoasiamies 1893
Hugo Reinhold Wennerström (1895-1900)	s. 1855	fil.maist., Turun painoasiamies 1900-03, Vaasan painoasiamies 1895, ent. toimittaja (ÅU 1884-85, Finland 1889-92, Våktaren 1893-94)
Karl Albert Lilius (1900-1905)	s. 1857	fil.maist., Jyväskylän painoasiamies 1897-1900, PYH:n jäsen 1905-1906
Karl Harald Lundenius (1901-1905)	s. 1871	luutnantti, KKK:n kielenkääntäjä
August Alfred af Björksten (1901-1905)	s. 1859	ylimäär. poliisikomisario

5. HÄMEENLINNA

Karl Gustaf Renvall (1865-1899)	s. 1823 k. 1899	fil.maist., kimnaasinapulainen
Otto Collin (1900-1905)	s. 1850	fil.maist., ent. lehtori

6. IISALMI

Viktor Hyvärinen (1897-1905)	s. 1867	kaupunginviskaali
---------------------------------	---------	-------------------

7. JOENSUU

Henrik Piipponen (1879-1892)	s. 1843	lehtori, kirkkoherra (1891-), ent. toimittaja (Karjalatar 1874-77)
Nils Johan Laamanen (1892-1905)	s. 1849	kaupunginsaarnaaja

8. JYVÄSKYLÄ

Julius Alexander Mellberg (1890-1891)	s. 1833	fil.maist., Loviisan painoasiamies 1887-89, Tampereen painoasiamies 1889-1890
Karl Adolf Kovero (1891-1894)	s. 1845	lehtori
David Tuominen (1894-1897)	s. 1834 k. 1897	kaupunginkasööri
Karl Albert Lilius (1897-1900)	s. 1857	fil.maist., Helsingin painoasiamies 1900- 1905, PYY:n jäsen 1905-1906
Kaimas Oskari Reino (1900-1905)	s. 1865	kuuromykkäinkoulun opettaja

9. KAJAANI

Karl Gideon Alexander Dahlgren (1899-1905)	s. 1852	alikapteeni, kanavanvartija
---	---------	-----------------------------

10. KEMI

Johan Alfred Nyman (1897-1905)	s. 1866	kaupunginviskaali
-----------------------------------	---------	-------------------

11. KOKKOLA

Julius Fredrik Reinius (1884-1892)	s. 1833	rehtori, Turun painoasiamies 1892-1900
Matts William Högbäcka (1899-1905)	s. 1862	lehtori

12. KOTKA

Johan Voldemar Streng (1882-1899)	s. 1850 k. 1899	kaupunginviskaali
Arthur Hagman (1899-1905)	s. 1862	poliisikomissario

13. KRISTINANKAUPUNKI

Gustaf Adolf Wallenius (Vallit) (1897-1905)	s. 1851	oikeusraatimies
--	---------	-----------------

14. KUOPIO

Karl Mortimer Stenius (1879-1905)	s. 1843	fil.maist., sokeainkoulun johtaja
--------------------------------------	---------	-----------------------------------

15. KÄKISALMI

Klemens Adolf Arthur Fabritius (1890-1892)	s. 1866	kaupunginviskaali
Johannes Raassina (1892-1901)	s. 1868	kaupunginviskaali
Petter Nikiforoff (1901-1904)	s. 1854	vt. lennätinosaston päällikkö, kruununnimis- mies
Thure Evert Godenhjelm (1905)	s. 1865	senaatin ylim. kopisti

16. LAPPEENRANTA

Nikolai Zilliacus (1888-1892)	s. 1842	kapteeni
Karl Albert Godenhjelm (1892-1893)	s. 1863	rautatiekirjuri, Mikkelin painoasiamies 1902-1905
Adam Lindh (1893-1905)	s. 1843	vankilanopettaja

17. LOVIISA

Axel Reinhold Gottfrid Hartman (1890-1894)	s. 1862	postikirjuri
Mathias Åkerlund (1894-1905)	s. 1855	kansak.opettaja

18. MAARIANHAMINA

Frans Edvard Söderlund (1889-1895)	s. 1845	henkikirjoittaja
Johan Nikolai Teodor Schröder (1895-1899)	s. 1842	merikoulun opettaja
Johan Isidor Hellström (1899-1905)	s. 1864	konttoristi

19. MIKKELI

Anders Puupponen (1887-1900)	s. 1845	vankilan saarnaaja
Konstantin Reponen (1901)	s. 1870	kuuromyökkäinkoulun opettaja
Ivar Emerik Hartlin (1901-1902)	s. 1849	lääninkanslisti
Karl Albert Godenhjelm (1902-1905)	s. 1863	lennätinvirkamies, Lappeenrannan paino- asiamies 1892-1893

20. OULU

Gustaf Georg Englund (1889-1891)	s. 1847	lennätinosaston päällikkö, hovineuvos
August Edvard Adolf Lang (1891-1893)	s. 1858	apulaislääninkamreeri
Juhani Matinlauri (1893-1905)	s. 1861	lääninkanslisti, lääninarkiston hoitaja (1898-)

21. PIETARSAARI

Lennart Wilhelm August Fabritius (1899)		tp. kaupunginviskaali, senaatin ylimäär. kopisti
Johannes Hyrkstedt (1899-1901)	s. 1860	kaupunginviskaali
Edvard Werner Wilhelms (1901-1904)	s. 1841 k. 1904	hovineuvos. Uudenkaarlepyyn painoasia- mies 1902-1904
Arthur Edvin Lindbohm (1904-1905)	s. 1868	ylioppilas

22. PORI

John Ismaël Tamsén (1876-1898)	s. 1837	lehtori
Anton Wilhelm Westerholm (1899-1905)	s. 1852	tarkastaja

23. PORVOO

Karl Gabriel Edvard Wegelius (1881-1892)	s. 1822	henkikirjoittaja
Berndt Adolf Reinholm (1892-1898)	s. 1821	pastori, fil.maist.
Gustaf Woldemar Silfversvan (1898-1901)	s. 1846	everstiluutnantti
Onni Gustaf Johan Smedberg (1901-1904)	s. 1852	aliratsumestari, venäjän kielen opettaja

24. RAAHE

Mårten Almazor Lagerstam s. 1846 kaupunginviskaali
(1896-1905)

25. RAUMA

Hjalmar Fredrik Isidor Ridderstad s. 1848 hoviok. auskultantti, kunnallisraatimies
(1882-1905) (1899-)

26. SAVONLINNA

Karl Edvard Roschier s. 1830
(1876-1902)

lehtori, lääninmakasiinin hoitaja

Karl Lindbohm s. 1845
(1902-1905)

lennätinosaston päällikkö, hovineuvos

27. SORTAVALA

Abraham Pitkänen s. 1848
(1887-1899)

seminaarin harjoituskoulun opettaja

Fredrik Mild s. 1843
(1899-1904)

kaupunginviskaali

Florentin Nikitin s. 1870
(1904-1905)

kollegiregistraattori

28. TAMMISAARI

Karl August Långström s. 1831
(1890-1898)

henkikirjoittaja

Johan Rafael Petander s. 1849
(1898-1905)

kaupunginviskaali

29. TAMPERE

Herman Niemi s. 1857
(1890-1892)

kansakoulunopettaja, ent. toimittaja
(Aamulehti 1882-1890, Koi 1880), 1894-
Jyväskylän seminaarin harjoituskoulun
opettaja

Frans Fredrik Airola s. 1863
(1893)

lehtori

Herman Mikael Grenman s. 1846
(1893)

fil.maist., Helsingin painoasiamies 1893-
1905

Ernst Adrian Sjöström s. 1861
(1893-1905)

väkijuomien myynnin tarkastaja

30. TORNIO

Adolf Fredrik Rökman s. 1854
(1889-1892)

opettaja

Fritz Nygren s. 1860
(1892-1902)

postilennätinvirkamies

Oskar Kokkonen s. 1867
(1902-1903)

postilennätinvirkamies

Erik Edvard Virpi s. 1871
(1903-1905)

kaupunginviskaali

31. TURKU

Robert Reinhold Rosendahl s. 1824
(1883-1892)

postiekspediööri

Maximilian Henrik Wegelius s. 1849
(1886-1893)

kuuromykkäinkoulun opettaja

Julius Fredrik Reinius s. 1833
k. 1900

rehtori, Kokkolan painoasiamies 1884-1892

Henrik Edvard Lövenmark (1894-1904)	s. 1846	ent. apteekkari, omisti kemiallisen tehtaan Turussa
Hugo Reinhold Wennerström (1900-1903)	s. 1855	fil.maist., Helsingin painoasiamies 1895-1900, Vaasan painoasiamies 1895, ent. toimittaja (ÅU 1884-85, Finland 1889-92, Väktaren 1893-94)
Alfred Lindbohm (1903-1905)	s. 1865	senaatin ylimäär. kopisti, Vaasan painoasiamies 1899-1903
Karl Johan Hemmi (1903-1905)	s. 1862	lääninkanslisti, ent. toimittaja (San.Turusta 1901-1903)

32. UUSIKAARLEPYÄ

Oskar Leonard Järnefelt (1884-1902)	s. 1833	postinhoitaja
Edvard Verner Wilhelms (1902-1904)	s. 1841	hovineuvos, Pietarsaaren painoasiamies 1901-1904
Oskar Strengberg (1904-1905)	s. 1853	lennätinosaston päällikkö

33. UUSIKAUPUNKI

Henrik Helander (1890-1905)	s. 1857	opettaja
--------------------------------	---------	----------

34. VAASA

Johan Oskar Immanuel Rancken (1865-1895)	s. 1824 k. 1895	fil.tri, lehtori, ent. toimittaja (Ilmarinen 1851-52, 1854-55)
Hugo Reinhold Wennerström (1895)	s. 1855	fil.maist., Helsingin painoasiamies 1895-1900, Turun painoasiamies 1900-1903, ent. toimittaja (ÅU, Finland, Väktaren)
Mathias Albert Laurén (1895-1899)	s. 1816	lehtori
Alfred Lindbohm (1899-1903)	s. 1865	senaatin ylimäär. kopisti, Turun painoasiamies 1903-05
Albert Ossian Lundenius (1903-1905)	s. 1869	konttoristi
Robert Henrik Malmstén (1905)	s. 1882	ylioppilas

35. VIIPURI

Gustaf Frankenhauser (1890-1899)	s. 1847	majuri, lääninhallituksen kielenkääntäjä
Carl Fredrik Finelius (1898-1905)	s. 1844	fil.maist., ent. lehtori
Julius Woldemar Lundgren (1899-1900)	s. 1857	poliisilaitoksen notaari
Matvej Štšesnij (1900-1904, 1905)	s. 1860	Viipurin ortodoksisen konsistorin kielenkääntäjä
Karl Waldemar Lofström (1903-1905)	s. 1868	agronomi

Suomen sanomalehtien painoesteitä vuosina 1890—1905¹

	1890	1891	1895	1900	1901	1903	1905
1. HAMINA							
Fredrikshamns Tidning	1	4	1	3	-	28	14
Haminan Sanomat	1	-	-	-	-	-	-
Koitar	-	-	-	-	2	5	4
2. HANKO							
Hangö	-	3	-	1	1	4	2
3. HEINOLA							
Lahden Lehti	-	-	-	-	-	-	1
4. HELSINKI							
Dagligt Allehanda	-	-	-	6	38	-	-
Finland	4	17	-	-	-	-	-
Folket	-	-	-	-	-	2	-
Folkwänneren	-	9	-	-	-	-	-
Helsingfors Aftonblad	-	-	16	22	-	-	-
Aftonposten	-	-	-	-	-	-	-
Helsingfors Posten	-	-	-	-	-	(11) ²	12
Hufvudstadsbladet	7	18	19	42	36	22	12
Måndagen	-	-	-	-	-	-	7
Nya Pressen	22	24	13	17	-	-	-
Veckobladet	-	-	1	-	-	-	-
Isänmaan Ystävä	-	-	-	4	-	-	-
Kaupparehti	-	-	-	-	-	-	1
Päivälehti, Helsingin Sanomat	6	19	11	31	24	32	14
Suomen Kansa	-	-	-	-	11	12	1
Uusi Suometar	11	8	4	18	49	(8) ²	8
Arbetaren	-	-	-	-	16	24	19
Työmies	-	-	4	45	15	34	28
5. HÄMEENLINNA							
Hämeen Sanomat	-	-	-	2	-	-	1
6. IISALMI							
Salmetar	-	-	-	2	2	-	1
7. JOENSUU							
Karjalatar	1	1	1	-	-	-	-
8. JYVÄSKYLÄ							
Keski-Suomi	-	13	7	1	-	-	-
Suomalainen	-	3	2	4	1	-	-

¹ Lukumäärät tarkoittavat lehtinumeroita.

² Koska painoasiamies Lundenuksen raportit helmikuulta ja syys-joulukuulta 1903 puuttuvat PYH:n arkistosta, Uuden Suometaren ja Helsingfors-Postenin painoesteiden lukumäärät ovat ilmeisesti liian pieniä.

	1890	1891	1895	1900	1901	1903	1905
9. KEMI							
Perä-Pohjolainen	.	.	.	-	-	1	1
10. KOKKOLA							
Kokkola	.	.	.	-	1	1	-
Norra Posten, Österbottningen	2	3	1	2	-	3	-
Svenska Österbotten	-	-	4	-	.	.	.
11. KOTKA							
Kotka	1	-	1	.	-	-	.
Kotka Nyheter	.	.	.	-	-	-	1
Etelä-Suomi	3
Kotkan Sanomat	-	1	-	-	-	-	.
Kotkan Uutiset	.	.	.	-	-	-	3
12. KRISTINANKAUPUNKI							
Kristinestads Tidning	.	.	.	35	-	.	.
Syd-Österbotten	14	19
Pohjola	.	.	.	8	1	.	.
Suupohjan Kaiku	.	.	.	10	19	14	15
Kaskisten Lehti	3
13. KUOPIO							
Kuopion Uutiset	1	.
Otava	4
Pohjois-Savo	5
Savo, Savotar, Savon Viikkolehti,							
Lusi Savo	5	25	2	7	7	-	.
Savo-Karjala	2	3	4	3	1	-	.
14. KÄKISALMI							
Vuoksi	1	3	-	-	-	.	.
15. LAPPEENRANTA							
Itä-Suomen Sanomat	.	.	-	1	9	4	2
Lappeenrannan Uutiset	-	5	-
16. LOVIISA							
Östra Nyland	1	-	-	2	-	-	-
17. MAARIANHAMINA							
Åland	.	-	3	-	-	-	-
18. MIKKELI							
Saimaa, Mikkelin Sanomat	1	1	2	-	-	-	-
Suomi, Mikkelii	4	3	1	-	5	-	-
19. OULU							
Uleåborgsbladet	-	1	-	-	.	.	.
Kaiku	1	1	-	-	-	-	1
Kaleva	2
Louhi	.	1	-	-	-	-	2
Oulun Ilmoituslehti	-	4	-	-	1	-	-

1890 1891 1895 1900 1901 1903 1905

20. PORI

Björneborgs Tidning	-	-	-	7	-	-	7
Vestra Finland	1
Lounas	1	3
Sanomia Porista	.	.	1
Satakunta	1	1	-	-	-	-	-

21. PORVOO

Borgåbladet	-	3	-	-	-	-	-
Borgå Nya Tidning	.	.	2	-	-	.	.
Uusimaa	.	.	3	-	-	-	-

23. RAAHE

Raahen Lehti	.	.	.	1	-	-	-
--------------	---	---	---	---	---	---	---

23. SAVONLINNA

Keski-Savo	-	1
------------	---	---	---	---	---	---	---

24. SORTAVALA

Laatokka	-	2	-	3	-	3	13
----------	---	---	---	---	---	---	----

25. TAMMISAARI

Västra Nyland	1	2	-	-	-	-	2
---------------	---	---	---	---	---	---	---

26. TAMPERE

Tammerfors Aftonblad, Tammerfors

Nyheter	1	2	5	5	1	3	19
Aamulehti	-	2	-	5	2	1	2
Tampereen Sanomat	2	1	2	6	.	.	3
Tampereen Uutiset	1	2	1	1	2	1	2
Kansan Lehti	.	.	.	3	3	5	5

27. TORNIO

Tornio	.	.	.	4	6	.	.
--------	---	---	---	---	---	---	---

28. TURKU

Västra Finland	.	.	.	2	1	-	1
Åbo Tidning	1	4	-	10	4	2	1
Åbo Underrättelser	1	6	4	12	4	-	2
Aura, Uusi Aura	1	3	3	8	5	5	1
Sanomia Turusta	-	1	1	2	1	-	-
Turun Lehti	-	1	-	1	-	-	-
Turun Sanomat	6
Länsi-Suomen Työmies	.	.	.	3	1	-	3

29. UUSIKAARLEPYÄ

Österbottniska Posten	-	-	-	-	-	-	1
-----------------------	---	---	---	---	---	---	---

30. UUSIKAUPUNKI

Nya Tag	1
Uudenkaupungin Sanomat	.	1	-	5	1	-	2

	1890	1891	1895	1900	1901	1903	1905
31. VAASA							
Vasabladet	-	3	-	5	7	16	11
Vasa Nyheter	-	-	-	16	-	-	-
Vasa Posten	-	-	-	3	7	15	8
Vasa Tidning	1	2	1	-	-	-	-
Pohjalainen	-	2	-	14	3	-	-
Pohjan Poika	-	-	-	-	-	-	9
Vaasa	-	-	-	-	-	16	6
Vaasan Lehti	-	1	-	-	-	-	-
32. VIIPURI							
Viborgsbladet	6	16	9	52	3	-	-
Viborgs Nyheter	-	-	-	12	1	1	33
Östra Finland	1	5	2	-	-	-	-
Karjala	-	-	-	-	-	-	49
Viipuri	-	-	1	35	6	-	7
Viipurin Sanomat ja Supistus	5	9	2	21	3	-	1
Säkkijärven Sanomat	-	-	-	7	2	1	2
Työ	-	-	-	-	-	-	2
Yhteensä	96	242	134	509	301	289	385

LIITE 3.

Painoesteiden syyt vuosina 1890—1905

Kirjoitusten sisältöluokitus:

- 01 Suomen valtiollinen asema ja katsaukset sen muuttumiseen
- 02 Laillisuus ja laillinen järjestys yleensä
- 03 Keisari, keisarillinen perhe
- 04 Korkein hallinto, korkeimmat venäläiset virkamiehet (kenraalikuvernööri, ministerival-tioshteeri)
- 05 Korkeimmat suomalaiset hallintoelimet (valtiopäivät, senaatti)
- 06 Kotimaiset virkamiehet
- 07 Sensuuri ja painoasioiden valvonta, lakkautukset, toimittajien erottamiset, lääninlehdet
- 08 Poliisit
- 09 Santarmit, urkinta, kotitarkastukset
- 10 Venäläiset Suomessa, suomalaiset contra venäläiset (laukkurit, venäl. kauppiaat, sotilaat ym.)
- 11 Venäläisten lehtiä kirjoittelua koskevat kommentit, venäläisten lehtiä kommentit Suo-men asemasta ja asioista
- 12 Venäjän olot ja tapahtumat
- 13 Ennenaikaiset tiedot virkanimityksistä ym. virallisista asioista (ennen julkaisemista Vi-rallisessa Lehdessä)
- 14 Uudet asetukset ja niiden valmistelu (kieliasetus, asevelvoll.)

- 15 Suomalaisen tekemät ilmiannot, provokaatiot, valitukset kenraalikuvernöörille, osallistuminen Venäjän armeijaan ym.
- 16 Mieliäla Suomessa, kansanmieliäla, mielenosoitukset
- 17 Puolueet Suomessa, kansallisuuskysymys (suomal. contra ruotsal.)
- 18 Kansainvälinen politiikka, ulkomaat
- 19 Allegoriat, runot, lainaukset raamatusta, symbolit, historialliset kertomukset
- 20 Kirkko, uskonto, papisto
- 21 Sosialismi ja luokkavastakohtat, eriarvoisuus yhteiskunnassa
- 22 Muut (otsikointi, kirjoituksen paikka ym.)
- 23 Ei tietoa kirjoituksen sisällöstä

Seuraavan taulukon sarakkeet:

1. Helsingin porvarilliset lehdet
2. Maaseutukaupunkien porvarilliset lehdet
3. Helsingin työväenlehdet
4. Maaseutukaupunkien työväenlehdet
- y. Yhteensä

	1890			1895			1900				1901				1905							
	1.	2.	y.	1.	2.	3.	y.	1.	2.	3.	4.	y.	1.	2.	3.	4.	y.					
01	4	3	7	-	2	-	2	13	31	-	-	44	13	5	1	-	19	1	2	2	-	5
02	1	-	1	-	-	-	-	9	10	-	-	19	2	2	1	-	5	1	15	6	2	24
03	-	4	4	7	4	-	11	4	15	-	-	19	2	1	-	-	3	1	9	3	-	13
04	5	6	11	8	4	-	12	5	19	-	-	24	5	1	-	-	6	1	1	3	-	5
05	3	-	3	6	4	-	10	31	34	8	3	76	6	4	3	-	13	3	34	4	3	44
06	1	1	2	2	1	-	3	2	7	1	-	10	9	13	3	-	25	6	16	4	-	26
07	2	1	3	8	4	-	12	34	88	6	-	128	25	12	5	-	42	14	28	5	2	49
08	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	2	2	3	1	-	6	15	19	8	-	42
09	-	-	-	-	-	-	-	10	9	2	-	21	9	1	-	-	10	-	-	-	-	-
10	-	1	1	2	-	-	2	10	20	2	-	32	7	6	-	-	13	3	11	5	-	19
11	4	2	6	-	1	-	1	2	4	-	-	6	7	-	-	-	7	-	-	-	-	-
12	2	2	4	11	12	1	24	2	17	3	1	23	7	4	6	-	17	2	18	12	-	32
13	8	-	8	2	-	-	2	8	6	4	-	18	35	-	-	-	35	-	1	1	-	2
14	12	7	19	3	3	-	6	17	37	1	-	55	23	20	1	-	44	-	-	1	-	1
15	-	-	-	-	-	-	-	7	3	1	-	11	9	-	-	-	9	-	2	2	-	4
16	3	2	5	-	-	-	-	10	19	1	-	30	29	16	2	-	47	15	72	3	7	97
17	2	2	4	-	2	-	2	4	3	3	-	10	4	5	1	-	10	2	6	1	-	9
18	4	1	5	7	1	1	9	6	15	1	1	23	7	-	5	-	12	-	6	1	-	7
19	-	-	-	2	4	-	6	9	9	3	-	21	4	3	5	1	13	1	3	5	-	9
20	-	1	1	-	1	-	1	-	-	7	-	7	-	-	3	1	4	-	1	5	-	6
21	1	-	1	1	-	3	4	-	20	4	24	-	-	5	4	9	-	-	10	2	12	12
22	1	2	3	1	-	-	1	4	7	3	-	14	9	-	3	-	12	1	17	1	-	19
23	11	16	27	5	25	-	30	11	50	4	-	65	27	33	1	-	62	5	82	4	1	92
Yhteensä	64	51	115	65	68	5	138	198	403	72	9	682	241	129	47	6	423	71	344	85	17	517

Lähteet: PYH:n aktit ja painoasiamiesten kuukausiraportit tutkimusvuosilta. PYH III. VA. Aineistoa on täydennetty myös sanomalehtien omista ilmoituksista, kun se on ollut mahdollista. Tutkimuksessa on analysoitu kaikki painoesteiden syiksi mainitut artikkelit.

Suomen sanomalehdet ja niiden saamat rangaistukset vuosina 1891—1905¹

	Varoitukset	Lakkautukset ²	Muut rangaistukset
1. HAMINA			
Fredrikshamns Tidning (1884-1910)	1899: 1	-	-
Haminan Sanomat (1890-1899)	-	ainiaaksi, 20.7.1899	-
Koitar (1900-1907)	1903: 1	2 kk: 8.10.-8.12.1900	-
2. HANKO			
Hangö (1890-)	1899: 2 1903: 1	1 kk: 6.1.-6.2.1900 2 kk: 25.8.-25.10.1900	- -
3. HEINOLA			
Itä-Häme (1905-1906)	-	-	-
Jyränkö (1890-1901)	-	ainiaaksi, 31.12.1901	-
4. HELSINKI			
Folkvännen (1861-1893)	1899: 4		
Aftonbladet (1893)	1900: 1		
Helsingfors Aftonblad (1893-1895)		1 kk: 5.4.-5.5.1899	
Aftonposten (1893-1900)		ainiaaksi, 3.10.1900	-
Arbetaren (1901-1907)	1903: 2	-	-
Dagligt Allehanda (1900-1901)	-	3 kk: 4.3.-4.6.1901	-
Finland (1885-1892)	1892: 1	ainiaaksi, 1.9.1901	-
Finlands Allmänna Tidning (1820-1931)	-	-	-
Finljudskaja Gazeta (1900-1917)	-	-	-
Folket (1902-1905)	-	-	-
Helsingfors-Posten (1902-1905)	1903:2 1904: 1 1905: 1	-	13.5.1905 kielto julk. yksit. ilmoituksia 2 kk:n aikana, muutettiin 30.5.1905 kielloksi myydä irtonumeroita 1 kk:n aikana. Senaatti kumosi 21.9.1905.

- 1 Sanomalehdiksi on laskettu julkaisut, jotka ovat ilmestyneet säännöllisesti vähintään kerran viikossa ja täyttävät yleiset sanomalehdelle asetetut kriteerit (esim. Tommila 1974 s. 8-9). Päästäkseen mukaan lehden on täytynyt ilmestyä säännöllisesti vähintään kuusi kuukautta, joista vuosina 1891-1905 ainakin kolme kuukautta. Lehtien nimenmuutokset ja sukulaisuussuhteet on pyritty ilmoittamaan erikseen. Vrt. Salokangas 1976 s. 5.
- 2 Lakkautusajaksi on merkitty aika, jolloin lehti oli ilmestymättä, so. ensimmäinen ilmestymättä jäänyt numero ja lakkautuksen jälkeinen ensimmäinen numero. Kokonaan lakkautettujen lehtien viimeisen numeron ilmestymispäivä on mainittu.

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
Hufvudstadsbladet (1864-)	1898: 1 ³ 1899: 6 ⁴ 1901: 2 1902: 2 1903: 1 1904: 1	1 kk: 20.7.-20.8.1900 5 vrk: 23.3.-28.3.1903 sunnuntai-liite 1 kk: 17.7.-14.8.1904	13.5.1905 kielto myydä irtonumeroita 2 viikon aikana. Senaatti poisti 21.9.1905.
Land och stad (1890-1892)	-	-	-
Måndagen (1905-1909, 1910)	-	-	-
Nya Pressen (1883-1900)	1894: 1 1898: 1 ³ 1899: 6 1900: 1	2 kk: 6.5.-5.6.1899 viikkopainoksineen ainiaaksi, 29.6.1900 (Afsked 4.7.1900)	-
Veckobladet (1893-1917)	-	-	-
Vårt Land (1897-1899)	-	-	-
Isänmaan Ystävä (1897-1900)	-	ainiaaksi, 21.12.1900	-
Päivälehti (1890-1904)	1892: 1	3 kk: 1.9.-22.11.1899	Toimittajan vaihdos
Helsingin Sanomat (1904-)	1895: 1 1898: 1 ³ 1900: 1 1903: 2	3 kk: 3.11.1900-1.2.1901 4 kk: 12.6.-11.10.1901 1 kk: 14.3.-14.4.1904 ainiaaksi, 3.7.1904	kenraalikuvernöörin määräyksestä 17.5.1900, ⁵ 10.5.1905 kielto julkaista yksit. ilmoituksia 1 kk:n aikana: 17.10.-7.11.1905
Suomalainen Virallinen Lehti (1866-1918-)	-	-	-
Suomen Kansa (1901-1905)	-	-	-
Työmies (1895-1918)	1895: 1 1899: 1 1901: 1 1902: 1	1 kk: 22-9.-23.10.1899	-
Uusi Suometar (1869-1918)	1898: 2 ³ 1899: 3 1900: 1 1901: 1 1902: 1 1903: 2 1904: 1	2 viikkoa huhtik. 1904, muutettiin varoitukseksi	-
5. HÄMEENLINNA			
Hämeen Sanomat (1879-)	1899: 1	-	-
Hämätär (1903-1919)	-	-	-
Hämäläinen (1858-1901)	1899: 1	2 kk: 7.4.-6.6.1900 ainiaaksi, 9.3.1901	-
6. IISALMI			
Salmetar (1897-)	-	-	-
7. JOENSUU			
Karjalatar (1874-1917)	1900: 1	-	-
Pohjois-Karjala (1900-1906)	1900: 1 ⁶	4 kk: 24.12.1900-24.4.1901 5 kk: 2.1.-31.5.1902	-

3 Varoitus PYH:n puheenjohtajalta.

4 Varoituksista yksi oli PYH:n puheenjohtajan antama.

5 Päivämäärä osoittaa sen, milloin toimittajan vaihdos tapahtui.

6 PYH:n puheenjohtaja antoi varoituksen, kun muut jäsenet vastustivat virallisen varoituksen antamista.

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
8. JYVÄSKYLÄ			
Keski-Suomi (1871-1917)	1899: 3	2 kk: 19.10.-19.12.1899	-
Suomalainen (1889-1917)	-	2 kk: 10.3.-9.5.1902	-
9. KAJAANI			
Kajaanin Lehti (1899-1920)	-	2 kk: 12.3.-10.5.1902	-
10. KASKINEN			
Kaskisten Lehti (1904-1906) (ilm. Kristiinassa)	-	-	-
11. KEMI			
Perä-Pohjolainen (1897-1921)	1900: 1 1903: 1	2 kk: 6.3.-6.5.1902	-
Pohjois-Suomi (1905-1909)	-	-	-
12. KOKKOLA			
Gamlakarleby Tidning (1894-1895)	}	-	-
Svenska Österbotten (1895-1898)			
Kokkola (1898-1960)			
Österbottningnen (1898-) (ed. Norra Posten, ilm. Uudessakaarlepyyssä)	1901: 1	-	-
13. KOTKA			
Kotka (1882-1898)	-	-	-
Kotka Nyheter (1897-1967)	1899: 1 1900: 1 1903: 1	2 kk: 15.7.-12.9.1899 1 kk: 21.10.-18.11.1899 2 kk: 22.9.-20.11.1900 10 vrk: 9.4.-19.4.1904	-
Etelä-Suomi (1903-)	1904: 1	1 kk maalisk. 1904, muutettiin varoituk- seksi	-
Itä-Suomen Työmies (1900)	-	-	-
Kotkan Sanomat (1883-1903)	1899: 1 1902: 2	14 vrk 11.11.1903, mutta lehti ilmestyi koko ajan	Lehti lakkasi 17.12. 1903, koska sille ei hyväksytty uutta vast. toimittajaa.
Kotkan Uutiset (1897-1906)	1903: 1 1904: 1	1 kk helmik. 1904, mutta muutettiin varoitukseksi	Toimittaja vaihtui kenraalikuvernöörin määräyksestä 7.6.1903
14. KRISTIINANKAUPUNKI			
Kristinestads Tidning (1897-1900)	1900: 1	ainiaaksi, 22.12.1900	-
Syd-Österbotten (1903-)	-	-	-
Pohjola (1900-1901)	-	-	-
Suupohjan Kaiku (1898-1919)	1901: 2	-	-

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
15. KUOPIO			
Kuopion Uutiset (1903)	-	-	-
Savo (1879-1891)	1896: 13	Savo ainiaksi, 17.1.1891	3-p.p. lakkasi 26.5. 1903, kun Pekka Bro- felt karkoitettiin, ei- kä uutta vast.toimit- tajaa hyväksytty
Uusi Savo (1891-1903)	1902: 1	6-p.p. ainiaksi, 6.11.1899	-
Savo-Karjala (1888-1901)	-	3 kk; 8.11.1899- 5.2.1900, ainiaksi, 2.9.1901	-
Otava (1904-1909)	-	-	-
Pohjois-Savo (1904-1907)	-	-	-
16. KÄKISALMI			
Itä-Karjala (1897-1906)	1899: 1	3 kk: 11.3.-10.6.1902	-
Vuoksi (1890-1901)	-	2 viikkoa: 15.6.-29.6. 1901, ainiaksi, 5.9. 1901	-
17. LAHTI			
Lahden Lehti (1900-1909) (ilm. Heinolassa)	-	-	-
18. LAPPEENRANTA			
Itä-Suomen Sanomat (1895-1914)	1902:1 1903: 1	3 kk: 27.6.-24.8.1899 4 kk: 16.3.-16.7.1901	-
Lappeenrannan Uutiset (1885-1898) (yhtyi I-S Sanomiin)	1892: 1	-	-
19. LOVIISA			
Östra Nyland (1881-)	1900: 2 1902: 1	3 kk: 4.1.-2.4.1902	-
20. MAARIANHAMINA			
Åland (1891-)	1901: 1 1902: 1	-	-
21. MIKKELI			
Mikkelin Sanomat (1885-1893)	1902: 1	-	-
Saimaa (1894-1895)	1903: 1	-	-
Mikkelin Sanomat (1896-1954)	1904: 1	1 kk: 8.1.-5.2.1902	-
Suomi (1889-1892)			
Mikkeli (1893-1906)			
22. OULU			
Uleåborgs Tidning (1877-1891)	-	-	-
Uleåborgsbladet (1891-1900)	1899: 4 1900: 1	6 kk: 26.9.1899- 24.3.1900 ainiaaksi, 21.7.1900	Toimittajan vaihdos kenraalikuvernööriin määräyksestä 29.6. 1900, mutta F. Rancken oli toimit- tajana loppuun saakka
Kaiku (1878-1949)	1903: 1 1904: 1	-	-

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
Kaleva (1899-)	-	3 kk: 4.9.-4.12.1901	-
Louhi (1891-1906)	1899: 1 1903: 1	1 kk: 5.3.-5.4.1904	-
Oulun Ilmoituslehti (1887-1905)	1903: 1	-	-
23. PIETARSAARI			
Folket (1904-1905)	-	-	-
Jakobstads Tidning (1899-1901)	1900: 3	1 kk: 1.6.-3.7.1901 ainiaaksi, 31.8.1901	-
24. PORI			
Björneborgs Tidning (1872-1963)	1897: 1 ³ 1898: 1 1899: 2 1902: 1	3 kk: 10.9.-10.12.1901 3 kk: 9.2.-9.5.1905	-
Vestra Finland (1888-1893)	-	-	-
Kansalainen (1897-1912)	-	-	-
Lounas (1887-1892)	-	-	-
Porilainen (1892-1895)	-	-	-
Sanomia Porista (1895-1896)	-	-	-
Satakunta (1873-1917)	-	-	-
25. PORVOO			
Borgäbladet (1861-)	1903: 2	2 kk: 19.9.-21.11.1900 3 kk: 16.3.-15.6.1901	-
Borgå Nya Tidning (1893-1901)	1896: 1 1899: 1	2 kk: 15.3.-14.5.1901 ainiaaksi, 30.8.1901	-
Uusimaa (1895-)	1899: 3 1900: 2 1902: 1 1903: 2	1 kk: 22.9.-23.10.1899 2 kk: 9.4.-6.6.1900	-
26. RAAHE			
Raahen Lehti (1897-1906)	1901: 1	-	-
27. RAUMA			
Rauman Lehti (1882-1919)	1900: 1 1903: 1	2 kk: 10.4.-7.6.1900 4 kk: 11.3.-10.6.1902	-
28. SAVONLINNA			
Keski-Savo (1904-1919)	1904: 1	-	-
Savonlinna (1883-1901)	1901: 1	ainiaaksi, 5.9.1901	-
29. SORTAVALA			
Laatokka (1882-1951)	1901: 1 1902: 1	7 vrk: 24.6.-1.7.1903	-
30. TAMMISAARI			
Ekenäs Tidning (1893)	-	-	-
Västra Nyland (1889-)	1899: 1	1 kk: 7.3.-4.4.1902	-
31. TAMPERE			
Tammerfors Aftonblad (1882-1894)	}	1 kk: 8.7.-9.8.1899 2 kk: 15.3.-8.7.1901	-
Tammerfors (1894-1897)			
Tammerfors Nyheter (1897-1916)			

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
Aamulehti (1882-)	1899: 1 1900: 1 1903: 1	7 vrk: 18.6.-26.6.1903 1 kk: 15.7.-14.8.1904	-
Kansan Lehti (1899-)	-	-	-
Tampereen Sanomat (1866-1900, 1905-1919)	1899: 1	-	-
Tampereen Uutiset (1890-1905)	1902: 1 1903: 2	-	-
32. TORNIO			
Tornio (1898-1901)	-	ainiaaksi, 25.12.1901	-
Tornion Lehti (1905-1926)	-	-	-
Tornion Uutiset (1905-1912)	-	-	-
33. TURKU			
Västra Finland (1896-1928)	1903: 1	-	-
Åbo Tidning (1883-1906)	1898: 1 1899: 3 1900: 3 1904: 1	2 kk: 16.6.-16.8.1901	-
Åbo Underrättelser (1824-)	1901: 1 1902: 1	-	-
Aura (1881-1896)	}	-	-
Uusi Aura (1897-1964)			
Länsi-Suomen Työmies (1899-1906)			
Sanomia Turusta (1851-1903)	1903: 1	-	Lakkasi 1.9.1903, koska lehdelle ei hyväksytty uutta vastaavaa toimittajaa.
Turun Lehti (1883-1919)	-	-	-
Turun Sanomat (1905-)	1905: 1	-	-
34. UUSIKAARLEPYY			
Norra Posten (1883-1898)	-	-	-
(ks. Österbottningen, Kokkola)	-	-	-
Österbottniska Posten (1884-)	-	1 kk: 27.12.1901- 1.2.1902	-
35. UUSIKAUPUNKI			
Nystads Tidning (1896)	-	-	-
Uudenkaupungin Sanomat (1891)	-	4 kk: 2.1.-1.5.1902	-
36. VAASA			
Vasabladet (1856-)	-	-	-
Vasa Nyheter (1896-1900)	1899: 1	1 kk: 9.7.-9.8.1899 2 kk: 25.9.-23.11.1899 4 kk: 16.3.-18.7.1900 ainiaaksi, 4.11.1900	-
Vasa Posten (1899-1932)	1900: 1 1901: 1	3 kk: 13.1.-13.4.1904	-
Vasa Tidning (1881-1898)	-	-	-
Ilmoituslehti (1902-1905)	-	-	-
Pohjalainen (1890-1901)	-	6 kk: 2.6.-2.11.1899 ainiaaksi, 18.6.1901	-
Pohjan Poika (1905-1909)	-	-	-
Vaasa (1903-1918)	-	-	-
Vaasan Lehti (1881-1893)	-	-	-
Vaasan Sanomat (1898)	-	-	-

	Varoitukset	Lakkautukset	Muut rangaistukset
37. VIIPURI			
Viborgsbladet (1882-1901)	1895: 1 ³ 1899: 2 1900: 3 1901: 1	3 kk: 19.4.-18.7.1899 1 kk: 9.10.-7.11.1900 ainiaaksi, 13.6.1901	Toimittaja vaihtui kenraalikuvernööriin määräyksestä 10.5.1900.
Viborgs Nyheter (1899-1939)	1899: 2 1903: 2 1904: 1	1 kk: 29.9.-15.11.1899	-
Östra Finland (1875-1899)	1898: 1 1899: 1	ainiaaksi, 9.2.1899	-
Karjala (1904-)	1905: 2	2 kk elok. 1905, mutta senaatti poisti rangaistuksen 13.11.1905	-
Työ (1905-1918)	-	-	-
Viipuri (1894-1918)	1899: 3 1900: 1 1901: 2 1902: 1 1903: 1	1 kk: 26.1.-27.1.1900 (6-p.p.)	Toimittaja vaihtui kenraalikuvernööriin määräyksestä 7.9.1900.
Viipurin Sanomat (1885-1901) } Viipurin Sanomat. Supistus (1891-1909) }	1899: 2 1900: 2	1 kk: 3.9.-3.10.1899 1 kk: 11.10.-11.11.1899 (myös Sup.) 4 kk: 4.4.-4.8.1900 2 kk syysk. 1900, peruttiin ainiaaksi, 14.3.1901 (ViS) Supistus ainiaaksi helmik. 1902, mutta peruttiin	

PAIKALLISLEHDET:

Forssan Sanomat (1905-1908) (ilm. Hämeenlinnassa)	-	-	-
Hämeenkyrön Lehti (1895) Kunnalliset Sanomat (1896) (ilm. Tampereella)	-	-	-
Säkkijärven Sanomat (1898-1905) (ilm. Viipurissa)	1902: 1	-	-
Tyrvään Sanomat (1894-) (ilm. Tampereella)	-	-	-

Sanomalehtien levikkitietoja vuosilta 1895—1905¹

	1895	1900	1905
1. HAMINA			
Fredrikshamns Tidning	..	713	..
Haminan Sanomat	2.000	2.500 (v. 1898)	..
Koitar	*	3.000	..
2. HANKO			
Hangö	..	700	..
3. HEINOLA			
Itä-Häme	.	.	1.200
Jyränkö	800	1.100	.
4. HELSINKI			
Aftonposten	2.500	3.000	.
Arbetaren
Dagligt Allehanda	*	..	.
Finlands Allmänna Tidning	625	650	600
Folket
Helsingfors-Posten	.	.	10.000
Hufvudstadsbladet	10.000-11.000 ²	17.500	22.000
Måndagen
Nya Pressen	8.500	10.200	.
Veckobladet	..	1.800	..
Isänmaan Ystävä	.	500-600	.
Päivälehti-Helsingin Sanomat	3.400	5.000-6.000	6.000
Suomalainen Virallinen Lehti	500	500	500
Suomen Kansa
Työmies	1.800	4.500-4.700	12.000
Uusi Suometar	7.200	11.000	13.500
Finljudskaja Gazeta	.	1.095	1.146
5. HÄMEENLINNA			
Hämeen Sanomat	2.300	6.250	8.200
Hämetär	.	.	2.470
Hämäläinen	2.350	3.700	.
6. IISALMI			
Salmetar	.	2.000	4.500

- Tiedot on koottu etupäässä seur. lähteistä: Tommila-Raitio-Aalto 1977 s. 14-46; Sen.sal. asiak. Siv.tmk. 60a/1900. SA; PYH KD 56/80 1899. PYH III. VA; Suomalainen sanomalehtiluettelo v. 1904 ja 1905; Vri 31.5.1905 (ilm. etusivulla). Tietoja on täydennetty kaikista lähdeluettelossa mainituista monografioista, muusta kirjallisuudesta ja arkistolähteistä. Luvut ovat jonkin verran epätarkkoja, eikä aina tiedetä, osoittavatko ne painos- vai tilaajamääriä. Lähteistä ei myöskään aina käy ilmi, onko kyseessä alku- tai loppuvuoden tieto.
- Pienempi luku osoittaa 6-päiväisen painoksen ja suurempi luku harvemmin ilmestyneen painoksen suuruutta.

	1895	1900	1905
7. JOENSUU			
Karjalatar	1. 400	4. 000	..
Pohjois-Karjala	.	1. 050	..
8. JYVÄSKYLÄ			
Keski-Suomi	1. 400	2. 600	2. 500
Suomalainen	2. 800	4. 500	5. 900
9. KAJAANI			
Kajaanin Lehti	.	850	..
10. KASKINEN			
Kaskisten Lehti
11. KEMI			
Perä-Pohjolainen	.	1. 000	..
Pohjois-Suomi
12. KOKKOLA			
Svenska Österbotten	1. 300	.	.
Österbottningen	.	900	..
Kokkola	.	1. 500	..
13. KOTKA			
Kotka
Kotka Nyheter	.	400	..
Etelä-Suomi	.	.	4. 200
Itä-Suomen Työmies	.	2. 000	.
Kotkan Sanomat	1. 200	2. 000	.
Kotkan Uutiset	.	1. 500	..
14. KRISTIINANKAUPUNKI			
Kristinestads Tidning	.	900	.
Syd-Österbotten
Pohjola	.	1. 000(v.1901)	.
Suupohjan Kaiku	.	1. 200	..
15. KUOPIO			
Uusi Savo	4. 000	5. 300	.
Savo-Karjala	.	2. 100	.
Otava
Pohjois-Savo
16. KÄKISALMI			
Itä-Karjala	.	600	1.100(v.1906)
Vuoksi	..	600	.
17. LAHTI			
Lahden Lehti	.	1. 200	3. 000
18. LAPPEENRANTA			
Itä-Suomen Sanomat	..	1. 500	3.500-4.000
Lappeenrannan Uutiset	600 (v.1898)	.	.

	1895	1900	1905
19. LOVIISA			
Östra Nyland	300	700-950	..
20. MAARIANHAMINA			
Åland	1.000	1.350	..
21. MIKKELI			
Mikkelin Sanomat	2.250 (v.1896)	3.900	12.300
Mikkeli	2.000	3.000	..
22. OULU			
Uleåborgsbladet	..	1.000	.
Kaiku	4.450	7.000	6.050
Kaleva	.	2.350	5.000
Louhi	2.400	2.500	5.500
Oulun Ilmoituslehti	..	1.500	..
23. PIETARSAARI			
Folket
Jakobsatds Tidning	.	1.100	.
24. PORI			
Björneborgs Tidning	..	600	..
Kansalainen	.	3.600	..
Porilainen
Satakunta	4.800	6.400	7.300
25. PORVOO			
Borgäbladet	1.300 (v.1897)	1.450	2.100
Borgå Nya Tidning	..	550	.
Uusimaa	2.600	6.050	5.500
26. RAAHE			
Raahen Lehti	.	1.000	..
27. RAUMA			
Rauman Lehti	2.200 (v.1898)	2.400	..
28. SAVONLINNA			
Keski-Savo
Savonlinna	1.300 (v.1897)	1.950	.
29. SORTAVALA			
Laatokka	3.800 (v.1891)	2.600	4.600
30. TAMMISAARI			
Västra Nyland	..	600	..
31. TAMPERE			
Tammerfors-Tfors Nyheter	..	600	..
Aamulehti	5.800	15.000	12.500
Kansan Lehti	.	2.500	6.500
Tampereen Sanomat	..	2.200	..
Tampereen Uutiset	..	3.000	..

	1895	1900	1905
32. TORNIO			
Tornio	.	600	.
Tornion Lehti
Tornion Uutiset
33. TURKU			
Västra Finland	.	3.600	3.525 (v.1904)
Åbo Tidning	..	1.500	..
Åbo Underrättelser	2.000 (v.1892)	2.100	2.400
Aura - Uusi Aura	4.400	3.176-5.550	5.000-11.000
Länsi-Suomen Työmies	.	1.800	6.000
Sanomia Turusta	2.250 (v.1893)	2.700	.
Turun Lehti	6.600	10.000	10.600
Turun Sanomat	.	.	5.000
34. UUSIKAARLEPYÄ			
Norra Posten	500 (v.1890)	.	.
Österbottniska Posten	..	825	..
35. UUSIKAUPUNKI			
Uudenkaupungin Sanomat	1.200 (v.1897)	1.500	2.200
36. VAASA			
Vasabladet	1.850	2.900	4.250 (v.1906)
Vasa Nyheter	.	1.000	.
Vasa Posten	.	2.500	..
Vasa Tidning
Pohjalainen	3.300	5.500	.
Pohjan Poika
Vaasa	.	.	7.600
37. VIIPURI			
Viborgsbladet	3.400	1.700	.
Viborgs Nyheter	.	200	..
Östra Finland
Karjala	.	.	6.000
Työ	.	.	1.475
Viipuri	3.100	4.600	5.400-5.700
Viipurin Sanomat (ja Supistus)	2.800	7.500-9.500	6.300 (v.1904)
PAIKALLISLEHDET			
Kunnalliset Sanomat	1.500 (v.1896)	.	.
Säkkijärven Sanomat	.	1.000	..
Tyrvään Sanomat	285	351	550
Forssan Sanomat

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

VALTIONARKISTO (VA)

Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)

Aktit vuosilta 1891, 1899–1905.

Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat (Hd 85).

Lehdistöä koskevia asiakirjoja vuodelta 1899 (Ha 22).

Valtiosihteerin virasto (VSV)

Aktit vuosilta 1883, 1891–1904.

Senaatin arkisto (SA)

Taloussaston pöytäkirjat vuosilta 1899–1900, 1908.

Taloussaston aktit vuosilta 1885, 1894, 1896, 1899 ja 1907.

Oikeusosaston aktit vuosilta 1892, 1899 ja 1905.

Salaiset aktit vuosilta 1900–1903.

Prokuraattorin toimituskunnan asiakirjat vuodelta 1899.

Painoylihallituksen arkisto (PYH)

Aktit vuosilta 1890–1905.

Pöytäkirjat ja esittelylistat vuosilta 1890–1905.

Kirjekonseptit vuosilta 1890–1905.

Ansioluettelot vuosilta 1865–1904.

Henkilöasioita koskevia luetteloita vuosilta 1881–1900.

Kiertokirjeet vuosilta 1889-1906.

Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista paino-
asiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista vuosilta
1887-1905.

Tullihallituksen arkisto (THA)

Kiertokirjeitä vuosilta 1901-1902.

Helsingin Raastuvanoikeuden arkisto

Rikosasiain diaari vuodelta 1900.

III osaston tuomiokirjat vuodelta 1900.

E.I. Parmasen kokoelma (E.I.P. kok.).

Erkki Reijosen kokoelma (E.R. kok.).

Suomalaisen puolueen arkisto (SPA).

Valtion itsenäisyshistoriatoimikunnan arkisto (V.I. kok.)

N:o 18. Routavaara, Akseli, Sanomalehdistömme routa-
vuosien puserruksessa I-II. (1943). Julkaisematon käsi-
kirjoitus.

Y.S. Yrjö-Koskisen kokoelma (Y.S. Y-K. kok.).

Neuvostoliiton mikrofilmikokoelma.

Vanhojen Asiakirjojen Valtion Keskusarkisto, Moskova
(TsGADA)

A.N. Kuropatkinin arkisto, fondi 2135.

Valtion Historiallinen Keskusarkisto, Moskova (TsGIA)

Hallitsijan yksityisarkistot, fondi 601.

Valtion Historiallinen Keskusarkisto, Leningrad (TsGIAL)

Valtakunnanneuvosto, valtakunnankanslia, fondi
1162.

I.M. Obolenskin arkisto, fondi 1538.

Lokakuun Vallankumouksen Keskusarkisto, Moskova
(TsGAOR)

N.I. Bobrikovin kirjeet Nikolai II:lle, fondi 601.

V.K. von Plehwen kirjeet N.I. Bobrikoville, fondi
586.

Valtion Julkinen M.E. Saltykov-Štšedrinin Kirjasto, Leningrad (GPB)

N.I. Bobrikovin kirjeet M.M. Borodkinille.

VAASAN MAAKUNTA-ARKISTO (VMA)

Vaasan lääninkanslian aktit vuodelta 1900.

Ossian Ansaan kokoelma (O.A. kok.).

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)

Akseli Rauanheimon (ent. Järnefelt) kokoelma (A.R. kok.).

Erkki Reijosen kokoelma (E.R. kok.).

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA (SKS)

Juhani Ahon kokoelma (J.A. kok.).

Emil Vainion kokoelma (E.V. kok.).

TAMPEREEN KAUPUNGINARKISTO (TKA)

Tampereen raastuvanoikeuden tuomiokirjat vuosilta 1900-1901.

UUDEN SUOMEN ARKISTO (US ark.)

Uuden Suomettaren Oy:n yhtiökokousten ja hallintokunnan pöytäkirjat vuosilta 1890-1906 liitteineen.

TAMPEREEN KIRJAPAINO OY:N ARKISTO (Tamp. Kirjap. ark.)

Johtokunnan pöytäkirjat vuosilta 1890-1905.

Pääkirja vuosilta 1893-1905.

SUOMEN SANOMALEHDISTÖN HISTORIA -PROJEKTI (SSLH)

Landgren, Lars, Suomen sanomalehdistö 1861-1889. Painamaton käsikirjoitus, 1983.

Sanomalehtimiesmatrikkelin aineisto.

Tietoja Oulun sanomalehdistä.

Tietoja Helsingin sanomalehtien uutisaineistosta vuosilta 1890-1905.

P a i n e t u t l ä h t e e t

1. Lehdistö

Aamulehti (Al).
Aftonbladet (Abl).
Aftonposten (Ap).
Arbetaren (Arb).
Aura.
Björneborgs Tidning (BjT).
Borgäbladet (Bbl).
Borgå Nya Tidning (BNT).
Dagligt Allehanda (DA).
Ekenäs Tidning (ET).
Etelä-Suomi.
Finland (Fi).
Folket.
Folkwännen (Fw).
Forssan Sanomat.
Fredrikshamn's Tidning (FrT).
Fria Ord.
Gamlakarleby Tidning (GT).
Haminan Sanomat (HaS).
Hangö.
Helsingfors Aftonblad (HAbl).
Helsingfors-Posten (HP).
Helsingin Sanomat (HS).
Hufvudstadsbladet (Hbl).
Hämeenkyrön Lehti.
Hämeen Sanomat (Häs).
Hämetär.

Hämäläinen (Häm).
Ilmoituslehti. Vaasa.
Isänmaan Ystävä (IY).
Itä-Häme.
Itä-Karjala (I-K).
Itä-Suomen Sanomat (I-SS).
Itä-Suomen Työmies (I-ST).
Jakobstads Tidning (JT).
Jyränkö.
Kaiku.
Kajaanin Lehti (KjL).
Kaleva.
Kansalainen.
Kansan Lehti (KL).
Karjala.
Karjalatar (Karj).
Kaskisten Lehti.
Keski-Savo.
Keski-Suomi (K-S).
Koitar (Koit).
Kokkola.
Kotka.
Kotka Nyheter (KoN).
Kotkan Sanomat (KoS).
Kotkan Uutiset (KoU).
Kristinestads Tidning (KrT).
Kunnalliset Sanomat.

Kuopion Uutiset.
 Laatokka (Laat).
 Lahden Lehti.
 Land och stad.
 Lappeenrannan Uutiset (LU).
 Louhi.
 Lounas.
 Länsi-Suomen Työmies (L-ST).
 Mikkeli.
 Mikkelin Sanomat (MS).
 Måndagen.
 Norra Posten (NoP).
 Nya Pressen (NPr).
 Nyländska Posten.
 Nystads Tidning.
 Otava.
 Oulun Ilmoituslehti (OIl).
 Perä-Pohjolainen (P-P).
 Pohjalainen (Pohj).
 Pohjan Poika.
 Pohjois-Karjala.
 Pohjois-Savo.
 Pohjois-Suomi.
 Pohjola.
 Porilainen.
 Päivälehti (Pl).
 Raahen Lehti (RaL).
 Rauman Lehti (RL).
 Saimaa.
 Salmetar.
 Sanomia Porista.
 Sanomia Turusta (ST).
 Satakunta (Sat).
 Savo.
 Savo-Karjala (Sa-Ka).
 Savonlinna (Sav).
 Savon Viikkolehti.
 Savotar.
 Suomalainen (Suom).
 Suomen Kansa.
 Suomi.
 Suupohjan Kaiku (SKaiku).
 Svenska Österbotten (SvÖ).
 Syd-Österbotten (S-Ö).
 Säkijärven Sanomat.
 Tammerfors (Tfors).
 Tammerfors Aftonblad (TAbl).
 Tammerfors Nyheter (TN).
 Tampereen Sanomat (TaS).
 Tampereen Uutiset (TaU).
 Tornio.
 Tornion Lehti.
 Tornion Uutiset.
 Turun Lehti (TL).
 Turun Sanomat (TS).
 Tyrvään Sanomat (TyS).
 Työ.
 Työmies (Tm).
 Uleåborgsbladet (Ubl).
 Uleåborgs Tidning (UT).
 Uudenkaupungin Sanomat (UudSan).
 Uusi Aura (UA).
 Uusimaa (Umaa).
 Uusi Savo (USa).
 Uusi Suometar (UStar).
 Vaasa.
 Vaasan Lehti (VaL).
 Vaasan Sanomat (VaS).
 Vapaita Lehtisiä.
 Vasabladet (Vbl).
 Vasa Nyheter (VN).
 Vasa Posten (VP).
 Vasa Tidning (VT).
 Veckans Nyheter.
 Veckobladet (Vebl).
 Vestra Finland.
 Viborgsbladet (Vibl).
 Viborgs Nyheter (ViN).
 Viipuri (Vri).
 Viipurin Sanomat (ViS).
 Viipurin Sanomat. Supistus (ViSSup).

Vuoksi.	Åland.
Vårt Land.	Österbottningen.
Västra Finland.	Österbottniska Posten (ÖP).
Västra Nyland.	Östra Finland (ÖF).
Åbo Tidning (ÅT).	Östra Nyland (ÖN).
Åbo Underrättelser (ÅU).	

2. Asiakirjat ja toimintakertomukset

(Bobrikov, N.I.), Kenraalikuvernööri Bobrikoff'in kertomus Suomen hallinnosta syyskuusta 1898 syyskuuhun 1902. Stockholm 1905. (Bobrikovin kertomus 1902)

(Bobrikov, N.I.), Vsepoddanneišaja zapiska finljandskogo general-gubernatora 1902-1903. S.-Peterburg 21 fevralja 1904 g. (Bobrikovin kertomus 1902-1903)

(Bobrikov, N.I.), Vsepoddanneišaja otšet finljandskogo generalgubernatora po upravleniju Velikim Knjažestvom s sentjabrja 1902 g. po janvar 1904 g. S.-Peterburg 1904. Vesma sekretno. (Bobrikovin kertomus 1904)

Finlands Statskalender år 1865.

Hemställningar och andra skrivelser från Finlands senat i de stora politiska frågorna från hösten 1898 till sommaren 1900. I Finlands politiska lifsfrågor I. Stockholm 1905.

Svensk Författningssamling 1845.

Suomen Asetuskokoelma vuosilta 1865, 1867, 1871, 1887, 1889, 1891, 1894, 1899-1900, 1902-1905. (Ask)

Suomen Tilastollinen Vuosikirja vuosilta 1882-1907. (STV)

Suomen Valtiokalenteri vuosilta 1891-1905.

Suomen Valtion Menosääntö vuosilta 1893-1905.

Valtiopäivät:

Aatelissäädyn pöytäkirjat vuosilta 1885, 1894, 1900.

Pappissäädyn pöytäkirjat vuosilta 1900, 1904-1905.

Porvarissäädyn pöytäkirjat vuosilta 1891, 1894, 1900, 1904-1905.

Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat vuosilta 1894, 1900.

Asiakirjat vuosilta 1872, 1882, 1900, 1904-1905.

3. Julkaistut kirjekokoelmat

Armfelt, Carl Alex., Politiska bref från "ofärdstidens" inbrott 1898-1899. Helsingfors 1923.

Minna Canthin kirjeet. Toim. Helle Kannila. SKS toim. 313. Vammala 1973.

Kirjallisuus¹

Aalto, Eeva-Liisa, Lehtien julkaisuluvat vuoden 1867 asetuksesta ensimmäisen sortokauden loppuun. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.

Aalto, Eeva-Liisa, Vakiintumattomat sanomalehdet Suomessa vuosina 1809-1905. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1981. Helsingin yliopiston Historian laitos.

Aamulehden 50-vuotistaipaleelta. Kirj. Toimitus. Tampereen Kirjapaino-osakeyhtiö ja Aamulehti 1881-1931. Muistojulkaisu. Tampere 1931.

Ahrenberg, Jac., Människor som jag kánt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. (I.). Andra upplagan. Helsingfors 1919.

Apunen, Osmo, Hallituksen Sanansaattaja. Virallinen Lehti - Officiella Tidningen 1819-1969. Helsinki 1970.

Arajärvi, Kirsti, Aamulehti I. 1881-1914. Tampere 1956.

Arsenjev, K.K., Zakonodatelstvo o petšati. Velikaja reforma 60-h gg. v ih prošlom i nastojaštšem. Pod redaktsiei V.I. Gessena i Pr. Dots. A.I. Kamina. S.-Peterburg 1903.

Backman, Eero, Painovapaudesta ja sen rikosoikeudellisesta sääntelystä Venäjänvallan loppuajan Suomessa. Oikeustiede - Jurisprudentia VI. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja. Vammala 1975.

1 Teosten lyhenteinä alaviitteissä on käytetty tekijän sukunimeä ja teoksen ilmestymisvuotta, ellei lähdeuutteissa toisin ilmoiteta.

- Backman, Eero, Sensuuri ja painovapaus oikeudellisina ilmiöinä. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 17. Helsinki 1980.
- Berg, E.A., Utistoinimistöjen synty ja kehitys. Helsinki 1952.
- Bergh, Edv., Vår styrelse och våra landtdagar. Återblick på Finlands konstitutionella utveckling under de senaste tjugu åren. Andra bandet. 1867-1882. Helsingfors 1889.
- Borodkin, M., Generalguvernör Bobrikoffs minne. Övers. från ryskan. Helsingfors 1905. (Borodkin 1905 A)
- Borodkin, M., Iz novejšei istorii Finljandii. Vremja upravlenija N.I. Bobrikova. S.-Peterburg 1905. (Borodkin 1905 B)
- Broms, Bengt, Valtiovalta ja lehdistön painovapaus. Kaarlo Kaira - U.L. Castrén Juhlajulkaisu. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. C-sarja N:o 6. Vammala 1961.
- Burgman, Torsten, Svensk opinion och diplomati under rysk-japanska kriget 1904-1905. Studia Historica Upsalien- sia XVIII. Uppsala. 1965.
- Copeland, William, R., The Uneasy Alliance. Collaboration between the Finnish Opposition and the Russian Underground. 1899-1904. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. Sarja B, nide 179. Kuopio 1973.
- Danielson, Axel E., Redigeringsprinciper under 100 år. Genom ett sekel. Profiler och anteckningar. Åbo 1924.
- Ekman-Salokangas, Ulla, Turun suomenkielinen sanomalehdistö 1880-1939. Sanomalehti ja maakunta. Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta. Turku 1979.
- Enävaara, Reijo, Sanomalehti Uusimaa 1894-1969. Porvoo 1969.
- Erkko, Eero, Muistelmia Päivälehdien perustamisesta. Päivälehdien muisto 1889-1929. Helsinki 1929.
- Estlander, Bernh., Elva årtionden ur Finlands historia. III: 1898-1908. Andra uppl. Helsingfors 1930.

- Estlander, Ernst, Ofärdsårens politiska litteratur. (Ur "Kagals" arkiv II). Systematisk förteckning över störskrifter, broshyrer, uppprop, tidskriftsartiklar m.m. ävensom aktstycken och arkivalier, tillkomna förnämligast åren 1899-1905. SSLF 303. Helsingfors 1945.
- Furhoff, Lars, Upplagespiralen. Ekonomisk-historiska studier 3. Jönköping 1967.
- Gardberg, Carl-Rudolf, Kirjapainotaito Suomessa III. Turun palosta vuoteen 1918. Suom. Eino Nivanka. Porvoo 1973.
- Gardberg, Carl-Rudolf, Åbo Underrättelser 1824-1924. En översikt. Åbo Underrättelser 1824-1924. Minneskrift 3. 1.1924, Åbo 1924.
- Ginström, Egidius, Hufvudstadsbladet under 50 år 1864-1964. Helsingfors 1964.
- Gummerus, Herman, Aktiivisilta taisteluvuosilta. Suom. Emerik Olsoni. Helsinki 1935.
- Halila, Aimo, Kansanopetus. Suomen kulttuurihistoria II. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. Porvoo 1980. (Halila 1980 A).
- Halila, Aimo, Vapaan kansalaistoiminnan alkuvaiheet. Suomen kulttuurihistoria II. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. Porvoo 1980. (Halila 1980 B)
- Haltzel, Michael H., The Baltic Germans. Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855-1914. Ed. Edward C. Thaden. Princeton, New Jersey 1981.
- Havumäki, Urho, Hämeen Sanomat 1879-1954. Piirteitä seitsemänkymmentäviisivuotistaipaleelta. Hämeenlinna 1953.
- Heikkinen, Sakari - Kortteinen, Timo - Soikkanen, Hannu - Soininen, Arvo M., Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850-1913. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja N:o 13. Helsinki 1983.
- Hultin, Tekla, Me ja meidän ystävämme. Päivälehdän muisto 1889-1929. Helsinki 1929.

- Hultin, Tekla, Päiväkirjani kertoo 1889-1914. I. Helsinki 1935.
- Huovinmaa, Kai, Sensuuri 1870-luvun sanomalehdistössä. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.
- Hyvämäki, Lauri, Ennen routaa. Esseitä ja tutkielmia 1880-luvusta. Helsinki 1960. (Hyvämäki 1960 A)
- Hyvämäki, Lauri, Perustuslaillinen ideologia. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960. (Hyvämäki 1960 B)
- Hyvämäki, Lauri, Suomalaiset ja suurpolitiikka. Venäjän diplomatia Suomen sanomalehdistön kuvastimessa 1878-1890. Porvoo 1964.
- Häkli, Esko, Amerikansuomalaiset sanomalehdet ja sortovuosien sensuuri. Bibliophilos 4/1961 s. 63-72.
- Ilmoitustoimisto Hermes. Suomalainen sanomalehtiluettelo 1905. 2:nen painos. Hämeenlinna 1905. (Hermes 1905)
- Issakov, S., Tsaarivalitsuse tsensuuripolitiikast Eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel. Läbi kahe sajandi. Koostaja Juhan Peegel. Tallinn 1971.
- Ivalo, Santeri, Pari muistoa lakkautusajoilta. Helsingin Sanomat 5.12.1909 B s. 20-21.
- Ivalo, Santeri, Sensuurioloista Suomessa. Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille. II nidos. Toim. E.G. Palmén ym. Porvoo 1908.
- Jakušin, V., Iz istorii russkoi tsenzury. Russkaja petšat i tsenzura v prošlom i nastojaštšem. Stati VI. Rozenberga i V. Jakušina. Moskva 1905.
- Jussila, Osmo, Förfinskning och förryskning. Språkmanifest år 1900 och dess bakgrund. HTF 1/1980 s. 1-17.
- Jussila, Osmo, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914. Hist.tutk. 110. Forssa 1979.

- Jussila, Osmo, De röda svekomanerna. Ryssarnas uppfattningar om svenskarna i Finland före 1917. Svenskt i Finland I. Studier i språk och nationalitet efter 1860. Red. av Max Engman och Henrik Stenius. SSLF 511. Helsingfors 1983.
- Juva, Einar W., Laiton asevelvollisuuslaki, kutsuntalakko ja virkamiesten erottamiset. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Kaarna, Väinö - Winter, Kaarina, Suomen sanomalehdistön bibliografia 1771-1963. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 31. Helsinki 1965.
- Kaiser, Friedhelm Berthold, Zensur in Russland von Katharina II bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 25. Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin. Historische Veröffentlichungen. Herausgegeben von Hans-Joachim Torke usw. Memming 1978.
- Kemppainen, Aino, Musiikkiarvostelu Helsingin sanomalehdistössä autonomian ajan lopussa 1899-1917. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1968. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitos.
- Keränen, Esko, Toimitustyön differentioitumiskehitys Suomen sanomalehdistössä. Suomen historian lisensiaattityö 1982. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Kinnunen, Matti, Kuopion sanomalehtien kaunokirjallinen aineisto 1861-1917. Runoutta ja nurkkaromaaneja. Sanomalehti kaunokirjallisuuden julkaisijana ennen vuotta 1917. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisu N:o 14. Helsinki 1979.
- Kinnunen, Matti, Maltti ja muutos. J.V. Snellmanin Saimalehden (1844-1846) maailmankuvan perusta, muotoutuminen ja rakenne. Suomen historian lisensiaattityö 1981. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Kinnunen, Matti, Sanan valtaa Kallaveden kaupungissa I. Kuopion sanomalehdistön historia 1844-1917. Kuopio 1982.

- Kinnunen, Matti, Yleisen mielipiteen synty. Lehistöhistoriallisia tutkimuksia 2. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 16. Helsinki 1980.
- Kivikataja, Eero, Sortovuosien tapahtumia. Helsinki 1961.
- Kivistö, Gust., Piirteitä paino-oloista sortovuosina. Vasama 1910 s. 62-70.
- Klinge, Matti, Suomen sinivalkoiset värit. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä. Keuruu 1981.
- Klinge, Matti, Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa 1872-1917. Porvoo 1968.
- Knif, Henrik, Utrikeskorrespondens efter liberalismens genombrott i Finland. En studie av utrikeskorrespondensen i Helsingfors Dagblad, Åbo Underrättelser och Wasa-bladet åren 1864, 1870 och 1876. SLS Presstudier 1. Åbo 1980.
- Kujala, Antti, Suomen työväenliikkeen poliittisen linjan kehitys ensimmäisellä sortokaudella erityisesti vuosina 1903-1904. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma 1978. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Kulha, Keijo, Nykypäivän toimitustekniikka historiantutkimuksen osviittana. Lehistöntutkijain seminaari. Alustukset ja keskustelut. Toim. Kristiina Ritari. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja n:o 1. Helsinki 1973.
- Kuusanmäki, Jussi, Ensimmäisen maailmansodan lehtisensuuri. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.
- Könni, Kosti E., Vaasa 1903-1953. Piirteitä viisikymmenvuotistaipaleelta. Vaasa 1953.
- Laatikainen, Erkki, Sananvapaus 1970-luvun Suomessa. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.

- Lahtinen, Marja-Liisa, Aamulehden ilmoitusboikotti. Poliittinen Tampere 1899-1905. Tampereen yliopisto. Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere 1972.
- Landtman, Gunnar, Studenter under Finlands kampår 1898-1909. SSLF 280. Helsingfors 1940.
- Lassila, Helena, Runot Oulun sanomalehdistössä 1879-1905. Runoutta ja nurkkaromaaneja. Sanomalehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ennen vuotta 1917. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 14. Helsinki 1979.
- Lauerma, Matti, Aktivismi. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Laukkonen, Ilmari, Vaasa aikansa kuvastimena 1903-1939. 75 v. 1903-1978. Juhlakirja I. Vaasa 1978.
- Laurila, Jaakko, Hajanaisia muistelmia kolmenkymmenen vuoden takaa. Päivälehdien muisto 1889-1929. Helsinki 1929.
- Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12. Helsinki 1979.
- Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 2. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 16. Helsinki 1980.
- Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila ja Kaija Keränen. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen julkaisuja 1. Turku 1974.
- Lehtilä, Erkki - Tyni, Kari, Sananvapaus ihmisoikeutena. Sananvapauden tarkastelu perinteisten porvarillisten ihmisoikeuskäsitysten valossa. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos. Julkaisuja. Sarja A/45. Tampere 1981.
- Leino, Eino, Elämäni kuvakirja. Erään aikansa lapsen muistoja, mielialoja ja mietelmiä. Uusintapainos toisesta, korjatusta painoksesta (1925). Keuruu 1979.
- Leino, Pirkko, Kunnallinen vai valtiollinen politiikka? Poliittinen Tampere 1899-1905. Tampereen yliopisto. Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere 1972.

- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Kansainvälinen konflikti sanomalehdistön peilissä. Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 2. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 16. Helsinki 1980. (Leino-Kaukiainen 1980 A)
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Lakien puolesta laittomin keinoin. Maanalainen lehdistö perustuslaillisen ajattelun tulkkina vuosina 1900-1905. Suomen historian lisensiaattityö 1979. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitos.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Sensuuri Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1905. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980. (Leino-Kaukiainen 1980 B)
- Lille, Axel, Nya Pressenin uudestisyntyminen - Ruotsalaisen kansanpuolueen muodostuminen. Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia I. Porvoo 1913.
- Lounasmaa, V., Elämäni taipaleelta. Muistelmia. Porvoo 1910.
- Löytönen, Markku, Postihallituksen lehtitilaston edustavuus vuosina 1885-1900. Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 2. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 16. Helsinki 1980.
- Mannil, Ragnar, Johan Kaldén - österbottnisk publicist på 1800-talet. Presshistoriska och andra studier tillägnade Torsten Steinby på 75-årsdagen den 25 augusti 1983. Red. Patrick Bruun, Olof Mustelin. SLS 512. Hangö 1983.
- Merikallio, Maarit, Työmies-lehden sensurointi vuosina 1895-1905. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1979. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Miesmaa, J.V., Ennakkosensuurin pimeimmiltä ajoilta. Vuosien varrelta. Muistoja ja tutkielmia. Porvoo 1916.
- Mårtenson, G., Oy Suomen Tietotoimisto - Finska Notisbyrån Ab. 1887-1962. Helsinki 1962.
- Mäkelin, Yrjö, Kansan Lehti sortovuosina. Kansan Lehti. 15-vuotisjulkaisu. 1889-1914. Tampere 1914.

- Mörne, Arvid, Från unga år. Från brytningstider. Minnen och erfarenheter. Ny serie, häft 1. Helsingfors 1921.
- Nurmio, Yrjö, Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809-1829. Porvoo 1934.
- Nurmio, Yrjö, Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä. Porvoo 1947.
- Närvä, Juhani, Oulun sanomalehdet ja kirjallisuus 1876-1917. Runoutta ja nurkkaromaaneja. Sanomalehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ennen vuotta 1917. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 14. Helsinki 1979.
- Ollila, Eäsa, Sanomalehtimiehet valtiopäivämiehinä 1863-1971. Suomen historian laudatur-tutkielma 1978. Turun yliopiston Historian laitos.
- Osmonsalo, Erkki K., Ajanjakso 1870-1938. Suomen postilaitoksen historia 1638-1938. III. Helsinki 1938.
- Paasikiven muistelmia sortovuosilta I. Porvoo 1957.
- Paasivirta, Juhani, Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808-1914). Hämeenlinna 1978.
- Parmanen, Eino I., Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. I osa. Routakauden puhkeaminen ja sen ensimmäiset vuodet. Porvoo 1936.
- II osa. Sorron kiristyminen. Aika Bobrikovin kuolemaan saakka. Porvoo 1937.
- III osa. Taistelun ja jännityksen aikaa. Rajuilma ylitymässä myrskyksi. Porvoo 1939.
- Pipes, Richard, Russia under the Old Regime. Weidenfelt and Nicolson, London 1974.
- Pipping, Hugo, Kultakannan turvissa. Suomen pankki 1878-1914. Suom. Kimmo Kara. Helsinki 1969.
- Pogorelskin, Alexis E., The Politics of Frustration: The Governor-Generalship of N.I. Bobrikov in Finland, 1898-1904. Journal of Baltic Studies VII/3, 1976 s. 231-246.

- Pohjolainen, Teuvo, Sananvapaus joukkotiedotuksessa. Joukkotiedotuksen oikeudellinen sääntely. Forum-oikeustiede. Helsinki 1975.
- Pokela, Pentti, Kaiku K.F. Kivekkään aikana (1878-1905). Suomen historian laudatur-tutkielma 1969. Turun yliopiston Historian laitos.
- Polvinen, Tuomo, Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem ersten Weltkrieg. Studia Historica 4. Lahti 1962.
- Polvinen, Tuomo, Kenraalikuvernööri Bobrikov ja helmikuun manifesti. HAik 2/1973 s. 122-132.
- Polvinen, Tuomo, Venäjän sotilaalliset tavoitteet Suomessa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Päivälehdien muisto 1889-1929. Helsinki 1929.
- Raekallio (Hagelberg), Joh., Totuus postiasiamme. Helsinki 1907.
- Rantakari, K.N., Suomenmielisen maaseutulehden ja -toimittajan vaikeuksia lähes parikymmentä vuotta sitten. Uusi Suometar 1869-1918. Muistojulkaisu. Helsinki 1919.
- Rasila, Viljo, Kehitys ja sen tulokset. Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila. Helsinki 1982.
- Ratia, Sirpa, Kansan Lehden linja vuosina 1899-1903. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1981. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitos.
- Rauhala, K.V., Keisarillinen Suomen senaatti 1809-1909. Jälkimmäinen osa. Vuodet 1859-1909. Helsinki 1921.
- Raun, Toivo U., The Estonians. Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855-1914. Ed. Edward Thaden. Princeton, New Jersey 1981.
- Reijonen, Erkki, Muisteloita Päivälehdien ensi vuosikymmeneltä. Päivälehdien muisto 1889-1929. Helsinki 1929.
- Rein, Th., 1867 vuoden valtiopäivät ja painovapauskysymys. Valvoja 1901 s. 1-17.

- Renouvin, Pierre, *La question d'Extrême Orient 1840-1940*. Paris 1946.
- Reuter, J.N., "Kagalen". Ett bidrag till Finlands historia 1899-1905. I-II. SSLF 199, 211. Helsingfors 1928, 1930.
- Rigberg, Benjamin, *The Efficacy of Tsarist Censorship Operations 1894-1917*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966 s. 327-346.
- Rigberg, Benjamin, *Tsarist Censorship Performance 1894-1905*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1969 s. 59-76.
- Rigberg, Benjamin, *The Tsarist Press Law 1894-1905*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1965 s. 331-343.
- Rommi, Pirkko, *Kvalitatiivinen analyysi ja sanomalehtihistoriallinen tutkimus*. Lehdistöntutkijain seminaari 1973. Alustukset ja keskustelut. Toim. Kristiina Ritari. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja N:o 1. Helsinki 1973.
- Rommi, Pirkko, *Lehdistö ja valtiopäivätoiminta*. Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV. Säätyedustuslaitoksen kokoonpano, työmuodot ja valtuudet. Helsinki 1974. (Rommi 1974 A)
- Rommi, Pirkko, *Myöntövyvyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*. Hist.tutk. 68. Lahti 1964.
- Rommi, Pirkko, *Myöntövyvyssuuntauksen ideologia*. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Rommi, Pirkko, *Puolueet ja valtiopäivätoiminta*. Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV. Säätyedustuslaitoksen kokoonpano, työmuodot ja valtuudet. Helsinki 1974. (Rommi 1974 B)
- Routavaara, Akseli, *Pohjois-Suomen lehdistö routavuosien mielivallan kourissa*. Kaltio 1/1949 s. 17-19. (Routavaara 1949 A)
- Routavaara, Akseli, *Sanomalehtien lakkautukset meillä 1899-1905*. Sanomalehtimies 1/1949 s. 9-10. (Routavaara 1949 B)

- Routavaara, Akseli, Sensuuriviranomaiset journalistiikan opastajina. Sanomalehtimies-Journalisten 3-4/1949 s. 18. (Routavaara 1949 C)
- Routavaara, Reino, Sanomalehti Kaleva 1899-1949. Puoli vuosisataa kulttuurityötä Pohjois-Pohjanmaalla. Oulu 1949. (Routavaara, R. 1949)
- Rozenberg, VI, Pressa, tsenzura i obštšestvo. Russkaja petšat i tsenzura v prošlom i nastojaštšem. Stati VI. Rozenberga i V. Jakušina. Moskva 1905. (Rozenberg 1905 A)
- Rozenberg, VI., Tsenzurnyja melotši. Russkaja petšat i tsenzura v prošlom i nastojaštšem. Stati VI. Rozenberga i V. Jakušina. Moskva 1905. (Rozenberg 1905 B)
- Runoutta ja nurkkaromaaneja. Sanomalehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ennen vuotta 1917. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 14. Helsinki 1979.
- Ruud, Charles A., Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804-1906. Toronto 1982.
- Ryhänen, Raija, Paino-olot Suomessa 1889-1898. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1960. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Rytkönen, Alli, Päivälehdien historia I. 1880-luvun "nuoret" ja Päivälehdien perustaminen. Helsinki 1940.
- Päivälehdien historia II. Päivälehdien ulkonaiset puitteet ja kirjalliset profiilit. Helsinki 1946.
- Päivälehdien historia III. Poliittinen Päivälehti. Helsinki 1949.
- Saarinen, Juhani, Kirjapainon rekiretki aloitti sanomalehti-toiminnan Kotkassa. Eteenpäin 11.11.1980.
- Salmela, Eeva, Uuden Auran suhtautuminen ensimmäiseen sortokauteen. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1978. Turun yliopiston Historian laitos.
- Salmela, Eeva, Uuden Auran suhtautuminen ensimmäisen sortokauden (1899-1905) tapahtumiin. Sanomalehti ja maakunta. Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta. Turku 1979.

- Salmelin, Pentti, Järjestölehdessä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta. Vammala 1967.
- Salmelin, Pentti, Kaapro Jääskeläinen ja herra painoasiamies. Sosialistinen Aikakauslehti 4/1965 s. 12-14.
- Salminen, Esko, Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsesensuuri Suomen lehdistössä 1944-1948. Keuruu 1979.
- Salminen, Esko, Itsesensuurin synty ja lehdistön suhtautuminen sananvapauden ulkoisiin rajoituksiin 1944-1960. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.
- Salminen, Hillevi, Helsingin lehdistö ja Venäjän-Japanin sota. Yleisen historian pro gradu -tutkielma 1970. Turun yliopiston Historian laitos.
- Salokangas, Raimo, Sanomalehdistön määrä ja ilmestymistiheys. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 3. Turku 1976.
- Sanomalehdistöhistoriallinen bibliografia. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 11. Helsinki 1978.
- Santonen, Pirjo, Paikallislehden sisältö. 75-vuotias Tyrvään Sanomat ympäristönsä kuvastimena. s.l. 1968.
- Sappinen, Eero, Turun ja maakunnan asiat Uuden Auran, Turun Lehden ja Turun Sanomien pääkirjoituksissa 1905-1917. Sanomalehti ja maakunta. Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta. Turku 1979.
- Schweitzer, Robert, Autonomie und Autokratie. Die Stellung des Grossfürstentums Finnland im russischen Reich in den zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863-1899). Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas. Bd 19. Giessen 1978.
- Semennikov, V.P., Nikolai Romanov i Finljandija. Krasnyi Arhiv 27/1928 s. 225-233.

- Seitkari, O., Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980.
- Seppälä, Raimo, Sata vuotta Suomen puolesta. Aamulehden linjanvetoa vuosina 1881-1981. Tampere 1981.
- Silfverhuth, Voitto, Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809-1865. SKHS toim. 104. Loimaa 1977.
- Sinisalo, Uuno, Tampereen lehdistön vaihteita 100 vuoden aikana. Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia VI. Tampereen Historiallisen Seuran julkaisuja XI. Tampere 1970.
- Sinkko, Erkki, Venäläis-suomalainen lehdistöpolemiikki 1890-1894. Acta Universitas Tamperensis. Ser. A. Vol. 76. Tampere 1976.
- Sirola, Yrjö, Sensuurimuistoja. Kansan Lehti. 15-vuotisjulkaisu 1899-1914. Tampere 1914.
- Soikkanen, Hannu, Kohti kansanvaltaa I. 1899-1937. Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta. Vaasa 1975.
- Soikkanen, Hannu, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo 1961.
- Soikkanen, Hannu, Suurlakko. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Spångberg, Valfrid, Valtiokaappaus Suomessa vuonna 1899. Muutamia muistiinpanoja. Suom. Tukholma 1899.
- Squire, P.S., The Third Department. The Establishment and Practices of the Political Police in the Russia of Nicholas I. Cambridge 1968.
- Steinby, Gunnel, Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år. En matrikel. SLS Presstudier 2. Åbo 1981.

- Suomalainen, Marja-Liisa, Sanomalehtien uutiskanavista 1860- ja 1870-luvuilla. Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12. Helsinki 1979.
- Suomalainen sanomalehtiluettelo - Finsk tidningskatalog. Ilmoitustoimisto Hermes. Hämeenlinna 1904.
- Suomen sanomalehtimiehet v. 1900. Elämäkerrallisia tietoja koonnut Suomen sanomalehtimiesvaltuuskunta. Helsinki 1900.
- Tampereen politisoituminen. Poliittinen Tampere 1899-1905. Tampereen yliopisto. Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1, Tampere 1972.
- Takkala, Marketta, Ruotsinkielisten sanomalehtien uutiskanavista 1840- ja 1850-luvuilla. Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12. Helsinki 1979.
- Tasihin, Juhani, Venäjän kieli Venäjän Suomen-politiikassa vuosina 1905-1909. Suomen historian lisensiaattityö 1979. Helsingin yliopiston Historian laitos.
- Thaden, Edward C., The Russian Government. Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855-1914. Ed. Edward C. Thaden. Princeton, New Jersey 1981.
- Thölix, Birger, En annan historia. Kring Vasabladet fram till första världskriget. Borgå 1981.
- Tietoja lehtiarkistoista. Toim. Raimo Salokangas. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 5. Turku 1976.
- Tommila, Päiviö, Bobrikov ja Suomen sanomalehdistö. THArk 28. Turku 1973.
- Tommila, Päiviö, Jyväskylän sanomalehtien kaunokirjallinen sisältö 1871-1917. Runoutta ja nurkkaromaaneja. Sanomalehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ennen vuotta 1917. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 14. Helsinki 1979. (Tommila 1979 A)

- Tommila, Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 1. 1864-1885. Jyväskylä 1970.
Keski-Suomen lehdistö 2. 1886-1917. Jyväskylä 1973.
- Tommila, Päiviö, Lehtihistoriallisen tutkimuksen kysymyksenasettelu. Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila ja Kaija Keränen. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen julkaisuja 1. Turku 1974. (Tommila-Keränen 1974)
- Tommila, Päiviö, Levikintutkimus. Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila ja Kaija Keränen. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen julkaisuja 1. Turku 1974. (Tommila-Keränen 1974)
- Tommila, Päiviö, Maaseutukirjeitä tutkimaan. Toimitustyön historiaa Suomessa. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 13. Helsinki 1979. (Tommila 1979 B)
- Tommila, Päiviö, Mielipiteen ongelma ja mielipidetutkimus. Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila ja Kaija Keränen. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen julkaisuja 1. Turku 1974. (Tommila-Keränen 1974)
- Tommila, Päiviö, Satakunnassa keväällä 1899. Satakunta XVII. Kotiseutututkimuksia. Keuruu 1967.
- Tommila, Päiviö, Sensuuriolot Suomessa ennen vuotta 1865. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980. (Tommila 1980 A)
- Tommila, Päiviö, Sensuuri ja sen tutkimisen tarve. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17. Helsinki 1980. (Tommila 1980 B)
- Tommila, Päiviö, Sortovuosien sensuurihajeita. Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12. Helsinki 1979. (Tommila 1979 C)

- Tommila, Päiviö, Tiedon leviäminen. Suomen kulttuurihistoria II. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. Porvoo 1980. (Tommila 1980 C)
- Tommila, Päiviö - Raitio, Tuire - Aalto, Eeva-Liisa, Suomen sanomalehdistön levikki 1861-1900. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 7. Helsinki 1977.
- Torvinen, Taimi, Finljandskaja Gazeta, "rauhan ja luottamuksen edistäjänä". THArk 31. Turku 1976.
- Torvinen, Taimi, J.R. Danielson-Kalmari Suomen autonomian puolustajana. Porvoo 1965.
- Vainio, Emil, Ludviginkadulta. Nuori Suomi 25/1915 s. 162-183.
- Walkin, Jacob, The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia. Political and Social Institutions Under the Last Three Czars. Thames and Hudson. London 1963.
- Waller, Sture M., "Allmänna opinionen". Kring ett slagords historia. HT 2/1960 s. 121-144.
- Vasenius, Valfrid, Sanomalehdistön suhde yleisöön. Valvoja 1894 s. 359-378.
- Sanomalehdistön suhde yleisöön. Yhteiskunnallisia kysymyksiä 4. Helsinki 1894.
- Vehmas, Raino, Lehtimieskunnan ammattirakenne ja sen muuttuminen 1900-luvulla. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa 87. Vammala 1963.
- Vento, Seppo, Maan ja maakunnan hyväksi. Karjalatar-Karjalainen 1874-1974. Joensuu 1974.
- Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.
- Westwood, J.N. Endurance and Endeavour. Russian History 1812-1971. Oxford University Press 1973.
- Wiio, Osmo A., Sortokautta ulkomaiden lehdistössä. Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA XIV. Porvoo 1960.

Vox 4.11.1899.

Zasurskii, Ia.N. - Esin, B.I. - Kiselev, A.P. - Mishuris, A.L.
- Prokhorov, E.P., Newspaper. Great Soviet Encyclopedia. A Translation of the third Edition. Volume 5. Macmillan Inc., New York 1974.

Zetterberg, Seppo, Yrjö ja Hilma Jahnsson. Hämeenlinna 1982.

Zilliacus, Konni, Från ofärdstid och oroliga år. Politiska minnen I. Åbo 1919.

Zilliacus, Konni, Revolution och kontrarevolution i Ryssland och Finland. Stockholm 1912.

(Zilliacus, Konni), Suomen uusimmasta historiasta II. Stockholm 1901.

Summary

Censorship and Newspapers in Finland, 1891—1905

In Russia censorship was an essential element in the maintenance of order and peace. The press was not supposed to criticise the government, rather it was expected to support its policy. In Finland the principles were similar, but the Emperor could alone decide the press laws. The Finnish Estates made repeated petitions in order to gain more freedom for the press and more power in censorship matters for themselves, but this was of no avail. In the autocratic and bureaucratic Russian Empire freedom of the press could not be accepted. Thus a conflict of principle between Finnish public opinion, which was much influenced by liberal ideas, and the Czarist government could not be avoided.

In the beginning of the 1890s disputes on postal services and the criminal code led to a constitutional conflict between Finland and the Empire. As the Finnish press assumed a critical role towards the Czarist government, the censorship intensified. Most of the power in press matters was concentrated in the hands of the Governor General, the highest representative of the Czar in Finland. From 1891 he was given the sole power to decide on the publication of new papers, and he could also, and without previous warning, suspend all periodical publications he

regarded as improper or insulting. He also appointed the members of the Finnish Chief Administration of Press Affairs. This new press law was to have important consequences, as it gave the Governor General almost dictatorial powers towards the press - actually more power than the Russian Minister of the Interior had in Russia.

The Governor General at that time, Heiden, did not rigorously adhere to all his new powers, but rather followed earlier practices. The only major sanction was the suppression of a provincial paper, Savo, in January 1891. The constitutional conflict between the Czar and the Finns passed over, and in the mid-1890s the Finnish press could write with comparative freedom. The debate was restricted only in issues dealing with Russia or Russians. At the end of the decade when a new interest in the status of Finland awoke among the Russian government, the censorial powers of the Governor General became a topical issue again. General N.I. Bobrikov, who was appointed to the office in 1898, soon began to apply all the censorial methods which the press law allowed him to use. Actually, they were already so extensive that only smaller additions were needed to the existing press law. Such were the right to issue warnings to newspapers (1900) and the right to prohibit the publication of civil advertisements or the sale of single copies (1904). These amendments brought the Finnish censorship system still closer to the Russian.

A special Censorship Committee was established in the Office of the Governor General. A majority of its members were ordinary civil servants, and for a few years it became the principal adviser and referendary for the General Governor, thus degrading the Finnish Chief Administration of Press Affairs to a secondary status. At the same time the censors working in different towns were subjected to more rigorous control. Accordingly the press experienced an increasing number of censorship delays, warnings and sanctions, which made its life difficult. The narrowing of the freedom of the press provoked uneasiness and bitterness among publishers, journalists and the public. Their protests did not, however, impress Bobrikov.

Bobrikov had come to the conclusion that the Finnish

press was an effective medium of propaganda with its wide circulation and influence. But he also believed that the publishers were separatists whose prime object was to agitate the Finnish people against the government. Swedish newspapers, with *Nya Pressen* as their spearhead, he regarded as the worst kind of revolutionaries. The ordinary people, especially in the countryside, were for Bobrikov a possible ally. Therefore he saw it as imperative to calm down public opinion, but at the beginning of his rule he had few means of doing so. Censorship was one, and therefore he began, even before the February Manifesto, to curb public debate. In addition he founded in 1900 a Russian-language paper, *Finlandskaya Gazeta*, and even planned a network of official provincial papers which, as in Russia, would be published under the control of local governors. The latter scheme was, however, never realized. Finnish officials, tearing that the provincial papers were meant as substitutes for the ordinary press, fiercely opposed the plan. Even *Finlandskaya Gazeta* did not fare well, and its Finnish edition, *Suomen Sanomat*, had to stop because of the lack of readers.

The development of censorship during the so-called first period of russification (1899-1905) can be divided in three phases. In the beginning of Bobrikov's rule censorship played an important role in Russian policy towards Finland, and so the Governor General centralized the power in his own hands. This phase is characterized by tightening censorship and increasing rigour of sanctions. In the years 1899-1901 22 papers were suppressed permanently, and suspensions of various duration were issued for 43 papers on 52 different occasions. The starting of new papers was also made difficult.

A change in censorship took place in 1902, when it was gradually reduced to a secondary role in the policy of Bobrikov. During 1902-05 only four papers were suppressed permanently, and temporary suspensions were imposed upon 22. Bobrikov's grasp on the press was relaxed when he gained more power over the administrative and judicial systems and, in 1903, special powers to exile leaders of the opposition. Also the need to punish the press was diminished,

because the papers had become less militant, and wrote more on economic, cultural and municipal issues than on politics. Gradually the de facto leadership in censorship matters returned from the Office of the Governor General to the Chief Administration of Press Affairs. The Censorship Committee found itself superfluous, and its controlling and advisory powers were transferred to the Governors. This phase lasted till the assassination of Bobrikov. In practice freedom of the press gained nothing, however, and the censorship of the few Labour movement papers was even intensified. We may say that Bobrikov had succeeded in silencing the press, but it was still a far cry from a loyal and pro-imperial press.

When Obolensky in 1904 succeeded Bobrikov censorship was relaxed, punishments became less frequent and new papers easier to start. In the years 1901-04 only 25 licences were granted, but in 1905 24 new papers here started. The final suppression of Päävälehti and one month of suspension for Aamulehti at the end of 1904 were the only major sanctions, and these were called forth by alarm after the assassination of Bobrikov. Inner unease and the growth of opposition during the unlucky Russo-Japanese war, however, compelled the Governor General to take more efficient measures to guarantee order and security in Finland, where demonstrations against the government were also increasing. Therefore articles on political and social reforms became special targets for the censors, and organs of both the liberal and labour movements had to suppress such writings. In the fall of 1905 the government lost control of the situation, which developed into a general strike both in Russia and in Finland. This resulted in certain social and political reforms, one of which was the abolition of preventive censorship.

The censorship policy of Bobrikov showed in escalating trend: as resistance to censorship increased, so did sanctions. Beginning with warnings and temporary suspensions he later suppressed permanently such leading

organs of opposition as Nya Pressen, Aftonposten, Viborgs-bladet, Viipurin Sanomat, Uusi Savo and Pohjalainen. The leading paper of the Finnish resistance group, Päivälehti, however, got off with temporary suspensions only. It is obvious that the hard sanctions imposed on the Swedish papers were by no means accidental - as mentioned above, he regarded them as the worst kind of agitators. On the other hand those Fennomane papers which supported submissive politics, Uusi Suometar and Uusi Aura, were not even suspended. Bobrikov's favour towards these papers can also be seen in the fact that at the end of 1903 he compelled Kotkan Sanomat to stop in order to make way for a Fennomane paper, Etelä-Suomi.

Some suppressions of small provincial papers such as Tornio, Jyränkö or Savonlinna seem illogical, as they were not resistance organs of the first order. It is very probable that the bureaucratic and rather inconsistent information system of the Russian administration is accountable for these random suppressions. Both Bobrikov and the Censorship Committee knew what was written in Finnish papers only in so far as they were translated, and to translate all papers was a sheer impossibility. As this shortcoming was understood, the powers of governors were increased in press matters in 1904.

Bobrikov controlled the press energetically, and this left distinct traces. Still, when the February Manifesto was promulgated (1899) the papers showed their resistance to the Russian government by publishing articles, political poems, allegories etc, thus deliberately risking punishment, as they well knew that such demonstrations were prohibited. Numerous suspensions and suppressions, however, inevitably made the press more quieted. Not only were the leading resistance papers wiped out, but many others began to think that holding one's tongue and waiting for better days was a better alternative than an honourable death. Perhaps the choice was made easier by the fact that the voice of the opposition was not silenced altogether: it had gone underground in the form of illegal, uncensored papers and occasional printings. Such papers were mostly edited and printed in Stockholm and then smuggled to Finland. But

even though actual political debate left the pages of normal newspapers, they still had an important function as spreaders of information and education among the people. They could still write on economic, social and other topics which, though secondary to Fenno-Russian relations, were of general importance. And their yielding was only temporary: when the censorship was relaxed, the voices of opposition and criticism at once returned.

The period of strict press control had an effect even on the quantitative growth of the press. In 1900 there were 83 newspapers in Finland, but in 1902 only 67 remained. New papers could be started so seldom that they could not compensate for those extinguished. The Swedish press suffered most: in 1899 its share of all newspaper titles was 36 %, but in 1905 30 % only, and the number never regained the pre-Bobrikov level. On the other hand, many new Finnish papers were started when conditions became more liberal during the reign of Obolensky. Thus a structural change took place, but this was not only because of Bobrikov. Already in the 1890s there were signs that the Swedish press could not grow forever, its public was not expanding any more. At the same time Finnish papers could still find new readers.

The stagnation was not for long, and already in 1905 the number of papers had risen to 82. Quite obviously the press had established itself as an important medium, and the public esteemed their papers. This can be seen in the fact that subscribers to suppressed papers did not give up their reading habits but subscribed to some other paper.

The consequences of censorship are far more complicated to the political involvement of the press. Many new social issues such as the labour movement, universal suffrage and the question of women's rights were matters of public debate in the 1890s, and the intellectual climate influenced the foundation of new papers, at state and local level, as organs for different groups. But at the same time many papers functioned mainly as local media with little concern for party politics. During the years of russification the editors were in an ambiguous position, as the change

in political status called for political expression and the censorship tried to repress it. If a paper declared itself an overt supporter of resistance it could expect the death sentence at any time, and permission to publish was not granted to papers with direct political involvement. Therefore a good many papers fell back on somewhat neutral programmes, even though in reality they might support ideas of resistance.

Conflict between so-called constitutionalists (resistance group) and compliants (Fennomanes) began in the press at the end of 1902. As written words could not be used, the constitutionalists organised an advertisement and subscription boycott against Fennomane papers. At the same time Bobrikov began to grant permission for the latter group to start new papers. The party struggle became overt during the election to the Diet in 1904, but up to the general strike in October 1905 the press debate remained relatively modest. But liberation after the strike and the abolition of preventive censorship opened the way to full political involvement for the press. Old disputes now came into the open, and in the aftermath of russification the press was strongly affiliated with either constitutionalist or Fennomane colours. This development was further strengthened by the parliamentary reform which led to a transformation and clarification of the party system. Accordingly, the number of neutral, politically independent papers was diminished.

Freedom of the press had been discussed in Finland since the middle of the 19th century. As liberal ideas spread and were accepted the question was brought to the Diet over and over again, but without any positive result. Freedom of the press was above all demanded by groups which were deprived of political rights but wanted to have their voice heard. The press unanimously supported it. As freedom of the press was sincerely accepted and valued by the journalists of the time, the press control of the period of russification was a particularly bitter experience for

them, to such an extent that this black-and-white picture became for decades the standard presentation of press conditions in the Grand Duchy in Finland.

The abolition of preventive censorship after the general strike did not, however, mean that true freedom of the press had materialized. The Press Act of 1867 remained valid in all other respects, and this soon led to conflict between officials and publishers on the interpretation of the new liberties. During the second period of oppression press control was again increased, and the first world war brought a further tightening in the form of war censorship. The Press Act of 1867 was repealed only when Finland gained independence, and was replaced in 1919 by laws granting freedom of the press.

Henkilöhakemisto

- Aarnio, J. n. 163.
Aho, Juhani 259.
Ahrenberg, Johan Jakob (Jac) 176.
Airola, F.F. 321.
Aleksanteri I 25, 28.
Aleksanteri II 14, 28-29, 32, 36, 48, 71, 147.
Aleksanteri III 25, 51-52, 72, 136-137, 309.
Andelin (myöh. Hämeen-Anttila), Väinö 119, 269.
Ansas (ent. Husberg), Ossian 118, 125, 177, 197-198, 259, 266-268, 279, 283.
Arwidsson, A.I. 139, 149.
Baeckman, K.J. n. 102, 126.
Bergbom, Kaarlo 289.
Bergroth, Karolina 170.
Björkstén, A.A., af 318.
Blumenthal, E.L. 83-84, 89, 150, 317.
Bobrikov, N.I. 14, 18, 26, 38-47, 54-56, 58-59, 62-63, 66, 68-69, 74-75, 78-80, 84-88, 91-97, 99-104, 116-118, 122, 124-125, 127-129, 134, 141, 143-145, 147, 149-152, 155-157, 160-163, 166, 168-172, 174-183, 185-186, 189, 191-197, 199-200, 210-214, 216-218, 222-226, 228, 231, 234, 237, 249, 254-257, 264-265, 268, 271-272, 274, 288-289, 291-296, 300, 304, 309-314.
Boehm, E. 94.
Borodkin, M.M. 40, 85.
Brandt, K.A. 107-108, 125.
Brofelt, Pekka 163, 205, 259.
Bäck, B. n. 211.
Cajander, A.W. 84-86, 92-93, 144, 150, 317.
Collander, E.G.L. 318.
Collin, Alb. 163.
Collin, Otto 103, 107, 119, 177, 318.
Cronhjelm, Alexander 86-89, 93-94, 105, n. 243, 266, 317.
Daehn, C.W., von n. 37.
Dahlberg (myöh. Alhovuori), August 264.
Dahlgren, K.G.A. 319.
Danielson (myöh. Danielson-Kalmari), J.R. 76, 233, 259.
Danielsson, F.M. 317.
Danilov 66.
Debesch 66.
Deutrich, V.F. 94, 96, 99, 116-117.
Eklund, Arthur 206.
Elfving, Johan 105, 317.
Eneberg, W. 271.
Englund, G.G. 320.
Erkko, Eero n. 58, 96, 149, 151, n. 199, 200, n. 202, 205, 224, n. 243, 259, 282, 285, 290, 293.
Fabritius, K.A.A. 319.
Fabritius, L.W.A. 105, 320.
Fenster 66.
Finelius, C.F. 116, 322.
Finnberg, W. 152.
Finne, Jalmari 289.
Flodin, Karl 153.
Forsman, K.I. 152.
Frankenhauser, G. 107, 124-125, 196, 322.
Frenckell, A.R. n. 176, n. 259, 279, 285.
Ganskau, M. 93-94.
Gillberg, J.A.G. 318.
Glazov 94-95.
Godenhjelm, K.A. 319-320.
Godenhjelm, T.E. 319.
Grenman, H.M. 318, 321.
Gråsten, Ernst 119, 223, 285.
Gummerus, Herman 206.
Hagman, Arthur 107, 319.
Hanenfelt 66.
Hartlin, I.E. 320.
Hartman, A.R.G. 320.
Heickell, J.V. 283.
Heiden, F.L. 37-38, 46, 51-53, 98, 156, 170, 182-183, 185, 190-191, 196, 309.
Heimbürger, Ludvig 83-84, 105, 108-109, 197, 200, 317.
Helander, Henrik 322.
Hellens, Wald., von 153.
Hellström, J.J. 320.
Hemmi, Kaarle 163, 322.
Hirn, Julius 248.
Hollmen, H.B. 318.
Hultin, Tekla 164, 280.
Hyvärinen, Viktor 318.

Hyrkstedt, Johannes 320.
 Högbacka, Matts W. 319.
 Ikonen, Leander 151-152.
 Ingman (myöh. Ivalo), Santeri 151, n.174, 238, 277, 294.
 Jahnsson, Yrjö 233.
 Jamalainen, Pietari 216-217.
 Jansen, E. 35.
 Jernberg, F.E. n. 106.
 Junnola, Simo 120.
 Järnefelt (myöh. Rauanheimo), Akseli 270.
 Järnefelt, O.L. 322.
 Kahilainen, Väinö 228.
 Kaigorodov, M.N. 94.
 Kajanus, Robert 289.
 Kala, J.H. 270.
 Kaldén, J. n. 106, 318.
 Kanninen, Volmari 89-90, 153, 317.
 Katariina II 28.
 Kauppi-Heikki 304.
 Killinen, Kustaa 304.
 Kivekäs, K.F. 258, 263.
 Knipovitš, Th. 100.
 Kokkonen, Oskar 321.
 Koponen, E.J. 163.
 Kovero, K.A. 112, 319.
 Kurikka, Matti n. 58, 182.
 Kuropatkin, A.N. 40, 43.
 Laamanen, N.J. 318.
 Lagerborg, Hjalmar 216.
 Lagercrantz, Carl F. 151.
 Lagerstam, M.A. 321.
 Lang, A.E.A. 320.
 Lange, Hj. 160.
 Laurén, Mathias 105, 118, 125, 322.
 Laurila, Jaakko 218.
 Leino, Eino 238, 289, 303, 306.
 Lilius, K.A. 139, 188, n. 192, 317-319.
 Lille, Axel 197, 204, 208, 223, n.259, 285, 290.
 Lindbohm, A. 119, n. 124, 322.
 Lindbohm, A.E. 320.
 Lindbohm, Karl 321.
 Linder, Constantin 266.
 Lindgren, Armas 289.
 Lindh, Adam 319.
 Linsén, J. 115, 118.
 Lundenius, A.O. 126, 322.
 Lundenius, Harald 126, 133, 318.
 Lindgren, Woldemar 115, 120, 135-136, 237, 322.
 Lvovskij, Aleksander 66.
 Lyly, J.A. 120.
 Längström, K.A. 321.
 Löfgren (myöh. Lounasmaa), Viktor n. 58, n. 259.
 Löfström, K.W. 322.
 Lövenmarck, H.E. 322.
 Malmsten, R.H. 59, n. 60, 105, 322.
 Malmström, K. 272.
 Mandelin, K.J. 237.
 Mannerheim, C. n. 270.
 Martola, K. n. 163.
 Matinlauri, Juhani 320.
 Mechelin, Leo 72, n. 270.
 Melberg, J.A. 122, 319.
 Menšikov, A.S. 155.
 Merikanto, Oskar 289.
 Messman (myöh. Miesmaa), J.V. 284-285.
 Meurman, Agathon n. 72, 75, 77, 96, 259, 266-267.
 Mild, Fredrik 321.
 Minkwitz, A., von 93.
 Mjasojedov, N.A. n. 102, 126, 216.
 Mäkelin, Yrjö 183-184, 264.
 Mäkelä, A.B. 121, 156, 170, n. 199.
 Mörne, Arvid 206.
 Neovius, Arvid 203-204, n. 211, n. 259.
 Neovius, Dagmar n. 211.
 Niemi, Herman 321.
 Nikiforoff, Petter 319.
 Nikitin, Florentin 321.
 Nikolai I 14, 28-29.
 Nikolai II 26, 104.
 Norling, Louise n. 211.
 Nygren, Fritz 321.
 Nylander, J.V. 212.
 Nylenius, Johan 163.
 Nyman, J.A. 319.
 Obolenski, I. 45, 89, 101-102, 124, 135, 145, 153, 160, 172, 189, 194, 237, 294, 311, 314.
 Olhovski, G.M. 93-95.
 Palin, Hjalmar 93-94.
 Palme, Sven n. 211.
 Palmén, E.G. 76.
 Papkov, Aleksander 96, 99-100, 189.
 Penger, F. 174.
 Petander, J.R. 126, 321.
 Pietikäinen, A. 109.
 Piipponen, Henrik 318.
 Pitkänen, Abraham 321.
 Plehwe, V.K., von 40-41, n. 43, 121-122, 216.
 Pullinen, E. 152.
 Puupponen, Anders 320.
 Pylkkö, Vilho 180.
 Päivärinta, J.H. 58.
 Raassina, Johannes 319.
 Rancken, Freyvind 150-151.
 Rancken, J.O.I. 106, 108, 322.
 Randén, E.E.E. 317.
 Rantakari, K.N. 88, 271.
 Rautio, Matti 318.
 Regnell, K.V. 108, 114, n. 124, 125, 197, 318.
 Reijonen, Erkki 284, 294.
 Reijonen, Juhon 294.
 Rein, Th. n. 270.
 Reinholm, B.A. 320.
 Reinius, J.F. 113, 319, 321.
 Reino, Oskari 319.
 Renström (myöh. Riukuniemi), Kaarlo 120, 162.
 Renvall, Heikki 233.
 Renvall, K.G. 318.
 Reponen, Konstantin 320.
 Ridderstad, Hj.Fr.I. 321.
 Roos, Sigurd 157.
 Roschier, K.E. 321.
 Rosendahl, R.R. 321.
 Rosendal, Mauno 205.
 Rosengren, S. n. 163.
 Rossander, Rob. 274.

- Runeberg, J.L. 148.
 Räbergh, E. 148.
 Rökman, A.Fr. 321.
 Saarinen, Eliel 289.
 Šahnovski 66.
 Šahovski 94.
 Šahovskoi, S. 35.
 Schuaman, F.W. 285.
 Schröder, J.N.T. 320.
 Semenov, V.A. n. 39.
 Sergejeff, Georg 318.
 Setälä, E.N. 233, n. 270.
 Seyn, F.A. 94-95.
 Sibelius, Jean 289.
 Silfversvan, G.W. n. 124, 320.
 Sirola, Yrjö 163, 184.
 Šipov, N.N. 55, 92-93, 98.
 Sjöberg, E.O. n. 259.
 Sjöström, E.A. 103, 119, n. 185, n. 233, 321.
 Smedberg, O.G.J. 320.
 Snellman, J.V. 71, 139, 155, 239, 301-302, 305-306.
 Sohlman, J.G. 84.
 Sohlman, W. 205.
 Sonck, K.E. 164.
 Spångberg, Valfrid 203.
 Stadius, Uno 119.
 Stenius, K.M. 319.
 Streng, E.J.F. 318.
 Streng, J.V. 319.
 Strengberg, Oskar 322.
 Štsesnij, Matvej 125, 322.
 Ståhlberg, K.J. n. 270.
 Swan, C.G. 232.
 Šveikovski, P.A. 93, 95.
 Svinhufvud, P.E. n. 270.
 Söderlund, F.E. 320.
 Tamsén, J.I. 320.
 Tallet, Carl Joh. 151.
 Topelius, Z. 239.
 Tudeer, Carl 92-93, 98, 142.
 Tuominen, David 319.
 Tång, Emil n. 212.
 Törnblom, Wilhelm 318.
 Utter, K.O. 83, n. 91, 317.
 Vainio, E.A. 106, 108, 114, 119, 121, 317-318.
 Vainio, Emil 170, 278.
 Wallenius (myöh. Vallit), G.A. 120, 319.
 Wallin (myöh. Voionmaa), Eino 202.
 Wallin (myöh. Voionmaa), Väinö 233.
 Valpas, Edvard 187, 190.
 Warén, Paaavo 153-154.
 Wasastjerna, Uno 228.
 Vasenius, Valfrid 302.
 Wegelius, K.G.E. 320.
 Wegelius, M.H. 321.
 Welin, Aug. M. 89, 317.
 Wennerström, H.R. 113, 182, 185, n. 192, n. 243, 318, 322.
 Westerholm, A.W. 320.
 Wikberg, F.E. 318.
 Wilen, G.W. n. 163.
 Wilhelms, E.W. 320, 322.
 Viljakainen, Kaarlo 264, 268.
 Virpi, E.E. 321.
 Wolff, Eugen 149.
 Wrede, R.A. n. 270.
 Vuorinen, E. 161.
 Zilliacus, Konni 203-204, 208, 212-213, 278.
 Zilliacus, Nikolai 319.
 Zilliacus, W.U. 119.
 Yrjö-Koskinen, Eino Sakari 267.
 Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 259, 266-270, 272.
 Åkerlund, M. n. 82, 320.

